

FRANTZ FANON

PREZRENI
NA SVIJETU



FRANTZ FANON

PREZRENI NA SVIJETU



Uredništvo

Adolf Dragičević, Vjekoslav Mikecin

Vanja Sutlić

Prijevod

Vera Frangeš

Vanjska oprema

Svetozar Domić

STVARNOST

Za izdavača

Pero Majstorović

FRANTZ FANON

PREZRENI NA SVIJETU

Predgovor

Jean-Paul Sartre

Pogovor

Vjekoslav Mikecin



STVARNOST — ZAGREB

Naslov originala

FRANTZ FANON

LES DAMNÉS DE LA TERRE

Copyright Librairie François Maspero editeur,
Pariz, 1968.

Tisak: Riječka tiskara - Rijeka

SADRŽAJ

Predgovor (Jean-Paul Sartre)	VII
1. O nasilju	1
O naseljima u internacionalnom kontekstu	45
2. Veličina i slabost spontanosti	55
3. Neprilike nacionalne svijesti	83
4. O nacionalnoj kulturi	121
Međuuvjetovanost nacionalne kulture i oslobodilačkih borbi	143
5. Kolonijalni rat i duševni poremećaji	153
Od zločinačke impulzivnosti Sjevernoafrikanaca do narodnooslobodilačkog rata	187
Zaključak	201
Pogovor	
Život i djelo Frantza Fanona (Vjekoslav Mikecin)	205

PREDGOVOR

Nije tome davno da je Zemlja brojila dvije milijarde žitelja, ili pak pet stotina milijuna ljudi i milijardu i pet stotina milijuna domorodaca. Prvi su raspolagali s Riječju, a drugi su se njome služili. Između onih i ovih — prodani kraljići, vazali, i jedna lažna potpuno izmišljena buržoazija služili su kao posrednici. U kolonijama istina se pokazivala u svoj svojoj golotinji; »metropole« su je željele odjevenu; bilo je potrebno da ih domoroci vole. Kao majke, u stanovitom smislu. Evropska se elita dala da stvori elitno domorodaštvo; izabirani su mladići, na čelo su im utiskivali usijanim željezom načela zapadnjačke kulture, trpali su im u usta zvučne zabušalice, velike gnjecave riječi koje su se lijepile za zube. Nakon kratka boravka u metropoli, slali su ih kući, patvorene. Te žive laži nisu imale više što kazati svojoj braći; oni su prazno odzvanjali. Iz Pariza, iz Londona, iz Amsterdama mi smo odašiljali riječi: »Partenon! Bratstvo!«, i odnekud, u Africi, u Aziji, usta su se otvarala:» ... tenon! ... stvo!« Bijaše to zlatno doba.

Svršilo je: usta su se sama otvorila; glasovi žuti i crni govorili su još o našem humanizmu, ali to je bilo zato da zamjere našoj nečovječnosti. Slušali smo bez zlovolje te učtive izvještaje gorčine. Najprije je to bila gorda začuđenost: Kako? Oni govore sami? Pogledajte, uostalom, što smo od njih učinili! Nismo sumnjali da će prihvatiti naš ideal, jer su nas optuživali da mu nismo vjerni. Ovaj puta Evropa je vjerovala u svoje poslanstvo: ona je helenizirala Azijate, i stvorila tu novu vrstu, grko-latinske crnce. Mi smo između sebe sasvim praktično dodavali: pustimo ih da viču, to ih tješi; pas koji laje ne ujeda.

Došla je druga generacija koja je pomakla pitanje. Njezini pisci, njezini pjesnici nastojali su nam, s nevjerovatnom strpljivošću, objasniti kako naše vrijednosti slabo pristaju istini njihova života, te kako ih oni ne mogu ni odbaciti ni usvojiti. To je približno značilo: vi od nas stvarate čudovišta, vaš humanizam hoće da budemo univerzalni, a vaša nas rasistička praksa partikularizira. Slušali smo ih posve neobavezno: kolonijalni upravljači nisu plaćeni da čitaju Hegela, i zapravo ga malo čitaju, a taj im filozof i nije potreban da bi doznali kako se nesretne svijesti zapleću u vlastitim proturječjima. Nikakav učinak. Ovjekovječimo, dakle, njihovu nesreću i iz nje se neće ništa roditi. Ako i postoji kakav trag revindikacije u njihovim kuknjavama, govorili su nam eksperti, to je težnja za integracijom... Što se tiče pobune, bili smo mirni: koji bi svjestan domorodac ustao da pobije divne sinove Evrope samo da bi postao Evropljanin kao i oni? Ukratko, potpomagali smo te melankolije i nismo smatrali lošim da se, jednom, dodijeli nagrada Goncourt i kojem crncu: prva je bila 1939. X

1961. godina. Poslušajte: »Ne gubimo vrijeme u jalovim litanijama ili odvratnim mimikrijama. Ostavimo tu Evropu koja ne prestaje govoriti o čovjeku, a da ga pri tom mrcvari svagdje gdje ga susreće, na svim uglovima svojih ulica, u svakom kutku svijeta. Već stoljećima... u ime tobožnje 'duhovne avanture' ona guši gotovo čitavo čovječanstvo«. To je nov ton. Tko se usuđuje da ga prihvati? Afrikanac, čovjek Trećeg svijeta, bivši kolonizirani. On dodaje: »Evropa je ušla u takvu suludu, zbrkanu brzinu... te u strahovitoj vrtoglavici ide prema provaliji od koje je bolje da se što prije udaljimo.« Drugim riječima: ona je prokleta. Istina je to koju je nepristojno i izreći, ali u koju smo mi — zar ne, dragi moji sunarodnjaci kontinenta — svi do srži uvjereni.

Pa ipak, potrebno je iznijeti jednu ogradu. Kad jedan Francuz, na primjer, kaže ostalim Francuzima: »Mi smo prokleti!« — što se, koliko ja znam, događa gotovo svakodnevno od 1930 — to je strastveni razgovor, usijan od srdžbe i ljubavi, govornik se saživljuje sa svim svojim sunarodnjacima. A onda općenito doda: »Osim ako...«. Jasno je o čemu je riječ: ne smije se više dopustiti nikakva pogreška; ako se njegove preporuke ne slijede doslovno, tada, i samo tada, zemlja će se raspasti. Ukratko, to je jedna prijetnja koju slijedi jedan savjet, i ti su raz-

govori to manje neugodni što proizlaze iz nacionalne intersubjektivnosti. Ali kad Fanon kaže za Evropu da srlja u propast, on je daleko od toga da zvoni na uzbunu, on postavlja dijagnozu. Taj je liječnik ne namjerava osuditi bez priziva — vidjela su se čuda — niti joj dati sredstva za ozdravljenje: on konstatira da je na umoru. I to izvana, oslanjajući se na simptome koje je uspio prikupiti. Što se tiče liječenja, to ne: njemu su u glavi druge misli; hoće li ona nestati ili će preživjeti, baš ga briga. S tog razloga njegova je knjiga skandalozna. A ako vi, veseli i zbunjeni promrmljate: »Što li on sve neće kazati!«, prava će vam priroda skandala izmaći: jer Fanon, zapravo, »vama ne kazuje«; njegovo djelo — tako vrelo za druge — za vas ostaje ledeno; u njemu se najčešće govori o vama, ali vama nikako. Svršeno je s crnim Goncourtima i žutim Nobelima, i neće se više vratiti vrijeme koloniziranih laureata. Jedan bivši domorodac »francuskog jezika« privikava taj jezik novim potrebama, služi se njime i obraća se koloniziranim: »Domoroci svih nerazvijenih zemalja, ujedinite se!« Kakav pad: za očeve mi smo bili jedini sugovornici; sinovi nas pak ne smatraju više valjanim sugovornicima: mi smo predmet razgovora. Naravno, Fanon usput spominje naša čuvena zlodjela, Setif, Hanoj, Madagaskar, ali ne troši snage da ih osudi: on ih koristi. Ako razotkriva taktike kolonijalizma, složenu igru odnosa koji sjedinjuju i suprotstavljaju koloniste i »metropolce«, to je radi svoje braće; njegov je cilj da ih pouči kako će nas izigrati.

Ukratko, tim glasom Treći svijet sebe otkriva i sebi govori. Zna se da on nije homogen i da njega sačinjavaju i narodi koji su još porobljeni, zatim oni koji su stekli lažnu nezavisnost, oni koji se bore da dobiju suverenitet, te naposljetku oni koji su postigli punu slobodu, ali koji žive pod stalnom prijetnjom od imperijalističke agresije. Te su razlike plod kolonijalne historije, a to znači ugnjetavanja. Metropol se negdje zadovoljila da plati po kojeg vazala; negdje je, zavadivši kako bi vladala, iz temelja stvarala buržoaziju od koloniziranih, a negdje je učinila i jedno i drugo: kolonija je istodobno i kolonija eksploatacije i naseljavanja. Evropa je tako umnožila podjele, suprotnosti, skovala klase, a ponekad i rasizme, te nastojala svim sredstvima izazvati i povećati raslojavanje koloniziranih društava. Fanon ne prešućuje ništa: da bi se borila protiv nas, bivša se kolonija mora boriti protiv sebe

same. Ili bolje, to dvoje čini zapravo jedno. U vatri bitke sve unutarnje zapreke moraju nestati, nemoćna buržoazija afarista i nakupaca, gradski proletarijat, koji je još uvijek povlašten, lumpenproletarijat iz stračara, svi se oni moraju svrstati na pozicije seljačkih masa koje su istinski rezervoar nacionalne i revolucionarne armije; na točkama gdje je kolonijalizam odlučno zakočio razvoj, seljaštvo postaje, netom što se pobuni, radikalnom klasom: ono poznaje ugnjetavanje u svoj njegovoj nagosti, ono od njega trpi mnogo više nego radnici u gradovima, a da se obrani da ne umre od gladi potrebno je ništa manje nego razaranja svih struktura. Ako nacionalna revolucija doista pobijedi, ona će biti socijalistička; ako se zaustavi njezin polet, ako kolonizirana buržoazija uzme vlast, nova će država, unatoč formalnom suverenitetu, ostati u rukama imperijalista. Pokazuje to vrlo dobro primjer Katange. Jedinstvo Trećeg svijeta nije, dakle, stvoreno; pothvat je to koji je u toku i koji ide preko jedinstva, u svakoj zemlji, poslije kao i prije nezavisnosti svih koloniziranih pod rukovodstvom seljačke klase. Fanon objašnjava svojoj braći iz Afrike, Azije, Latinske Amerike ovo: mi ćemo zajedno posvuda ostvariti revolucionarni socijalizam, ili ćemo biti potučeni jedan po jedan od naših starih tirana. On ništa ne prikriva: ni slabosti, ni nesloge, ni mistifikacije. Ovdje je pokret krenuo loše; tamo, nakon sjajnih uspjeha, gubi na svojoj brzini; drugdje se pak zaustavio: ako se želi da ponovo dobije zamaha, potrebno je da seljaci bace svoju buržoaziju u more. Čitaoca se oštro upozorava protiv najopasnijih otuđenja: lidera, kulta ličnosti, zapadne kulture, ali isto tako i vraćanja dalekoj prošlosti afričke kulture. Istinska je kultura Revolucija; to znači da se ona kuje dok je vruće. Fanon govori povišenim glasom; mi, Evropljani, možemo ga čuti: dokaz je tome da ovu knjigu držite u ruci; ne plaši li se možda da će iz njegove iskrenosti izvući korist kolonijalne sile?

Ne. Ničega se ne plaši. Naše su metode zastarjele. One mogu pokatkad usporiti emancipaciju, ali one je neće zaustaviti. A i ne pomišljamo da bismo mogli popraviti naše metode: neokolonijalizam, taj lijeni san Metropola, je dim. »Treće snage« ne postoje, ili su to falš-buržoazije koje je još kolonijalizam doveo na vlast. Naš makijavelizam jedva da ikako razumije taj budni svijet koji razotkriva jednu za drugom naše laži. Kolonist ima samo jedno pribježište: silu kad mu ona preostaje; domorodac ima samo jedan

izbor: ropstvo ili suverenitet. Ta, zar je Fanonu uopće stalo hoćete li ili nećete čitati njegovo djelo? On svojoj braći razotkriva naše stare pakosti, siguran da za njih nemamo zamjene. Njima on kazuje: Evropa je stavila šape na naše kontinente, treba ih odsijecati sve dok ih ne povuče; trenutak radi za nas i ništa se neće dogoditi u Bizerti, u Elisabethvilleu, na alžirskom selu, ako cijela zemlja ne bude o tome obaviještena; blokovi zauzimaju suprotne pozicije, oni se međusobno respektiraju, iskoristimo tu paralizu, uđimo u historiju, i neka je naša provala po prvi puta učini svjetskom; bijmo bitku, a u nedostatku drugog oružja bit će dostatna i strpljivost noža.

Evropljani, otvorite ovu knjigu, uđite u nju. Nakon nekoliko koraka u noći vidjet ćete strance okupljene oko vatre, približite se i poslušajte: raspravljaju o sudbini koju su namijenili vašim trgovinskim agencijama i plaćenicima što ih brane. Možda će vas i zapaziti, ali oni će nastaviti međusobni razgovor i nimalo neće stišati glasa. Ta ravnodušnost pogađa u srce: očevi, stvorovi sjene, vaši stvorovi, bijahu mrtve duše, vi ste im dijelili svjetlost, samo su se vama obraćali, a vama nije bilo ni na kraj pameti da odgovorite na one zombije rituale [rituali oživljavanja mrtvih prema poznatom kultu vodù — op. prev.]. Sinovi vas ignoriraju: osvjetljava ih i grije vatra koja nije vaša. A vi, na pristojnoj udaljenosti, osjećat ćete se uljezima, noćnicima, ukočenima: svakom svoje po redu; u onim tminama iz kojih niče jedna druga zora vi ste zombije.

Kad je tako, kazat ćete, bacimo ovu knjigu kroz prozor. Zašto je čitati kad nije pisana za nas? Iz dva razloga; prvi je što Fanon objašnjava vas svojoj braći i za njih razgoličuje mehanizam naših otuđenja: iskoristite to kako biste se sebi otkrili da ste zapravo vi objekti. Naše nas žrtve poznaju preko svojih rana i okova: po tome je njihovo svjedočenje nepobitno. Dovoljno je da nam pokažu što smo od njih napravili, kako bismo spoznali što smo napravili od nas. Je li to korisno? Kako da ne, jer Evropi prijete velika opasnost od uništenja. Ali, vi ćete kazati, mi živimo u Metropoli i osuđujemo ispade. To je istina: vi niste kolonisti, ali i ne vrijedite više od njih. Oni su vaši pioniri, vi ste ih poslali preko mora, oni su vas obogatili; vi ste ih upozorili: budu li prolijevali previše krvi, vi ćete ih se s prezirom odreći; na isti način neka država — bilo koja — drži u inozemstvu čopor agitatora, provoka-

je jednostavan: to oholo lice, opijeno svojom svemoći, i svojim strahom da je ne izgubi, ne sjeća se više jasno da je bilo čovjek; smatra sebe bičem ili puškom; dopijeva dotle da misli kako se pripitomljivanje »nižih rasa« postiže kondicioniranjem njihovih refleksa. Zanemaruje ljudsko pamćenje, neizbrisiva sjećanja; a zatim, povrh svega, postoji ono što to lice možda nije nikad znalo: mi postajemo to što jesmo samo intimnom i korjenitom negacijom onoga što su od nas učinili. Tri generacije? Tek su od druge otvarali oči, sinovi su vidjeli kako tuku njihove očeve. Govoreći psihijatrijskim jezikom, eto ih »traumatiziranih«. Za cio život. A one neprestano ponavljane agresije, umjesto da ih natjeraju da budu podložni, bacite ih u nesnošljivu proturječnost, zbog koje će Evropljanin prije ili kasnije plaćati ceh. Nakon što su dresirani, što su se poučili o stidu, boli i gladi, u njihovim će se tijelima probuditi samo vulkanska srdžba čija je snaga jednaka snazi tlake kojoj su podvrgnuti. Govorili ste, zar oni i poznaju drugo osim sile? Naravno, najprije je bila samo sila kolonista, a odmah potom samo njihova sila, što će reći: ista sila što se odbija na nas kao što nam naš odraz dolazi u susret iz dubine nekoga ogledala. Ne zavaravajte se; baš po tom bijesnom ludilu, po toj žuči i gorčini, po toj njihovoj stalnoj želji da nas pobiju, po stalnom stezanju snažnih mišića koji su u strahu da se rasprsku — oni su ljudi: po kolonistu, koji ih hoće kao ljude za najniže poslove, i protiv njega. Još slijepa, apstraktna mržnja jedino je njihovo blago: Gospodar je izaziva jer nastoji da ih poživinči; ne uspijeva da je slomi, jer ga njegovi interesi zaustavljaju na pola puta; tako su lažni domoroci još čovječniji, i to zbog tlačiteljeve moći i nemoći koje se pretvaraju, u njih, u tvrdoglavo odbacivanje životinjskog položaja. A ostalo se zna; naravno, oni su lijeni: a to je sabotaza. Podmuklice, lopovi: ma nemojte! Njihove sitne krađe označuju početak još neorganizirana otpora. To nije dostatno: ima ih koji se afirmiraju tako što se goloruki ustremljuju protiv pušaka; to su njihovi junaci; a drugi postaju ljudi ubijajući Evropljane. Tamane ih: oni su razbojnici i mučenici, a njihova patnja raspaljuje prestravljenе mase.

Da, prestravljene: u ovom novom času, kolonijalistička se agresija u koloniziranih pretvara u teror. Pod tim ne podrazumijevam samo strah što ga doživljuju pred našim neiscrpnim sredstvima represije, nego i ono što pobuđuje

njihov bijes. Oni su stiješnjeni između našeg oružja koje je u njih upereno i onih strahovitih pulsiranja, onih ubilačkih želja koje dolaze iz dubine srca, a koje ni oni sami uvijek ne raspoznaju: jer prvobitno nije njihovo nasljeđe, nego naše, ponovo vraćeno, koje raste i koje ih razdire; a prvi je pokret tih potlačenika da pokopaju duboko onu neiskazivu srdžbu koju osuđuje i njihov i naš moral i koja nije drugo do li posljednja utvrda njihove čovječnosti. Čitajte Fanona: doznat ćete da je, u vremenu njihove nemoći, ubilačko ludilo kolektivna podsvijest koloniziranih.

Ta suzdržavana srdžba, ne mogavši provaliti vrti se u krugu i uništava same potlačenike. Da bi je se oslobodili, oni idu dotle da se međusobno ubijaju: plemena se tuku međusobno, umjesto da se uhvate u koštac s pravim neprijateljem — i vi možete računati na kolonijalnu politiku da održite njihova suparništva; brat koji poteže nož na svojega brata misli da će razoriti jednom za svagda mrsku sliku njihova zajedničkog poniženja. Ali te pokajničke žrtve ne utaju njihovu žeđ za krvlju; oni se neće skanjivati da idu na naše mitraljeze samo da budu naši sukrovci: oni će na svoju štetu ubrzati tu dehumanizaciju koju inače odbacuju. Pred nasmijsanim očima kolonista oni će se štititi od sebe samih nadnaravnim branama, čas oživljavajući strašne drevne mitove, čas čvrsto se vezujući brižljivim ritualima: tako opsjednut bježiš od svoje temeljne potrebe i kažnjavaš se manijama koje te spopadaju svakog trenutka. Oni plešu i to ih okupira; to opušta njihove bolno stegnute mišice, a uz to plesnom mimikom skrovito, često nesvjesno, iskazuju Ne, koje oni ne mogu kazati i grozote koje se ne usuđuju počinuti. U stanovitim krajevima pribjegavaju ovom posljednjem utočištu: opsjednutost kultovima. Ono što je nekoć bila u svoj svojoj jednostavnosti religiozna činjenica, stanovita veza vjernika sa svetošću, oni to pretvaraju u oružje protiv beznađa i poniženja: zarevi i laoi [nadnaravni predstavnici posesivnih rituala kulta vodù — op. prev.], sveci svetaštva silaze u njih, upravljaju njihovim nasiljem, rasipaju ga u transu sve do potpuna iscrpljenja. Istodobno ta ih uzvišena lica štite: to znači da se kolonizirani brane od kolonijalnog otuđenja tako što povećavaju religiozno otuđenje. A na kraju jedini je rezultat da sabiru dva otuđenja i da se jedno pojačava drugim. Tako u stanovitim psihozama, umorni od svakodnevnih uvreda, halucinanti zamišljaju jednoga lijepog jutra da čuju kako ih pozdravlja neki anđeoski

glas; ali neslane šale time ne prestaju: one se dalje izmjenjuju s radostima. To je obrana, ali to je i kraj njihove avanture: ličnost je razgrađena, bolesnik se upustio u ludilo. Dodajte uz to, za neke strogo odabrane nesretnike, ono drugo stanje opsjednutosti o čemu sam prethodno govorio, to jest zapadnjačku kulturu. Na njihovu mjestu, kazat ćete, ja bih još uvijek više volio moje zareve nego Akropolu. Pa dobro: vi ste shvatili. Ali ne posve, jer niste na njihovu mjestu. Još ne. Inače, znali biste da oni ne mogu izabirati: oni skupljaju. Dva svijeta stvaraju dvije opsjednutosti: plešu cijelu noć, a ujutro se tiskaju u crkvama da čuju misu; iz dana u dan ozljeda se povećava. Naš neprijatelj izdaje svoju braću i postaje sukrivac s nama; njegova braća čine to isto. Domorodaštvo je neuroza koju kolonist unosi u kolonizirane i koju održava s njihovim dopuštanjem.

Kolonizirani zahtijevaju i niječu istodobno čovječno stanje: proturječnost je eksplozivna. A ona će i eksplodirati, vi to znadete kao i ja. Mi živimo u vremenu požara: budući da će porast pučanstva povećati oskudicu, da će se novorođeni plašiti života gotovo više nego smrti, bujica će nasilja raznijeti sve brane. U Alžiru, u Angoli, na očigled ubijaju Evropljane. To je čas bumeranga, treće razdoblje nasilja: ono nam se vraća, pogađa nas, a mi, jednako kao i prije, ne shvaćamo da je to naše nasilje. »Liberali« ostaju tupoglavi: oni priznaju da nismo bili dovoljno uljudni s domorocima, da bi bilo ispravnije i mudrije da su im se dala stanovita prava u granicama mogućnosti; oni bi bili voljni da se domoroci puste masovno i bez prepreka u taj tako zatvoreni klub — u našu vrstu. A eto kako to barbarsko i ludo skidanje uza ne šteti liberale nimalo više od najgorih kolonista. Metropolska je ljevica u neprilici: ona poznaje pravu sudbinu domorodaca, nesmiljeno tlačenje kojega su ovi objekt, ona ne osuđuje njihov bunt, jer zna da smo sve učinili kako bismo ih izazvali. Pa ipak, smatra da postoje neke granice: tim bi gerilcima moralo biti na srcu da se ponašaju viteški; bio bi to najbolji način da dokažu kako su i oni ljudi. Pokatkad ona ih grdi: »Vi pretjerujete, mi vas nećemo više podržavati.« Baš ih je za to briga: vrijednost te podrške koju im pruža takva je da s njome mogu slobodno obrisati stražnjicu. Netom što je njihov rat započeo, oni su opazili ovu neumoljivu istinu: svi mi koliko nas je jednaki smo, svi smo se s njima okoristili, oni nemaju što doka-

zivati, oni neće nikoga favorizirati. Postoji samo jedna obaveza, samo jedan cilj: svim sredstvima izagnati kolonijalizam. Najrazboritiji među nama bit će, strogo uzeto, spremni da to odobre, ali se neće moći uzdržati da ne vide u tom odmjeravanju snage posve neljudsko sredstvo kojega su se latili podljudi kako bi sebi podijelili povelju čovječanstva: neka se ona daje što prije i neka onda uznastoje, miroljubivim činima, da je budu dostojni. Naše su lijepe duše rasističke.

Koristilo bi im da čitaju Fanona; on savršeno pokazuje kako to nezadrživo nasilje nije besmisleno bjesnilo, ni provala divljih nagona, a niti posljedica želje za osvetom: to se sam čovjek ponovo uspostavlja. Vjerujem da smo tu istinu znali, i zaboravili: nikakva umiljatost neće izbrisati znakove nasilja: jedino ih nasilje može uništiti. A kolonizirani se liječe od kolonijalne neuroze tjerajući kolonista oružjem. Kad njegova srdžba izbije, on ponovo nalazi izgubljenju jasnoću, on sebe spoznaje onoliko koliko sebe stvara; mi s udaljenosti smatramo njegov rat pobjedom barbarstva; ali taj rat sam po sebi vodi sve većoj emancipaciji borca i, u njemu i izvan njega, razgoni postepeno kolonijalne mrakove. Netom što započne, on je nemilosrdan. Treba ostati zaplašen ili postati strašan; a to će reći: prepusti se raspadanjima patvorena života ili steći rodno jedinstvo. Kad seljaci dotaknu puške, stari mitovi blijede, a zabrane se jedna po jedna izokreću: oružje borca njegova je ljudskost. Jer, u prvo vrijeme pobune treba ubijati: smaknuti jednog Evropljanina znači jednim udarcem ubiti dva zeca — ukloniti istodobno i jednog tlačitelja i jednog potlačenika: ostaju jedan mrtav čovjek i jedan slobodan čovjek; preživjeli osjeća po prvi puta nacionalno tlo pod svojim tabanima. U tom se trenutku Nacija ne udaljuje od njega: on je susreće svagdje gdje jest — nikada više udaljenu, ona se miješa s njegovom slobodom. Ali, nakon prvog iznenađenja kolonijalna vojska reagira: treba se ujediniti ili se dati smaknuti. Plemenske nesloge slabe, teže da iščeznu: prvo, zato što revoluciju dovode u opasnost, a naročito zato što bi im jedini ishod bio da nasilje skrenu prema lažnim neprijateljima. Ako nesloge i dalje ostanu — kao u Kongu — to je stoga što ih podržavaju agenti kolonijalizma. Nacija je krenula: za svakog brata ona je svagdje gdje se bore ostala braća. Njihova je bratska ljubav naličje mržnje što je gađe prema vama:

braća su po tome što je svatko od njih ubio i mogao bi od časa do časa ubiti. Fanon pokazuje svojim čitaocima granice »spontanosti« te nužnost i opasnost »organizacije«. Ali, koliko god bio golem zadatak, revolucionarna se svijest produbljuje sa svakim razvojem pokreta. Posljednji kompleksi iščezavaju: neka nam još netko kaže o »kompleksu zavisnosti« vojnika ALN [misli se na alžirsku Armiju nacionalnog oslobođenja, op. pr.]. Oslobođen od naočnjaka, seljak postaje svjestan svojih potreba: one su ga ubijale, a on ih je nastojao ignorirati; on ih otkriva kao beskonačne zahtjeve. U tom narodnom nasilju — da bi se izdržalo pet godina, osam godina kao Alžirci — ne mogu se razdvajati vojne, društvene i političke nužnosti. Već i po tome što postavlja pitanje rukovođenja i odgovornosti, rat uspostavlja nove strukture koje će biti prve ustanove mira. Evo dakle čovjeka uspostavljena u novim tradicijama, budućih kćeri jedne strašne sadašnjice, evo ga ozakonjena jednim pravom koje je u nastajanju, koje se rađa svakog dana usred ratnog požara: s posljednjim ubijenim kolonistom, ukrcanim za odlazak, ili asimiliranim, nestaje manjinske grupe i ustupa se mjesto socijalističkom bratstvu. A ni to nije još dosta: taj borac ide brže nego što se predviđalo; možemo i misliti da ne stavlja glavu u torbu kako bi se ponovo našao u položaju starog »metropolskog« čovjeka. Pogledajte njegovu strpljivost: možda on katkad sniva jedan novi Dijen Bijen Fu; ali on u to zapravo ne vjeruje: to je bijednik koji se, u svojem siromaštvu, bori protiv snažno naoružanih bogataša. Očekujući odlučne pobjede, a često i ne očekujući ništa, on zamara svoje protivnike do ogađenosti. To neće ići bez strahovitih gubitaka; kolonijalna vojska postaje okrutna: sistematske premetačine, čišćenja, preseljavanja, kaznene ekspedicije; ubijaju se žene i djeca. On to zna: taj novi čovjek počinje svoj život čovjeka od kraja; on se smatra potencijalnim mrtvacem. On će biti smaknut: i ne samo da prihvaća rizik smaknuća, nego o njemu posjeduje i izvjesnost; taj potencijalni mrtvac izgubio je svoju ženu, svoju djecu; vidio je tolika umiranja te više voli pobijediti nego preživjeti; drugi će se okoristiti pobjedom, a ne on: odviše je umoran. Ali taj umor srca u korijenu je nevjerojatne srčanosti. Našu čovječnost mi nalazimo s ovu stranu smrti i očajanja, on je nalazi s onu stranu muka i smrti. Mi smo bili sijači vjetra; oluja je on. Dijete nasilja,

on iz njega crpi u svakom trenutku svoju ljudskost: bili smo ljudi na njegov račun, on postaje čovjek na naš račun. Jedan drugi čovjek: bolje kvalitete.

* * *

Fanon se ovdje zaustavlja. Pokazao je put: on je glasnik boraca, on traži jedinstvo, jedinstvo afričkog kontinenta protiv svih nesloga i partikularizama. Njegov je cilj postignut. Da je htio opisati historijsku činjenicu dekolonizacije, trebao bi govoriti o nama: a to zacijelo nije njegova namjera. Ali, kad smo zaklopili knjigu, ona živi u nama, unatoč njezinu autoru: jer mi osjećamo snagu naroda u revoluciji i ona u nama budi snagu. Postoji dakle jedan novi moment nasilja i mi se ovoga puta moramo vratiti sebi, jer nasilje nas upravo sada mijenja onoliko koliko ono mijenja lažnog domoroca. Na svakome je da razmišlja kako hoće. Ali, samo pod uvjetom da razmišlja: u današnjoj Evropi, ošamućenoj od zadobivenih udara, u Francuskoj, u Belgiji, u Engleskoj, i najmanja je opuštenost u mišljenju zločinačka sukrievnja s kolonijalizmom. Ovoj knjizi nije bio potreban nikakav predgovor. Utoliko manje što se ona ne obraća nama. Pa ipak, ja sam ga napisao, kako bih doveo do kraja dijalektiku: i nas se, svijet Evrope, dekolonizira: to će reći da se krvavom operacijom iskorjenjuje kolonist koji prebiva u svakome od nas. Pogledajmo se, imamo li za to odvažnosti, i vidimo ono što se s nama zbiva.

Potrebno je ponajprije suočiti se s ovim neočekivanim prizorom: striptizom našega humanizma. Evo ga tu posve gola, nelijepa: bijaše to samo lažna ideologija, izvrsno opravdavanje pljačke; njegove ljubaznosti i njegovo kaćiperstvo jamčili su naše agresije. Dobro izgledaju ti nenasilnici: ni žrtve ni krvnici! Ma nemojte! Ako niste žrtve, dok istodobno vlada, za koju ste glasali, i vojska, u kojoj vaša mlada braća služe bez krzmanja i grižnje savjesti, poduzimaju »genocid — vi ste onda nedvojbeno krvnici. Ako pak izaberete da budete žrtve, da riskirate jedan ili dva dana zatvora, vi jednostavno izabirete da se izvučete iz neprilike. A nećete se izvući: morate ostati do kraja. Shvatite konačno ovo: da je nasilje započelo tek večeras, da ni izrabljivanja ni tlačenja nije bilo nikada na Zemlji, možda bi razvikano nenasilje moglo smiriti spor. Ali, ako

je čitav režim, uključujući i vaše nenasilne misli, uvjetovan stoljetnim tlačenjem, onda vaša pasivnost služi jedino da vas svrsta na stranu ugnjetača.

Vi dobro znate da smo izrabljivači. Znate dobro da smo prigrabili zlato i kovine, zatim petrolej »novih kontinenata« i donijeli sve to u naše stare metropole. Rezultati su bili izvrsni: palače, katedrale, industrijska središta; a zatim, kad bi zaprijetila kriza, kolonijalna su tržišta bila tu da je ublaže ili uklone. Evropa, zasićena bogatstvom, zajamčila je de jure humanost svim svojim žiteljima a čovjek, u nas, jest sukrivac, jer smo se svi okoristili kolonijalnim izrabljivanjem. Taj gojazni i blijedi kontinent naposljetku zapada u ono što Fanon točno zove »narcisizam«. Cocteaua je iritirao Pariz, »taj grad koji stalno govori o sebi«. A što drugo čini Evropa? A ona superevropska sablast, Sjeverna Amerika? Kakvog li brbljanja: jednakost, bratstvo, ljubav, čast, domovina, i ne znam što još ne? To nas nije priječilo da istodobno držimo rasističke govore — prljavi crnac, prljavi Židov, prljavi Arapin. Dobri, slobodoumni i tankočutni duhovi — sve u svemu neokolonijalisti — smatrali su se uvrijedenima zbog te nedosljednosti; pogreška ili nečista savjest: ništa nije dosljednije u nas od rasističkog humanizma, jer Europljanin je mogao postati čovjekom samo tako da proizvodi robove i čudovišta. Sve dok je bilo domorodaštva ta obmana nije bila razobličena; u ljudskom je rodu postojao apstraktni zahtjev za univerzalnošću, koji je služio da se prikriju vrlo prozaični postupci: u prekomorskim zemljama ima jedna rasa podljudi koja bi uz našu pomoć, možda za tri tisuće godina, dospjela do našeg stupnja razvoja. Ukratko, brkalo se rod s elitom. Danas domorodac otkriva svoju istinu; odjedanput, naš tako zatvoreni klub otkriva svoju slabost: bila je to samo manjina. Ima nešto još gore: budući da drugi postaju ljudima protiv nas, izlazi da smo mi neprijatelji ljudskog roda; elita otkriva svoju pravu narav: to je gangsterska banda. Naše drage vrijednosti gube svoja krila; gledajući ih izbliza, nemoguće je naći i jedne koja nije umrljana krvlju. Ako trebate jedan primjer, sjetite se onih velikih riječi: kako je plemenita Francuska. Mi plemeniti? A Setif? A ovih osam godina zvjerskoga rata koji je stajao života preko milijun Alžiraca? A mučenje elektrodama? Međutim, shvatite da se nama ne predbacuje zato što smo iznevjerili ne znam koje poslanstvo: iz jednostavnog razloga što

nikakva poslanstva nismo ni imali. U pitanju je sama plemenitost; ta lijepa milozvučna riječ ima samo jedan smisao: dodijeljeni status. Ali u očima novih i slobodnih ljudi preko mora nitko nije ovlašten ni privilegiran da nekome nešto daje. Svatko ima sva prava. Nad svima; kad se jednog dana izgradi naš ljudski rod, neće to biti više puki zbir žitelja zemaljske kugle, nego beskrajno jedinstvo njihovih uzajamnih odnosa. Ovdje ću se zaustaviti; vi ćete sami završiti posao bez muke; dovoljno je po prvi i posljednji puta pogledati ravno u lice našim aristokratskim krijepostima: one crkavaju; kako bi i mogle nadživjeti aristokratizam podljudi koji ih je stvorio. Da bi branio Zapad, jedan je buržoaski — i kolonijalistički — komentator pred koju godinu izumio ovo: »Mi nismo anđeli, ali nas barem peče savjest.« Kakvo priznanje! Nekada je naš kontinent imao druge splavi za spasavanje: Panteon, Chartres, Prava Čovjeka, kukasti križ. Sada se zna što oni vrijede: i ne kane nas spašavati od brodoloma drugačije nego kršćanskim osjećanjem naše krivnje. Kao što vidite, to je kraj: Evropa tone. Što se, dakle, dogodilo? Jednostavno to da smo bili subjekti povijesti a sada smo njezini objekti. Odnos snaga se preokrenuo, dekolonizacija je u toku; sve što naši plaćenici mogu pokušati to je da uspore njezin dovršetak.

Potrebno je još jednom da stare »metropole« poduzmu sve, da upregnu sve svoje snage u borbu koja je unaprijed izgubljena. Tu staru kolonijalnu okrutnost, koja je pribavila sumnjivu slavu Bugeaudima, ponovo zatječemo na kraju avanture udesetorostručenu i nedostatnu. U Alžir se šalju vojni kontingenti, tamo se drže već sedam godina bez ikakva rezultata. Nasilje je izmijenilo smisao; kao pobjednici služili smo se njime i činilo se da nas ono neće izmijeniti: nasilje je razaralo druge, a mi, ljudi, naš humanizam ostajao je nedirnut; ujedinjeni u profitu metropolci su nazivali bratstvom, ljubavlju, zajedništvo svojih zlodjela; danas nam se to isto nasilje, posvuda blokirano, vraća preko naših vojnika, interorizira se i s nama vlada. Počinje put unazad: kolonizirani se ponovo uspostavlja, a mi, ultraši i slobodarci, kolonisti i »metropolci«, mi se raspadamo. Bijes i strah su već razgolili: pokazuju se otvoreno u alžirskom »lovu na Arape«. Gdje su sada divljaci? Gdje je barbarstvo? Ne manjka ništa, čak ni tam-tam: dok Evropljani pale žive muslimane, automobilske sirene trube u taktu »Francuski Al-

žir«. Nije tome davno, a Fanon na to podsjeća, kako su se psihijatri na kongresu rastužili nad domorodačkom delinkvencijom: taj se svijet, govorili su, međusobno ubija, i to nije normalno; moždana kora Alžirca mora da je nerazvijena. Drugi su pak utvrdili u Centralnoj Africi kako »Afrikanci vrlo malo upotrebljavaju čeone reznjeve«. Tim bi učenjacima bilo zanimljivo danas da prosljede ispitivanje u Evropi, a naročito kod Francuza. Jer mora da i mi već koju godinu bolujemo od čeone lijenosti: rodoljubi ubijaju pomalo svoje zemljake, u njihovoj odsutnosti napadaju na njihovog pazikuću i na njihov dom. To je tek početak: građanski se rat predviđa za jesen ili za iduće proljeće. Pa ipak, čini se da su naši reznjevi u savršenom stanju: nije li prije posrijedi to da se nasilje, ne mogavši satrti domoroca, vraća samo sebi, akumulira se naposljetku u nama i traži oduška? Jedinstvo alžirskog naroda stvara nejedinstvo francuskog naroda: na cijelom teritoriju bivše metropole plešu plemena i spremaju se za borbu. Teror je napustio Afriku da bi se smjestio ovdje: jer postoje jednostavno pobješnjeli koji hoće da platimo našom krvlju sramotu što smo potučeni od domorodaca, a zatim postoje i ostali, svi ostali, također krivci (tko je nakon Bizerte, nakon rujanskih linčovanja izašao na ulicu da kaže: dosta?) mnogo staloženiji: liberali, tvrdi nad tvrdima u mlohavoj ljevici. I u njima raste zebnja. I mrzovolja. Kakva li straha! Oni prikrivaju svoj bijes mitovima, zamršenim ritualima; da bi odgodili konačan obračun i čas istine, oni su stavili na našu glavu Velikog vrača čija je dužnost da nas drži po svaku cijenu u mraku. To ne služili ničemu; obznanjeno od jednih, odbačeno od drugih, nasilje okolo kruži: jednog dana izbije u Metz, drugog dana u Bordeauxu; prošlo je ovuda, proći se onuda, i to je igra lasice. Mi sada idemo korak po korak stazom koja nas vodi u domorodaštvo. Ali, da bismo postali pravi domoroci, potrebno je da naše tlo zaposjednu oni koji su bili kolonizirani a mi da pomremo od gladi. A to se neće dogoditi: ne, s nama vlada propali kolonijalizam, omlitavio i gord, on će nas zajašiti; to je naš zar, naš loa. I uvjerit ćete se, čitajući posljednje Fanonovo poglavlje, kako je bolje biti domorodac u času najgore bijede, nego bivši kolonist. Nije dobro što je jedan policijski službenik prinuđen da muči deset sati na dan: pri takvom tempu njegovu se živci slamaju, osim ako se krvnicima ne zabrani, u njihovu vlastitu interesu, da ra-

de prekovremeno. Kada se hoće strogošću zakona braniti moral Nacije i Vojske, nije dobro da potonja sistematski demoralizira prvu. Nije dobro da jedna zemlja republikanske tradicije povjeri stotine i tisuće svojih mladića pučističkim oficirima. Nije dobro, zemljaci moji, vi koji poznajete sva zlodjela što ste ih počinili u naše ime, zaista nije dobro da ne prozborite ni s kime jedne jedincate riječi, pa čak ni s vlastitom dušom, zbog straha da sami sebe ne osudite. U početku, želimo u to vjerovati, niste znali, zatim ste sumnjali, sada pak znate, ali uporno šutite. A osam godina šutnje ponizuje. I to je uzaludno: danas je zaslijepljujuće sunce torture u zenitu i osvjetljava cijelu Zemlju; pod tom svjetlošću nema više smijeha koji iskreno odzvanja, ni lica koje se ne maže da bi sakrilo srdžbu ili strah, ni čina koji ne odaje naše odvratnosti i naša sukrivništva. Danas je dovoljno da se sretnu dva Francuza pa da je među njima jedna lešina. A kad kažem: jedna... Francuska je nekoć bilo ime jedne zemlje; pripazimo da ne bude u 1961. ime jedne neuroze.

Hoćemo li se izliječiti? Da. Nasilje može, kao i Ahilova strijela, zacijeliti rane koje je nanijelo. Mi smo danas okovani, poniženi, bolesni od straha — do najniže granice. Na sreću, to još nije dovoljno kolonijalističkoj aristokraciji: ona ne može do kraja ispuniti svoje natražnjačko poslanstvo u Alžiru a da ne okonča najprije kolonizaciju Francuza. Uzmićemo svaki dan pred metežom, ali budite sigurni da ga nećemo izbjeći: ubojicama je on potreban; oni će nasrnuti na nas i udarati naslijepo. Tako će završiti vrijeme vrača i fetiša: morat ćete se tući ili ćete trunuti u logorima. Ovo je posljednji moment dijalektike: vi osuđujete ovaj rat, ali još se ne usuđujete izjasniti solidarnima s alžirskim borcima; ne plašite se, računajte na koloniste i plaćenike: oni će vas pobiti. Možda ćete tada, pritjerani uza zid, konačno odriješiti to novo nasilje što ga u vama stvaraju stara podgrijana nedjela. Ali to je, kao što se kaže, druga pripovijest. Povijest o čovjeku. Čas se približava, u to sam uvjeren, kada ćemo se ujediniti s onima koji je stvaraju.

JEAN-PAUL SARTRE
rujna 1961.

Preveo s francuskog Vjekoslav Mikecin

de prekovremeno. Kada se hoće strogošću zakona braniti moral Nacije i Vojske, nije dobro da potonja sistematski demoralizira prvu. Nije dobro da jedna zemlja republikanske tradicije povjeri stotine i tisuće svojih mladića pučističkim oficirima. Nije dobro, zemljaci moji, vi koji poznajete sva zlodjela što ste ih počinili u naše ime, zaista nije dobro da ne prozborite ni s kime jedne jedincate riječi, pa čak ni s vlastitom dušom, zbog straha da sami sebe ne osudite. U početku, želimo u to vjerovati, niste znali, zatim ste sumnjali, sada pak znate, ali uporno šutite. A osam godina šutnje ponizuje. I to je uzaludno: danas je zaslijepljujuće sunce torture u zenitu i osvjetljava cijelu Zemlju; pod tom svjetlošću nema više smijeha koji iskreno odzvanja, ni lica koje se ne maže da bi sakrilo srdžbu ili strah, ni čina koji ne odaje naše odvratnosti i naša sukrivništva. Danas je dovoljno da se sretnu dva Francuza pa da je među njima jedna lešina. A kad kažem: jedna... Francuska je nekoć bilo ime jedne zemlje; pripazimo da ne bude u 1961. ime jedne neuroze.

Hoćemo li se izliječiti? Da. Nasilje može, kao i Ahilova strijela, zacijeliti rane koje je nanijelo. Mi smo danas okovani, poniženi, bolesni od straha — do najniže granice. Na sreću, to još nije dovoljno kolonijalističkoj aristokraciji: ona ne može do kraja ispuniti svoje natražnjačko poslanstvo u Alžiru a da ne okonča najprije kolonizaciju Francuza. Uzmićemo svaki dan pred metežom, ali budite sigurni da ga nećemo izbjeći: ubojicama je on potreban; oni će nasrnuti na nas i udarati naslijepo. Tako će završiti vrijeme vrača i fetiša: morat ćete se tući ili ćete trunuti u logorima. Ovo je posljednji moment dijalektike: vi osuđujete ovaj rat, ali još se ne usuđujete izjasniti solidarnima s alžirskim borcima; ne plašite se, računajte na koloniste i plaćenike: oni će vas pobiti. Možda ćete tada, pritjerani uza zid, konačno odriješiti to novo nasilje što ga u vama stvaraju stara podgrijana nedjela. Ali to je, kao što se kaže, druga pripovijest. Povijest o čovjeku. Čas se približava, u to sam uvjeren, kada ćemo se ujediniti s onima koji je stvaraju.

JEAN-PAUL SARTRE
rujna 1961.

Preveo s francuskog Vjekoslav Mikecin

1. O nasilju

Kako god mi nazvali dekolonizaciju: nacionalno oslobođenje, nacionalni preporod, vraćanje nacije narodu, Commonwealth — koju god rubriku upotrijebili, koju god novu formulu uveli — dekolonizacija ostaje nasilna pojava. Na kojoj je god razini proučavali (osobni susreti, novi nazivi sportskih klubova, profil uzvanika na koktel-prijemima, kadrovi u policiji, u administrativnim vijećima, u nacionalnim i privatnim bankama), dekolonizacija znači u biti samo zamjenjivanje jedne »vrste« ljudi drugom »vrstom« ljudi. To je potpuna, totalna i apsolutna zamjena, bez prijelaznih nijansa. Dakako, moguće je isto tako ukazati na rađanje nove nacije, uspostavu nove države s novim diplomatskim vezama i novom političkom i diplomatskom orijentacijom. Ali, nama je pred očima upravo ona tabula rasa koja obilježava početnu fazu svake dekolonizacije. Njezino je značenje izuzetno, jer već od samog početka sadržava minimalne zahtjeve koloniziranih, a zapravo joj je uspjeh u potpuno i bitno izmijenjenoj socijalnoj panorami. Iznimno značenje te izmjene jest u tome što je ona rezultat htijenja, traženja i zahtjeva. Ta potreba za izmjenom živi u svijesti i u životu koloniziranih muškaraca i žena kao nesvjestan, spontan i neoblikovan osjećaj. A isto je tako mogućnost te promjene doživljena kao zastrašujuća budućnost u svijesti jedne druge »vrste« ljudi i žena: kolona.*

* Autor upotrebljava tri termina, ključna za razumijevanje kolonijalnog konteksta. *Kolon* je bijelac koji živi u koloniji i neposredno provodi kolonizaciju eksploatirajući domoroce. Pripada imućnom, zemljoposjedničkom sloju; ali je u podređenom odnosu prema *kolonijalistu* iz metropole. Domorođac, na kojemu se kolonizacija provodi, naziva se u tekstu *kolonizirani*. (Prev.)

Dekolonizacija koja namjerava izmijeniti svjetski poredak jest, i to se može uočiti, program potpunog nereda. No ona i ne može nastati iz magične operacije, prirodnog potresa ili prijateljskog sporazuma. Dekolonizacija je, i to se zna, povijesni proces: a to znači da ona može postati razumljiva i posve jasna i sebi i drugima samo onoliko koliko se bude javio historijski djelujući pokret, što joj daje oblik i sadržaj. Dekolonizacija je sukob dviju, po svom bitnom karakteru, antagonističkih snaga čija izvornost proizlazi iz načina njihova postojanja, a životnim ih sokovima napaja baš kolonijalno stanje. Prvo im je sučeljenje bilo u znaku sile, a daljnje zajedničko postojanje ili, bolje rečeno, postojanje temeljeno na odnosu između eksploatatora kolona i eksploatiranih domorodaca nastavilo se sve jačim oslonom na bajunete i topove. Kolon i kolonizirani stari su znanci. I, zaista, kolon ima pravo kazati da »ih« poznaje. Jer je upravo kolon *proizveo* i *proizvodi* i dalje kolonizirane. On svoj smisao, odnosno vlastiti probitak nalazi u kolonijalnom sustavu.

Dekolonizacija nikad ne biva nezamjetna, odražava se na biću, bitno ga mijenja, ugnjetene i beznačajne promatrače čini privilegiranim protagonistima koje je povijest veličajno obuhvatila u svoj sklop. Ona u biće usađuje vlastiti mu ritam koji donose novi ljudi, daje mu nov jezik, novu čovječnost. Dekolonizacija zaista znači stvaranje novoga čovjeka. No to stvaranje ne ozakonjuje nikakva nadnaravna sila, kolonizirana »stvar« postaje čovjekom, i to jednakim procesom kojim se oslobodila.

Dekolonizacija, dakle, zahtijeva da se iznova razmotri kolonijalno stanje. Definicija mu se može čak svesti na poznatu izreku: »posljednji bit će prvi«. Dekolonizacija potvrđuje tu izreku. I zato, na planu deskripcije, svaka dekolonizacija znači uspjeh.

Prikazana u svojoj golotinji, dekolonizacija otkriva u svim svojim porama crvene mrlje, krvave noževe. Jer ako posljednji treba da budu prvi, to se može zbiti samo nakon odlučne borbe na život i smrt dvaju protagonista. Ta čvrsta odluka zadnjih da izbiju na čelo reda, da se brzim koracima (neki misle kako su i odviše brzi) uspnu po poznatoj ljestvici koja određuje organizirano društvo, može konačno pobijediti ako se zaigra svim sredstvima, uključujući, naravno, i nasilje.

Ne može se neko društvo, koliko god bilo primitivno, rastrojiti takvim programom, ako se već na samom početku,

već za stvaranja tog programa ne odluči srušiti sve zapreke. Kolonizirani, koji je odlučio ostvariti taj program i pokrenuti ga vlastitom snagom, pripravan je u svakom trenutku upotrijebiti silu. Od rođenja mu je već jasno kako se ovaj omeđeni svijet, pun zabrana, može dovesti u pitanje samo posredstvom apsolutne sile.

Kolonijalni je svijet rascijepljen svijet. Suvišno bi bilo, na planu deskripcije, podsjetiti na postojanje domorodačkih i evropskih naseobina, odvojenih škola za domaću i evropsku djecu, kao što bi bilo suvišno podsjetiti na *apartheid* u Južnoj Africi. Pa ipak, zađemo li malo dublje u samu bit te podijeljenosti, barem ćemo uočiti i odrediti poneku od njihovih snaga. Neposredan pristup i upoznavanje kolonijalnog svijeta, njegova uređenja, zemljopisne podjele, omogućit će nam da odredimo međe od kojih će početi preustrojstvo dekoloniziranog društva.

Kolonijalni svijet jest svijet razdijeljen na dva dijela. Granična crta tih dijelova određena je vojarnama i policijskim stanicama. U kolonijama, institucionalno priznat sugovornik koloniziranog domoroca, glasnogovornik ugnjetača jest žandar ili vojnik. U društvima kapitalističkog režima, vjersko ili laičko obrazovanje, stvaranje moralnih refleksa koji se prenose od oca na sina, uzorno poštenje radnikâ, koji nakon pedeset godina poštenog i predanog rada dobivaju odlikovanja, ljubav potkrijepljena skladom i mudrošću, svi ti estetski oblici poštivanja postojećeg poretka stvaraju oko eksploatiranih atmosferu podređivanja i inhibicije, što znatno olakšava nastojanja režimskih sila. U kapitalističkim zemljama, između eksploatiranih i vlasti posreduje mnoštvo propovjednika morala, savjetnika, »onih koji dezorijentiraju«. U kolonijalnim režimima, međutim, žandar i vojnik, svojom neposrednom prisutnošću i čestim intervencijama održavaju veze s koloniziranim domorocima i savjetuju ih kundacima i napalm bombama da budu mirni. Posrednik vlasti govori jezikom golog nasilja, ne ublažuje tlačenje, ne prikriva gospodstvo. Provodi ih i zastupa sa čistom savješću branitelja poretka. Posrednik unosi nasilje u domove i u glave koloniziranih.

Zona nastanjena koloniziranima nije komplementarna zoni nastanjenoj kolonima. Međusobno se sukobljuju, ali ne u ime nekoga višeg jedinstva. Po čistoj aristotelovskoj logici, pokoravaju se načelu uzajamna isključivanja: nema mogućnosti izmirenja, jedna je od njih suvišna. Grad je ko-

lona od čvrste građe, sav je od kamena i željeza. Osvijetljen je, asfaltiran grad, u kojem su kante za smeće uvijek krcate nepoznatim, neviđenim, pa čak ni u snu sanjanim otpacima. Gola stopala kolona ne mogu se nikad vidjeti, jedino možda u moru, ali nikad iz blizine. Ta su stopala zaštićena solidnim cipelama dok su ceste njihovih gradova tako čiste, glatke, bez rupa, bez kamenja. Grad kolona je sit, lijen, njegova je utroba uvijek prepuna dobrih stvari. To je grad bijelaca, stranaca.

Grad koloniziranih, odnosno grad domorodaca, crnačko selo, *medina*, ozloglašeno je mjesto ozloglašanih ljudi. Tu nije važno gdje se tko rodi ni kako se rodi, gdje se umire i zbog čega se umire. To je svijet bez međuprostora, čovjek je na čovjeku, koliba na kolibi. Grad domorodaca je grad gladnih, gladnih kruha, mesa, cipela, ugljena, svjetlosti. To je šćućuren grad, grad na koljenima, valja se u kaljuži. Grad crnaca, grad »smrdljivih Arapa«. Pogled kojim kolonizirani domorodac motri grad kolona pogled je pohlepe, zavisti, to su snovi o posjedovanju. O svim mogućim vrstama posjedovanja: sjesti za kolonov stol, spavati u njegovoj postelji i, ako je moguće, s njegovom ženom. Koloniziran čovjek je zavidan čovjek. Kolon to vrlo dobro zna i zato, ulovi li taj zalutali pogled, gorko će, ali uvijek na oprezu izjaviti: »Oni bi htjeli uzeti naše mjesto.« I, zaista, nema domoroaca koji barem jedanput dnevno ne poželi da stupi na mjesto kolona.

Taj na dva dijela rascijepljen svijet naseljavaju različite vrste bića. Kolonijalna je osebnost u tome što ekonomska stvarnost, nejednakost, neizmjerne razlike u načinu života ne zamagljuje ljudsku stvarnost. Kad se kolonijalni život promotri izbliza, očito je pravi razlog takve raskomadnosti svijeta u samom pripadanju ili nepripadanju nekoj vrsti, nekoj rasi. U kolonijama je ekonomska infrastruktura istodobno i superstruktura. Uzrok je posljedica: čovjek je bogat jer je bijel, a bijel je zato što je bogat. Potrebno je stoga proširiti marksističke analize kad je god u pitanju kolonijalni problem. Pa čak i pojam pretkapitalističkog društva, koji je Marx dobro proučio, zahtijevao bi da ga u ovom slučaju ponovno razmotrimo. Bit kmeta različita je od biti viteza, ali je bilo potrebno pozvati se na božansko pravo da bi se legalizirala ta statutarna razlika. U koloniji je stranac koji je došao izvana, nametnuo se s pomoću topova i svojih strojeva. Unatoč uspješnom privikavanju, usprkos prilagođivanju, kolon uvijek ostaje strancem. Glavno obilježje »vladajuće klase« nisu radionice, ni vlasništvo nad zemljišnim

dobrima, ni račun u banci. Vladajuća je vrst prije svega ona koja je došla izvana, koja ne nalikuje na domoroce, to su oni »drugi«.

Ono nasilje koje je bilo u načelu uređenja kolonijalnog svijeta i koje je neumorno odmjeravalo razaranje domaćih društvenih oblika, bezobzirno uništilo uporišta ekonomskih sistema, načine ponašanja ili oblačenja — postat će zahtjev i oružje koloniziranih masa kad nagrnu u zabranjene gradove odlučivši se pretvoriti u povijesni čin. Uništenje kolonijalnog svijeta danas je već veoma jasna i posve shvatljiva slika akcije koju može povesti bilo koji od pojedinaca koloniziranog naroda. Razgraditi taj svijet ne znači samo nakon ukidanja granica otvoriti prolaz između dvije zone. Uništiti ga, znači baš uništiti do kraja jednu zonu, pokopati je u najveću dubinu zemlje ili je prognati s teritorija.

Stavljanje kolonijalnog svijeta u pitanje ne znači za kolonizirane racionalnu konfrontaciju stajališta. To nije rasprava o univerzalnom, nego buntovnička potvrda jedne samonikle pojave shvaćene apsolutno. Kolonijalni svijet jest maniheistički svijet. Kolon se ne zadovoljava da fizički, uz pomoć policije i žandarmerije ograniči prostor koloniziranih: kao da želi prikazati totalitarni karakter kolonijalne eksploatacije, kolon čini od koloniziranog kvintesenciju zla.¹ Kolonizirano društvo nije prikazano samo kao društvo lišeno vrednota. Kolon se ne zadovoljava tvrdnjom da su vrednote napustile kolonizirani svijet ili, još bolje, da nikad nisu ni prebivale u njemu. Domoroce se proglašava »nepropusnim« za etiku, on je odsutnost vrednota, ali i negacija vrednota. On je, priznajmo otvoreno, neprijatelj vrednota. U tom smislu, on je apsolutno zlo, razorni element koji ništi sve što mu se približi, element koji izobličuje, koji unakažava sve ono što se odnosi na estetiku i moral, u njemu su pohranjene zlokobne sile, on je nesvjestan i nepopravljiv instrument slijepih sila. A narodni zastupnik Meyer mogao je ozbiljno upozoriti francusku Narodnu skupštinu kako se Republika ne bi smjela obeščastiti uvođenjem alžirskog naroda u parlament. Vrednote se zapravo truju i kvare čim dođu u doticaj s koloniziranim narodom. Običaji koloniziranih, njihove tradicije, osobito njihovi mitovi, puki su znakovi te bijede, te konstitucionalne izopačenosti. I stoga treba

1. U djelu *Peau noire, Masques blancs*, Edition du Seuil, pokazali smo mehanizam tog maniheističkog svijeta.

staviti na istu razinu diditi, koji uništava parazite, prenosiće bolesti, i kršćansku religiju, koja u začetku suzbija hereze, instinkte, zlo. Opadanje žute groznice i porast broja pokrštenih ulaze u isti račun. Ali, trijumfalni izvještaji misija govore zapravo o biti uzročnika otuđenja koji se javlja u koloniziranih naroda. Govorim o kršćanskoj religiji, i nitko nema pravo da se tome čudi. Crkva u koloniji, to je crkva bijelih, crkva stranaca. Ona ne poziva koloniziranog čovjeka da slijedi put Gospodina, nego put bijelog čovjeka, put gospodara, put tlačitelja. A, kao što je poznato, na tom putu mnogo je zvanih, a malo izabranih.

Ponekad takav maniheizam ide do krajnjih granica svoje logike i dehumanizira kolonizirane. Zapravo, on ih animalizira. I, zaista, jezik kojim kolon govori o koloniziranom, jezik je zoologije. Govori se o gmizućim kretnjama žutih, o zadahu koji se širi iz domorodačkih sela, o hordama, o smradu, o nicanju, o klijanju, o gestikulacijama. Kad kolon želi dati vjeran opis ili pravu riječ, on uvijek poseže za riječima iz priča o životinjskom carstvu. Evropljanin rijetko govori u »slikama«. Ali kolonizirani čovjek, koji je prozreo plan kolona, odnosno parnicu što je kolon vodi protiv njega, zna odmah o čemu se radi. Ta galopirajuća demografija, te histerične mase, ta lica s kojih je i posljednji trag ljudskosti iščezao, ta gojazna tijela koja više ni na što ne nalikuju, ta gomila bez glave i repa, ta djeca koja kao da nikome ne pripadaju, ta lijenost izložena suncu, taj ritam vegetacije, sve to pripada kolonijalnom jeziku. General de Gaulle govori o »žutim gomilama«, a Mauriac o crnim, smeđim i žutim masama koje će uskoro nagrnuti. Kolonizirani čovjek sve to zna i kad god otkrije da je u riječima drugih postao životinja, od srca se smije. Jer on zna da nije životinja. I upravo u isto vrijeme dok otkriva vlastitu ljudskost, on priprema oružje za borbu u kojoj će ta ljudskost trijumfalno pobijediti.

Čim kolonizirani čovjek počne zatezati lance kojima je vezan i uznemirivati kolona, odmah mu šalju dobre duše koje mu na »kongresima kulture« tumače specifičnosti i bogatstvo zapadnih vrednota. Ali, kad je god riječ o zapadnim vrednotama, kod koloniziranog se čovjeka javlja ukočenost, neke vrsti paraliza mišićja. U fazi dekolonizacije apelira se na razum koloniziranih. Predlažu im se sigurne vrednote, opširno im se objašnjava da dekolonizacija ne smije značiti isto što i regresija, da se moraju oslanjati na provjerene, čvrste i priznate vrednote. I tako se događa da neki koloni-

zirani čovjek na riječ o zapadnoj kulturi potegne nož ili baram provjeri je li mu pri ruci. Upravo zbog nasilja s pomoću kojega se učvrstila nadmoć bijelih vrednota i agresivnosti kojom su izvojevale pobjedu nad načinom života i mišljenjem koloniziranih, a zahvaljujući pravednom obratu stvari, kolonizirani čovjek podrugljivo reagira na svako isticanje tih vrednota. U kolonijalnom kontekstu kolon se ne zaustavlja na svom putu uništenja koloniziranih, sve dok mu ovi jasno i glasno ne priznaju nadmoć bijelih vrednota. U razdoblju dekolonizacije kolonizirana masa izvrgava ruglu te iste vrednote, vrijeđa ih, rige ih na sva usta.

Ta je pojava obično prikrivena, jer su neki kolonizirani intelektualci za dekolonizacije uspostavili dijalog s buržoazijom kolonijalističke zemlje. U tom razdoblju domaći je puk doživljen kao neizdiferencirana masa. Malobrojne domaće ličnosti koje su buržoaski kolonijalisti imali prilike tu i tamo upoznati ne utječu dovoljno na taj neposredan doživljaj da bi mogle dovesti i do nekih nijansa u shvaćanju. Međutim, u vrijeme oslobađanja kolonijalistička buržoazija grozničavo nastoji uspostaviti veze s »elitama«. S tim elitama počinje poznati dijalog o vrednotama. Kad kolonijalistička buržoazija shvati da joj je postalo nemoguće dalje održavati prevlast nad kolonijalnim zemljama, odlučuje povesti pozadinski rat na području kulture, vrednota, tehnike itd. No, ne smije se nikad zaboraviti da je golema većina koloniziranih naroda potpuno gluha za te probleme. Za kolonizirani narod iskonska vrednota, upravo zato što je zbiljska, jest zemlja: zemlja koja mora osigurati kruh i, naravno, dostojanstvo. Ali to dostojanstvo nema ništa zajedničko s dostojanstvom »ljudske ličnosti«. O toj idealnoj ljudskoj ličnosti on nikad nije čuo govoriti. Ono što je kolonizirani čovjek mogao vidjeti na svojoj zemlji bilo je to da su ga nekažnjeno mogli zatvoriti, tući, mučiti glađu; i da se nijedan profesor morala, nijedan svećenik nikad nije ponudio da umjesto njega primi batine niti je došao da s njim podijeli koru kruha. Biti moralist za koloniziranog čovjeka znači, vrlo konkretno, dokrajčiti bahatost kolona, slomiti njegovo drsko nasilje, jednom riječju: odlučno ga izbaciti iz vidokruga. Poznato načelo po kojemu bi svi ljudi trebali biti jednaki ilustrirat će se čim kolonizirani čovjek postavi zahtjev da bude jednak kolonu. Još jedan korak dalje, i on će se boriti da bude iznad kolona. Zapravo, on je već odlučio da zamijeni kolona, da stupi na njegovo mjesto. Kao što se vidi, ruši se čitav jedan materijalni i moralni

svijet. Što se intelektualca tiče, on je slijedio kolonijalista u apstraktnoj univerzalnosti i borit će se da se kolonu i koloniziranome omogući miran život u novome svijetu. No zato što ga je kolonijalizam svojim načinima mišljenja postupno prožeo, on ne vidi da kolon, čim nestane kolonijalnog konteksta, nema više interesa da ostane i da koegzistira. Nije slučajno da se prije ikakvih pregovora između alžirske i francuske vlade evropska takozvana »liberalna« manjina izjasnila: ona je zahtijevala ni manje ni više nego dvostruko državljanstvo. A to znači da su, zbog apstraktno utemeljenih pozicija, koloni bili prisiljeni učiniti konkretan skok u nepoznato. Moramo ipak priznati da kolon vrlo dobro zna kako se stvarnost ne da zamijeniti nikakvom frazeologijom.

Kolonizirani čovjek otkriva da su mu život, disanje, otkucaji srca jednaki kao u kolona. Spoznaje kako koža kolona nije ništa vrednija od domoročeve. Nije teško zamisliti kako je to otkriće temeljito potreslo svijet. Iz njega je proizašla nova i revolucionarna snaga koloniziranih. Ako, zapravo, moj život vrijedi jednako kao i kolonov, njegov me pogled neće više poput groma spaliti, umrtviti, niti ću se od njegova glasa skameniti. Njegova me prisutnost neće više zbunjivati. Zapravo, ja ga prezirem. I ne samo da me njegova prisutnost više ne zbunjuje nego mu već spremam takve zasjede da mu uskoro neće preostati nego da bježi.

Kolonijalni je kontekst, kako rekosmo, obilježen dihotomijom koju on nameće svijetu. Dekolonizacija povezuje taj svijet oduzimajući mu radikalnom odlukom njegovu heterogenost, ujedinjujući ga na osnovi nacije, a ponekad i rase. Poznata je okrutna uzrečica senegalskih patriota u vezi s manevrom njihova predsjednika Sengora: »Mi smo zahtijevali afrikanizaciju kadrova, a sad Sengor afrikanizira Evropljane.« To znači da kolonizirani čovjek može iz apsolutne neposrednosti osjetiti je li nastupila dekolonizacija: jer minimalni zahtjev traži da posljednji budu prvi.

Ali kolonizirani intelektualac unosi varijante u ovu peticiju, a čini se da mu ne nedostaju ni obrazloženja: administrativni kadrovi, tehnički kadrovi, specijalisti. Međutim, kolonizirani čovjek gleda na te povlastice kao na saboterski manevar i nerijetko se ponegdje čuje kako on izjavljuje: »Pa nije se zapravo ni isplatilo da postanemo neovisni...«

U kolonijalnim krajevima, u kojima je vođena istinska borba za oslobođenje, gdje je narod krvario i gdje je vrijeme trajanja oružane faze pospješilo povratak intelektualaca na pozicije narodnih masa, prisustvujemo pravom iskorje-

njivanju superstrukture koju su ti intelektualci prenosili iz ambijenata kolonijalističke buržoazije. U svom narcisoidnom monologu kolonijalistička je buržoazija, posredstvom svojih učitelja, zapravo duboko utvila u glave koloniziranih da su bitne stvari, usprkos svim zabludama koje se mogu pripisati ljudima, vječne. Radi se, naravno, o bitnim vrednotama Zapada. Kolonizirani je čovjek prihvatio utemeljenost tih ideja a u jednom od nabora njegovog mozga kao da djeluje uređaj čiji je zadatak obrana grčko-latinskih zasluga. Ali, u toku borbe za oslobođenje, u trenutku kad kolonizirani čovjek ponovno uspostavlja vezu sa svojim narodom, ruši se taj umjetno stvoreni uređaj. Sve mediteranske vrednote, trijumf ljudske ličnosti, jasnoće i ljepote, postaju ukrasni predmeti bez života i boje. Sve te rasprave izgledaju gomile mrtvih riječi. Vrednote za koje se nekad mislilo da oplemenjuju dušu sad ne služe ničemu, jer se ne tiču konkretne borbe u kojoj je narod angažiran.

A prije svega individualizam. Kolonizirani intelektualac naučio je od svojih učitelja da se pojedinac mora afirmirati. Kolonijalistička je buržoazija u glave koloniziranih zabila ideju društva sastavljenog od pojedinaca u kojemu se svatko zatvara u svoju subjektivnost, a bogatstvo predstavlja bogatstvo misli. No, kolonizirani čovjek kojega dopadne sreća da živi s narodom za vrijeme oslobodilačke borbe, razotkrit će laž te teorije. Organizacioni oblici borbe pružaju mu već posve neuobičajenu frazeologiju. Brat, sestra, drug riječi su koje je kolonijalistička buržoazija prognala, jer za nju moj brat znači lisnicu, moj drug špekulaciju. Kolonizirani intelektualac prisustvuje, kao u nekom vjerskom autodaféu, rušenju svih svojih idola: egoizma, sujetne rekriminacije, infantilne imbecilnosti onoga koji uvijek želi da ima posljednju riječ. Ovaj kolonizirani intelektualac, kojega je kolonijalistička kultura atomizirala, otkrit će i sadržajnost seoskih skupština, smisao narodnih komisija, izvanrednu plodnost sastanaka po kvartovima i ćelijama. Stvar pojedinca od sada ne prestaje više biti stvar svih, jer će sve otkriti legionari, pa prema tome i masakrirati, ili će svi biti spašeni. »Snaći se«, taj ateistički oblik spasavanja, u ovom je kontekstu zabranjen.

U posljednje se vrijeme mnogo govori o autokritici: no zar se ne zna da je ona prije svega afrička institucija? Bilo u sjevernoafričkim *demama* ili na zapadnoafričkim sastancima, tradicija zahtijeva da se o svim sporovima koji izbiju u selima javno raspravlja. To je svakako kolektivna auto-

kritika, doduše s pomalo humorističnim prizvukom, jer su svi mirni i zato što svi, napokon, želimo isto. Proračunatost, dvosmislene šutnje, primisli, sumnjičavost, pritajenost, sve to intelektualac malo-pomalo napušta što se više stapa s narodom. I s pravom se može reći da već na toj razini trijumfira zajednica, zračeći vlastitu svjetlost i smisao.

Ali događa se da dekolonizacija započne u krajevima koje borba za oslobođenje nije dovoljno uzdrmla. Tada se opet javljaju ti isti intelektualci, sad već kao smutljivci, petljanci, lukavci. Kod njih ponovno izbijaju netaknuti oblici ponašanja i mišljenja koja su stekli dok su održavali veze s kolonijalističkom buržoazijom. Do jučer mezimci kolonijalizma, a danas nacionalne vlasti, oni organiziraju pljačku narodnih dobara. Bezobzirni, guraju se naprijed s pomoću prljavih kombinacija ili legalnog potkradanja (uvozno-izvozna trgovina, anonimna društva, burzovne špekulacije, povlastice) one bijede koja je danas nacionalna. Uporno zahtijevaju nacionalizaciju trgovačkih poslova, to jest rezervaciju tržišta i dobrih prilika samo za pripadnike nacije. Doktrinarno proglašavaju bezuvjetnom nužnost da se nacionalizira to potkradanje nacije. U jalovosti tog nacionalnog razdoblja, u takozvanoj strogoj fazi, njihove uspješne pljačke izazivaju bijes i nasilje naroda. Taj jadni i neovisni narod, u današnjem afričkom i internacionalnom kontekstu, socijalno se osvješćuje sve brže. To će svakako uskoro shvatiti i uskogrudi pojedinci.

Da bi asimilirao kulturu tlačitelja i da bi se na nju odvažio, kolonizirani je čovjek morao platiti svoj danak. Među ostalim, morao je prihvatiti oblike mišljenja kolonijalne buržoazije. To se odražava u nesposobnosti koloniziranog intelektualca da vodi dijalog. Jer, on ne zna postati neesencijalan prema objektu ili ideji. No, kad se bori zajedno s narodom, pada iz oduševljenja u oduševljenje. Doslovno je razoružan narodnom dobronamjernošću i poštenjem. I zato je u neprekidnoj opasnosti da postane populist. Jedna je vrst *béni-oui-oui-a* koji odobrava sve što narod kaže i to onda pretvara u mudru izreku. Ali felah, nezaposleni čovjek, gladan čovjek, ne teži istini. On ne kaže za sebe da je istina, on je to u svome biću.

Intelektualac se u tom razdoblju ponaša objektivno, kao vulgarni oportunist. Njegova manevriranja zapravo ne prestaju. Narod i ne pomišlja da ga odbaci ili dovede u škripac. Narod samo traži da on sav pripadne zajednici. Uklapanje koloniziranog intelektualca u narodne mase usporeno je

zbog njegova čudnog i veoma razvijenog smisla za detalj. Ne bismo mogli reći da narod nema smisla za analizu. Voli kad mu se objašnjava, drago mu je kad uspije povezati i shvatiti dijelove nekog rasuđivanja, voli znati kamo ide. Ali kolonizirani intelektualac, u početku zajedničkog života s narodom, daje prednost detalju i zaboravlja na obračun s kolonijalizmom, na pravi razlog borbe. Pomesen raznolikošću borbenog pokreta, pokazuje sklonost da se zaustavlja na lokalnim zadacima koje rješava s mnogo žara, ali gotovo uvijek odviše bučno. Ne vidi uvijek sve. U taj strašni stroj za miješanje i lomljenje koji se zove narodna revolucija uvodi pojam discipline, specijalnosti, pojedinih područja. Djelujući na određenim točkama fronte, gubi iz vida jedinstvo pokreta a u slučaju lokalnog poraza prepusti se sumnji, pa čak i očaju. Narod, međutim, već od samog početka zauzima globalne stavove. Zemlja i kruh: što treba uraditi da bismo imali zemlje i kruha? Taj aspekt narodne borbe — nasrtljiv i naizgled ograničen i uzak — zapravo je najplodniji i najuspješniji operativni model.

I problem istine treba da privuče našu pažnju. U narodu, oduvijek, istina je vezana samo za sunarodnjake. Nijedna apsolutna istina, nijedna rasprava o transparentnosti duše ne može oslabiti to stajalište. Na laž kolonijalnog stanja kolonizirani čovjek odgovara istom laži. Prema svojim sunarodnjacima ponaša se otvoreno, a prema kolonima suzdržano i zatvoreno. Istinito je ono što gura u propast kolonijalni režim, i ono što pomaže uspon nacije. Istina je ono što zaštićuje domoroce i uništava strance. U kolonijalnom kontekstu ne postoje istinski stavovi. A dobro je samo ono što *njima* nanosi zlo.

Vidi se prema tome da je iskonski maniheizam, koji je vladao kolonijalnim društvom, ostao netaknut u razdoblju dekolonizacije. I, zaista, kolon nikad ne prestaje biti neprijateljem, antagonistom, zapravo čovjekom koga treba ubiti. Tlačitelj, u svojoj zoni podržava pokret dominacije, eksploatacije, pljačke. U drugoj zoni kolonizirana stvar, iscijeđena, opljačkana, opskrbљуje kako može i zna taj pokret koji se u neprekidnoj liniji proteže od obala kolonije do palača i dokova »metropole«. U toj statičnoj zoni površina je mirna, palme se talasaju pred oblacima, morski valovi poskakuju na žalu, sirovine putuju gore-dolje i time ozakonjuju prisutnost kolona, dok kolonizirani čovjek, zgrčen, više mrtav nego živ, nastavlja sanjati svoj beskraj i uvijek isti san. Kolon stvara povijest. Njegov je život epopeja, odiseja-

da. On je apsolutni početak: »Mi smo stvorili ovu zemlju.« On je trajan uzrok svega: »Ako mi odemo, sve je izgubljeno, ova će se zemlja vratiti u srednji vijek.« Nasuprot njemu, otupjela bića, izjedena iznutra groznicom i »navikama predaka«, predstavljaju gotovo kameni okvir novotarskom dinamizmu kolonijalne trgovačke aktivnosti.

Kolon stvara povijest i svjestan je toga. A kako se neprestano poziva na povijest metropole, on jasno pokazuje da je samo njezin produžetak. Povijest što je piše nije, dakle, povijest zemlje koju pljačka, nego povijest njegove nacije, i to onoliko koliko ta nacija otima, pljačka i izgadnjuje druge. Imobilizam na koji je kolonizirani čovjek osuđen može biti doveden u pitanje samo odluči li on sam dokrajčiti povijest kolonizacije, povijest pljačkanja, da bi tako ostvario povijest nacije, dekolonizacije.

Taj svijet pregrada, svijet manihejski, nepomičan, zapravo je svijet kipova: kip generala koji je osvojio zemlju, kip inženjera koji je konstruirao most. Svijet siguran u sebe, koji svojim kamenjem gnječi bićem ogoljele kičme. Eto, to je kolonijalni svijet. Domorodac je biće zatvoreno u toru, *apartheid* je samo jedan od oblika podjele kolonijalnog svijeta na pregrade. Prvo što domorodac nauči jest da ostane na svojem mjestu i da ne prijeđe granicu. Zato i jesu snovi domorodaca snovi mišića, snovi akcije, agresivni snovi. Sanjam da skačem, plivam, trčim, penjem se. Sanjam da pucam od smijeha, prelazim rijeku u jednom skoku, za mnom jure kola koja me nikad neće stići. U stanju kolonizacije potlačeni se ne prestaju oslobađati od devet sati navečer do šest ujutro.

Tu agresivnost nataloženu u mišićima kolonizirani čovjek u početku pokazuje prema svojim sunarodnjacima. To je razdoblje kad se crnci međusobno glože i kad policajci i istražni suci ne znaju što bi počeli pred tim zaprepašćujućim sjevernoafričkim zločinstvima. Kasnije ćemo pokazati kako na tu pojavu treba gledati.² Kolonizirani je čovjek u stanju neprekidne napetosti nasuprot kolonijalnom uređenju. Svijet je kolona neprijateljski svijet koji odbija, ali u isto vrijeme i privlači. Pokazali smo već da kolonizirani čovjek neprestano sanja kako da zauzme mjesto kolona. Ne da postane kolon, nego da ga smijeni. Taj neprijateljski svijet, težak, agresivan, zato što svim svojim bodljama od-

2. Kolonijalni rat i duševni poremećaji, glava 5.

bija koloniziranu masu, ne predstavlja pakao iz kojega se želi što brže pobjeći, nego upravo raj nadohvat ruke koji čuvaju bijesni psi.

Kolonizirani je uvijek oprezan jer on, upravo zbog teškoća koje mu zadaje odgonetavanje mnogobrojnih znakova kolonijalnog svijeta, nikad ne zna je li ili nije prešao granicu. U odnosu na svijet koji je kolonijalist uredio, kolonizirani je čovjek uvijek potencijalni krivac. Krivnja koloniziranoga nije osobna krivnja, to je zapravo jedna vrst prokletstva, Damoklov mač. Međutim, kolonizirani u dubini svojega bića ne priznaje nikakvu instancu. On je svladan, ali ne i pokoren. U inferiornu je položaju, ali ne vjeruje u svoju inferiornost. Strpljivo čeka da kolonu popusti budnost pa da mu on skoči za vrat. Njegovi su mišići neprestano u stanju iščekivanja. Ne bi se moglo reći da je uzbuđen, zastrašen. Zapravo, on je uvijek pripravan ulogu gonjene zvijeri zamijeniti ulogom lovca. Kolonizirani je čovjek progonjen čovjek koji sanja da postane progonitelj. Socijalni simboli — žandari, zvuk trublje u kasarnama, vojne parade i zastava — istodobno djeluju i kao poticaj. Nikako ne znače: »Stoj! Ne miči se!« nego: »Spremi se za napadaj.« I, zaista, kad bi kolonizirani i bio sklon da se uspava i da zaboravi, bahatost kolona i njegova briga da provjerava izdržljivost kolonijalnog sistema uvijek bi ga ponovo podsjetili da se konačan obračun ne može odgađati u beskraj. Taj poticaj da zaposjedne mjesto kolona održava uvijek isti tonus muskulature. Poznato je da u određenim emocionalnim uvjetima zapreke jačaju težnju za kretanjem.

Odnosi kolon—kolonizirani jesu odnosi mase. Broju kolon suprotstavlja snagu. Kolon je ekshibicionist. Briga za sigurnošću tjera ga da na sav glas podsjeća koloniziranoga: »Ovdje sam ja gospodar.« Podržava gnjev u koloniziranome, ali ne toliko da provali iz njega. Kolonizirani je uhvaćen u gustu mrežu kolonijalizma. Ali, vidjeli smo da kolon u nutrinu koloniziranoga postiže samo privid mrtvila. Mišićna napetost koloniziranoga povremeno se oslobađa u obliku krvavih eksplozija, kao što su borbe među plemenima, skupinama i pojedincima.

Na pojedinačnom planu suočavamo se doslovno s nijkanjem zdrave pameti. Dok kolonizirani pušta da ga kolon ili policajac po cio dan mlati, vrijeđa, baca na koljena, on će samo na neprijateljski ili agresivni pogled drugoga koloniziranog potegnuti nož. Jer, jedino mu još ostaje da svoje dostojanstvo brani pred sebi jednakima. Plemenski ra-

tovi samo obnavljaju stare mržnje, duboko urezane u sjećanje. Jurnuvši svom snagom svojih mišića u osvetu, kolonizirani nastoji uvjeriti sama sebe da kolonijalizam ne postoji, da je sve kao i prije i da se povijest zapravo nastavlja. I upravo tu, na kolektivnom planu, javljaju se u punoj svjetlosti poznate pojave izbjegavanja, kao da će nam to što smo zaronili u bratsku krv pomoći da ne vidimo ono što nam stoji na putu, da i dalje odgađamo neizbježivu odluku, onu koja vodi u oružanu borbu protiv kolonijalizma. Kolektivno samouništavanje, koje je vrlo konkretno u plemskim borbama, jedan je od prolaza kroz koje se oslobađa mišićna napetost koloniziranoga. Sva ta ponašanja samo su refleksi smrti pred pogibelju, samoubilačka ponašanja koja omogućuju kolonu, čiji život i dominacija time postaju još sigurnijim, da ustanovi tom prilikom kako ti ljudi nisu razumni. I vjerom zanesen, kolonizirani zaboravlja na kolona. Fatalizam oduzima tlačitelju svaku inicijativu, jer uzrok zla, bijede, sudbine potječe od Boga. Pojedinac prihvaća disoluciju Bogom određenu, tupo se predaje kolonu i sudbini, i za neku vrst unutrašnje ravnoteže pristaje na spokojnost kamena.

U međuvremenu život teče dalje, a u zastrašujućim mitovima, koji se tako obilno množe u zaostalim zemljama, kolonizirani čovjek pronalazi zabrane za svoju agresivnost: zli duhovi nastupaju kad god se krene stranputicom, ljudi leopardi, ljudi zmije, psi sa šest šapa, *zombi*, cijela jedna neiscrpiva zbirka životinjica i divova okružuje koloniziranog čovjeka svijetom zabrana, pregrada, inhibicija, svijetom koji je kudikamo užasniji od kolonijalističkog. Ta magična nadgradnja, kojom je prožeto domorodačko društvo, igra u dinamizmu libidinalne ekonomije određenu ulogu. Jedna od značajka zaostalih društava jest ta da je libido stvar grupe, obitelji. Poznato je, a o tome su i etnolozi pisali, da ima društava u kojima čovjek što je u snu doživio seksualni odnos s tuđom ženom mora javno priznati te snove i platiti mužu ili oštećenoj obitelji kaznu u naravi ili je odraditi. A to usput dokazuje da takozvana pretpovijesna društva pridaju veliko značenje nesvjesnom.

Ulijevajući mi strah, atmosfera mita i magije djeluje kao neosporna zbiljnost. Plašeci me, ona me integrira u tradiciju, u povijest mojega kraja ili mojega plemena, ali mi istodobno daje status, potvrdu prava građanstva. Područje skrivenog, u zaostalim zemljama, kolektivno je područje, isključivo vezano za magiju. To što sam uhvaćen u

nerazmrsivu mrežu nepogrešivog opetovanja činova potvrđujem vječnost svojega svijeta, našega svijeta. *Zombi* su, vjerujte, strašnji od kolona. I odsad nije problem u tome da se izravnavaju računi s kolonijalizmom koji je opremljen željezom, nego da svatko dobro razmisli prije nego se pomokri, pljune ili izađe po noći.

Nadnaravne magične sile pokazuju se kao neobično »egotističke«. Snage kolona postaju beskrajno malene jer su oslabljene tuđinskim osobinama. On nema više razloga da se protiv njih bori, jer snagu predstavljaju zlokobne mitske strukture. Očito, sve se raspleće u trajnom sukobu na fantastičnom planu.

Pa ipak, u borbi za oslobođenje, nekad razdijeljen na irealne sektore, obuzet neizrecivim strahom, ali i sklon da se izgubi u halucinantnim tlapnjama, taj se narod rasipa i ponovno organizira, da bi u krvi i suzama došao do vrlo konkretnih i neposrednih konfrontacija. Nahraniti borce, postaviti straže, priteći u pomoć obiteljima koje nemaju ni onog najpotrebnijeg, zamijeniti muža koji je ubijen ili zarobljen, sve su to zadaci koje treba da izvrši narod u oslobodilačkoj borbi.

U kolonijalnom svijetu afektivnost koloniziranog zadržava se na samoj površini kože poput žive rane otporne protiv nagrizanja. Psihizam se povlači, gubi se i izbija u obliku muskulaturnih manifestacija koje daju povoda veoma učestim ljudima da izjave kako je kolonizirani čovjek histeričan. Ta ukrućena afektivnost, koju kontroliraju kočnice nevidljive, ali izravno povezane s centralnom jezgrom ljudske ličnosti, naći će zadovoljenje u erotizmu motoričkih disolucija krize.

Na drugom ćemo primjeru vidjeti kako se afektivnost koloniziranog iscrpljuje u više ili manje ekstatičnim plesovima. I stoga svako proučavanje kolonijalnog svijeta mora uključiti razumijevanje plesa i posjedovanja. Za koloniziranog relaksacija je upravo ta orgija muskulature koja kanalizira, preobražava i uklanja najizrazitiju agresiju i najneposrednije nasilje. Mjesto plesa je dopušteno mjesto. U određene sate, u određene dane ljudi i žene nalaze se na određenom mjestu i, pod strogim pogledom plemena, potpuno se predaju pantomimi koja ima samo privid nereda, dok je zapravo vrlo sustavna; u njoj se već na prvi pogled i na različite načine, odmahivanjem glave, savijanjem kralješnice, zabacivanjem cijelog tijela, može izraziti veličanstven napor kolektiva da progna iz sebe zle sile, da se oslo-

bodi, da se iskaže. Sve je dopušteno . . . unutar toga kruga. Brežuljak na koji su se uspeli da budu bliži Mjesecu, strma obala po kojoj klize kao da žele time pokazati kako je ples isto što i spiranje, pranje, pročišćenje — sveta su mjesta. Sve je dopušteno, jer su se zapravo i skupili da bi nagomilana požuda i potisnuta grubost mogle iz njih provaliti poput vulkana. Simbolične scene smrti, slikoviti prizori jahanja, brojna hinjena ubojstva potrebna su da sve to izbije van. Loša raspoloženja protječu bučno poput rijeka užarene lave.

Još samo jedan korak i bit ćemo posve u vlasti sila. Ti organizirani sastanci zapravo imaju svrhu da se podamo vlasti sila i oslobodimo od njih. Vampirizam znači da vlast nad nama imaju divovi, *zombi*, Legba veliki Bog Vodua. Takvo raščinjavanje, udvostručenost i raspadanje ličnosti vrši bitnu »ekonomsku« funkciju nužnu za održavanje stabilnosti koloniziranog svijeta. Dolazeći, muškarci i žene bili su nestrpljivi, nemirni, »na rubu živaca«. Njihov povratak bio je mir, tišina i spokoj koji se ponovno vraća u selo.

Kasnije, u toku borbe za oslobođenje, bit ćemo svjedoci čudne pojave rađanja odbojnosti prema tim običajima. Koloniziranog će natjerati uza zid, staviti mu nož pod grlo ili, da budemo precizniji, elektrodu na spolne organe i tako ga prisiliti da više ne vjeruje u te priče.

Nakon dugog niza godina irealizma i prepuštanja omaljujućim priviđenjima kolonizirani čovjek ustaje napokon s puškom u ruci protiv snaga koje su jedine osporavale njegovo biće: protiv snaga kolonijalizma. I kolonizirani mladić, koji raste u atmosferi željeza i pucnjave, može se mirno narugati — a to i čini — precima *zombi*, dvoglavim konjima, mrtvima koji uskrsavaju, divovima kojima je dovoljno da netko zijeve pa da mu se uvuku u tijelo. Kolonizirani otkriva stvarnost i preobražava je svojom praksom, primjenom sile i svojim planom za oslobođenje.

Vidjeli smo da to nasilje, za sve vrijeme kolonijalnog razdoblja, nije vodilo ničemu, premda je izbilo na površinu. Bilo je usmjereno prema emocionalnim izljevima plesa i transa, iskaljivalo se u bratoubilačkim borbama. Sad se pak postavlja pitanje kako bi se to nasilje kao djelotvoran čin usmjerilo drukčije. Dok se ono nekad izivljavalo u mitovima i tražilo zgodu za kolektivno samoubojstvo, sad mu novi uvjeti omogućuju da udari drugim smjerom.

Oslobođenje kolonija postavlja danas pred suvremeni svijet jedno od najznačajnijih pitanja političke taktike i po-

vijesti: kad se može reći da su prilike sazrele za pokret nacionalnog oslobođenja? Kakva treba biti avangarda tog pokreta? Budući da se dekolonizacija javljala u različnim oblicima, um se koleba i ne dopušta sebi da kaže koja je prava, a koja lažna dekolonizacija. Vidjet ćemo da je za angažiranog čovjeka izbor sredstava, taktike, izbor ponašanja i organizacije hitna stvar. Sve što je izvan toga slijepi je voluntarizam i uključuje krajnje natražne rizike.

Koje to snage u kolonijalnom razdoblju predlažu nasilju koloniziranog nove putove, nova središta ulaganja? To su prije svega političke stranke, intelektualna i komercijalna »elita«. Međutim, za stanovite političke formacije značajno je da one proklamiraju načela, ali neće da izbace parole. Sva djelatnost tih nacionalističkih političkih stranaka u kolonijalnom razdoblju neka je vrst izborne aktivnosti: niz filozofsko-političkih rasprava o pravu naroda da odlučuju o sebi, o pravu ljudi na kruh i dostojanstvo, neprekidno zalaganje za princip »jedan čovjek — jedan glas«. Nacionalističke stranke ne zastupaju nužnost upotrebe sile, jer njihov cilj i nije radikalno rušenje sistema. Miroljubive, pobornice zakonitosti, zapravo pobornice novoga ... reda, te političke formacije postavljaju na sirov način pitanje kolonijalističkoj buržoaziji, pitanje koje je za njih od bitnog značenja: »Dajte nam više vlasti.« Pred specifičnim pitanjem nasilja, stav je elite dvosmislen: ona je oštra na riječima, a reformistička na djelu. Kad nacionalistički politički kadrovi nešto izjave, onda bez ustručavanja pokazuju da zapravo tako ne misle.

Interpretacija tog obilježja nacionalističkih političkih stranaka zahtijeva istodobno analizu kvalitete njihovih kadrova i njihovih pristaša. Pristaše nacionalističkih stranaka predstavljaju gradski element. Radnici, učitelji, sitni obrtnici i trgovci koji su — razumije se s malim profitom — počeli iskorištavati kolonijalnu situaciju, imaju svoje posebne interese. Oni zahtijevaju da se poboljša njihov položaj, povećaju plaće. Između tih političkih partija i kolonijalizma dijalog nikad nije bio prekinut. Raspravlja se o izmjenama, o izbornim predstavničkim tijelima, o slobodi štampe, o slobodi udruživanja. Raspravlja se o reformama. I zato neka se ne čudimo ako vidimo da se velik broj domorodaca bori u filijalama političkih formacija metropole. Ti se domoroci bore za apstraktnu parolu: »vlast proletarijatu«, zaboravljajući da je u njihovim krajevima potrebno prije svega voditi borbu pod nacionalističkim parolama.

Kolonizirani intelektualac investirao je svoju agresivnost u želju, koja se jedva i može prikriti, da se uklopi u kolonijalni svijet. Stavio je svoju agresivnost u službu vlastitih interesa, svojih osobnih. Na taj se način vrlo lako stvara neka vrst klase pojedinačno oslobođenih robova, slobodnjaka. Intelektualac traži da se poveća broj slobodnjaka i da se omogući stvaranje autentične klase slobodnjaka. Mase, međutim, ne žele otvaranje novih mogućnosti koje bi pospješile uspjeh pojedinaca. One ne traže za sebe status kolona, nego mjesto kolona. Kolonizirani u velikoj većini žele posjed kolona. Njima nije do natjecanja s kolonom, oni hoće njegovo mjesto.

Propaganda najvećeg dijela nacionalističkih stranaka sistematski ostavlja po strani seljaštvo. A poznato je da je u kolonijalnim zemljama revolucionaran samo seljački sloj. Nema što izgubiti, a može dobiti sve. Deklasiran, iscrpljen od gladi, seljak je prvi od svih eksploatiranih otkrio da pomaže jedino nasilje. Za nj nema kompromisa; nema mogućnosti nagodbe. Kolonizacija ili dekolonizacija samo je odnos snaga. Eksploatirani shvaća da njegovo oslobođenje zahtijeva uporabu svih sredstava, posebno sile. Kad je 1956. godine, nakon kapitulacije Guy Molleta pred alžirskim kolonima, Front nacionalnog oslobođenja u poznatom letku izjavio kako se kolonijalizam povlači samo ako mu se stavi nož pod grlo, zaista nijedan Alžirac nije smatrao da su to preoštre riječi. Letak je samo izrazio ono što svaki Alžirac osjeća duboko u sebi: kolonijalizam nije stroj koji misli, nije tijelo obdareno razumom. On je nasilje u prirodnom stanju i popustit će samo pred još većim nasiljem.

Kad je naposljetku sve postalo jasnim, kolonijalistička buržoazija, koja je do tada mirovala, stupa u akciju. Uvodi nov pojam koji je, zapravo, i stvorila kolonijalna situacija: nenasilje. U svom pojednostavnjenom obliku to nenasilje kaže intelektualnim i koloniziranim ekonomskim elitama da su interesi kolonijalističke buržoazije isti kao i njihovi i da je prema tome za zajednički spas nužno što prije sporazumjeti se. Nenasilje je pokušaj da se kolonijalno pitanje riješi za zelenim stolom prije svake akcije koja se više ne bi mogla zaustaviti, prije nego što padne krv, prije bilo kakva poteza zbog kojega bi se mogli kajati. Ali ako mase, ne čekajući da se stolice slože oko zelenog stola, poslušaju samo svoj vlastiti glas i stanu podmetati požare i atentate, tad elite i vođe buržoaskih nacionalističkih stranaka nava-

ljuju na kolonijaliste i zapomažu: »Situacija je vrlo ozbiljna! Ne znamo kako će to sve svršiti, trebalo bi naći neko rješenje, trebalo bi se nagoditi.«

Pojam nagodbe ima veliko značenje u okviru dekolonizacije i nije jednostavan. Kompromis se odnosi i na kolonijalni sustav i na mladu nacionalnu buržoaziju. Vlastodršcima kolonijalnog sustava postaje jasno da su mase kadre razrušiti sve. Sabotaže na mostovima, uništavanje farma, represije, rat, sve to snažno pogađa privredu. Tu je moguće i kompromis za nacionalnu buržoaziju, koja strahuje da i nju ne odnese taj razbjesnjeli vihor, premda nije do kraja sagledala moguće posljedice toga tajfuna; stoga ona ne prestaje govoriti kolonima: »Mi smo još uvijek kadri zaustaviti pokolj, mase još uvijek imaju u nas povjerenje, požurite ako ne mislite sve do kraja upropastiti.« I potrebno je učiniti samo još jedan korak pa da se vođa nacionalističke stranke ogradi od tog nasilja. U sav glas izjavljuje da nema nikakve veze s onima iz organizacije Mau Mau, s onim teroristima, s onim koljačima. U najboljem slučaju, povlači se na neku vrst »ničije zemlje«, između terorista i kolona, i vrlo rado prihvaća ulogu »posrednika«. To znači: budući da je nemoguće da koloni razgovaraju s organizacijom Mau Mau, on će vrlo rado stupiti s njima u pregovore. Tako se događa da se pozadina nacionalne borbe, to jest dio naroda koji je uvijek stajao na drugoj strani, nekim čudnim skokom nađe u prvoj liniji pregovora i kompromisa, i to upravo zato što su uvijek dobro pazili da ne prekinu vezu s kolonijalizmom.

Prije nego počnu pregovori, velik dio nacionalističkih stranaka zadovoljava se — u najboljem slučaju — da objašnjava, da nalazi isprike za počinjena »divljaštva«. One ne zastupaju narodnu borbu i nerijetko čak i osuđuju, u zatvorenim krugovima, neviđene čine koje su štampa i javno mnijenje metropole proglasili ogavnim. Nastojanje da se na stvari gleda nepristrano legitimna je isprika te politike imobilizma. Ali taj klasičan stav koloniziranog intelektualca i vodstva nacionalističkih stranaka u stvari nije objektivna. Zapravo, oni nisu sigurni da je to nestrpljivo nasilje masa najuspješnije sredstvo za obranu njihovih osobnih interesa. Osim toga, oni i ne vjeruju u efikasnost metode sile. Za njih ne postoji mogućnost sumnje, svaki pokušaj da se silom dokrajči kolonijalno ugnjetavanje za njih znači očajnički, samoubilački potez. Činjenica je da u njihovim predodžbama tenkovi kolona i lovački avioni zauzimaju

izvanredno značajno mjesto. Kad im se kaže: treba prijeći na akciju, oni odmah vide bombe kako padaju po njihovim glavama, blindirana kola kako kruže ulicama, mitraljeze, policiju . . . i ne pomiču se s mjesta. Oni gube prije nego što su pošli. Njihovu nesposobnost da pobijede s pomoću sile nije potrebno dokazivati, oni je sami pokazuju u svagdanjem životu i u političkim manevrima. Ostali su na djetinjastim pozicijama koje je Engels opisao u znamenitoj polemici s Dühringom i njegovom hrpom djetinjarija:

»Isto onako kao što je Robinson mogao nabaviti mač, možemo uzeti da se i Petko jednoga lijepog jutra pojavljuje s punim revolverom u ruci, i onda se cio odnos „sile“ preobrće. Petko komandira, a Robinson se mora mučiti. Molimo čitaoca da oprostí što se tako konzekventno vraćamo na priču o Robinsonu i Petku, koja zapravo spada u dječju sobu, a ne u nauku, ali što mi možemo na to? Mi smo prinuđeni da savjesno primjenjujemo g. Dühringovu aksiomatsku metodu, i nije naša krivica, ako se pri tome stalno krećemo u oblasti čiste djetinjarije. Dakle, revolver održava pobjedu nad mačem, a iz toga će svakako pojmiti i najdjetinjastiji aksiomatičar da sila nije puki akt volje, nego da su za njezino ostvarenje potrebni vrlo realni preduvjeti, naime o r u đ a, među kojima manje savršeno biva nadvladano savršenijim; dalje, da ta oruđa moraju biti proizvedena, čime je ujedno rečeno da proizvođač savršenijih oruđa sile ili, jednostavno rečeno, oružja, pobjeđuje proizvođača nesavršenijih, i da se, jednom riječi, pobjeda sile temelji na proizvodnji oružja, a ova opet na proizvodnji uopće, dakle — na „ekonomskoj moći“, na „privrednom položaju“, na m a t e r i j a l n i m sredstvima koja sili stoje na raspolaganju.«³ I, zaista, reformistički vođe i govore samo: »Čime se mislite boriti protiv kolona? Noževima? Lovačkim puškama?«

Istina je da su za silu važna pomagala, jer naposljetku sve ovisi o raspodjeli tih instrumenata. Ali se događa da oslobođenje kolonijalnih teritorija nanovo osvjetljuje to pitanje. Znamo, na primjer, kako je Napoleon u vrijeme španjolske kampanje, koja je bila pravi kolonijalni rat, bio prisiljen da se povuče unatoč svojim snagama koje su za proljetne ofenzive godine 1810. brojile 400.000 ljudi. A ipak je

3. Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, dio II, glava 3, »Teorija sile«, izd. »Naprijed«, str. 171—172.

cijela Evropa strepila pred francuskom vojskom, pred njezinim oružjem, pred hrabrošću njezinih vojnika, pred vojnom sposobnošću njezinih kapetana. Suočeni sa silnim mogućnostima Napoleonovih trupa, Španjolci su, nadahnuti nesalomljivom nacionalnom vjerom, otkrili glasoviti gerilski način ratovanja što su ga, dvadeset i pet godina prije toga, američke jedinice primijenile u borbi protiv engleskih trupa. Ali, gerilsko ratovanje koloniziranog ne bi značilo ništa kao instrument nasilja suprotstavljen drugom instrumentu nasilja da ono ne predstavlja nov element u globalnom procesu utrke između trustova i monopola.

Na početku kolonizacije jedan je odred mogao zaposjesti golema područja: Kongo, Nigeriju, Obalu Slonove Kostii ... itd. Danas se nacionalna borba koloniziranog uklapa u posve novu situaciju. Kapitalizam je, u doba svoje ekspanzije, u kolonijama gledao izvor sirovina koje se poslije kao manufaktura mogu baciti na evropsko tržište. Nakon faze akumulacije kapitala, danas je u položaju da mijenja vlastite koncepcije o rentabilnosti posla. I kolonije su postale tržište. Kolonijalno stanovništvo postalo je klijentela koja kupuje. Ako se dakle posada mora vječno pojačavati, ako trgovina slabi, to jest ako se manufakturni i industrijski proizvodi više ne mogu izvoziti, to onda znači da se vojno rješenje mora odbaciti. Slijepa dominacija robovlasničkog tipa nije više ekonomski rentabilna za metropolu. Monopolistička frakcija buržoazije u metropoli ne daje podršku vladi koja svoju politiku zasniva samo na maču.

Industrijalci i bankari metropole ne očekuju od svoje vlade da desetkuje stanovništvo, nego da s pomoću ekonomskih konvencija zaštiti njihove »legitimne interese«.

Postoji dakle objektivno saučesništvo između kapitalizma i snaga nasilja koje niču na kolonijalnom području. A treba još dodati kako kolonizirani nije više sâm nasuprot ugnjetaču. On već dobiva političku i diplomatsku podršku od progresivnih zemalja i naroda. Ali prije svega, tu je konkurencija, nesmiljeni rat koji se vodi među finansijskim grupama. Berlinska konferencija mirno je mogla podijeliti Afriku između tri ili četiri zastave. Danas, međutim, nije uopće važno potpada li ovo ili ono afričko područje pod francuski ili belgijski suverenitet: važno je da se sačuvaju ekonomske zone. Artiljerijska paljba, politika spaljene zemlje ustupa mjesto ekonomskoj podređenosti. Danas se više ne vodi represivni rat protiv ovoga ili onoga nepokornog sultana. Danas se djeluje na finiji, manje krvav način i do-

nosi se odluka o mirnoj likvidaciji Castrova režima. Nastoji se pokoriti Gvineja, uklanja se Mosadik. Nacionalni vođa koji se boji nasilja griješi ako pretpostavlja da će nas kolonijalizam »sve poklati«. Vojska se naravno i dalje poigrava lutkama iz doba osvajačkih ratova, ali su zato financijski krugovi odmah učinili sve da je vrate u stvarnost.

Stoga se od razumnih nacionalističkih političkih stranaka i traži da što jasnije postave svoje zahtjeve i da zajedno s kolonijalističkim »partnerom«, u punom miru i bez imalo strasti, potraže takvo rješenje koje će poštivati obje strane. Očito je da taj nacionalistički reformizam, koji se vrlo često čini kao karikatura sindikalizma, kad i odluči djelovati, čini to potpuno miroljubivim načinom: bijeli štrajk u onih nekoliko tvornica koje su smještene u gradovima, masovne manifestacije kao izraz podrške lideru, bojkotiranje autobusa ili uvezenih namirnica. Sve te akcije služe da se čine pritisci na kolonijalizam i da se ujedno omogući narodu da se iskali. Ta primjena hibernoterapije, ta kura uspavljivanja naroda ponekad ima i uspješnih rezultata. Tada se iz razgovora za zelenim stolom rađa politička promocija koja dopušta gospodinu M'bau, predsjedniku Republike Gabon, da u povodu svoga službenog posjeta Parizu, svečano izjavi: »Gabon je nezavisan, ali između Gabona i Francuske nije se ništa promijenilo, sve ostaje kao prije.« I, zaista, jedina je promjena što je gospodin M'ba postao predsjednikom gabonske republike i što ga je primio predsjednik francuske republike.

Kolonijalističkoj buržoaziji pomaže i umirujuće djelovanje religije na kolonizirane. Svi oni sveci koji su pružili i drugi obraz, koji su opraštali uvrede, podnosili pljuvanja i psovke, a da ni trepnuli nisu, svi se oni prikazuju u pričama i daju kao primjer. Elite koloniziranih zemalja, ti robovi koji su postali slobodnjaci, ako dođu na čelo pokreta, prije ili kasnije neizbježno će dovesti do stvaranja surogata borbe. Njima *ropstvo njihove braće* služi da postide pristaše ropstva, ili da pruže ideološki sadržaj otrcanog humanizma financijskim grupama koje konkuriraju njihovim ugnjetateljima. Ali oni nikad istinski ne pozivaju robove u borbu niti ih istinski pokreću. Naprotiv, u trenutku istine, za njih zapravo laži, razmeću se prijetnjama da će *mobilizirati mase* i da će to biti odlučno oružje koje će poput čarolije izazvati »propast kolonijalnog režima«. Unutar tih političkih stranaka i kadrova ima i takvih boraca koji energično okreću leđa toj farski nacionalne neovisnosti. Ali vrlo brzo njihove

intervencije, inicijative, njihovi ljutiti ispadi izazivaju neraspoloženje stranačke mašine. Malo-pomalo ti elementi bivaju izolirani i naposljetku otvoreno odbačeni. A u tom trenutku, kao da postoji neka dijalektička konkomitancija, navaljuje na njih kolonijalistička policija. I kako im grad više ne pruža nikakvu sigurnost, borci ih izbjegavaju, partijsko ih vodstvo odbacuje, ti se nepoželjni ljudi izazovna pogleda povlače na selo. I tada, zapanjeni od čuda, otkrivaju da seljačke mase velikom brzinom shvaćaju njihove govore i postavljaju im neposredno pitanje za koje oni nemaju spreman odgovor: »Recite, kada?«

Tome susretu revolucionara, koji dolaze iz gradova, i seljaka, posvetit ćemo pažnju malo kasnije. Sad se moramo vratiti političkim partijama da bismo ukazali na određeno progresivno značenje njihova djelovanja. U svojim govorima politički vođe spominju naciju. Na taj način zahtjevi koloniziranog dobivaju neki oblik. Nema sadržaja, nema političkog ni socijalnog programa. Postoji samo jedna neodređena, ali ipak nacionalna vanjska forma, okvir koji mi nazivamo minimalnim zahtjevom. Političari koji drže govore, koji pišu u nacionalističkim novinama potiču narod da mašta. Izbjegavaju subverziju, ali zapravo usađuju opasne subverzivne klice u svijest slušalaca i čitalaca. Često upotrebljavaju nacionalni ili plemenski jezik. I to je jedan od načina da se podržavaju snovi, da se fantaziji omogući da se vine izvan granica kolonijalističkog poretka. K tome ti političari imaju običaj da poneki put kažu: »Mi crnci, mi Arapi«, a taj izraz sav prožet podvojenošću u vrijeme kolonijalnog razdoblja dobiva gotovo sakralno značenje. Nacionalistički političari igraju se vatrom. Jer, kao što je nedavno jedan afrički političar izjavio grupi mladih intelektualaca: »Razmislite dobro prije nego progovorite masama, one se vrlo brzo raspaljuju.« Dakle, kao što se vidi, historija se s velikim lukavstvom upleće u kolonijalni svijet.

Kad politički vođa pozove narod na zbor, može se mirno reći da se osjeća krv u zraku. Pa i on sam, vrlo često, nastoji prije svega »pokazati« svoju silu ... kako je ne bi morao upotrijebiti. Ali uzbuđenje koje se tako održava — otići, vratiti se, slušati govore, gledati narod na okupu, policiju kako stoji okolo, vojsku koja prolazi, hapšenja, protjerivanje lidera, — sav taj metež stvara u narodu dojam da je došao njegov čas i da treba nešto poduzeti. U tim trenucima, kad nestaje ravnoteža, političke partije sve češće

upućuju ljevici pozive na mir, dok prema desnici pomno motre horizont, nastojeći odgonetnuti liberalne intencije kolonijalizma.

I narod se služi nekim događajima iz života zajednice da bi se očuvao u snazi i održao svoje revolucionarne sposobnosti. Na primjer: bandit koji se danima odupire policajcima što ga progone, onaj koji u nesvakidašnjoj borbi gine pošto je ubio četiri ili pet policajaca, onaj koji ubija sebe da ne bi »provalio« svoje drugove, svi oni za narod predstavljaju svjetionike, uzore za akciju, »heroje«. Sasvim sigurno, tu ništa ne pomaže ako ustvrdimo da je heroj zapravo kradljivac, lopov, pokvarenjak. Ako je čin zbog kojega toga čovjeka progone kolonijalističke vlasti uperen isključivo protiv jedne osobe ili imanja koja pripadaju kolonijalističkom svijetu, onda je određenje jasno, očito. Proces identifikacije djeluje automatski.

Potrebno je također istaknuti ulogu koju u procesu sazrijevanja ima historija nacionalnog otpora protiv osvajača. Legendarni junaci koloniziranog naroda uvijek su bili oni koji su stajali na čelu nacionalnog otpora protiv zavojevača. Behanzin, Soundiata, Samory, Abdel-Kader, svi ti likovi neobično snažno oživljavaju u razdoblju koje prethodi akciji. To je znak da se narod sprema da ponovno zakorači vlastitim putovima i pokrene vrijeme koje je privremeno zaustavio kolonijalizam, ukratko da stvara Povijest.

Rađanje nove nacije i razaranje kolonijalnih struktura rezultat je, kako ogorčene borbe nezavisnog naroda, tako i akcije perifernih nasilja, koja sužavaju granice kolonijalnog režima, a poduzimaju ih ostali kolonizirani narodi.

Kolonizirani narod nije sam. Unatoč kolonijalističkom nastojanju, preko njegove granice prodiru vijesti, odjeci. On je shvatio da je nasilje kao vremenska nepogoda koja izbija tu i tamo i odnosi po komad kolonijalnog režima. To uspjelo nasilje ima za koloniziranoga ne samo informativno nego i operativno značenje. Velika pobjeda vijetnamskog naroda kod Dijen Bijen Fua, strogo uzeto, nije samo vijetnamska pobjeda. Počevši od srpnja 1954. pitanje koje sebi postavljaju kolonizirani narodi bilo je: »Što treba učiniti da bi se ostvario još jedan Dijen Bijen Fu? Kojim putem treba ići?« U mogućnost toga Dijen Bijen Fua niti jedan kolonizirani nije više mogao sumnjati. Radi se samo o tome da se skupe snage, da se organiziraju i odredi vrijeme njihova stupanja u akciju. Ta prisutnost nasilja ne mijenja samo kolonizirane nego i kolonijaliste koji se osvješćuju mnogo-

brojnim Dijen Bijen Fuima. Zbog toga kolonijalističke vlade sve više i više zahvaća svjesna panika. Njihova je namjera da skrenu udesno oslobodilačke pokrete, da razoružaju narod: dekolonizirajmo, brzo. Dekolonizirajmo Kongo prije nego što postane drugi Alžir. Izglasajmo opći zakon za Afriku, stvorimo »zajednicu«, zaklinjem vas, dekolonizirajmo ... Dekolonizacija počinje takvim tempom da se Houphouët-Boignyju nameće nezavisnost. Na strategiju Dijen Bijen Fua, koju je odredio kolonizirani, kolonijalist odgovara strategijom uklapanja ... u poštivanje suvereniteta država.

No, vratimo se na onu atmosferu nasilja, nasilja koje se zaustavilo ispod same površine kože. Vidjeli smo da su, u toku njegova zrenja, mnogi remeni preuzeli njegov teret i pomogli mu da se oslobodi. Unatoč preobražajima što ih nad njim vrši kolonijalni režim izazivanjem plemenskih i pokrajinskih ratova, kolonizirani prepoznaje svoga neprijatelja, nalazi ime za sve svoje nevolje i usmjerava novim putem svu snagu ogorčenja, mržnje i gnjeva. Ali kako prelazimo iz nasilja atmosfere u nasilje akcije? Što je to izazvalo eksploziju lonca? Činjenica je da taj razvitak nije ostavio netaknut ni mir kolona. Kolon, koji dobro »pozna« domoroce, primjećuje po mnogim znacima da se nešto mijenja. Sve je manje dobrih domorodaca, čim se tlačitelj približi nastaje šutnja. Pogledi su, ponekad, oštri, a ponašanja i riječi izrazito agresivne. Nacionalističke su partije uznemirene, povećavaju broj zborova, a istodobno rastu i snage policije, stižu vojna pojačanja. Kolone, osobito poljoprivrednike, izolirane na njihovim imanjima, prve hvata panika. Traže da se poduzmu energične mjere.

I, zaista, vlasti poduzimaju veoma spektakularne mjere, zatvaraju jednog ili dva lidera, organiziraju vojne parade, manevre, nadlijetanje aviona. Demonstracije vojne sile, ratni manevri, miris baruta koji se sve više osjeća u zraku ne može vratiti narod. Bajunete i grmljavina topova samo još pojačavaju njegovu agresivnost. Stvara se dramatična atmosfera u kojoj svatko želi pokazati da je pripravan na sve. U takvim prilikama, puška okida sama, živci su prenapeti, strah je zagospodario, pa se lako puca. Dovoljan je banalan povod, pa da odmah planu mitraljezi: tako je bilo u Sétifu u Alžiru, u centralnom Carriéresu u Maroku, u Moramangi na Madagaskaru.

Represije ne samo da ne razbijaju polet nego i ubrzavaju razvitak nacionalne svijesti. U kolonijama na određenom

stupnju embrionalnog razvitka svijesti represije počinju stimulatивно djelovati na svijest jer pokazuju da se između tlačitelja i potlačenih sve razrješava samo silom. Potrebno je ovdje istaknuti da političke stranke nisu izbacile parolu oružanog ustanka niti su pripremile takav ustanak. Sve represije, svi činovi izazvani strahom nisu bili plod volje političkih lidera. Oni su bili zatečeni događajima. U tom slučaju kolonijalizam se mogao odlučiti na zatvaranje nacionalnih vođa. Ali danas vlade kolonijalističkih zemalja vrlo dobro znaju da je opasno mase lišiti njihovih lidera. Jer se tada narod, budući da ga više nitko ne drži na uzdama, laća kuke i motike, diže bune i »bestijalno ubija«. Mase daju maha svojim »krvoločnim porivima« i prisiljavaju kolonijalizam da oslobodi lidere, a ove čeka težak zadatak da ponovno uspostave mir. A kolonizirani narod, koji je spontano uložio svoje nasilje u golem pothvat rušenja kolonijalnog sustava, ubrzo će doći u situaciju da izvikuje beznačajnu i jalovu parolu: »Oslobodite iksa ili ipsilona.«⁴ I tad će kolonijalizam osloboditi te ljude i s njima pregovarati. Nastupa vrijeme narodnih plesova.

U nekom drugom slučaju, aparat političkih stranaka može ostati pošteđen. Ali nakon kolonijalističke represije i spontane reakcije naroda partijama nije moguće da stignu svoje borbe. Nasilje masa snažno se suprotstavlja vojnim silama okupatora, situacija se pogoršava, kvvari. Vođe koji su na slobodi zaostaju. Pošto su iznenada postali nepotrebni sa svojom birokracijom i svojim razumnim programom, nastupaju, daleko od zbivanja, s najvećom laži »i govore u ime nacije kojoj su začepljena usta«. U većini slučajeva kolonijalizam se pohlepno baca na taj iznenadni zgoditak, te beznačajne ljude pretvara u posrednike i u tren oka daje im nezavisnost uz obvezu da uspostave red.

Kao što se vidi, svi su postali svjesni tog nasilja kao i činjenice da nije uvijek dobro na nasilje odgovoriti još većim nasiljem, nego da se treba pobrinuti kako da se ublaži kriza.

Što je zapravo to nasilje? To je, vidjeli smo, intuicija koloniziranih masa da se njihovo oslobođenje mora ostvariti, a ostvariti se može samo upotrebom sile. Kakva je to

4. Događa se da je uhićeni vođa istinski predstavnik koloniziranih masa. U tom će slučaju kolonijalizam iskoristiti priliku da masama nametne nove vođe.

mentalna aberacija zbog koje taj narod bez tehnike, izgladnio i slab, nenaviknut na organizatorske metode, suočen s ekonomskom i vojnom moći okupatora, vjeruje da ga jedino nasilje može osloboditi? Kako može vjerovati u svoju pobjedu?

Zato što nasilje, ako je metoda — a u tome i jest sva sablazan — može predstavljati borbeni program neke političke stranke. Šefovi mogu pozivati narod na oružanu borbu. Trebalo bi razmisliti o toj problematici nasilja. Nimalo se ne čudimo tome što je njemački militarizam odlučio da regulira problem svojih granica upotrebom sile, ali to da se, na primjer, angolski narod digao na oružje, da alžirski narod odbacuje svaku metodu koja nije nasilna dokazuje da se nešto zbilo ili da se zbiva. Kolonizirani ljudi, robovi suvremenog doba, nestrpljivi su. Svjesni su da ih samo to ludilo može osloboditi kolonijalnog jarma. Novi odnosi vladaju u svijetu. Nerazvijeni narodi kidaju lance i, što je najčudnije, uspijevaju u tome. Može se nekome učiniti smiješnim da u doba sputnika ima ljudi koji još uvijek umiru od gladi, ali kolonizirane mase imaju za to svoja objašnjenja koja su mnogo bliža Zemlji. Istina je, međutim, da nijedna kolonijalistička zemlja nije danas kadra primijeniti jedini oblik borbe koji bi mogao imati izgleda na uspjeh: dugotrajno zadržavanje zamašnih okupacionih snaga.

Na unutrašnjem planu kolonijalističke su zemlje suočene s proturječnostima, s radničkim zahtjevima, a to ih prisiljava da upotrijebe i policijske snage. Osim toga, s obzirom na današnju međunarodnu konjunkturu, tim su zemljama potrebne trupe da bi zaštitile svoje režime, jer, konačno, poznat je i mit o pokretima oslobođenja kojima upravlja Moskva. U paničnoj režimskoj argumentaciji to znači: »Ako se ovako nastavi, komunisti će pokušati da iskoriste metež kako bi se uvukli u te krajeve.«

To što kolonizirani čovjek u svom nestrpljenju otvoreno prijeti nasiljem dokazuje da je on svjestan izuzetnog značenja sadašnjeg trenutka i da ga namjerava iskoristiti. Ali i u neposrednom iskustvu kolonizirani koji vidi kako moderan svijet prodire i u najudaljenija mjesta Zemlje postaje potpuno svjestan onoga što ne posjeduje. Mase spoznaju na temelju neke vrsti ... djetinjastog rasuđivanja da su sve te stvari ukradene njima. Zbog toga u nekim nerazvijenim zemljama mase vrlo brzo kroče naprijed i biva im jasno, već dvije ili tri godine pošto su postale nezavisne, da su

izigrane i da se »nije isplatilo« boriti ako se zaista ništa nije izmijenilo. Nakon buržoaske revolucije godine 1789. najsiromašniji francuski seljaci izvukli su bitne koristi iz prevrata. Međutim, banalno je tvrditi i govoriti da u najvećem broju slučajeva, to jest da za 95 posto stanovništva zaostalih zemalja, nezavisnost ne uključuje istodobno i neposredne promjene. Pažljiv promatrač zapazit će kako tinja neka vrst zapretanog nezadovoljstva koje i nakon ugašena požara uvijek prijeti da ponovno plane.

Tvrđi se da kolonizirani žele i odviše brzo kročiti naprijed. Ali, ne smijemo zaboraviti da se, i to ne tako davno, ukazivalo na njihovu sporost, lijenost i fatalizam. Sad se pak vidi da nasilje, u vrijeme borbe za oslobođenje, i to u vrlo određenim oblicima, ne iščezava kao nekim čudom pošto su podignute nacionalne zastave. Utoliko manje ono iščezava ukoliko se nacionalna izgradnja i dalje provodi u znaku i u okvirima odlučne borbe između kapitalizma i socijalizma.

Ta borba daje gotovo univerzalnu dimenziju i najograničenijim zahtjevima. Svaki miting, svaki čin represije odjekuje čitavom međunarodnom arenom. Ubojstva u Sharpevilleu mjesecima su uzbuđivala javno mnijenje. Na stranicama novina, na radio-televizijskim antenama, u privatnim razgovorima Sharpeville je postao simbol. Kroz prizmu Sharpevillea ljudi su pristupili problemu *apartheida* u Južnoj Africi. I nemoguće je pretpostaviti da se taj nagli interes velikih za »sitne« događaje u režimima zaostalih zemalja može protumačiti isključivo kao demagoški manevar. Svaka buna, svaki ustanak na području Trećega svijeta ide u okvire hladnoga rata. Dva su čovjeka premlaćena u Salisburyju i već se pokreće čitav jedan blok, govori se o to dvoje ljudi pa se, u povodu tih udara pendrekom, postavlja posebno pitanje Rodezije i povezuje sa svom Afrikom i ostalim koloniziranim ljudstvom. Ali i drugi blok na isti način, na temelju razmjera koje poprimaju kampanje, utvrđuje lokalne slabosti vlastitog sistema. Kolonizirani narodi bivaju svjesni činjenice da ni jedan klan ne ostaje više ravnodušan prema lokalnim incidentima. Oni više ne ostaju u granicama vlastitih regionalnih horizonata jer su obuhvaćeni atmosferom sveopćih previranja.

Kad se, svakog tromjesečja, dozna da je šesta ili sedma flota krenula prema toj i toj obali, kad Hruščov prijete da će raketnim oružjem spasiti Castra, kad Kennedy, u povodu Laosa, odlučuje da razmisli o poduzimanju krajnjih

mjera, tad kolonizirani ili tek oslobođeni domorodac stječe dojam da je, htio to ili ne, uvučen u tokove ogorčene borbe. I, odista, on je već u toj borbi. Uzmimo, na primjer, slučaj vladâ novooslobođenih zemalja. Ljudi na vlasti troše dvije trećine vremena nadzirući okolinu kako bi suzbili opasnosti koje im prijete, a samo trećinu posvećuju poslovima zemlje. Istodobno traže podršku za sebe. Pokoravajući se istoj dijalektici, nacionalne opozicije s prezirom napuštaju parlamentarne putove. Traže saveznike koji bi ih podržali u njihovim brutalnim buntovničkim pothvatima. Atmosfera nasilja, pošto je prožimala kolonijalnu fazu, nastavlja dominirati i nacionalnim životom. Jer, kao što smo vidjeli, Treći svijet nije izvan općih kretanja. Naprotiv, on se nalazi u samom središtu previranja. Stoga državnici zaostalih zemalja zadržavaju u svojim govorima agresivan i izazivački ton koji bi već po prirodnim zakonima morao iščeznuti. Na isti se način objašnjava tako često isticana neuglađenost novih šefova. Ali ono što se manje ističe, to je krajnja uglađenost tih istih šefova kad se obraćaju vlastitoj braći i drugovima. Nepristojno ponašanje je ponašanje prema drugima, prema nekadašnjim kolonijalistima koji dolaze da gledaju, da istražuju. Bivši kolonizirani stječe veoma često dojam da su zaključci tih anketa već unaprijed redigirani. Dolazak novinara treba da to samo potvrdi. Fotografije uz članak dokaz su da se piše na osnovi poznavanja činjenica i da su informacije dobivene na samom mjestu. Istraživanje ima da potvrdi ono što je očito: tamo dolje sve je krenulo naopako otkako nas više nema. Novinari se često tuže da nisu dobro primljeni, da ne rade u dobrim uvjetima, da nailaze na zid ravnodušnosti i neprijateljstva. Sve je to prirodno. Nacionalistički vođe znaju da međunarodno javno mnijenje stvara isključivo zapadna štampa. Prema tome, kad nas neki zapadni novinar anketira, veoma rijetko to radi s namjerom da nam pomogne. Za vrijeme alžirskog rata, na primjer, najliberalniji francuski dopisnici nikad nisu prestajali upotrebljavati dvosmislene attribute u opisanju naše borbe. Kad im se zbog toga prigovorilo, oni su sasvim mirno odgovarali da su objektivni. Za koloniziranoga objektivnost je uvijek uperena protiv njega. Na isti način treba razumjeti i nov ton koji je pokopao međunarodnu diplomaciju u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda u rujnu godine 1960. Predstavnici kolonijalnih zemalja bili su agresivni, nasrtljivi, neumjereni, no kolonijalni narodi nisu smatrali da su prešli mjeru. Radikalizam afričkih glas-

nogovornika pospješio je sazrijevanje čira i omogućio da se jasnije uoči sva neprihvatljivost veta, isključivog dijaloga velikih kao i bijedna uloga koja je ostavljena Trećem svijetu.

Diplomacija koju su inaugurirali tek odnedavno samostalni narodi nije više diplomacija nijansa, prešutnih sporazuma, hipnotizerskih poteza. Činjenica je da je te glasnogovornike poslao vlastiti narod da istodobno štite i jedinstvo nacije, i napredovanje masa na njihovu putu prema boljem životu, i pravo naroda na kruh i slobodu.

To je, dakle, živa, rasplamsala diplomacija koja tako čudesno odudara od nepokretnog, okamenjenog svijeta kolonizacije. I kad Hruščov u Ujedinjenim narodima zamahuje i lupa cipelom po stolu, ni jedan se predstavnik nerazvijenih zemalja tome ne smije. On time pokazuje koloniziranim zemljama koje gledaju da on, mužik, koji uostalom posjeduje rakete, postupa s tim bijednim kapitalistima onako kako to oni i zaslužuju. Sama činjenica da Castro u vojnoj uniformi sjeda za stol Ujedinjenih naroda svjedoči o njegovoj svijesti da i dalje postoje režimi nasilja. Treba se čuditi što se u Ujedinjenim narodima nije pojavio s puškom u ruci; vjerojatno bi mu se u tom slučaju suprotstavili. Bune, očajničke akcije, odredi naoružani noževima i sjekirama, sve to predstavlja konstituiranje nacionalnosti u nepomirljivoj borbi koja kapitalizam i socijalizam suprotstavlja jedan protiv drugoga.

Godine 1945. moglo je 45 tisuća mrtvih u Setifu proći nezapaženo; godine 1947. moglo je 90 tisuća mrtvih na Madagaskaru biti predmetom običnog novinskog članka; godine 1952. moglo je 200 tisuća žrtava represije u Keniji naići na relativnu ravnodušnost. Jer, činjenica je da međunarodne suprotnosti nisu tada bile još dovoljno zaoštrene. Već su ratovi u Koreji i Indokini značili početak novog razdoblja. Međutim, odlučan trenutak ovoga sukoba svakako predstavljaju Budimpešta i Suez.

Ojačani bezuvjetnom podrškom socijalističkih zemalja, kolonizirani kreću u napadaj, s oružjem koje imaju, na neosvojivu tvrđavu kolonijalizma. Ako ta tvrđava ostaje neranjiva pod udarcima noževa i golih šaka, ona to više neće biti ako je odlučno smjestimo u kontekst hladnog rata.

U nastaloj konjunkturi Amerikanci veoma ozbiljno shvaćaju svoju ulogu zaštitnika međunarodnog kapitalizma. U početku savjetuju evropskim zemljama da provedu dekolonizaciju na prijateljski način. Nešto kasnije, bez okli-

jevanja, prvo proglašavaju da treba poštovati, a odmah zatim da treba i podržati princip: Afrika Afrikancima. Sjedinjene Države ne boje se danas službeno izjaviti da su zaštitnice prava narodâ da odlučuju o sebi samima. Posljednje putovanje Mennea-Williamsa samo je primjer koji pokazuje koliko su Amerikanci svjesni činjenice da Treći svijet ne smije biti žrtvovan. Prema tome, sad su razumljivi razlozi zbog kojih je nasilje koloniziranog beznadno ako ga *in abstracto* uspoređujemo s vojnom mašinom ugnjetača. Ako ga, naprotiv, uklopimo u međunarodna kretanja, to nasilje postaje strašna prijetnja za ugnjetača. Uporne i trajne pobune i nemiri koje izazivaju organizacije Mau Mau poremećuju ravnotežu u kolonijama, ali ne dovode u opasnost metropolu. Za imperijalizam je, međutim, mnogo važnije što postoji mogućnost da se socijalistička propaganda proširi među mase i zarazi ih. To već znači ozbiljnu opasnost u toku hladnog razdoblja tog sukoba; ali u što bi se mogla tek izroditi, u slučaju pravoga rata, ta kolonija rastrovana ubilačkom gerilom?

U tom trenutku kapitalizam postaje svjestan da za njegovu vojnu strategiju daljnji razvitak nacionalnih ratova može značiti samo gubitak. Stoga se u okviru miroljubive koegzistencije od kolonija zahtijeva da nestanu, a od kapitalizma da, u krajnjem slučaju, poštuje neutralnost. Potrebno je, međutim, prije svega izbjeći stratešku nesigurnost, okretanje masa prema neprijateljskim doktrinama, opasnost da desecima milijuna ljudi ovlada radikalna mržnja. Kolonizirani narodi potpuno su svjesni tih imperativa kojima su podređena međunarodna politička zbivanja. Stoga čak i oni koji su protiv nasilja odlučuju i djeluju uvijek u smislu tog planetarnog nasilja. Danas miroljubiva koegzistencija između dva bloka podržava i izaziva nasilje kolonijalnih zemalja. Sutra bismo već mogli biti svjedoci prebacivanja te vladavine nasilja na drugo područje, pošto budu potpuno oslobođeni svi kolonijalni teritoriji. Nije isključeno da se pojavi pitanje manjinâ. Neke od njih, bez mnogo premišljanja, već preporučuju upotrebu nasilja za rješavanje svojih problema. I nije slučajno, kao što saznajemo, da u Sjedinjenim Državama crnački ekstremisti stvaraju narodnu vojsku i naoružavaju se. Isto tako nije slučajno da u takozvanom slobodnom svijetu postoje komiteti za zaštitu židovskih manjina u SSSR-u i da je general de Gaulle, u jednom od svojih govora, prolio po koju suzu nad milijunima potlačenih muslimana u komunističkoj

diktaturi. Kapitalizam i imperijalizam uvjereni su da su borba protiv rasizma i pokreti za nacionalno oslobođenje samo i isključivo telekomandirani neredi potaknuti »izvana«. Stoga odlučuju primijeniti ovu djelotvornu taktiku: Radio Slobodna Evropa, komitet za pomoć podjarmljenim manjinama ... Bore se protiv kolonijalizma na isti način kao što su francuski pukovnici vodili subverzivni rat u Alžiru s pomoću organizacija SAS i psiholoških službi. »Služili su se narodom protiv naroda.« Zna se dobro do čega to dovodi.

Ta atmosfera nasilja, prijetnji, ta prijetnja raketama ne zastrašuje i ne zbunjuje kolonizirane. Vidjeli smo da im cijela nedavna povijest pomaže da »razumiju« situaciju. Između kolonijalnog nasilja i miroljubivog nasilja koje vlada suvremenim svijetom postoji neka vrst saučesničke podudarnosti, neka homogenost. Kolonizirani ljudi naviknuti su na tu atmosferu. Oni, napokon, pripadaju svome vremenu. Ponekad se iznenadimo kad vidimo kako kolonizirani svojoj ženi umjesto oprave kupuje radio ili tranzistorski prijemnik. Tome se ne bismo trebali čuditi. Kolonizirani znaju da se sad odlučuje o njihovoj sudbini. Žive u atmosferi sudnjega dana i misle da im ništa ne smije promaknuti. Zato oni vrlo dobro razumiju Fumu i Fumija, Lumumbu i Čombea, Ahidža i Moumiéa, Kenijatu i sve one koje se povremeno izbacuju na površinu da ih zamijene. Oni veoma dobro razumiju sve te ljude jer razotkrivaju snage koje stoje iza njih. Kolonizirani ljudi, zaostali ljudi, danas su političke životinje u najplanetarnijem smislu te riječi.

Neovisnost je sigurno podigla moral i uzvisila dostojanstvo koloniziranih. Ali oni još nisu stigli da izgrade društvo i utvrde vrednote. Nema još onog svijetlećeg žarišta koje bi građaninu i čovjeku pomoglo da se razvija i obogaćuje osvajajući sve šira područja. Nalazeći se u nekoj vrsti neodređenosti, ti ljudi spremni su povjerovati da će se na nekom drugom mjestu o svemu donijeti odluka, i to za sve i u isti mah. Što se tiče političara, oni su prema toj konjunkturi neodlučni i odabiru neutralnost.

Moglo bi se mnogo toga reći o neutralnosti. Jedni je tumače kao neku vrst prljave trgovine koja se sastoji u primanju pomoći sad zdesna sad slijeva. Neutralnost, ta tvorovina hladnoga rata, ako nerazvijenim zemljama i omogućuje da primaju ekonomsku pomoć od obje strane, ipak zapravo ni jednoj od tih strana ne omogućuje da pruži onu

pomoć koja bi zaista bila potrebna slabo razvijenim područjima. Astronomske svote koje se ulažu u vojna istraživanja, inženjeri koji su postali tehničari nuklearnog rata, mogli bi u petnaest godina za šezdeset posto podići životni standard nerazvijenih zemalja. Jasno je, dakle, da pravi interes nerazvijenih zemalja nije ni produživanje ni jačanje hladnoga rata. Ali, događa se da ih nitko i ne pita za mišljenje. A kad im se pruži zgoda da nešto kažu, oni se ne zalažu. Mogu li oni zapravo što učiniti? Francuska, na primjer, eksperimentira atomskim bombama u Africi. Ako se izuzmu protesti, mitinzi i bučni diplomatski prekidi, za afričke narode ne bi se moglo reći da su baš osobito utjecali, u tom određenom sektoru, na držanje Francuske.

Kod čovjeka Trećega svijeta neutralnost utječe na stvaranje stanovitoga psihičkog ustrojstva koje se u svagdanjem životu javlja kao neustrašivost i hijeratski ponos što čudesno podsjeća na izazov. To odlučno protivljenje kompromisu, ta čvrsta volja da se ne vežu podsjeća na držanje onih ponositih i mršavih mladića uvijek spremnih da se žrtvuju za jednu riječ. Sve to zbunjuje zapadnog promatrača. Jer, strogo uzevši, postoji jedan upravo izazovni nerazmjer između onoga što bi oni htjeli biti i onoga što stoji iza njih. Ta zemlja bez tramvaja, bez trupâ, bez novaca, nema opravdanja za prkos koji tako izazovno pokazuje. Nema sumnje, posrijedi je prijevara. Treći svijet često ostavlja dojam da uživa u drami i da mu je jedanput tjedno potrebna doza krize. Ti lideri ogoljenih zemalja, koji govore glasno, neugodni su. Čovjek poželi da ih ušutka. Međutim, laskaju im. Poklanjaju im cvijeće. Pozivaju ih. Pa čak se, priznajemo, otimaju za njih. To je neutralnost. Iako je 98 posto nepismenih, ipak o njima postoji golema literatura. Oni nevjerojatno mnogo putuju. Vodeći političari nerazvijenih zemalja, studenti nerazvijenih zemalja, sve su to dragocjeni klijenti različitih avionskih kompanija. Afrički i azijski stručnjaci imaju mogućnosti da u jednom te istom mjesecu slušaju predavanja o socijalističkom planiranju u Moskvi, o prednostima liberalne ekonomije u Londonu ili na sveučilištu Columbia. Afrički sindikalisti napreduju brzim koracima. Čim im se povjeri neka uloga u upravnim tijelima, oni već donose odluke da se konstituiraju u autonomna središta. Nisu stekli pedesetogodišnju praksu u industrijskom društvu, ali znaju da je apolitični sindikalizam besmislica. Nisu se suočili s buržujskom mašinom, nisu razvili vlastitu svijest u klasnoj borbi, ali možda to nije ni

potrebno. Možda. Vidjet ćemo da je ta apsolutizirajuća volja, koja se često može izroditi u globalizam, jedna od bitnih značajki nerazvijenih zemalja.

Vratimo se neobičnom sukobu između koloniziranog i kolona. Radi se, očito, o otvorenom oružanom sukobu. Povijesni su primjeri: Indokina, Indonezija i, svakako, Sjeverna Afrika. Ali ne treba nikad zaboraviti da je taj sukob mogao izbiti na bilo kojem mjestu, u Gvineji kao i u Somaliji, kao što i danas može izbiti svagdje gdje kolonijalizam pokazuje tendenciju da se i dalje održi, na primjer u Angoli. Postojanje oružanog sukoba ukazuje na činjenicu da se narod odsad pouzdaje samo u sredstva nasilja. On, kojemu su uvijek i neprestano govorili da razumije samo jezik sile, odlučuje da i sam progovori jezikom sile. Zapravo, njemu je oduvijek kolon ukazivao na put koji mora izabrati ako hoće da se oslobodi. Kolonizirani je odabrao onu argumentaciju na koju ga je upozorio kolon, pa sad — po nekoj višoj ironiji — kolonizirani tvrdi da kolonijalist razumije samo jezik sile. Legitimnost kolonijalnog režima počiva na sili i on ni u jednom trenutku ne pokušava zamagliti tu prirodu stvari. Svi ti spomenici, kao što su kipovi Faidherbea ili Lyauteya, Bugeauda ili narednika Blandana, svi ti osvajači postavljeni na kolonijalnom tlu kao da ne prestaju govoriti: »Mi smo tu zahvaljujući sili bajuneta . . .« Lako je pogoditi što slijedi. U vrijeme ustanka svaki kolon rasuđuje na temelju sasvim određene računice. Ta logika nimalo ne začuđuje ostale kolone, a što je još značajnije, ne začuđuje ni kolonizirane. Prihvatanje načela: »Ili oni, ili mi« nije ni u kojem slučaju paradoks, jer je kolonijalizam, kao što smo vidjeli, izrazita organizacija manihejskog svijeta, svijeta razdijeljenog ogradama. I kad, preporučujući vema određene metode, kolon zatraži od svakog predstavnika manjine koja tlači da ubije 30 ili 100 ili 300 domorodaca, on primjećuje da se nitko time ne zgraža, i da je, u krajnjoj liniji, sad pitanje samo da se vidi može li se to učiniti odjednom ili u više etapa.⁵

5. Očito je da se tim likvidatorskim mjerama uništava i ono što se želi spasiti. Upravo je na to mislio Sartre kad je napisao: »Već sama činjenica da se one neprestano ponavljaju (radi se o rasističkim idejama) pokazuje da je simultano jedinstvo sviju protiv domorodaca neostvarljivo, da je ono sa-

Takvo rasuđivanje, koje s matematičkom preciznošću predviđa nestanak koloniziranog naroda, ne izaziva moralno zgražanje koloniziranog. On je oduvijek znao da će se sukobi između njega i kolona odigravati u zatvorenom krugu. Zato kolonizirani čovjek ne gubi vrijeme u kukanju i gotovo nikad ne očekuje da će njegova pravda biti zadovoljena u kolonijalnom društvu. I, zaista, to što kolonova argumentacija ne može nimalo pokolebati koloniziranog, znak je da je ovaj postavio problem vlastitog oslobođenja upotrebljavajući isti jezik: »Organizirajmo se po grupama od dvjesto do petsto ljudi i neka se svaka grupa pobrine za jednog kolona.«

To nasilje znači za koloniziranog apsolutnu praksu. Prema tome, borac je čovjek koji radi. Pitanja što ih borcu upućuje organizacija nose obilježje takvih pogleda na stvari: »Gdje si radio? S kim si radio? Što si učinio?« Grupa zahtijeva od svakog pojedinca da izvrši ireverzibilan čin. U Alžiru, na primjer, gdje su gotovo svi oni koji su pozivali narod u borbu za nacionalno oslobođenje bili osuđeni na smrt ili ih je gonila francuska policija, povjerenje je raslo usporedo s intenzitetom očajničkog poteza svakog pojedinca. Novi borac postao je pouzdan kad mu više nije bilo povratka u kolonijalni sistem. Čini se da je taj sistem vladao i u Keniji, u organizaciji Mau Mau koja je zahtijevala da svaki od njezinih članova osobno zada udarac žrtvi. Svaki je pojedinac, dakle, bio osobno odgovoran za smrt te žrtve. Raditi, znači raditi o glavi kolona. Osobno izvršavanje nasilja ujedno je i mogućnost za one koji su zalutali ili ih je grupa otpisala da se ponovno vrate, da opet nađu svoje mjesto i da se nanovo uklope. Na taj je način nasilje shvaćeno kao vrhunsko posredovanje. Kolonizirani se čovjek oslobađa u nasilju i nasiljem. Ta praksa prosvjetljuje onoga koji djeluje jer mu ukazuje na sredstva i cilj. Poezija Césairea u jasnoj i određenoj perspektivi nasilja dobiva proročansko značenje. Korisno je da se podsjetimo jedne od najznačajnijih stranica njegove tragedije u kojoj Pobunjenik (zamislite!) govori o sebi:

mo puka vrtnja u zatvorenom krugu i da se može javiti jedino kao okupljanje snaga kojima je cilj pokolj koloniziranog stanovništva, a to su upravo oni besmisleni pokušaji što ih neprestano poduzimaju koloni, pokušaji čiji bi učinak, da su ostvarljivi, bio propast samog kolonijalizma.« (*Critique de la Raison dialectique*, Paris 1960, str. 346.)

POBUNJENIK (namršteno)

Moje ime: uvrijeđen; moje prezime: ponižen; osobni podaci: revoltiran; moja starost: kameno doba.

MAJKA

Moja rasa: ljudska rasa; moja vjera: bratstvo ...

POBUNJENIK

*Moja rasa: uništena rasa. Moja vjera ...
ali, ne stvarate je vi svojim razoružanjem ...
nego ja i moj revolt i moje jadne stisnute šake i moja
koverčava glava*

(Vrlo smireno)

Sjećam se jednoga novembarskog dana; nije mu bilo ni šest mjeseci, a gospodar je ušao u čađavu kolibu kao neki riđokosi mjesec i opipavao male mišićave udove, bio je to vrlo dobar gospodar, prelazio je milujući svojim krupnim prstima preko njegova malog bucmastog lica s jamicama. Gospodareve plave oči smijale su se, a usta su ga dražila na slatke stvari: bit će to dobar komad, reče pogledavši me, i još je mnogo lijepih stvari rekao gospodar: da se treba vrlo rano početi baviti njime, da dvadeset godina nije tako dugo da bi se od njega napravio dobar kršćanin, dobar rob, dobar i privržen podanik, dobar sluga komandanta i dobar nadglednik robova, budna oka i čvrste ruke. Taj čovjek, zamišljao je nad kolijevkom moga sina kolijevku mučitelja robova.

Privukosmo se s bodežom u ruci ...

MAJKA

Jao,

POBUNJENIK

*Ubijen ... ubio sam ga vlastitim rukama ...
Da: smrću plodonosnom i rodnom ...
Bila je noć. Šuljali smo se kroz šećernu trstiku.
Bodeži su se smijali zvijezdama, nama nije bilo do
zvijezda.
Šećerne trske parale su naša lica potocima zelenih
oštrica.*

MAJKA

Sanjala sam o sinu koji će majci zaklopiti oči.

POBUNJENIK

Izabrao sam drugo sunce da otvorim oči svojem sinu.

MAJKA

... Sine moj ... zlom i opakom smrću.

POBUNJENIK

Majko, živom i raskošnom smrću.

MAJKA

jer si odveć mrzio

POBUNJENIK

jer sam odveć volio.

MAJKA

Poštedi me, guše me tvoji okovi. Ja krvarim iz tvojih rana.

POBUNJENIK

Svijet me ne štedi ... Nema na svijetu ni jednog linčovanog jadnika, ni jednog sirotog mučenika u kojemu ja nisam bio ubijen i ponižen.

MAJKA

Oče nebeski, oslobodi ga.

POBUNJENIK

Srce moje, ti me nećeš osloboditi mojih sjećanja ...

Bila je novembarska noć ...

Iznenada sijevnuše tišinom krikovi.

Skočismo mi, robovi; mi gnojište; mi životinje strpljivih kopita.

Jurili smo kao mahniti; prolomi se pucnjava ... Mi smo udarali.

Znoj i krv bili su nam osvježenje. Udarali smo kroz krikove, a oni su postajali sve oštriji i podiže se velika vika na istoku, kuće za poslugu gorjele su, a plamen je blago zapljuskivao naše obraze.

I tada navalismo na gospodarevu kuću.

Pucali su s prozora.

Mi smo provaljivali vrata.

Soba gospodareva bijaše širom otvorena. Soba je njegova bila raskošno rasvijetljena, a gospodar potpuno miran . . . naši zastadoše . . . ipak, gospodar je to . . . Uđoh. Ti si, reče mi sasvim mirno . . . Ja sam, da, baš ja, govorio sam mu, ja, dobar rob, vjeran rob, ja, najropskiji rob, i najjednom njegove oči postade dva žohara prestrašena kišnim danima . . . udarih, krv poteče: to je jedino krštenje kojega se danas sjećam.⁶

Razumljivo da u takvoj atmosferi svagdanji život postaje upravo nemoguć. Čovjek ne može više biti felah, pokvarjenjak i pijanac kao prije. Nasilje kolonijalnog režima i protunasilje koloniziranog izravnavaju se i uzajamno usklađuju na principu izuzetne podudarnosti. Ovaj će režim nasilja biti to strašniji što pučanstvo metropole bude moćnije. Nasilje u krilu koloniziranog naroda razvijat će se razmjerno nasilju koje bude provodio osporavani kolonijalni režim. Vlade su metropole, u prvoj fazi ustaničkog razdoblja, robovi kolona. Koloni u isti mah prijete i koloniziranom narodu i svojim vladama. Oni će i protiv jednih i protiv drugih upotrijebiti isto oružje. Ubojstvo gradonačelnika Éviana, po mehanizmu i po motivacijama, istovetno je s ubojstvom Ali Bumendela. Za kolone ne postoji alternativa alžirskog Alžira ili francuskog Alžira, za njih je samo pitanje hoće li Alžir biti nezavisan ili kolonijalan. Sve je ostalo literatura ili pokušaj izdaje. Kolonova je logika neumoljiva, a kontralogika koloniziranog, koja se očituje u njegovu ponašanju, neshvatljiva ako nam prethodno nisu bili jasni misaoni mehanizmi kolona. Čim se kolonizirani odluči na protunasilje, policijske represalije mehanički povlače za sobom represalije nacionalnih snaga. Ali ipak rezultati nisu jednaki, jer mitraljeska vatra iz aviona i topovska paljba s brodova nadmašuje i po strahotama i po značenju odgo-

6. Aimé Césaire, *Les Armes Miraculeuses (Et les chiens se taisaient)*, Gallimard, str. 133—137.

vore koloniziranih. Teror koji se uvijek ponovno javlja na-
posljatku oslobađa od opsjena i one koji su najotuđeniji u
kolonijalnom svijetu. Na temelju neposrednih događaja oni
zaključuju da sve lijepe priče o ljudskoj jednakosti posla-
gane na hrpu ne bi mogle zamagliti голу svagdanju istinu,
koja pokazuje da sedam ubijenih ili ranjenih Francuza na
prijelazu Sakamodi izaziva zgražanje u svijesti civiliziranih,
dok pljačkanje naselja Gergur i sela Džerah, pokolji pu-
čanstva zbog kojih je i došlo do zasjede, nisu vrijedni »ni
pišljiva boba«. Protiv strahote strahotom, na nasilje nasi-
ljem . . . Te stvari s gorčinom bilježe promatrači kad opi-
suju krug mržnje koji je tako očit i tako izrazit u Alžiru.

U razvitku oružanih borbi postoji jedan trenutak koji
bismo mogli nazvati nepovratnim. On je gotovo uvijek po-
sljedica strašne represije koja ujedinjuje sve slojeve kolo-
niziranog naroda. Taj nepovratni trenutak dostignut je u
Alžiru 1955. godine sa 12.000 žrtava u Philippevilleu i 1956.
formiranjem Lacosteovih naoružanih gradskih i seoskih je-
dinica.⁷ Tada je već svima, pa čak i kolonima postalo jasno
da »se više ne može početi iznova« kao prije. Ali kolonizi-

7. Treba se vratiti u to razdoblje da bi se ocijenila važnost
mjera što su ih francuske vlasti primijenile na alžirsko pu-
čanstvo. Tako u broju 4. od 28. ožujka 1957. godine u časopisu
»Résistance Algérienne« možemo pročitati:

»Odzivajući se preporuci što ju je dala Generalna skupština
Ujedinjenih naroda, francuska je vlada donijela odluku o for-
miranju gradske milicije u Alžiru. Dosta je bilo proljevanja
krvi, rekla je OUN. Odgovor Lacoste bio je: formirajmo mili-
ciju. Prekinite vatru, savjetovala je OUN. Lacoste je grmio:
Naoružajmo civile. Zaraćene stranke treba da stupe u prego-
vove i pronađu zajedničko, miroljubivo rješenje, savjetovala
je OUN; Lacoste naređuje da odsad svaki Evropljanin mora
biti naoružan i pucati na svakoga tko mu se učini sumnjivim.
Prije svega, vlast bi trebala suzbiti okrutnu, nepravednu repre-
siju koja je već na granici genocida, mislilo se tada. Lacoste
je, međutim, odgovarao: Organizirajmo sistematsku represiju,
organizirajmo sistematske progone Alžiraca. I simbolično je
predao civilnu vlast vojnicima, a vojnu civilima. Krug se za-
tvorio. U središtu je ostao Alžirac, goloruk, izgladnio, progno-
njen, zlostavljan, premlaćen, linčovan i uskoro ubijen kao su-
mnjiv. Danas u Alžiru nema Francuza koji nije ovlašten, pa
čak i pozvan da upotrijebi oružje. Ne postoji ni jedan jedini
Francuz u Alžiru koji, mjesec dana pošto je OUN uputila svoj
poziv na mir, nema dozvole, odnosno naređenja da otkriva, da
goni i progoni sumnjive.

rani narod ne vodi knjigovodstvo. Goleme praznine koje se javljaju u njegovim redovima bilježi kao neku vrst nužna zla. Pošto je čvrsto odlučio da i on odgovori nasiljem, spreman je i na sve posljedice svoje odluke. Jedino zahtijeva da se ni od njega ne traži da vodi knjigovodstvo za druge.

Mjesec dana pošto je u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda izglasan posljednji prijedlog, nije bilo Evropljanina koji ne bi bio umiješan u najužasnijoj istrebljivačkoj akciji modernih vremena. Demokratsko rješenje? U redu, prihvaća Lacoste, ukrotimo prvo Alžirce, Naoružajmo u tu svrhu civile i dajmo im slobodne ruke. Pariška je štampa uglavnom s rezervom primila vijest o formiranju tih oružanih odreda. To su fašistički odredi, rekli su. Da. Ali na planu individuuma i prava naroda što je fašizam drugo, nego kolonijalizam u krilu zemalja s kolonijalističkom tradicijom? To su sistematski legalizirani i provjereni ubojice, kaže se. Ali zar Alžirci već stotinu i trideset godina na svom tijelu ne nose rane, rane koje su sve veće, sve mnogobrojnije i sve dublje? Budimo oprezni, opominje Kenne-Vignes, zastupnik MRP, neće li se formiranjem milicije izazvati stvaranje jaza između dvaju alžirskih tabora? Da. Ali nije li kolonijalni status organizirano podjarmljivanje čitavoga jednog naroda? Alžirska revolucija znači odlučno suprotstavljanje takvom podjarmljivanju i podijeljenosti. Alžirska se revolucija obraća okupatorskoj naciji s riječima: „Oslobodite izmučeno i ranjeno alžirsko meso vaših pandža! Dajte riječ alžirskom narodu!”

Uvođenje milicije pomoći će vojsci da lakše obavi svoj zadatak, govorili su. Oslobodit ćemo jedinice i poslati ih da čuvaju granice prema Tunisu i Maroku. Vojsku koja će imati šest stotina tisuća ljudi, a to je gotovo čitava mornarica i zrakoplovstvo. Golema, energična policija s izvanrednim sposobnostima koja je u svoje redove uključila i negdašnje mučitelje tuniskog i marokanskog naroda. Teritorijalne jedinice koje broje sto tisuća ljudi. Treba rasteretiti vojsku. Formirajmo gradsku miliciju. Lacosteovo histerično i kriminalno ludilo izaziva divljenje čak i dalekovidnih Francuza. Ali zapravo već samo obrazloženje kojim se opravdava stvaranje takve milicije proturječno je. Zadaci su francuske vojske golemi. Otkad ima za cilj da zaveže usta Alžircima, njezina je budućnost zauvijek zapečaćena. Prije svega, ne dopušta joj se da analizira, da shvati, da ocijeni dubinu i čvrstoću alžirske revolucije; rukovodioci četvrti, rukovodioci naselja, rukovodioci ulica, rukovodioci zgrada, rukovodioci katova ... Horizontalnoj mreži dodaje se vertikalna.

U četrdeset osam sati registrirano je dvije tisuće prijava. Alžirski Evropljani spremno su se odazvali Lacosteovu pozivu

Na formulu: »Svi su urođenici isti«, odgovara: »Svi su koloni isti.«⁸ Kad koloniziranoga muče, kad mu ubiju ženu ili je obeščaste, on se nikome ne žali. Vlada ugnjetača može mirne duše imenovati svakog dana istražne i obavještajne komisije. Za koloniziranog te komisije jednostavno ne postoje. I, zaista, već je gotovo sedam godina kako se u Alžiru čine zločinstva, a da još ni jedan Francuz nije bio doveden pred bilo koji francuski sud da odgovara za ubojstvo nekoga Alžirca. U Indokini, na Madagaskaru, u kolonijama domorodac je oduvijek znao da nema što očekivati s druge obale. Zadatak je kolona da onemoguću čak i snove koloniziranog o slobodi. Zadatak koloniziranog je pak da predvidi sve moguće kombinacije kolona kako bi ga mogao uniš-

na ubijanje. Odsad svaki Evropljanin mora u svom sektoru držati na oku preživjele Alžirce. Obavijesti, „brz odgovor“ na terorizam, pritvaranje sumnjivih, likvidacija uhvaćenih „u bijegu“, pojačavanje policijskih službi. Dabome, vojsci treba olakšati posao. Racijama u širinu dodaju se sad i racije u dubinu; namjesto sitnoobrtničkog ubijanja uvodi se plansko ubijanje. Zaustavite prolijevanje krvi, savjetuju Ujedinjeni narodi. Najbolji način da se to postigne, odvraća Lacoste, jest da se sva krv što prije prolije. Pošto je bio predan u ruke Masuovim hordama, alžirski je narod sad povjeren brizi gradske milicije. Donijevši odluku o formiranju te milicije, Lacoste je otvoreno izjavio da neće dopustiti miješanje u SVOJ rat. On dokazuje da je moralni pad neizmjereno dubok. Istina je, Lacoste je sad već u klopci, ali kako je divno što svi propadaju s njim.

Alžirski narod, nakon svake od tih odluka, pojačava napon svojih mišića i intenzitet borbe. Alžirski narod, nakon svakog od tih podmetnutih i organiziranih ubojstava, još snažnije izgrađuje svijest i pojačava otpor. Da. Zadaci su francuske vojske odista neizmjerni. Jer, i jedinstvo alžirskog naroda odista je neizmjereno!»

8. Stoga u početku sukoba nema zarobljenika. Tek s pomoću politiziranih kadrova rukovodioci uspijevaju uvjeriti mase: 1. da ljudi koji stižu iz metropole nisu uvijek dobrovoljci i da ima i takvih kojima se rat gadi; 2. da je u interesu sadašnjeg trenutka borbe pokazati kako ona u svojim akcijama poštuje stanovite međunarodne konvencije; 3. da je vojska koja zarobljava neprijatelje *prava* vojska, stoga ne može više biti smatrana za skupinu drumskih razbojnika; 4. da su zarobljenici kao takvi ne baš beznačajno sredstvo za vršenje pritiska na neprijatelja kako bi se zaštitili naši borci koji su pali u zarobljeništvo.

titi. U rasuđivanju maniheizam kolona rađa maniheizam koloniziranog. Teoriji »urođenik je apsolutno zlo« odgovara teorija »kolon je apsolutno zlo«.

Pojava kolona značila je opću smrt autohtonog društva, kulturnu letargiju, petrifikaciju ličnosti. Za koloniziranog život se može roditi samo iz trule lešine kolona. U tome se sastoji podudarnost suprotnih termina tih dvaju rasuđivanja.

Ali događa se da to nasilje, upravo zato što predstavlja njegov jedini rad, za kolonizirani narod znači pozitivan i oblikujući faktor. Ta je nasilna praksa sveobuhvatna, jer je svaki pojedinac snažna karika velikog lanca, dio velikog i moćnog organizma koji se rodio kao reakcija na nasilje što ga je prvi izvršio kolonizator. Grupe se međusobno prepoznaju i buduća nacija već je sad nedjeljiva. Oružana borba mobilizira narod, upućuje ga u jednom jedinom pravcu, jednosmjerno.

Pokretanje masa prouzrokovano borbom za narodno oslobođenje unosi u svaku svijest pojam zajedničke stvari, nacionalne sudbine, kolektivne povijesti. Stoga je druga faza, faza konstituiranja nacije, mnogo jednostavnija i lakša jer se razvija na temeljima koji su zaliveni krvlju i ogorčenjem. Tako sad postaje razumljiviji rječnik koji se upotrebljava u nerazvijenim zemljama. Za vrijeme kolonijalnog razdoblja pozivalo se narod u borbu protiv ugnjetavanja. Nakon nacionalnog oslobođenja poziva ga se u borbu protiv bijede, nepismenosti, zaostalosti. Borba se, kako tvrde, nastavlja. Narod uviđa da je život neprestana i vječna borba.

Nasilje kolonizatora, kao što smo rekli, sjedinjuje narod. S obzirom na svoju strukturu, kolonijalizam zapravo djeluje separatistički i regionalistički. Kolonijalizam se ne zadovoljava samo time što priznaje postojanje plemenâ nego ih još učvršćuje i pojačava njihove razlike. Kolonijalni sistem potpomaže teritorijalnu razgraničenost i oživljava stare vjerske zajednice. Nasilje je u svojoj primjeni sveobuhvatno, nacionalno. Zbog te činjenice ono u svojoj biti teži ukidanju regionalizma i plemenske podijeljenosti. Tako se i nacionalističke partije ponašaju krajnje okrutno prema kaidima i obrednim poglavicama. Likvidacija tih plemenskih i vjerskih vođa preduvjet je narodnog ujedinjenja.

Za pojedinca nasilje je protuotrov. Oslobađa koloniziranog njegova osjećaja manje vrijednosti, njegovih sklonosti za kontemplaciju i očaj. Čini ga neustrašivim, diže ga u vlastitim očima. Ako je čak oružana borba i bila simbolična, ako je on i bio demobiliziran ubrzanom dekolonizacijom, narod će još uvijek na vrijeme uvidjeti da je oslobođenje bila stvar sviju i svakog pojedinca i da liderova zasluga baš nije osobita. Otuda ona pojava agresivne suzdržanosti prema protokolarnom mehanizmu koji nove vlade žele uspostaviti na brzinu. Ako su mase sudjelovale u nasilju i nacionalnom oslobođanju, onda one nikome drugome ne dopuštaju da se predstavlja kao »oslobodilac«. Ljubomorne su na uspjehe vlastite akcije i dobro paze da nekom živom bogu ne povjere svoju budućnost, svoju sudbinu i sudbinu domovine. Još jučer posve neodgovorne, danas žele razumjeti sve i o svemu odlučivati. Prosvijetljena nasiljem, svijest naroda odupire se bilo kakvom smirivanju. Demagozi, oportunisti, vraći, sad su pred teškim zadatkom. Praksa koja je mase bacila u najružasniju borbu prsa o prsa razvila je u njih pravu pohlepu za konkretnim. Dugoročna primjena metodâ opsjene postaje praktično nemoguća.

O nasilju u internacionalnom kontekstu

Na prethodnim stranicama već smo bezbroj puta istakli da u nerazvijenim područjima odgovorni političar neprestano poziva narod u borbu. U borbu protiv kolonijalizma, protiv bijede i zaostalosti, u borbu protiv tradicija koje sprečavaju razvitak. Rječnik kojim se obraća narodu rječnik je šefa generalštaba: »mobilizacija masa«, »poljoprivredna fronta«, »analfabetska fronta«, »pretrpljeni porazi«, »izvojevane pobjede«. Mlada se nacija u prvim godinama neovisnosti razvija u atmosferi bojnoga polja. Jer, činjenica je da politički vođa nerazvijene zemlje sa strahom gleda na neizmerno dug put koji njegova zemlja mora svladati. Obraćajući se narodu, on mu poručuje: »Pritegnimo remen i bacimo se na posao.« Zemlja, koju je zahvatila neka vrst snažnog i stvaralačkog ludila, baca se na posao uz nadljudske i nerazmjerne napore. Program nije samo izvlačenje iz zaostalosti nego dostizanje ostalih nacija uz pomoć svih sredstava. To što su evropski narodi dostigli tako visok stupanj razvoja rezultat je njihova zalaganja. Prema tome, dokažimo cijelom svijetu i sebi samima da smo i mi sposobni za takva ostvarenja. Takav pristup problemu daljnjeg razvitka nerazvijenih zemalja ne čini nam se ni ispravnim ni razumnim.

Evropske države ostvarile su nacionalno ujedinjenje u trenutku kad su nacionalne buržoazije već držale u svojim rukama najveći dio svjetskog bogatstva. Trgovci i obrtnici, svećenstvo i bankari držali su u nacionalnim okvirima monopol nad financijama, trgovinom i znanošću. Buržoazija je predstavljala najdinamičniju i najnapredniju klasu. Dolazak na vlast omogućio joj je da poduzme odlučne zahva-

te: industrijalizaciju, izgradnju prometnica i ubrzano istraživanje »prekomorskog tržišta«.

U Evropi su različite države bile u trenutku ostvarenja svog nacionalnog jedinstva gotovo u istoj ekonomskoj situaciji, s malim razlikama (Engleska je, na primjer, imala neke prednosti u odnosu na druge). Nijedna nacija nije svojim rastom i razvitkom »vrijeđala« drugu naciju.

Danas se, međutim, nacionalno konstituiranje u nerazvijenim krajevima javlja u potpuno novim oblicima. U tim krajevima, izuzevši samo neka pojedinačna ostvarenja spektakularnog karaktera, različite zemlje pokazuju istu odsutnost infrastrukturâ. Mase se bore protiv iste bijede, brane se istim pokretima i svojim skvrčenim želucima ucrtavaju podatke na mapama koje bismo mogli nazvati geografijom gladi. Svijet zaostalosti, svijet bijede i nečovječnosti. Ali i svijet bez liječnika, bez inženjera, bez upravljača. Nasuprot tome svijetu, evropske se nacije najbezočnije valjaju u izobilju. To evropsko izobilje prava je sramota, jer je izgrađeno na plećima robova, jer se napajalo ropskom krvlju i jer direktno potječe sa zemlje i iz dubina zemlje tog nerazvijenog svijeta. Blagostanje i progres Evrope izgrađeni su na znoju i mrtvim tijelima crnaca, Arapa, Indijanaca i žutih ljudi. Mi smo odlučili da to više ne zaboravimo. Kad neka kolonijalistička zemlja, pod pritiskom zahtjeva za nezavisnost neke kolonije, poručuje nacionalističkim vođama: »Ako baš želite nezavisnost, uzmite je pa se vratite u srednji vijek«, onda je novooslobođeni narod sklon primiti i prihvatiti taj izazov. A kolonijalizam smješta povlači svoj kapital i svoje tehničare i oko mlade države steže obruč mehanizama koji ekonomski pritišću.⁹ Apo-

9. U suvremenu internacionalnom kontekstu kapitalizam ne provodi ekonomsku blokadu samo prema afričkim ili azijskim kolonijama. Sjedinjene su Države antikastrovskom operacijom otvorile novo razdoblje u povijesti mukotrpnog oslobađanja čovjeka na američkoj hemisferi. Slučaj nezavisnih zemalja Latinske Amerike, koje sjede u Ujedinjenim narodima i imaju vlastitu valutu, trebao bi Africi poslužiti kao opomena. Te negdašnje kolonije, otkako su postale slobodne našavši se pod udarom željeznih zakona zapadnog kapitalizma, izvrgnute su teroru i eksploataciji.

Oslobođenje Afrike i razvitak ljudske svijesti pomogli su narodima Latinske Amerike da dokrajče staru igru diktatura u kojima su se izmjenjivali uvijek isti režimi. Na Kubi Castro

teoza neovisnosti pretvara se u prokletstvo neovisnosti. Kolonijalna sila svojim moćnim sredstvima prisile prisiljava mladu naciju na regresiju. Kolonijalna sila otvoreno i glasno kaže: »Kad već hoćete nezavisnost, uzmite je i crknite.« Nacionalnim vođama tada ne preostaje nego da se obrate narodu i od njega zatraže nadljudske žrtve. Tim izgladnijim ljudima nameće se najstrožiji režim odricanja, od tih atrofiranih mišića traže se nerazmjerno veliki naponi. Autarhični je režim uspostavljen i svaka pojedina država nastoji da s ono malo bijednih sredstava kojima raspolaže riješi problem velike nacionalne gladi, velike nacionalne bijede. Svjedoci smo mobilizacije naroda koji pod teretom napora stenje i muči se pred licem site i ohole Evrope.

Neke zemlje Trećeg svijeta odbacuju takvo rješenje i nastoje ga naći u uvjetima i pod okriljem starih režima. Koristeći se svojim strateškim položajem, koji im daje stanovitu prednost u borbi među blokovima, te zemlje potpisuju ugovore, angažiraju se. Bivša porobljena zemlja postaje sad ekonomski ovisna zemlja. Bivša kolonijalna sila, koja je zadržala netaknute, a ponekad je čak i pojačala trgovinu kolonijalističkog tipa, pristaje da malim injekcijama pomaže budžet nezavisne nacije. To pokazuje kako postizanje nezavisnosti kolonijalnih zemalja stavlja svijet pred jedan od ključnih problema: nacionalno oslobođenje koloniziranih zemalja otkriva i čini još nepodnošljivijim njihov stvaran položaj. Odlučna bitka koja se trebala riješiti, kako se to činilo, između kolonijalizma i antikolonijalizma ili barem između kapitalizma i socijalizma, nema vi-

osvaja vlast i predaje je narodu. Tu herezu doživljavaju Jekiji i Sjedinjene Države kao nacionalnu katastrofu, formiraju kontrarevolucionarne brigade, na brzinu stvaraju privremenu vladu, spaljuju žetvu šećerne trstike i napokon poduzimaju sve kako bi ugušili ustanak kubanskog naroda. Ali u tome neće uspjeti. Kubanski će narod trpjeti, ali i pobijediti. Brazilski je predsjednik Janio Quadros dao historijsku izjavu da će njegov narod svim sredstvima braniti kubansku revoluciju. Možda će jednoga dana čak i Sjedinjene Države ustuknuti pred voljom narodâ. Mi ćemo tada razviti sve svoje zastave, jer će to biti odsudan trenutak za sve žene i muškarce cijeloga svijeta. Dolar, čiju stabilnost garantiraju zapravo robovi širom zemaljske kugle, na bušotinama nafte, na plantažama *United Fruits* i *Firestonea*, u rudnicima Perua, izgubit će svoju apsolutnu moć nad tim robovima koji su je stvorili a i dalje je stvaraju praznih glava i praznih želudaca.

še to značenje. Ono što je danas važno i što se javlja na horizontu jest nužnost da se izvrši preraspodjela bogatstva. Čovječanstvo je danas prisiljeno, ne želi li biti uništeno, dati odgovor na to pitanje.

Općenito se moglo pomisliti da je za cijeli svijet, osobito za Treći svijet, došao trenutak izbora između kapitalističkog i socijalističkog sistema. Nerazvijene zemlje, koje su iskoristile nesmiljenu utrku između ta dva sistema da bi osigurale pobjedu vlastitih nastojanja u borbi za nacionalno oslobođenje, moraju bezuvjetno odbiti sudjelovanje u toj utrci. Treći se svijet ne smije zadovoljiti da sebe određuje u odnosu na vrednote koje su mu prethodile. Nerazvijene zemlje dužne su, međutim, uložiti sve napore da istaknu one vrednote koje su im svojstvene, metode i stil koji su specifični za njih. Konkretni problem koji stoji pred nama nije u tome da se po svaku cijenu opredijelimo za socijalizam ili komunizam, kako su to definirali ljudi drugih kontinenata i drugih vremena. Mi vrlo dobro znamo da nam kapitalistički režim, s obzirom na svoj način života, ne može omogućiti da ostvarimo naš nacionalni i univerzalni zadatak. Kapitalistička eksploatacija, trustovi i monopoli, neprijatelj su nerazvijenih zemalja. Obrnuto, izbor socijalističkog režima, koji je sav okrenut narodu kao cjelini, koji počiva na načelu da je čovjek najdragocjenije dobro, omogućit će nam da brže i harmoničnije napredujemo i spriječit će stvaranje onih karikatura društva u kojima malobrojni pojedinci drže u rukama svu ekonomsku i političku vlast ne osvrćući se na nacionalnu cjelinu.

Ali da bi taj režim uspješno funkcionirao i da bismo u svakom trenutku ostali vjerni načelima koja su nas nadahnula, potrebno je i nešto više osim ljudske snage. Neke nerazvijene zemlje u tom smislu pokazuju izvanredno zalaganje. Muškarci i žene, mladi i stari, oduševljeno pristaju na teške prisilne radove i proglašavaju se robovima nacije. Pojedinaac koji se sav daje društvu, prezir prema svakoj brizi koja nije opća, sve to rađa nacionalni moral koji je utjeha čovjeku, koji mu vraća vjeru u budućnost čovječanstva, razoružavajući i najsuzdržljivijeg promatrača. Pa ipak smatramo kako je nemoguće da se takvi naponi, i uz taj pakleni ritam, mogu dugo izdržati. Te mlade zemlje pristale su na taj izazov nakon bezuvjetnog povlačenja bivše kolonijalne vlasti. Zemlja se sad našla u vlasti nove ekipe i potrebno je zapravo početi sve iznova, o svemu ponovno razmisliti. Kolonijalni je sistem, zapravo, bio zaintere-

siran za stanovita bogatstva, za neke prirodne izvore, i to upravo one koji su bili neophodni za njegovu industriju: nije učinjena ni jedna ozbiljnija analiza tla i njegovih dubljih slojeva. Tako se događa da mlada nezavisna nacija biva prisiljena i dalje održavati staru ekonomsku mrežu koju je izgradio kolonijalni režim. Ona svakako može izvoziti u različite zemlje, u različite monetarne sisteme, ali temelji na kojima se zasniva njezin izvoz u biti se nisu izmijenili. Kolonijalni je režim čvrsto i precizno ispleo svoje mreže i prisiljeni smo zadržati ih želimo li izbjeći katastrofu. Trebalo bi možda sve početi iznova, izmijeniti i prirodu, a ne samo smjer izvoza, ponovno istražiti tlo i njegove dublje slojeve, rijeke, a naposljetku, zašto ne i sunce. Prema tome, da bismo to učinili, nije nam dovoljan samo čovjek i njegovo zalaganje. Potrebni su nam kapitali, tehničari, inženjeri, mehaničari . . . I reći ćemo otvoreno: mi ne mislimo da će se tim veličanstvenim naporima koje, na poziv svojih vođa, ulažu nerazvijeni narodi, postići predviđeni rezultati. Ne izmijene li se uvjeti rada, trebat će nam još stoljeća da humaniziramo svijet koji su imperijalističke sile učinile životinjskim.¹⁰

Mi zaista ne smijemo prihvatiti te uvjete. Moramo se otvoreno suprotstaviti situaciji na koju nas žele prisiliti zapadne zemlje. Time što su s naših teritorija povukli svoje zastave i policiju, kolonijalizam i imperijalizam nisu nam platili sve ono što nam duguju. Kapitalisti su se stoljećima ponašali u našim krajevima kao pravi ratni zločinci. Izgoni, pokolji, prisilni radovi, ropstvo, sve su to sredstva kojima se kapitalizam služio da poveća vlastite rezerve zlata i dijamanta, da se još više obogati i učvrsti svoju moć. Nema tome davno kako je nacizam cijelu Evropu pretvorio u koloniju. Vlade različitih evropskih zemalja postavile su svoje zahtjeve za reparacijama i tražile da im se u novcu i naravi nadoknade vrijednosti koje su im bile opljačkane: kulturne vrijednosti, slike, skulpture, vitraji vraćeni su vlasnicima. Na ustima Evropljana, odmah nakon godine 1945. mogla se pročitati samo jedna rečenica: »Njemačka

10. Neke zemlje, zahvaljujući brojnomo evropskom stanovništvu, započinju razdoblje nezavisnosti sa zidanim kućama i širokim drvoredima pa su sklone prepustiti zaboravu siromašno i izgladnjelo zaleđe. I da ironija sudbine bude potpuna, svojom kolaboracionističkom šutnjom ponašaju se kao da su njihovi gradovi nastali zahvaljujući nezavisnosti.

mora platiti.« I sam je kancelar Adenauer, u trenutku kad je započeo proces protiv Eichmanna, u ime njemačkog naroda, još jedanput zamolio židovski narod za oprostjenje. Adenauer je obnovio obveze svoje zemlje da nastavi plaćati silne svote izraelskoj državi koje treba da posluže kao naknada za nacističke zločine.¹¹

Također izjavljujemo da bi imperijalističke sile učinile tešku pogrešku i nepravdu koja se ne bi mogla izraziti riječima ako bi se ograničile samo na to da s našeg teritorija povuku vojsku, administrativne i ekonomske službe koje su imale zadatak da otkrivaju bogatstva, izvuku ih i upute prema metropolama. Moralna reparacija koju nam daje nacionalna neovisnost ne zasljepljuje nas, mi ne živimo od nje. Bogatstvo imperijalističkih zemalja i naše je bogatstvo. Na univerzalnom planu ta tvrdnja, očito, nipošto ne znači da mi sebe želimo prikazati kao objekt tehničkog i umjetničkog stvaralaštva Zapada. Govoreći konkretno, Evropa se — prevršivši svaku mjeru — zlatom i sirovinama pretrpala iz kolonijalnih zemalja, Latinske Amerike, Kine, Afrike. Sa svih tih kontinenata, nasuprot kojima Evropa danas stoji kao kula izobilja, već stoljećima putuju prema toj istoj Evropi dijamanti i petrolej, svila i pamuk, drvo i egzotični proizvodi. Evropa je u doslovnom smislu djelo Trećega svijeta. Bogatstvo u kojemu se ona davi ukradeno je od nerazvijenih naroda. Nizozemske luke, Liverpool,

11. Istina je da Njemačka ipak nije do kraja isplatila reparacije za počinjena ratna zlodjela. Nije se tražilo da kao pobjeđena zemlja namiri čitavu ratnu štetu koja joj je bila odmjerenjena, jer su je oštećene države uključile u svoj obrambeni anti-komunistički sistem. Za istim ciljem teže kolonijalističke zemlje kad u svoje negdašnje kolonije, pošto ih nisu uspjele uključiti u zapadni sistem, pokušavaju uvesti vojne baze i pomorska uporišta. Zajednički su donijele odluku da se odreknu kolonijalnih pretenzija u korist strategije NATO-a, u korist slobodnog svijeta. Tako je Njemačka bila doslovno obasipana dolarima i strojevima. Zapadu je trebala jaka i moćna Njemačka. Sasvim je razumljivo da je takozvanoj slobodnoj Evropi bila potrebna obnovljena i moćna Njemačka, sposobna da posluži kao prvi obrambeni bedem protiv eventualnih crvenih horda. Njemačka je na zadivljujući način iskoristila evropsku krizu. Stoga je razumljivo što su Amerika i ostale evropske zemlje bile upravo ogorčene videći kako se Njemačka, još do jučer na koljenima, danas pojavljuje kao nesmiljeni takmac na tržištu.

dokovi Bordeauxa i Liverpoola, poznati po trgovini robovima, duguju svoju reputaciju milijunima deportiranih crnaca. I kad čujemo da šef neke evropske države s rukom na srcu izjavljuje kako on svakako mora pružiti pomoć nesretnim nerazvijenim narodima, nismo nimalo ganuti. Naprotiv, mi kažemo: »To je reparacija na koju mi imamo pravo.« Zato i ne pristajemo da pomoć nerazvijenim zemljama postane program »milosrdnih sestara«. Ta pomoć treba da dovede do dvostrukog osvješćenja: s jedne strane, kolonizirani moraju postati svjesni da im se time daje *ono što im se duguje*; s druge strane, kapitalističke sile moraju postati svjesne da su one to zaista *dužne platiti*.¹² Ako kapitalističke zemlje, zbog nedostatka razbora — da i ne govorimo o nezahvalnosti — odbiju da plate, nesmiljena dijalektika njihova vlastitoga sistema pobrinut će se da ih zadavi. Činjenica je da mlade nacije ne privlače osobito privatni kapital. Brojni su razlozi koji opravdavaju i objašnjavaju tu suzdržanost monopola. Stoga, čim kapitalisti čuju, a naravno čuju uvijek prvi, da njihova vlada namjerava provesti dekolonizaciju, odmah se žure da povuku svoj kapital iz kolonije. Spektakularni bijeg kapitala pojava je koja se uvijek javlja u trenutku dekolonizacije.

Privatne kompanije, ako se i odluče na investicije u nezavisnim zemljama, postavljaju uvjete koji se u praksi pokazuju neprihvatljivim i neostvarivim. Vjerni načelu neposredne rentabilnosti, koja je njima svojstvena, kapitalisti su potpuno suzdržani prema bilo kakvom dugoročnijem ulaganju. Protivnici su, pa čak vrlo često i izraziti neprijatelji programa planiranja koje predlažu nove ekipe na vlasti. Strogo uzevši, oni bi veoma rado pristali da novim državama posude novac, ali pod uvjetom da taj novac posluži za kupovinu manufakturne robe, strojeva, ukratko da pojača rad u tvornicama metropole.

12. »Radikalno odvojiti izgradnju socijalizma u Evropi od 'odnosa s Trećim svijetom' (kao da smo s njime isključivo formalno bili povezani) znači, htjeli mi to ili ne, dati prednost kolonijalnom nasljeđu nad oslobođenjem nerazvijenih zemalja, znači htjeti izgraditi socijalizam luksuza na plodovima imperijalkolonijalističke pljačke, poput gangstera koji više ili manje ravnopravno međusobno raspoređuju plijen, a siromašnima udjeljuju samo mrvice u obliku dobrih djela, zaboravljajući pri tome da je sve bilo pokradeno upravo od njih.« *Marcel Péju, Mourir pour de Gaulle?*, članak objavljen u »Les Temps Modernes«, br. 175—176, listopad-studenj 1960.

Nepovjerenje finansijskih grupa Zapada može se objasniti kao rezultat njihova nastojanja da se ne upuštaju ni u kakve rizike. Stoga one i traže političku stabilnost i smirenu socijalnu atmosferu, a to je nemoguće postići ako se ima na umu očajno stanje u kojem se nalazi cijelo pučanstvo neposredno nakon proglašenja nezavisnosti. Tada oni, u potrazi za garancijama koje bivša kolonija više ne može dati, zahtijevaju zadržavanje nekih garnizona ili pak ulazak nove države u ekonomske i vojne blokove. Privatne kompanije čine pritisak na vlastite vlade da se u tim zemljama uvedu barem vojne baze kako bi osigurale zaštitu svojih interesa. U krajnjem slučaju te kompanije traže od svojih vlada da im pruže garanciju za investicije koje su odlučile uložiti u jednom od nerazvijenih područja.

Međutim, malo je zemalja koje mogu ispuniti zahtjeve trustova i monopola. Zato kapitali, budući da nemaju osiguran prodor na tržište, ostaju blokirani u Evropi, imobiliziraju se. I utoliko se više imobiliziraju ukoliko kapitalisti odbijaju da investiraju na svojem vlastitom teritoriju. U tom slučaju, rentabilnost je zaista beznačajna, a fiskalna kontrola obeshrabruje i one najodvažnije.

U daljnjoj perspektivi ta je situacija katastrofalna. Kapitali više ne cirkuliraju ili im cirkulacije znatno slabe. Švicarske banke odbijaju kapitale, Evropa se guši. Unatoč neizmjernim svotama koje se nemilice rasipaju za vojne potrebe, internacionalni je kapitalizam na izdisaju.

Ali, prijeti mu još jedna pogibelj. Jer, onoliko koliko je Treći svijet napušten i osuđen na regresiju, a u svakom slučaju na stagnaciju zbog egoizma i nemoralnosti zapadnih nacija, nerazvijeni će narodi odlučiti da se razvijaju u kolektivnu autarhiju. Zapadne industrije ostat će vrlo brzo bez svojih prekomorskih tržišta. Strojevi će se gomilati u skladištima, a na evropskom tržištu razvit će se nesmiljena borba između finansijskih grupa i trustova. Zatvaranje tvornica, otpuštanje i nezaposlenost prisilit će evropski kapital da povede otvorenu borbu protiv kapitalističkog režima. Monopoli će tek tada shvatiti, ako dobro razmisle, da je u njihovu interesu da pomažu nerazvijene zemlje, i to masovno i bez pretjeranih uvjeta. Prema tome, očito je da mlade nacije Trećega svijeta ne čine dobro što se tako pitomo ponašaju prema kapitalističkim zemljama. Naša je snaga u našem svetom pravu i ispravnosti naših stavova. Stoviše, moramo reći i objasniti kapitalističkim zemljama da osnovni problem suvremene epohe nije rat između soci-

jalističkog režima i njih. Treba prekinuti s tim hladnim ratom koji ionako ničemu ne vodi, zaustaviti proces nuklearizacije svijeta, uložiti velike investicije i nerazvijenim narodima pružiti tehničku pomoć. Sudbina svijeta ovisi o odgovoru koji će se dati na to pitanje.

I neka kapitalistički režimi ne pokušavaju zainteresirati socijalističke režime za »sudbinu Evrope« pred tolikim masama obojenih i izgladnjelih. Podvig Jurija Gagarina, bez obzira na to što o tome misli general de Gaulle, nije uspjeh koji »služi na čast Evropi«. U posljednje vrijeme šefovi kapitalističkih država i predstavnici kulture zauzimaju prema Sovjetskom Savezu dvosmislen stav. Pošto su angažirali sve svoje snage da sruše socijalistički režim, danas uviđaju da s njime moraju računati. I zato postaju ljubazni, sve više i više laskaju i neprekidno podsjećaju sovjetski narod na njegovu »evropsku pripadnost«.

Raspravljajući o Trećem svijetu kao o nekoj plimi koja će navodno progutati cijelu Evropu, neće uspjeti da razjedine progresivne snage koje čovječanstvo žele povesti prema sretnom životu. Treći svijet ne namjerava pokrenuti križarski rat gladnih protiv cijele Evrope. On samo s pravom očekuje da će mu oni koji su ga stoljećima držali u ropstvu pomoći da rehabilitira čovjeka i da odsad svugdje i za sva vremena trijumfira čovjek.

Naravno, mi nismo toliko naivni da povjerujemo kako će se sve to postići u suradnji s evropskim vladama i uz njihovu dobru volju. Taj divovski napor koji je potreban da bi se ponovno uveo u svijet čovjek, cijeli čovjek, izvršit će se uz presudnu pomoć evropskih masa koje su se — a to moraju i same priznati — u odnosu na kolonijalne probleme često našle u redovima naših zajedničkih gospodara. I zato je prije svega potrebno da se evropske mase najzad probude, da razmisle malo vlastitim mozgom i da se prestanu neodgovorno igrati »uspavane Trnoružice«.

2. Veličina i slabost spontanosti

Razmišljanja o nasilju dovela su nas do svijesti o učestalom raskoraku i razlici u ritmu između kadrova nacionalističke stranke i masa. U svakoj političkoj ili sindikalnoj organizaciji postoji već poznati jaz među masama koje zahtijevaju neposredno i opće poboljšanje svojega položaja i kadrova koji, odmjeravajući neprilike što bi ih vladajuća kasta mogla izazvati, ograničavaju i sužavaju svoje zahtjeve. Zbog toga često dolazi do izražaja otvoreno nezadovoljstvo masa protiv kadrova. Nakon svakog istupa u obranu svojih prava, dok kadrovi slave pobjedu, mase imaju prilično jasan osjećaj da su još jednom prevarene. I što takvih protestnih manifestacija i sindikalnih sukoba bude više, mase će se sve više politizirati. Jer sindikalist je politiziran tek onda ako shvati da lokalni sukob nije još odlučan sukob između njega i kaste poslodavaca. Kolonizirani intelektualci, koji su u odgovarajućim metropolama proučili kako funkcioniraju političke partije, organiziraju slične formacije koje treba da mobiliziraju mase i da vrše pritisak na kolonijalnu administraciju. Rađanjem nacionalističkih partija u koloniziranim zemljama konstituira se intelektualna i trgovačka elita. Elite će najveće značenje pripisati organizaciji kao takvoj, a fetišizam organizacije imat će često prednost pred racionalnim proučavanjem kolonijalnog društva. Pojam partije import je iz metropola. Taj instrument suvremene borbe primijenjen je bez ikakvih izmjena na veoma raznoliku i neuravnoteženu stvarnost u kojoj istodobno postoje ropstvo, sluganstvo, trampa, obrt i burzovne operacije.

Slabost političkih partija nije samo u mehaničkoj primjeni takve organizacije koja vodi proletersku borbu u

krilu kapitalističkog i visoko industrijaliziranog društva. Na ograničenom planu tipa organizacije trebale su se javiti inovacije, prilagođivanja. Teška zabluda, urođena mana najvećeg broja političkih partija u nerazvijenim područjima u tome je što se one, prema klasičnoj shemi, prvenstveno obraćaju najsvjesnijem elementu: gradskom proletarijatu, obrtnicima i činovnicima, dakle brojčano najmanjem dijelu koji ne predstavlja mnogo više od jedan posto sveukupnog stanovništva.

Ako je taj proletarijat kadar shvatiti partijsku propagandu i pratiti njezinu literaturu, mnogo je slabije pripremljen da se odazove borbenim parolama i pozivima na nepoštednu bitku za nacionalno oslobođenje. Već smo toliko puta naglasili: u kolonijalnim područjima proletarijat predstavlja malu grupu koloniziranog naroda koju je mazio kolonijalni režim. Embrionalni proletarijat u gradovima relativno je privilegiran. U kapitalističkim zemljama proletarijat nema što izgubiti, jedino bi upravo on mogao možda sve dobiti. U koloniziranim zemljama proletarijat može sve samo izgubiti. To je zapravo onaj dio koloniziranog naroda koji predstavlja nužnu i nezamjenljivu snagu bez koje kolonijalna mašina ne bi mogla dobro funkcionirati: a to su tramvajci, taksisti, rudari, lučki radnici, tumači, bolničari itd. Oni su ujedno i najvjernije pristaše nacionalističkih partija koji, zbog svoga povlaštenog položaja u kolonijalnom sistemu, predstavljaju »buržoasku« frakciju koloniziranog naroda.

To je i razlog da se članstvo političkih nacionalističkih stranaka sastoji prije svega od gradskog elementa kao što su: nadglednici, radnici, intelektualci i trgovci koji većinom stanuju u gradovima. Njihov način mišljenja u mnogo čemu već ima obilježje tehničkog i relativno dobrostojećeg ambijenta u kojemu se kreću. Tu caruje »modernizam«. To je ta ista sredina koja će povesti borbu protiv mračnjačkih tradicija, a za reformu načina života, i tako započeti otvorenu bitku protiv staroga granitnog pijedestala koji predstavlja nacionalno nasljeđe.

Nacionalističke partije u pretežnoj većini gaje veliko nepovjerenje prema seljačkim masama. Naime, te mase ostavljaju na njih dojam da su duboko utonule u nepokretnost i neodlučnost. Uskoro i članovi nacionalističkih partija (gradski radnici i intelektualci) izriču o selu iste negativne sudove kao i koloni. Ali, želimo li shvatiti razloge

nepovjerenja političkih stranaka prema seljačkim masama, moramo znati da je kolonijalizam često jačao i konstituirao svoju vlast svjesno podržavajući zaostalost sela. Okružene marabutima, vraćima i poglavicama, seljačke mase još uvijek žive u feudalnom poretku, jer tu prevlast srednjovjekovnih struktura pomaže upravni i vojni aparat kolonijalnog sistema.

Mlada nacionalna, osobito trgovačka buržoazija, vrlo brzo ulazi u konkurentsku bitku (i to na raznovrsnim područjima) s tom feudalnom gospodom: s marabutima i vraćima koji bolesnike sprečavaju da se obrate liječnicima, s đemima koji, obavljajući funkciju sudaca, isključuju advokate, s kaidima koji izrabljuju svoju administrativnu i političku vlast da sklapaju trgovačke poslove i otvore nove prometne linije, s poglavicama koji se u ime religije i tradicije suprotstavljaju uvođenju novih trgovačkih veza i novih proizvoda.

Da bi se nova klasa koloniziranih trgovaca i poslovnih ljudi mogla razviti, nužno je da nestanu te zabrane i zapreke. Domorodačka klijentela, koja predstavlja lovište rezervirano za feudalce i kojoj je manje-više zabranjeno kupovati nove proizvode, tržište je za koje se treba boriti.

Feudalni kadrovi, prema tome, poput zida razdvajaju mlade i zapadnjački orijentirane nacionaliste od masa. Kad god elite nešto poduzmu u odnosu na seljačke mase, poglavice plemena i klanova, tradicionalni autoriteti, udvostučuju svoje opomene, prijetnje, izopćenja. Ti tradicionalni autoriteti, koje je potvrdila okupatorska vlast, s velikim negodovanjem promatraju nastojanja elite da se infiltrira u sela. Oni znaju da ideje, koje bi ovi mogli iz grada prenijeti u selo, osporavaju i samo načelo vječnosti feudalnih privilegija. Stoga njihov neprijatelj nije okupatorska vlast s kojom se oni, kad se sve zbroji, uglavnom dobro slažu, nego oni modernisti koji namjeravaju raščiniti autohtono društvo i time im oteti kruh iz usta.

Zapadnjački orijentirani elementi gaje prema seljačkim masama osjećaje slične onima u proletarijata industrijski razvijenih zemalja. Povijest buržoaskih revolucija i povijest proleterskih revolucija pokazala je da su seljačke mase često kočnice revolucije. Seljačke su mase u industrijaliziranim zemljama uglavnom najnesvjesniji, najslabije organizirani i najanarhičniji element. One očituju niz osobina kao što su individualizam, nedisciplina, strast za nov-

cem, sklonost naglim srdžbama ili dubokoj malodušnosti. U cjelini sve te osobine djeluju kao objektivno reakcionarno ponašanje.

Vidjeli smo da nacionalističke stranke oponašaju metode i doktrine zapadnih partija i da, prema tome, u najvećem broju slučajeva ne usmjeravaju svoju propagandu prema seljačkim masama. Zapravo, racionalna analiza koloniziranog društva, da je bila izvršena, pokazala bi im kako kolonizirani seljaci žive u tradicionalnom ambijentu čije su strukture ostale netaknute, dok je taj ambijent, u industrijski razvijenim zemljama, načet razvitkom industrije. I upravo u krilu embrionalnog proletarijata, u kolonijama, nailazimo na individualistička ponašanja. Napuštajući selo, gdje demografija stvara nerješive probleme, bezemljaši, koji predstavljaju *lumpenproletariat*, navaljuju u gradove, tiskaju se u straćarama, nastojeći se infiltrirati u luke i gradove koji su stvoreni kolonijalnom dominacijom. Seljačke mase i dalje žive u statičnom ambijentu, a prekobrojna usta nemaju drugog izbora nego da emigriraju u gradske četvrti. Seljak koji ostaje na zemlji uporno brani svoje tradicije i u koloniziranom društvu predstavlja disciplinirani element čija socijalna struktura počiva na zajednici. Istina je da taj nepromjenljivi način života, sapet u krute sheme, može izazvati povremene pokrete religioznog fanatizma, plemenske ratove. Ali u svojoj neposrednosti seljačke mase ostaju uvijek disciplinirane, altruistične. Pojedinač nestaje pred zajednicom.

Seljaci gaje nepovjerenje prema čovjeku iz grada. On je odjeven kao Evropljanin, govori njegovim jezikom, radi s njime, ponekad stanuje u njegovoj četvrti, stoga seljaci gledaju na nj kao na prebjega koji je napustio sve ono što predstavlja nacionalno nasljeđe. Ljudi su iz grada »izdajnici«, »prodani« koji — čini se — dobro žive s okupatorom i nastoje da u okviru kolonijalnog sistema naprave karijeru. Zato se često može čuti kako seljaci za gradske ljude kažu da su bez morala. Ne radi se tu o klasičnoj opreci između sela i grada. To je sukob između koloniziranog koji je lišen svih prednosti kolonijalizma i onoga koji se snalazi kako bi se i sam okoristio kolonijalnom eksploatacijom.

I kolonijalisti se, uostalom, služe tom oprekom u svojoj borbi protiv nacionalističkih partija. Oni dižu i brđane i težake protiv gradskog stanovništva. Huškaju zaleđe protiv obale, oživljavaju ulogu plemena, i ne treba se čuditi što

se Kalondži okrunio za kralja Kasaja, kao što nas prije nekoliko godina nije trebalo iznenaditi kad smo vidjeli kako zbor ganskih poglavica upravo ucjenjuje Nkrumaha.

Političkim partijama ne polazi za rukom da svoje organizacije presade na seosko tlo. Umjesto da iskoriste postojeće strukture, dajući im nacionalistički ili progresistički sadržaj, oni nastoje da u okviru kolonijalnog sistema korjenito izmijene tradicionalnu stvarnost. Vjeruju kako mogu osloboditi put naciji da krene naprijed u isto vrijeme dok ona još uvijek stenje pod lancima kolonijalnog sistema. Ne izlaze u susret masama. Ne stavljaju svoje teorijske spoznaje u službu naroda, već nastoje da ga oblikuju prema unaprijed stvorenim shemama. Tako iz centra šalju u sela nepoznate ili odveć mlade rukovodioce koji, postavljeni od centralnih šefova, smatraju da *duarom* ili selom treba upravljati kao tvorničkom ćelijom. Tradicionalne šefove ne priznaju, a ponekad ih čak izvrgavaju uvredama i ruglu. Historija buduće nacije prelazi veoma bezobzirno preko sitnih lokalnih historija, a to znači preko jedinoga nacionalnog aktualiteta, dok bi naprotiv bilo potrebno harmonično uklopiti povijest sela, povijest tradicionalnih sukoba između klanova i plemena u odlučnu akciju u kojoj je narod pozvan da sudjeluje. Stari ljudi koji su u tradicionalnim društvima bili okruženi poštovanjem i koji su uživali nedvojbenu moralnu autoritet, sad su pred čitavom javnošću učinjeni smiješnima. Okupacione službe ne ustručavaju se iskoristiti te mržnje i dobro su obaviještene o najbeznačajnijim potezima ove karikature vlasti. I tako dolazi do policijske represije koja je uspješna upravo zato što djeluje na temelju točno prikupljenih obavijesti. Novi rukovodioci i važniji članovi nove skupštine bivaju uhapšeni.

Pretrpljeni porazi potvrđuju »teorijsku analizu« nacionalističkih stranaka. Tragično iskustvo pokušaja da se seljačke mase mobiliziraju pojačava njihovo nepovjerenje i agresivnost protiv toga dijela naroda. Nakon trijumfa borbe za nacionalno oslobođenje ponavljaju se iste pogreške koje jačaju decentralizirajuće i separatističke tendencije. Plemenski separatizam kolonijalnog razdoblja ustupa mjesto regionalnom separatizmu u nacionalnom periodu i njegovu institucionalnom obliku: federalizmu.

Ali događa se da seljačke mase, unatoč slabom utjecaju što ga na njih imaju nacionalističke partije, veoma odlučno sudjeluju bilo u procesu sazrijevanja nacionalne svijesti,

bilo da nastavljaju akciju nacionalističke partije, bilo da, a to je već rjeđe, jednostavno potpuno zamijene te sterilne stranke.

Propaganda nacionalističkih partija uvijek nailazi na odziv među seljačkim masama. Sjećanje na pretkolonijalno razdoblje neprestano živi u selima. Žene još uvijek tiho pjevaju djeci u uho pjesme koje su pratile ratnike u njihovim borbama protiv osvajača. Sa dvanaest, trinaest godina mladi seljaci već znaju imena predaka koji su bili svjedoci posljednjeg ustanka, a snovi *duara*, snovi sela, nisu snovi o bogatstvu ili položenim ispitima što ih sanjaju gradska djeca, nego snovi u kojima se identificiramo s ovim ili onim borcem čija nam herojska smrt i priče o njoj još i danas tjeraju suze na oči.

U trenutku kad nacionalističke partije pokušavaju organizirati embrionalnu radničku klasu u gradovima, u selima dolazi do eksplozija koje su, prividno, sasvim neobjašnjive. Kao primjer spomenut ćemo poznati ustanak koji je izbio godine 1947. na Madagaskaru. Kolonijalističke službe otvoreno izjavljuju: radi se o pobuni. Mi pak danas znamo da su stvari, kao i uvijek, bile mnogo složenije. U toku drugoga svjetskog rata velike su kolonijalne kompanije proširile svoje teritorije i osvojile sve preostale zemlje koje su još bile slobodne. U isto vrijeme počelo se govoriti o eventualnom naseljavanju židovskih, kabilskih i antilskih izbjeglica na otok. Pronio se glas i o skoroj invaziji koju će izvršiti južnoafrički bijelci u dosluhu s kolonima. Zato su kandidati s nacionalističke liste trijumfalno pobijedili nakon rata na izborima. Odmah zatim organizirana je represija protiv ćelija Demokratskog pokreta za oslobođenje Madagaskara (*«Mouvement Démocratique de la Rénovation Malgache»* — MDRM). Da bi postigao svoje ciljeve, kolonijalizam se poslužio starim i prokušanim sredstvima: brojnim hapšenjima, međuplemenskom rasističkom propagandom i stvaranjem stranke s neorganiziranim elementima lumpenproletarijata. Ta takozvana Partija razvlaštenih s Madagaskara (*Parti des Déshérités de Madagascar*, PADESM) pružit će svojim otvorenim provokacijama legalno opravdanje kolonijalnim vlastima da održavaju red. Međutim, dogodilo se da ta obična i poznata operacija ukidanja jedne partije, ta već unaprijed pripremljena operacija, u ovome slučaju dobije divovske razmjere. Seljačke mase, koje se već tri do četiri godine nalaze u defenzivnom položaju, iznenada osjećaju da su u smrtnoj opasnosti i odluču-

ju da se silom suprotstave kolonijalističkim snagama. Naoružan kopljima, a još češće samo kamenjem i štapovima, narod se diže na opći ustanak za nacionalno oslobođenje. Što je zatim slijedilo, poznato nam je.

Ti oružani ustanci samo su jedno od sredstava kojima se seljačke mase uključuju u nacionalnu borbu. Ponekad se seljaci odzivaju i povezuju s gradskim nemirima postane li nacionalistička partija žrtvom policijske represije u gradovima. Vijesti koje stižu u sela redovito su mnogo crnje od stvarnosti: vođe su uhapšeni, vatra iz mitraljeza ne prestaje, potoci crne krvi teku gradom, mali koloni kupaju se u arapskoj krvi. I tako mržnja koja se godinama skupljala, mržnja koja se više ne može obuzdati, bezumno provaljuje. Najbliža policijska stanica osvojena je, žandari isječeni na komade, učitelj izmasakriran, liječnik je ostao živ samo zato što je bio odsutan, itd... Na ta mjesta šalju se kazneni odredi, avijacija bombardira. Razvija se ustanička zastava, ponovno oživljavaju stare ratničke tradicije, žene to oduševljeno pozdravljaju, muškarci se organiziraju i idu u planine na borbene položaje, počinje gerilski rat. Seljaci spontano izazivaju sveopću nesigurnost, kolonijalizam je zaplašen, stupa u rat ili počinje pregovore.

Kako nacionalističke partije reaguju na to odlučno ubacivanje seljačkih masa u nacionalnu borbu? Već smo prije vidjeli da većina nacionalističkih partija nije u svom propagandnom programu predvidjela potrebu oružanog obračuna. One nisu protiv ustanka, ali se ipak zadovoljavaju samo time što se pouzdaju u spontanost seljačkih masa. Uglavnom, prema tom novom elementu ponašaju se kao da se radi o nekoj mǎni koja je pala s neba i mole sudbinu da tako bude i dalje. Iskorišćuju tu nebesku mǎnu, ali ne pokušavaju organizirati ustanak. Ne šalju kadrove na sela da politiziraju mase, da ih osvijeste, da podignu borbu na viši stupanj. Drže da akcija masa, nošena vlastitim pokretom, neće jenjati. Pokret u gradu ne prenosi se na pokret u selu. Svaki od njih slijedi put vlastite dijalektike.

Nacionalističke partije ne trude se da pred seljačke mase, koje su u tom trenutku spremne na sve, iznesu borbene programe. One im ne postavljaju nikakav cilj, jednostavno se nadaju da će taj pokret potrajati unedogled i da ga bombardiranja neće ugušiti. I ovom prilikom još jedanput dolazimo do zaključka da se nacionalističke partije ne služe mogućnošću koja im se pruža da integriraju seljačke mase,

da ih politiziraju, da dignu njihovu borbu na viši stupanj. Naprotiv, one i dalje zadržavaju svoj zločinački stav nepovjerenja prema selu.

Političke se vođe zavlače u gradove, daju na znanje kolonijalizmu da nemaju baš nikakve veze s pobunjenicima ili pak odlaze u inozemstvo. Rijetko se priključe narodu u brdima. Tako na primjer u Keniji, u vrijeme ustanka Mau Mau, nijedan nacionalist nije pristupio tom pokretu niti je pokušao braniti te ljude.

Nema plodnih dogovora, nema konfrontacije među različitim slojevima naroda. I zato, u trenutku postignute nezavisnosti, koja je uslijedila nakon represije nad seljačkim masama i sporazuma između kolonijalizma i nacionalističkih stranaka, nailazimo na još izrazitije međusobno nerazumijevanje. Seljaci su nepovjerljivi prema strukturalnim reformama koje vlada predlaže kao i prema socijalnim inovacijama, koliko god one bile objektivno napredne, i to upravo zato što odgovorni režimski ljudi u doba kolonijalnog režima nisu objasnili cijelom narodu ciljeve partije, nacionalnu orijentaciju, internacionalne probleme itd. ... Ono isto nepovjerenje koje su seljaci i feudalski gajili prema nacionalističkim partijama za vrijeme kolonijalnog razdoblja, nastavlja se i u nacionalnom periodu kao neprijateljstvo. Tajne kolonijalističke službe koje se ni nakon oslobođenja nisu povukle podržavaju nezadovoljstvo i još uvijek im polazi za rukom da stvaraju velike poteškoće novim vladama. Ukratko, vlada sad plaća račune zbog svojega tromog držanja u toku borbe za nacionalno oslobođenje i zbog svojega stalnog prezira prema seljačkim masama. Nacija može imati i pametnu glavu, ali će njezino golemo tijelo ostati slabo, neposlušno i neusklađeno.

Tad će se javiti težnja da se to tijelo svlada i slomi centraliziranjem administracije i obuzdavanjem naroda. To je jedan od razloga zbog kojega se često čuje da je nerazvijenim zemljama potreban stanovit stupanj diktature. Ljudi na vlasti nemaju povjerenja u seljačke mase. Ali to se nepovjerenje može javiti i u mnogo težim oblicima. Tako je na primjer s nekim vladama koje, pošto je već proteklo mnogo vremena od oslobođenja, smatraju da je zaleđe nemirno i opasno područje i da šef države i ministri mogu onamo otići jedino prilikom vojnih nacionalnih manevara. To je zaleđe praktički nepoznato. Paradoksalno je da nacionalna vlada svojim ponašanjem prema seljačkim masama podsjeća na kolonijalnu vlast. »Mi nikad ne možemo

sigurno znati kako će reagirati mase«, kažu novi šefovi i bez ustručavanja dodaju: »Samo batinama možemo tu zemlju izvući iz srednjega vijeka.« Ali vidjeli smo, nehat kojim su se političke partije za vrijeme kolonijalnog razdoblja odnosile prema seljačkim masama, mogao je samo otežati nacionalno ujedinjenje i spriječiti brži napredak nacije.

Ponekad kolonijalizam nastoji razbiti, razjediniti nacionalistički pokret. Umjesto da huška šejhove i poglavice protiv gradskih »revolucionara«, služba koja održava vezu s domorocima organizira plemena i rodove u partije. Nasuprot gradskoj partiji koja je upravo počela predstavljati »utjelovljenu nacionalnu volju« i stanovitu opasnost za kolonijalni režim, pojavljuju se male grupe, iskrsavaju tendencije, partije na etničkoj ili regionalističkoj osnovi. Cijelo se pleme pretvara u političku partiju koju kolonijalisti savjetuju iz neposredne blizine. Sad mogu početi i pregovori za okruglim stolom. Jedinствена partija utopit će se u aritmetici različitih tendencija. Plemenske su partije protiv centralizacije, protiv jedinstva i napadaju diktaturu jedinstvene partije.

Tu će istu taktiku, nešto kasnije, upotrijebiti i nacionalna opozicija. Okupator je, između dvije ili tri partije koje su vodile oslobodilačku borbu, izabrao jednu. Modaliteti tog izbora dobro su nam poznati otprije: u trenutku kad jedna od partija dostigne nacionalno jedinstvo i nametne se okupatoru kao jedini sugovornik, okupator pojačava manevre i što dulje odgađa vrijeme pregovora. To će odgađanje poslužiti da se razmrve zahtjevi te partije i da se vodstvo privoli da iz partijskih redova ukloni neke »ekstremističke« elemente.

Ako se, međutim, ne pojavi ni jedna partija koja bi se mogla zaista nametnuti, okupator se zadovoljava time da pruži podršku onoj partiji koja mu se učini »najrazumnijom«. Nacionalističke partije koje nisu sudjelovale u pregovorima oštro napadaju sporazum što je postignut između te partije i okupatora. Stranka koja je dobila vlast iz ruku okupatora, svjesna opasnosti koju predstavljaju izrazito demagoški i nejasni stavovi protivničke partije, čini sve da je uništi i prisiljava je na ilegalnost. Progonjena partija nema drugog izlaza nego da se povuče u predgrađa i na selo. Nastoji pokrenuti seljačke mase protiv »prodanih s obala i pokvarenih u centru«. U tu svrhu svaki izgovor dobro dolazi: religiozni argumenti, novatorski planovi nove

vlasti koji raskidaju s tradicijom. Zlorabe se sklonosti seljačkih masa prema praznovjerju. Takozvana revolucionarna doktrina oslanja se zapravo na natražan, emotivan i spontan karakter sela. Ponegdje se šapuće da se u planinama nešto pokreće, da je selo nezadovoljno. Sa sigurnošću se tvrdi da je u tom i tom mjestu žandarmerija otvorila vatru na seljake, da su poslana pojačanja, da je režim na rubu propasti. Opozicione stranke, koje nemaju određenog programa i kojima je jedini cilj da smijene vladajuću ekipu, stavljaju svoju sudbinu u ruke spontane i čudljive seljačke mase.

Događa se i obrnuto: da se opozicija ne oslanja na seoske mase nego na progresivne elemente, na sindikate mlade nacije. U tom slučaju, vlada poziva mase da se suprotstave radničkim zahtjevima koje ona osuđuje kao avanturističke manevre uperene protiv tradicija. Ono što smo imali prilike dosad zaključiti o strankama vrijedi, *mutatis mutandis*, i za sindikate. U početku svog nastajanja sindikati su na kolonijalnom području zapravo samo lokalni odvjeci sindikata metropole, a njihove borbene parole samo odjek parola metropole.

Kad nastupi odlučna faza u borbi za oslobođenje, neki domorodački sindikalisti odlučuju stvoriti nacionalne sindikate. Staru organizaciju, koja je bila uvezena iz metropole, masovno napuštaju domaći ljudi. Osnivanjem vlastitog sindikata gradsko stanovništvo dobiva nov instrument za pritisak nad kolonijalističkim režimom. Rekli smo da je proletarijat u kolonijama embrionalan i da predstavlja onaj dio naroda koji je u povlaštenom položaju. Nacionalni sindikati, stvoreni u toku borbe, organiziraju se u gradovima s programom koji je prije svega politički i nacionalistički. Ali taj nacionalni sindikat, koji je stvoren u trenutku najznačajnije faze borbe za nezavisnost, zapravo je legalna mobilizacija svjesnih i dinamičnih nacionalnih snaga.

Seoske mase, prezrene od političkih partija, i dalje su ostavljene po strani. Sigurno je da postoji poneki sindikat radnika u poljoprivredi, ali samo zato da udovolji formalnoj potrebi postojanja »jedinственe fronte protiv kolonijalizma«. Sindikalni funkcionari koji su iskustva stekli u sindikalnim organizacijama metropole nisu kadri organizirati seoske mase. Izgubili su svaku vezu sa seljaštvom i njihova je glavna briga da mobiliziraju metalce, lučke radnike, namještenike plinara, elektrana itd. ...

U kolonijalnoj fazi nacionalne sindikalne organizacije predstavljaju veoma efikasne udarne grupe. Sindikati u gradovima mogu u svakom trenutku imobilizirati ili barem zakočiti kolonijalističku privredu. Kako je, međutim, evropsko stanovništvo koncentrirano u gradovima, to su psihološke posljedice demonstracija upravo za to stanovništvo prilično velike: ostaju bez struje, bez plina, otpaci se ne odnose, roba trune po peronima.

Te gradove, koji su zapravo samo mali otoci metropole, duboko potresa sindikalna akcija. Centar koji predstavlja tvrđavu kolonijalizma teško podnosi takve udarce. Ali »unutrašnjost« (seoske mase) ostaje izvan toga sukoba.

Očito je dakle da postoji, u nacionalnim okvirima, nerazmjer u značenju što ga imaju sindikati i ostali dio nacije. Pošto je postignuta nezavisnost, radnici organizirani u sindikate imaju dojam da se kreću u praznome. Ograničeni cilj koji su preda se prije postavljali pokazuje se već u trenutku ostvarenja kao vrlo sitan prema velikim zadacima nacionalne izgradnje. Nasuprot nacionalnoj buržoaziji, čije su veze s vlašću vrlo čvrste, sindikalni funkcionari uviđaju da se više ne mogu ograničiti na puke radničke agitacije. Oduvijek bez kontakta sa seoskim masama, nesposobni da sa svojim borbenim parolama prodru dalje od predgrađa, sindikati sve više i više zauzimaju političke stavove. Zapravo, oni se pripremaju da preuzmu vlast. Čine sve da bi buržoaziju natjerali u škripac: protestiraju protiv stranih baza na nacionalnom teritoriju, napadaju trgovačke sporazume, vanjskopolitičku orijentaciju vlade. Radnici koji su postali »neovisni« tapkaju u mjestu. Neposredno nakon postizanja nezavisnosti sindikatima postaje jasno da će socijalni zahtjevi, ako ih oni postave, naići na opće negodovanje kod ostalog dijela naroda. Tâ radnici su štíćenici režima. Oni predstavljaju najimućniji dio naroda. Agitacija koja bi išla za time da poboljša uvjete života radnicima ne samo da ne bi bila popularna nego bi vrlo vjerojatno izazvala neprijateljske reakcije osiromašenih seoskih masa. I tako sindikati koji više nisu u mogućnosti da vode bilo kakvu sindikalnu akciju tapkaju u mjestu.

Ta mučna situacija ukazuje na objektivnu potrebu socijalnog programa koji bi napokon bio od interesa za cijelu naciju. Sindikati najedanput otkrivaju da i zaleđe treba osvijestiti i organizirati. Ali kako se nikad nisu potrudili da uspostave vezu sa seoskim masama, a kako upravo te mase predstavljaju jedinu spontanu revolucionarnu snagu

u zemlji, sindikati će se u praksi uvjeriti koliko su ostali neefikasni i postat će im jasno da je njihov program anarhističan.

Sindikalni funkcionari, zaokupljeni političkim i radničkim agitiranjem, mehanički pripremaju državni udar. Ali je i ovaj put unutrašnjost isključena. Riječ je o ograničenu sukobu između nacionalne buržoazije i sindikalnog radništva. Dok nacionalna buržoazija, nastavljajući nekadašnje tradicije kolonijalizma, nastupa sa svojim vojnim i policijskim snagama, sindikati organiziraju zborove i mobiliziraju na desetke tisuća svojih pristaša. Seljaci sliježu ramenima jer znaju da ih i jedni i drugi smatraju samo za dodatnu snagu. Sindikati, stranke, vlada, na temelju jednoga nemoralnog makijavelizma, upotrebljavaju seljačke mase kao tromu, slijepu manevarsku snagu. Kao sirovu snagu.

Ima i obrnutih slučajeva, kad seljačke mase preuzimaju odlučnu ulogu i u borbi za nacionalno oslobođenje i u općoj orijentaciji koju želi slijediti buduća nacija. Ta je pojava od najvećeg značenja za nerazvijene zemlje; stoga smo odlučili da je proučimo do u tančine.

Vidjeli smo da se u nacionalističkim partijama želja za razbijanjem kolonijalizma podudara s još jednom: da se prijateljski sporazumije s njim. U krilu tih stranaka razvit će se dva procesa. Prvo, intelektualne snage, koje su obavile temeljitu analizu kolonijalne stvarnosti i međunarodne situacije, osuđuju ideološku besadržajnost kao i taktičko i strateško siromaštvo nacionalne stranke. Neumorno postavljaju vođama ključna pitanja: »Što je to nacionalizam? Što vi podrazumijevate pod tim imenom? Što znači ta riječ? Nezavisnost, ali za koga? A prije svega, kako mislite to postići?« Ali isto tako traže da se temeljito obrade metodološki problemi. Oni predlažu da se uz izbornu borbu upotrijebe i »sva druga sredstva«. Šefovi će iskoristiti prvu priliku, prvi okršaj da se što prije otarase tih usijanih glava koje oni rado kvalificiraju kao mlade zanesenjake. Ali, kako ti zahtjevi nisu izraz ni usijanih glava ni mladenačkog poleta, to će revolucionarne snage koje brane te stavove biti ubrzo izolirane. Poučeni iskustvom, šefovi će te »avanturiste«, te »anarhiste« nemilosrdno odbaciti.

Partijska mašina neprijemljiva je za bilo kakvu inovaciju. Revolucionarna manjina osamljena je nasuprot prestrašenoj upravi koja strepi pri pomisli da bi mogla biti zahvaćena olujom čiji su joj izgled, snaga i smjer potpuno nepoznati. Drugi proces zahvaća vodeće ili potčinjene ka-

drove koji su zbog svoje djelatnosti izvrgnuti policijskim i kolonijalističkim progonima. Zanimljivo je napomenuti da su se ti ljudi probili u vodeće partijske krugove zahvaljujući upornom radu, spremnosti da se žrtvuju i primjernom patriotizmu. Ti ljudi koji su došli iz baze često su mali ne-kvalificirani radnici, sezonski radnici, ponekad čak i nezaposleni. Boriti se u nacionalnoj stranci za njih ne znači baviti se politikom, naprotiv, to im je jedina mogućnost i put da iz statusa životinje prijeđu u status čovjeka. Ti će ljudi, koji teško podnose pretjerani legalizam partije, pokazati u okvirima aktivnosti koje su im povjerene smisao za inicijativu, hrabrost i borbenost a time će gotovo mehanički postati sumnjivi represionim snagama kolonijalizma. Zatvoreni, suđeni, mučeni, pomilovani, oni se koriste vremenom prisilne izolacije da bi ocijenili svoje vlastite stavove i učvrstili svoju odlučnost. U štrajkovima glađu, u prisilnoj solidarnosti zajedničke tamničke jazbine proživljavaju vlastito oslobađanje kao mogućnost koja im je dana da počnu oružanu borbu. A dotle se vani kolonijalizam, koji je sad već napadnut sa svih strana, pokušava nagoditi s umjerenim nacionalistima.

Dolazi, dakle, do razdvajanja, koje nije daleko od raskida, između ilegalističkih i legalističkih struja u partiji. Ilegalci osjećaju da su nepoželjni. Izbjegavani su. Uz krajnji oprez, partijski legalisti izlaze im u susret, ali oni se već osjećaju strancima. Ti se ljudi sad povezuju s intelektualcima, sa čijim su se stavovima imali prilike upoznati nekoliko godina prije. Pored legalne javlja se i ilegalna stranka koja sankcionira taj susret. Ali represije protiv tih nepopravljivih elemenata pojačavaju se što se više legalna partija približava kolonijalizmu nastojeći ga izmijeniti »iznutra«. Ilegalna ekipa zapada u povijesni ćorsokak.

Odbačeni od grada, ti se ljudi u prvo vrijeme sklanjaju na krajnju periferiju. Međutim, policijska mreža otkriva ih i prisiljava da konačno napuste gradove i povuku se s područja političke borbe. Odlaze na sela, u brda, među seljačke mase. U početku ih mase prihvaćaju pod okrilje i spašavaju pred policijom. Nacionalistički borac koji je umjesto da se igra skrivača s policajcima po gradskim četvrtima odlučio da svoju sudbinu povjeri u ruke seljačkih masa nikad nije na gubitku. Seljačka kabanica obavlja ga neočekivanom nježnošću i sigurnošću. Proglašeni u unutrašnjost, odvojeni od gradskog ambijenta u čijem su krilu izgradili pojam nacije i političke borbe, ti su ljudi sad zapravo po-

stali partizani. Prisiljeni da se neprestano sele s mjesta na mjesto kako bi umakli policiji, da se kreću noću kako ne bi svratili pažnju na sebe, imat će prilike da proputuju svojom zemljom i da je upoznaju. Zaboravljene su kavane, rasprave o izborima, pakosti policije. Njihove uši sad čuju pravi glas zemlje, a oči vide veliku, neizmjernu bijedu naroda. Svjesni su dragocjenog vremena što su ga izgubili u ispraznim raspravama o kolonijalizmu. Naposljetku shvaćaju da se promjene režima ne postižu reformama, poboljšicama. Shvaćaju, kao u nekoj vrtoglavici koja ne prestaje, da politička agitacija u gradovima nema snage da izmijeni i sruši kolonijalni režim.

Ti se ljudi počinju navikavati da razgovaraju sa seljacima. Saznaju kako su seljačke mase oduvijek smatrale da se problem njihova oslobođenja može riješiti samo nasiljem, oduzimanjem zemlje strancima, *nacionalnom borbom*, oružanim ustankom. Sve postaje tako jednostavno. Otkrivaju monolitan, jedinstven koherentan narod koji traje i živi u nekoj vrsti nepokretnosti, ali koji je sačuvao netaknute moralne vrednote i privrženost naciji. Upoznaju plemenit narod koji je voljan da se žrtvuje, spreman da se založi, nestrpljiv, ali ponosan narod. Razumljivo je da se susret tih policijski progonjenih boraca s krajnje uzbuđenim i po prirodi buntovničkim masama može pretvoriti u eksplozivnu mješavinu izuzetne snage. Ljudi koji dolaze iz gradova, uče od naroda otvarajući istodobno narodu tečajeve za vojnu i političku izobrazbu. Narod brusi oružje. Zapravo tečajevi ne traju dugo, jer narod ponesen napetošću svoga mišićja prisiljava vođe da što prije krenu u napad. Buknula je oružana borba.

Ustanak izaziva zbrku među političkim strankama. Njihova je doktrina uvijek proglašavala bezuspješnom svaku metodu koja se zasniva na sili, a i samo njihovo postojanje znači stalnu osudu svake pobune. Neke političke partije potajno dijele optimističko mišljenje kolona i zadovoljne su što se nalaze izvan tog mahnitanga za koje se kaže da će biti ugušeno u krvi. Ali vatra koja je buknila ubrzo je poput neke galopirajuće epidemije zahvatila cijelu zemlju. Oklopljena kola i avioni nisu ispunili predviđena očekivanja. Pred opasnošću koja se širi kolonijalizam počinje razmišljati. Među potlačenim narodom čuju se glasovi koji upozoravaju na ozbiljnost situacije.

Narod međutim u svojim kolibama i snovima prihvaća nov nacionalni ritam. Tiho, u dubini svojega srca, pjeva

proslavljenim borcima beskrajne himne. Ustanak je već zahvatio cijelu naciju. Došlo je vrijeme da stranke budu izolirane.

Ipak, stranačko vodstvo prije ili poslije uviđa da taj ustanak treba proširiti i na gradove. Odluka nije slučajna. Ona je samo potvrda one dijalektike koja je prethodila razvitku oružane borbe nacionalnog oslobođenja. Iako selo predstavlja nepresušan izvor narodne snage, a naoružane grupe stvaraju stanje opće nesigurnosti, kolonijalizam ipak još uvijek nije ozbiljno posumnjao u trajnost i otpornost vlastitog sistema. Ne misli da mu prijeti ozbiljna opasnost. Vođa ustanka odlučuje, dakle, prenijeti rat u kuću neprijatelja, to jest u mirne i nabusite gradove.

Presadivanjem ustanka na gradsko tlo vodstvo se suočava s teškim problemima. Vidjeli smo da je većina rukovodilaca, rođenih ili odgojenih u gradovima, napustila svoju prirodnu sredinu zato što ih je progonila kolonijalistička policija i što su nailazili na opće nerazumijevanje opreznih i mudrih političkih partija. Njihovo povlačenje u sela značilo je istodobno i bijeg pred represijom i izraz nepovjerenja prema preživjelim političkim organizacijama. U gradovima su njihova prirodna ticala nacionalisti koje su upoznali u tim političkim partijama. Međutim, znamo da su upravo ti rukovodioci svoju nedavnu povijest proživjeli daleko od zaplašenih i neodlučnih lidera što su se zapetljali u mrežu beskrajnih razmišljanja o zlodjelima kolonijalizma.

Uostalom, prvi pokušaji ljudi iz makije da uspostave kontakt sa svojim starim prijateljima, i to upravo s onima koje smatraju za najprogresivnije, potvrđuju istinitost njihovih slutnji i lišavaju ih i posljednje želje da sretnu stare znance. Zato će se ustanak sa sela proširiti na gradove preko onog dijela seljaštva koje je na putu prema gradu zastavljeno u predgrađima i još nije našlo kost koju bi moglo glodati u okviru kolonijalnog sistema. Ljudi, koje su porast pučanstva na selu i kolonijalna eksproprijacija prisilili da napuste rodnu grudu, neumorno lutaju oko gradova nadajući se da će im jednoga dana ipak biti dopušteno da uđu u njih. U toj masi, među tim ljudima pod stračarama, u tom lumpenproletarijatu ustanak će naći najbolje oružje za borbu protiv grada. Lumpenproletarijat, izgladnjele gomile ljudi istrgnutih iz plemenâ i klanova, najspontanija je i najradikalnija snaga koloniziranog naroda.

U Keniji, u godinama koje su prethodile ustanku organizacije Mau Mau, moglo se zapaziti kako su britanske vlasti pooštrile mjere zastrašivanja lumpenproletarijata. Policijske snage i misionari udružili su svoje napore u godinama 1950. i 1951. kako bi odoljeli golemom prilivu mladih Kenijaca koji su dolazili s polja i iz šuma i koji su se nakon bezuspješnih pokušaja da se probiju na tržište radne snage odali krađi, porocima itd. Kriminal maloljetnika u koloniziranim zemljama izravna je posljedica postojanja lumpenproletarijata. I u Kongu su se, počevši od 1957, poduzimale drakonske mjere protiv »mladih huligana« koji su narušavali javni red i mir prisiljavajući ih da se vrate natrag u sela. Otvarali su se popravni logori koji su povjeravani evangeličkim misijama, jasno pod zaštitom belgijske vojske.

Konstituiranje lumpenproletarijata pojava je koja se odvija po vlastitoj logici, i njezinu daljem širenju ne mogu stati na put ni misionarska revnost ni odluke centralne vlasti. Taj lumpenproletarijat, poput legla miševa, premda ga gaze i mlate kamenjem, i dalje glode korijene stabla.

Periferija potvrđuje biološku odlučnost koloniziranog da pošto-poto, ako ustreba i najpodzemnijim putovima, osvoji neprijateljsku tvrđavu. Konstituirani lumpenproletarijat, koji svim svojim snagama ugrožava »sigurnost« grada, znači neizlječivu bolest, gangrenu koja je zahvatila srž kolonijalne dominacije. Tada se makroi, huligani, besposličari, prijestupnici na prvi poziv bacaju u borbu za oslobođenje kao najsnažniji trudbenici. Strajkaši, deklasirani beskućnici u toj odlučnoj borbenoj akciji pronalaze put povratka naciji. Oni se ne rehabilitiraju pred kolonijalnim društvom i njegovim moralom. Naprotiv, i sami priznaju vlastitu nemoć da prođu u grad na bilo koji drugi način osim silom granata i revolvera. Ti besposličari i neljudi rehabilitiraju se pred sobom i pred poviješću. I bludnice, služavke po 2000 franaka, očajnice, i svi oni i one koji se kreću između samoubojstva i ludila pronaći će ponovno svoju ravnotežu, pokrenuti se i odlučno zauzeti svoje mjesto u velikoj povorci probuđene nacije.

Nacionalističke stranke ne shvaćaju tu novu pojavu koja ubrzava njihovo raspadanje. Provalom ustanka u gradove mijenja se fizionomija borbe. Dok su prije kolonijalističke trupe bile usmjerene prema selima, sad strmoglavo jure prema gradovima da zaštite živote i bogatstva. Represija rasipa svoje snage, opasnost prijeti sa svih strana. Či-

tava zemlja, čitava kolonija pada u zanos. Naoružane grupe seljaka osjećaju kako popušta vojni obruč. Ustanak u gradovima djeluje kao nenadan prodor svježega zraka.

Vođe ustanka, videći kako oduševljen narod snažnim udarcima razara kolonijalističku mašinu, sve su nepovjerenljiviji prema tradicionalnoj politici. Svaki novi uspjeh potvrđuje ispravnost njihovih negativnih ocjena svega onoga što oni sad nazivaju naklapanjem, verbalizmom, obmanom i besmislenom propagandom. Počinju mrziti »politiku«, demagogiju. Stoga smo, na samom početku, svjedoci istinskog kulta spontanosti.

Mnogobrojne seljačke pobune, gdje god se jave, svjedoče o prisutnosti nacije koja se snažno osjeća posvuda. Svaki kolonizirani borac pod oružjem sastavni je dio sad već postojeće nacije. Te pobune ugrožavaju kolonijalni režim, razvlače njegove snage i prijete da će ih tako raspršene svakog trenutka slomiti. Pobuna se pokorava jednostavnoj doktrini: treba učiniti sve da bi nacija mogla postojati. Nema nikakva programa, nikakvih rasprava ni rezolucija, nikakvih tendencija. Problem je jasan: stranci moraju otići. Stvorimo zajedničku frontu protiv ugnjetača i ojačajmo je oružanom borbom.

Dok traje uznemirenost kolonijalizma, nacionalna stvar napreduje i postaje briga svakog pojedinca. Pothvat oslobođenja već je zacrtan i zahvaća cijelu zemlju. Tim razdobljem suvereno vlada spontanost. Inicijativa je lokalizirana. Na vrhu svakoga brda stvorena je po jedna minijturna vlada koja preuzima vlast. U dolinama i u šumama, u džungli i u selima, posvuda nailazimo na neku nacionalnu vlast. Svatko svojom akcijom pomaže opstanak nacije i zalaže se za njezin lokalni trijumf. Stvorena je nova strategija sveopće i radikalne neposrednosti. Cilj i program svake spontano nastale grupe jest lokalno oslobođenje. Ako je nacija posvuda, onda je ona i tu. Još jedan korak dalje, i nacija je tu ponovno. Poistovećuje se taktika sa strategijom. Politička vještina jednostavno se pretvara u ratnu vještinu. Politički borac postaje ratnik. Boriti se u ratu ili baviti se politikom sad znači jedno te isto.

Taj razvlašćeni narod, naviknut da živi u uskom krugu borbe i neprijateljstva, nastavit će, u svečanom raspoloženju, svoj posao pranja i čišćenja lokalnog lica nacije. U iskrenu kolektivnom zanosu zavađene obitelji odlučuju da sve oprostite, da sve zaborave. Sve su češća pomirenja. Velike i duboke mržnje ponovno se bude da bi se mogle što

temeljitiše iskorijeniti. Prihvaćanjem nacije razvija se svijest. U početku nacionalno jedinstvo znači jedinstvo grupe, prestanak starih svađa i konačno prevladavanje međusobnog nepovjerenja. To će pročišćavanje istodobno obuhvatiti onaj mali broj domaćih koji su svojom djelatnošću i suradnjom s okupatorom nanijeli sramotu zemlji. Naprotiv, izdajice i prodani bit će optuženi i kažnjeni. Narod kroči svojim putem dalje i ozakonjuje ono što je postigao, upoznaje sebe i želi da vlada suvereno. Svaka stopa zemlje, probuđene na taj način iz kolonijalnog sna, živi u izuzetno povišenoj temperaturi. Po selima neprestano vlada atmosfera prisnosti, izrazite plemenitosti, nezadržive dobrote i ničim nepokolebane pripravnosti da se za »opću stvar« položi i sam život. Sve to skupa podsjeća i na bratovštinu, i na crkvu, i na mistiku. Ni jedan domaći čovjek ne može ostati ravnodušan pred tim novim ritmom koji je zahvatio naciju. Susjednim plemenima šalju se izaslanici. Oni su prvi sistem veza s ustankom i prenose pokrete i gibanja na još nezahvaćena područja. Plemena koja su na glasu po neprestanim sukobima sad u suzama i radosti polažu oružje zaklinjući se međusobno na podršku i pomoć. Rame uz rame, bratski združeni, zajednički se bore dojučerašnji neprijatelji. Nacionalni se krug širi, nove zasjede pozdravljaju dolazak novih plemena na scenu. Svako selo pokazuje se kao samostalna i prijenosna djelatna snaga. Solidarnost među plemenima i selima, nacionalna solidarnost, očituje se ponajprije u sve većem broju udaraca koji se zadaju neprijatelju. Svaka nova grupa koja nastane, svaka nova salva koja odjekne znak je da svi gone neprijatelja, da se svi bore.

Ta će se solidarnost još jasnije izraziti u toku drugoga razdoblja, koje je obilježeno neprijateljskom ofenzivom. Nakon bure kolonijalne se snage ponovno okupljaju, reorganiziraju i pronalaze nove metode borbe koje odgovaraju naravi ustanka. Ta će ofenziva staviti u pitanje euforičnu i edensku atmosferu prvoga razdoblja. Neprijatelj započinje napadaj i usredotočuje na određena mjesta značajne snage. Lokalna grupa biva vrlo brzo svladana, to lakše što je u samom početku prihvatila frontalnu borbu. Optimizam koji je vladao u prvom razdoblju ispunja grupu neustrašivošću, moglo bi se čak reći nesavjesnošću. Grupa koja je jedanput stekla uvjerenje da njezino brdo predstavlja naciju, ne pristaje na odricanje, ne podnosi povlačenje. Gubici su veliki, a sumnje se sve više i više uvlače u svijest boraca. Grupa

doživljava lokalni napadaj kao odlučnu bitku. Ponaša se doslovno kao da se konačna odluka o sudbini zemlje rješava upravo na tome mjestu i u tom trenutku.

Ali, kao što je poznato, ta je voluntaristička silovitost koja na brzinu želi razračunati s kolonijalizmom, upravo zato što je doktrina naglih odluka, osuđena da samu sebe negira. Najsvakodnevniji i najpraktičniji realizam smjenjuje dojučerašnja oduševljenja i iluzije o vječnosti. Pouka koju pružaju činjenice, mitraljezom pokošena tijela nameću problem da se svi dosadašnji događaji ponovno ocijene. Običan instinkt za održanjem nalaže da se usvoje prilagodljiviji, elastičniji stavovi. Takve strateške izmjene bile su značajne u prvim mjesecima borbe angolskog naroda za oslobođenje. Sjećamo se da su 15. ožujka 1961. angolski seljaci u skupinama od dvije do tri tisuće ljudi napadali portugalske položaje. Muškarci, žene, djeca, naoružani i nenaoružani, s velikom hrabrošću i zanosom, zbijeni u guste redove, spuštali su se u valovima na područja u kojima su vladali kolon, vojnik i portugalska zastava. Naselja i aerodromi bili su opkoljeni i izvrgnuti višestrukim napadajima, ali je zato na tisuće Angolaca bilo pokošeno kolonijalističkim rafalima. Vođama angolskog ustanka nije trebalo mnogo da shvate kako je potrebno pronaći drugi put želi li se zaista osloboditi zemlja. I zato je prije nekoliko mjeseci angolski vođa Holden Roberto formirao Nacionalnu angolsku vojsku, imajući na umu razne oslobodilačke ratove i primjenu tehnike gerilskog ratovanja.

U gerilskom ratu borba se ne vodi na mjestima gdje jesmo, nego ondje kamo namjeravamo ići. Svaki borac nosi zaraćenu domovinu među svojim bosim prstima. Vojska narodnog oslobođenja ne hvata se ukoštac s neprijateljem jedanput za sva vremena, ona ide od mjesta do mjesta, povlači se u šume i izvan sebe je od radosti kad ugleda kako se u dolini podiže oblak prašine od neprijateljskih kolona. Plemena se pokreću, odredi se premještaju, mijenjaju teren. Oni sa sjevera kreću prema zapadu, oni iz doline uspinju se na brda. Ni jedan strateški položaj nije posve siguran. Neprijatelj misli da nam je za petama, ali mi smo uvijek, zahvaljujući našoj snalažljivosti, za njegovim leđima i napadamo ga upravo u trenutku kad misli da smo razbijeni. Sad gonimo mi njega. Unatoč svoj tehnici i jakim naoružanju čini se da neprijatelj gubi snagu, da je klonuo. Mi tada pjevamo, pjevamo.

U međuvremenu rukovodioci ustanka ipak uviđaju da je potrebno raditi s grupama, prosvjeđivati ih i ideološki izgrađivati, stvoriti od njih vojsku i centralizirati vlast. Komadanje nacije koje se javilo u razdoblju oružanih borbi treba napustiti i prevladati. Rukovodioci koji su pobjegli iz gradova zbog jalove političke atmosfere koja je ondje vladala ponovno otkrivaju politiku, ali sad više ne kao tehniku uspavlivanja i opsjene, nego kao jedino sredstvo s pomoću kojega će se pojačati borba i pripremiti narod da razumno upravlja zemljom. Rukovodioci ustanka primjećuju da je potrebno seljačke pobune, kako god one veličanstveno djelovale, kontrolirati i usmjeravati ih. Prisiljeni su negirati seljačke pobune kao pokrete i pretvarati ih u revolucionarni rat. Otkrivaju da uspjeh borbe pretpostavlja jasne ciljeve, preciznu metodologiju i svijest masa o vremenskim granicama i dometu vlastitih napora. Oslanjajući se na količinu mržnje kojom su mase zadojene, može se izdržati tri dana pa, u krajnjem slučaju i tri mjeseca, ali se ne može izvojevati pobjeda u nacionalnom ratu, ne može se razbiti strašna neprijateljska mašinerija, ne mogu se izmijeniti ljudi ako se pri tome zaboravi razvijati svijest boraca. Ni ogorčena hrabrost ni uvjerljivi pozivi na borbu neće uvijek biti dovoljni.

I sam razvitak oslobodilačkog rata, uostalom, pobrinuo se da vjeri rukovodilaca zada težak udarac. Jer, neprijatelj mijenja taktiku. Uz politiku represije prema potrebi se služi spektakularnim potezima popuštanja, metodama koje razjedinjuju narod, »psihološkom akcijom«. Povremeno, i to s uspjehom, pokušava oživjeti plemenske borbe, oslanjajući se na provokatore, provodeći takozvanu kontrasubverziju. Da bi postigao cilj, kolonijalizam će se poslužiti dvjema kategorijama domaćeg življa. Prije svega, tradicionalnim kolaboracionistima, poglavcima, *kaidima*, vraćima. Seljačke mase koje su, kao što smo vidjeli, utonule u statičan i nepromjenljiv život, bez povijesti, i dalje priznaju vlast vjerskih poglavara i potomaka starih obitelji. Cijelo pleme, kao jedan čovjek, slijedi put koji mu pokazuje tradicionalni vođa. Dodjeljujući im visoke pomoći, plaćajući ih suhim zlatom, kolonijalizam kupuje usluge tih ljudi koji uživaju povjerenje naroda.

I lumpenproletarijat poslužit će kolonijalizmu kao značajna masa za manipuliranje. Stoga svaki pokret za narodno oslobođenje mora najveću pažnju posvetiti tom lumpenproletarijatu. On je uvijek spreman na pobunu, ali kad god

snage otpora povjeruju da mogu uspjeti bez njega, taj će se lumpenproletarijat, a to znači gomile izgladnjelih i deklasiranih, baciti u borbu i sudjelovati u obračunu, ali ovaj put na strani ugnjetača koji će opet, ne propuštajući ni jednu priliku da međusobno zakrvi plemena, na vrlo uspješan način iskoristiti urođene mane lumpenproletarijata: nerazvijenu svijest i neznanje. Ta će se raspoloživa ljudska rezerva, ako nije odmah bila obuhvaćena ustankom, pojaviti kao plaćenička vojska na strani kolonijalističkih trupa. Tako su u Alžiru *harkisi* i *mesalisti* regrutirani iz redova lumpenproletarijata; u Angoli su lumpenproleter bili pret hodnica kolonama portugalske vojske; u Kongu ih opet srećemo u regionalističkim manifestacijama Kasaja i Katange, dok su u Léopoldvilleu organizirali, po naređenju neprijatelja Konga, »spontane« demonstracije protiv Lumumbe.

Protivnik koji analizira ustaničke snage i sve pomnije proučava neprijatelja u cjelini, to jest čitav kolonizirani narod, uočava kod nekih slojeva naroda odsutnost ideološke izgrađenosti i duhovne čvrstine. Otkriva da pored revolucionarne avangarde, koja je disciplinirana i dobro organizirana, postoji još mnoštvo ljudi čija angažiranost može svakog trenutka biti stavljena u pitanje zbog njihove pretjerane naviknutosti na fiziološku bijedu, na poniženja i neodgovornost. Protivnik će te ljude upotrijebiti, bez obzira na visoku cijenu koju će za to morati da plati. Izazvat će tu spontanost udarcima bajuneta i primjernim kažnjavanjima. Dolari i belgijski franci preplavljuju Kongo, dok se na Madagaskaru poduzimaju financijske represivne mjere protiv Hova, a u Alžiru se prisilno regrutiraju domaći ljudi, zapravo taoci, u francusku vojsku. Vođa ustanka prisustvuje doslovno rasulu nacije. Cijela se plemena konstituiraju u *harkise* i pod modernim naoružanjem kreću u rat protiv suparničkog plemena koje je za ovu priliku dobilo nacionalističku etiketu. Borbena jednodušnost, tako bogata i veličanstvena u prvim danima ustanka, sad popušta. Razbijeno je nacionalno jedinstvo, ustanak stoji pred odlučnim zao-kretom. Uviđa se napokon da je politizacija masa historijska nužnost.

Onaj spektakularni voluntarizam, koji je jednim udarcem mislio ostvariti suverenu narodnu vlast, ona sigurnost s kojom smo mislili da možemo za sobom povući sve dijelove nacije istim poletom i istim ideološkim radom, ta snaga koja je bila sva naša nada, sve se to u sudaru sa stvar-

nošću pokazalo kao velika slabost. Dokle je god zamišljao da može bez prijelaza dospjeti iz statusa koloniziranog čovjeka do statusa suverenog građanina, dokle se god oslanjao na iluziju o neposrednoj snazi vlastitih mišića, kolonizirani čovjek nije zapravo napredovao na putu vlastitog osvješćivanja. Njegova svijest bila je i dalje rudimentarna. Kolonizirani se strastveno baca u borbu, a pogotovu, kao što smo vidjeli, ako se radi o oružanom sukobu. Seljaci su se s još većim oduševljenjem digli na ustanak, to prije što se nikad i nisu prestali upravo grčevito pridržavati takvih oblika života, zapravo antikolonijalnih. Oni su oduvijek, domišljajući se raznim lukavstvima i spretnim balansiranjem koje podsjeća na ekvilibrističku vještinu, donekle uspijevali sačuvati vlastitu subjektivnost pred kolonijalnom nasrtljivošću. Na taj su način i došli do uvjerenja da kolonijalizam zapravo nije pobijedio. Ponos seljaka, njegovo sustezanje da se spusti u gradove, da se približi svijetu koji je izgradio stranac, njegovo neprestano povlačenje s onih mjesta kojima se približava kolonijalna administracija, sve je to oduvijek pokazivalo da on dihotomiji kolona suprotstavlja vlastitu dihotomiju.

Antirasistički rasizam, volja da se spasi goli život odgovori su koloniziranog svijeta na kolonijalno ugnjetavanje i očito su dovoljan razlog da se stupi u borbu. Ali, ne može se podnijeti cio jedan rat, pretrpjeti tako teške represije, vidjeti na vlastite oči kako ti nestaje cijela obitelj da bi trijumfirali mržnja i rasizam. Rasizam, mržnja, zlopamćenje, »legitimna želja za osvetom« ne mogu napajati snagom rat koji se vodi za oslobođenje naroda. Oni blijesci u svijesti koji tijelo nagone da krene nemirnim stazama bacaju ga u stanje gotovo patološkog sna, u kojemu lice protivnika zamagljuje moju svijest, a moja krv žudi za tuđom krvlju, u kojemu moja smrt pukom silom inercije zaziva drugu smrt, ta golema strast prvih trenutaka splasnut će bude li se hranila samo vlastitom supstancijom. Istina je doduše da kolonijalističke snage, poduzimajući neprekidno nove mjere protiv koloniziranih, unose u borbu emocionalne elemente, pružaju borcima nove motive za mržnju, nove razloge da pođu u potragu »za kolonom kojega treba ubiti«. Ali rukovodilac svakim danom sve više shvaća da mržnja ne može biti program. Ne može se, osim iz perverzних pobuda, računati na neprijatelja koji će u svakom slučaju uvijek naći razloga da pojača svoje zločinačke poteze, produbi jaz i tako baci čitav narod na stranu ustanka. Ali, isti-

na je da protivnik — kao što smo istaknuli — nastoji pridobiti naklonost nekih grupa stanovništva, nekih pokrajina i nekih vođa. U toku borbe daju se kolonima i policijskim snagama nove instrukcije. Ponašanje postaje rafinirano, »humanizira se«. Štoviše, doći će i dotle da se u odnose kolon-kolonizirani uvedu izrazi kao »gospodine« i »gospodo«. Tako će se sve više razvijati međusobna ljubaznost i susretljivost. Kolonizirani zaista stječe dojam da se nešto mijenja.

Kolonizirani čovjek, koji se nije latio oružja samo zato što je umirao od gladi i gledao kako se njegovo društvo raspada nego i zato što je kolon gledao na nj kao na životinju i postupao s njim kao sa životinjom, veoma osjetljivo reagira na te susretljivosti. Psihološkim mjerama iskorjenjuje se njegova mržnja. Tehnolozi i sociolozi razrađuju kolonijalistička manevriranja i objavljuju sve više radova o »kompleksima«: kompleks frustracije, kompleks ratovanja, kompleks koloniziranosti. O domorocu se govori s više poštovanja, nastoji ga se razoružati uz pomoć psihologije i, naravno, kojom paricom. Te bijedne mjere, te smišljeno dozirane vanjske korekture rađaju i nekim uspjesima. Glad koloniziranog tolika je, njegova glad za svim onim što bi ga humaniziralo — pa čak kad su posrijedi bezvrijedne stvari — toliko je nezasitna da te mrvice ponekoga i pokolebaju. Njegova je svijest tako neizgrađena, zamućena, da reagira i na najmanju iskru. Njegova početna neodređena žeđ za svjetlošću neprestano je u opasnosti da bude mistificirana. Siloviti i sveobuhvatni zahtjevi koji su poput munje bljeskali njegovim nebom postaju sve skromniji i manji. Razbjesnjeni duh koji je sve htio rastrgnuti, oluja koja je htjela izvršiti pravu revoluciju, prijeti sad — ako borba potraje, a ona traje — da potpuno izgubi svoj početni lik. Kolonizirani je izvrgnut opasnosti da se svakog časa da razoružati bilo kakvom koncesijom.

Vođe ustanka sa zaprepaštenjem otkrivaju tu kolebljivost koloniziranoga. U prvi mah zbunjeni, oni sad zaobilaznim putem dolaze do spoznaje o potrebi da se svijest masa prouči i radikalno prestrukturira. Budući da rat traje, neprijatelj se organizira, jača, spoznaje strategiju koloniziranog. Borba za narodno oslobođenje ne sastoji se u tome da se određeni prostor svlada jednim zamahom. Epopeja je svakodnevna, teška; patnje sad premašuju sve ono što se trpjelo u kolonijalnom razdoblju. Čini se da su se i koloni u gradovima izmijenili. Naši su ondje sve sretniji. *Napokon*

su poštovani. Dan za danom prolazi i ne smije se dopustiti da kolonizirani borac i narod, koji i dalje mora pomagati borbu, prijeđu na drugu stranu. Oni ne smiju povjerovati da je cilj već postignut. Kad im se ukaže na pravi cilj borbe, ne smiju pomisliti da je neostvariv. Još jedanput treba sve objasniti, narod mora znati kamo ide i kako će onamo stići. Rat nije samo jedna bitka nego niz lokalnih sukoba od kojih zapravo ni jedan nije odlučujući.

Potrebno je dakle štedjeti snage i ne baciti sve odjednom na vagu. Rezerve su kolonijalizma bogatije, veće od rezerva koloniziranog svijeta. Rat traje. Protivnik se brani. Veliki obračun neće se zbiti ni danas ni sutra. Zapravo on već traje od prvoga dana i završit će se ne zato što više neće biti protivnika, nego zato što će on, zbog mnogih razloga, uvidjeti da je u njegovu interesu da prestane s tim ratom i prizna suverenitet koloniziranom narodu. Ciljevi borbe ne smiju ostati tako neodređeni kao u prvim danima. Ne budemo li pažljivi, izlažemo se opasnosti da narod, pri svakoj pa i najmanjoj neprijateljskoj koncesiji upita zašto se zapravo produljuje rat. Toliko smo navikli na okupatorov prezir, na njegovu odlučnost da pošto-poto održi svoj režim ugnjetavanja da svaka makar i prividno plemenita inicijativa, svaka pa i najmanja dobronamjernost biva pozdravljena sa čuđenjem i radošću. Kolonizirani čovjek sklon je tada da zapjeva. Treba zato koloniziranom neprestano i uporno tumačiti i objašnjavati da ga protivnički ustupci ne smiju zaslijepiti. Tim se ustupcima, koji i nisu drugo nego puki ustupci, ništa bitno ne mijenja, a gledajući iz perspektive koloniziranog, možemo slobodno ustvrditi da se ustupkom ništa bitno ne mijenja ako on ne zahvaća samu bit kolonijalizma.

Brutalnost kao oblik prisutnosti kolonizatora može čak i potpuno iščeznuti. Međutim, pokazalo se da ukidanje brutalnosti u biti znači smanjenje kolonizatorovih izdataka i efikasnu snagu protiv rasipanja njegovih snaga. Narod će to, naprotiv, skupo platiti. Konkretno i točno govoreći, on će to platiti pod cijenu još većeg podređivanja kolonizatoru. Stoga je potrebno podsjetiti na historijske primjere. Narod će se moći osvjedočiti kako su mnoge zemlje te varke koncesijama, to nastojanje da se pod svaku cijenu primijeni načelo koncesije, platile podjarmljivanjem i potčinjavanjem gospodarstvu, doduše ne tako vidljivim, ali zato još potpunijim. Narodi i svi njegovi borci moraju poznavati historijski zakon po kojemu stanovite koncesije u biti

znače samo još jače prihvaćanje jarma. Zaprepašćuje lakoća kojom neki partijski lideri, koji su propustili obaviti prethodne ideološke ocjene, sklapaju nepojmljive kompromise s bivšim kolonizatorom. Kolonizirani čovjek mora biti svjestan da mu kolonijalizam ništa ne daje na dar. Što god postigne političkom ili oružanom borbom nije rezultat dobre volje ili plemenitog srca kolona, nego samo pokazuje da kolonizator više ne može odugovlačiti s koncesijama. Dapače, kolonizirani čovjek mora napokon shvatiti da koncesije ne daje kolonijalizam, nego on sam. Kad britanska vlada odluči da afričkom stanovništvu ustupi još koje mjesto u kenijском parlamentu, tada samo krajnje nepošten, ili krajnje nesvjestan čovjek može izjaviti da je britanska vlada dala koncesiju. Zar se ne vidi kako upravo kenijски narod daje koncesije? Prijeko je potrebno da kolonizirani narodi, narodi koji su opljačkani, napuste poglede i stavove dosad karakteristične za njihov mentalitet. U krajnjem slučaju, kolonizirani čovjek može i pristati na koji kompromis s kolonijalizmom, ali nikad na kompromitaciju.

To objašnjavanje, to neprestano osvješćivanje, to postepeno spoznavanje povijesti društva moguće je samo u okviru organizacije, i to takve koja obuhvaća čitav narod. Ta organizacija izgrađena je djelovanjem revolucionarnih elemenata koji su na samom početku ustanka došli iz gradova u sela ili su se priključivali postepeno, u toku borbe. To je ta jezgra koja predstavlja embrionalni politički organizam ustanka. Ali s druge strane i seljaci koji svoju svijest razvijaju u dodiru s konkretnim životnim iskustvom pokazuju sposobnost da stanu na čelo opće narodne borbe. Stvara se tako struja međusobnog izgrađivanja i obogaćivanja: između nacije koja se bori i njezinih vođa. Tradicionalne institucije dobivaju nove sadržaje, dublji smisao, a ponekad se mijenjaju iz temelja. Sudovi za umir, *čeme*, seoske skupštine pretvaraju se u revolucionarne sudove, u političkovojne komitete. U svakoj boračkoj formaciji, u svakom selu niču legije političkih komesara. Narodu, koji se već počinje sudarati s grebenima nerazumijevanja, pomažu ti politički komesari prosvjeđujući ga. Oni više ne strahuju pred problemima koji bi, ako se ne objasne, mogli zbuniti narod. Borac pod oružjem s ogorčenjem gleda na brojne domoroce koji i dalje provode život po gradskim četvrtima kao da ih se ništa ne tiče ono što se zbiva u planinama, kao da ne znaju da je odlučna bitka već počela. Gradovi koji kao da su umukli, život koji ondje nepromijenjeno dalje teče ostavljaju

na seljaka mučan dojam da velik dio nacije tek izdaleka prati događaje. Ta spoznaja izaziva ogorčenje seljaka i samo pojačava njihovu poznatu sklonost da prezru i osude gradsko stanovništvo u cjelini. Politički će komesar morati izoštriti njihove poglede time što će im objasniti da postoje slojevi naroda čiji se posebni interesi uvijek ne poklapaju s nacionalnim. Tada će narod spoznati da nacionalna nezavisnost razotkriva mnogobrojne realitete koji su ponekad međusobno divergentni, pa čak i antagonistični, objašnjenje koje ima odlučnu važnost u tom određenom trenutku borbe, jer narodu pomaže da se oslobodi uopćenog i neodređenog nacionalizma, da stekne socijalnu i ekonomsku svijest. Narod koji je u početku borbe preuzeo od kolona primitivni maniheizam: bijeli i crni, Arapi i Rumi, sada već, na temelju iskustva, uviđa da ima i takvih crnaca koji su veći bijelci od bijelaca i da nacionalna zastava, odnosno mogućnost da se izbori nacionalna nezavisnost ne mora automatski značiti da se neki slojevi naroda odreknu svojih privilegija i svojih interesa. Narod primjećuje da ima domorodaca koji jesu njegova braća, ali koji nisu izgubili sposobnost snalaženja; naprotiv, čini se da iskorišćuju rat kako bi učvrstili vlastiti materijalni položaj i moć koja je tek sad stala rasti. Domoroci trguju i izvlače pravu ratnu dobit na račun naroda koji se, kao i uvijek, žrtvuje do kraja i svojom krvlju natapa rodnu grud. Borac koji se primitivnim oružjem suprotstavlja kolonijalističkoj ratnoj mašineriji postaje svjestan da razarajući kolonijalno ugnjetavanje istodobno pomaže izgradnju jednoga drugog aparata za eksploataciju. To je otkriće neugodno, žalosno i mučno.

A sve se činilo tako jednostavno; s jedne strane bili su zli, s druge dobri. Umjesto nekadašnje idilične i nestvarne jasnoće, nastupio je sumrak koji uznemiruje svijest. Narod otkriva da se nepravedna pojava eksploatacije može javiti i u crnom i u arapskom obliku. Viče »držite izdajicu«, ali treba ga ispraviti. Jer izdajstvo nije nacionalno, to je socijalno izdajstvo, treba ga poučiti da viče »držite lopova!«.

Na mukotrpnu putu prema racionalnom spoznavanju narod će se morati osloboditi i simplicizma koji je bio karakterističan za njegovo doživljavanje gospodara. Pred njegovim očima vrsta se drobi. Oko sebe on vidi neke kolone koji ne sudjeluju u zločinačkoj histeriji, koji se izdvajaju iz vrste. Ti ljudi, nekad svi bez razlike svrstavani u jedinstvenu kategoriju stranih došljaka, sad najednom osuđuju kolonijalni rat. Ali pravo zaprepaštenje nastupa kad pojedinci te vrste

prijeđu na drugu stranu, postaju crnci ili Arapi i prihvate patnju, mučenje i smrt.

Takvi primjeri razoružavaju mržnju koloniziranog koju je osjećao prema čitavom doseljeničkom pučanstvu. Kolonizirani okružuje te malobrojne ljude velikom ljubavlju i sklon je da im zbog svoje pretjerane osjećajnosti pokloni bezgranično povjerenje. U metropoli, koja je doživljavana kao neumoljiva i krvoločna mačeha, javljaju se mnogi, a ponekad i vrlo ugledni glasovi koji se opredjeljuju, otvoreno napadaju ratnu politiku svoje vlade i savjetuju da se konačno povede računa o nacionalnoj volji koloniziranog naroda. Vojnici samovoljno napuštaju kolonijalističke redove, neki opet jasno izjavljuju da se neće boriti protiv slobode naroda, padaju u zatvor, muče se i žrtvuju u ime prava toga naroda na nezavisnost i na samostalno upravljanje vlastitom zemljom.

Kolon više nije samo čovjek kojega treba ubiti. Pokazuje se da su neki pripadnici kolonijalističke mase bliži, beskrajno bliži nacionalističkoj borbi od stanovitih sinova nacije. Rasni se i rasistički nivo prerasta u dva smjera. Ne izdaju se više svakom crncu ili Arapinu automatske potvrde ispravnosti. Ne poteže se više puška ili nož čim naiđe kolon. Svijest s mukom prihvaća djelomične, ograničene i nepostojane istine. Sve to naravno stvara velike teškoće. Zadatak da se narodu pomogne kako bi što prije sazeo bit će to lakše svladan što bude jača organizacija i viša ideološka razina njezinih rukovodilaca. Stupanj ideološke izgrađenosti raste usporedo s razvitkom borbe, s protivničkim manevrima, s pobjedama i porazima. Vodstvo pokazuje snagu i autoritet time što javno iznosi i osuđuje pogreške, svaku pojavu slabljenja svijesti iskorišćuje da izvuče pouku za budućnost i stvori nove uvjete koji će osigurati progres. Svaki lokalni gubitak iskoristit će se da se problem rasvijetli na nivou svih sela, cijele organizacije. Ustanak dokazuje sebi vlastitu racionalnost i zrelost kad god pojedini problem uspije izdići do problema nacije i time djelovati u smjeru daljeg osvješćivanja čitavog naroda. Unatoč »okolini« koja ponekad pokazuje sklonost da povjeruje kako je izdiferencirano mišljenje opasnost za narodni blok i razjedinjuje ga, rukovodstvo se čvrsto pridržava načela što su se izgradila u toku nacionalne i opće borbe koju čovjek vodi za svoje oslobođenje. Postoji brutalnost i prezir prema suptilnim i pojedinačnim slučajevima, a to je tipično revolucionarna pojava; ali postoji i druga vrst brutalnosti

koja čudesno podsjeća na spomenutu, a tipično je kontra-revolucionarna, avanturistična i anarhična. Ta gola brutalnost, apsolutna brutalnost, ako je odmah ne suzbijemo, dovest će za nekoliko tjedana do propasti cijelog pokreta.

Nacionalistički borac koji je pobjegao iz grada, ogorčen demagoškim i reformističkim podvalama lidera, razočaran u »politiku«, otkriva u konkretnoj praksi novu politiku koja ni po čemu ne nalikuje na staru. To je sad politika odgovornih ljudi, rukovodilaca koji su se uklopili u povijest i koji svojim mišićima i mozgovima preuzimaju vodstvo oslobodilačke borbe. Ta je politika nacionalna, revolucionarna i socijalna. Nova stvarnost koju sad upoznaje kolonizirani ostvaruje se samo akcijom. Upravo ta borba, koja diže u zrak staru kolonijalnu stvarnost, razotkriva nepoznate strane, iznosi na svjetlo dana nova značenja i ukazuje prstom na proturječnosti koje ta stvarnost prikriva. Narod koji se bori, narod koji zahvaljujući borbi oblikuje i upoznaje tu novu stvarnost, napreduje, oslobođen kolonijalizma, upozoren unaprijed na sve pokušaje mistifikacije, na sve nacionalne egzaltacije. Samo nasilje koje provodi narod, nasilje što ga je organiziralo i prosvijetlilo rukovodstvo omogućuje masama da odgonetnu društvenu stvarnost, daje im njezin ključ. Bez te borbe, bez toga spoznavanja u praksi sve ostaje puko karnevalsko tralalikanje. Minimum izmjena, nekoliko reforma na vrhu, razvijena zastava, a duboko dolje neizdiferencirana i još uvijek »srednjovjekovna« masa u daljnjem neprestanom gibanju.

3. Neprilike nacionalne svijesti

Da se antikolonijalistička borba odmah na početku ne usmjeruje nacionalističkim pravcem, pouka je koju nam daje povijest. Dugo vremena kolonizirani upravlja sve svoje napore prema dokidanju nekih nepravda: prisilni rad, tjelesne kazne, nejednake nadnice, ograničenje političkih prava, itd. Ta borba za demokraciju, a protiv ugnjetavanja čovjeka izvući će se postupno iz neoliberalističke i univerzalističke zbrke da bi se, ponekad i uz teške napore, pretvorila u borbu za nacionalna prava. Međutim, neizgrađenost elita, nedostatak organske veze između njih i masa, njihova tromost i — recimo to slobodno — kukavičluk u odlučnim trenucima borbe urodit će tragičnim neprilikama.

Nacionalna svijest, umjesto da bude koordinirana kristalizacija najdubljih stremljenja cijelog naroda, neposredni i opipljivi rezultat narodne angažiranosti, zapravo je samo gruba i krhka forma bez sadržaja. Pukotine koje se u njoj mogu otkriti rječito svjedoče o lakoći s kojom, u mladim nezavisnim zemljama, nacija ponovno prelazi u etničku grupu, a država u pleme. Upravo te pukotine upozoravaju na vraćanja unatrag koja su toliko opasna i štetna za nacionalni polet i za nacionalno jedinstvo. Vidjet ćemo da su te slabosti i teške opasnosti što se u njima kriju, historijski rezultat nesposobnosti nacionalne buržoazije nerazvijenih zemalja da racionalizira narodnu praksu, to jest da izažme njezinu mudrost.

Klasična, gotovo urođena slabost nacionalne svijesti nerazvijenih zemalja nije samo posljedica deformacija koloniziranog čovjeka koje su ostale kao trag kolonijalističkog režima. Ona je i rezultat tromosti nacionalne buržoazije,

njezine bespomoćnosti, izrazito kozmopolitske orijentacije i načina mišljenja.

Nacionalna buržoazija, koja potkraj kolonijalističkog režima preuzima vlast, još je nerazvijena. Njezina je ekonomska moć gotovo ništavna, i nikako se ne može mjeriti sa snagom buržoazije u metropoli na čije mjesto želi doći. Voluntaristički samodopadna, brzo je uvjerala samu sebe da može uspješno zamijeniti buržoaziju metropole. Ali nezavisnost koja ju je doslovno dotjerala u škripac izaziva u njoj katastrofalne reakcije i prisiljava je da bivšoj metropoli uputi prestrašene pozive za pomoć. Za intelektualce i trgovce, koji predstavljaju najobrazovaniji kadar nove države, karakteristično je da su malobrojni, da su okupljeni oko centra i da rade u određenim djelatnostima: u trgovini, poljoprivrednim poduzećima i slobodnim profesijama. U kruhovima te nacionalne buržoazije nema ni industrijalaca ni bankara. Nacionalna buržoazija nerazvijenih zemalja nije usmjerena prema proizvodnji, otkrićima, izgradnji, radu. Ona se isključivo posvetila aktivnostima posredničkog karaktera. Biti neprestano u pokretu, u poslovnim kombinacijama, to je, čini se, njezina prava misija. Nacionalna buržoazija ima mentalitet poslovnih ljudi, a ne sposobnih šefova industrije. Velika je istina da joj pohlepnost kolona i sistem zabrana što ih je izgradio kolonijalizam ne pružaju veliku mogućnost izbora.

U kolonijalnom sistemu nema mogućnosti postojanja takve buržoazije koja bi vršila akumulaciju kapitala. Zato je, čini se, historijska zadaća autentične nacionalne buržoazije u nerazvijenoj zemlji da negira sebe kao buržoaziju, da negira sebe kao instrument kapitala i da se potpuno potčini revolucionarnom kapitalu, to jest narodu.

U nerazvijenoj zemlji autentična nacionalna buržoazija mora shvatiti kao svoju neopozivu obvezu da iznevjeri historijsku zadaću za koju je bila predodređena i da uči od naroda, to jest da narodu stavi na raspolaganje sav intelektualni i tehnički kapital kojega se domogla prolaskom kroz kolonijalne univerzitete. Vidjet ćemo, na žalost, da nacionalna buržoazija vrlo često zanemaruje taj herojski i pravedan, plodan i ispravan put, da bi naprotiv spokojno krenula antinacionalnim, strašnim putem klasične buržoazije, buržoaske buržoazije koja je tako plitko, tako glupo i tako cinički buržoaska.

Kako smo vidjeli, od jednog određenog časa cilj nacionalnih stranaka postaje usko nacionalan. One mobiliziraju

narod parolom o neovisnosti, a sve ostalo prepuštaju budućnosti. Kad se tim strankama postave pitanja o ekonomskom programu države za koji se bore, o režimu koji kane uspostaviti, one se pokazuju potpuno nesposobne za bilo kakav odgovor, upravo zato što nemaju nikakva znanja o privredi svoje zemlje.

Privreda je uvijek bila izvan domašaja tih stranaka. Njihovo poznavanje sadašnjih i potencijalnih prirodnih rezerva zemlje i njezine utrobe knjiško je i površno. O tome mogu, dakle, govoriti samo apstraktno i općenito. Nakon proglašenja nezavisnosti ta nerazvijena buržoazija, malobrojna i bez kapitala, koja neće da prihvati revolucionarni put, bijedno stagnira. Ona ne može pustiti slobodnog maha svome duhu za koji je nekad pomalo neuvjerljivo tvrdila da ga je sputavala kolonijalna dominacija. Oskudica u sredstvima i siromaštvo u kadrovima godinama je vežu uz ekonomiju obrtničkog tipa. U svojoj neizbježno ograničenoj perspektivi nacionalna se privreda zasniva na lokalnim proizvodima. Ne mogavši izgraditi tvornice koje bi bile rentabilnije za zemlju i za nju, buržoazija će okružiti obrt šovinističkom nježnošću u smislu novog nacionalnog dostojanstva, što će joj uostalom donijeti i osjetljivu dobit. Kult lokalnih proizvoda, nesposobnost da pronađe nove putove dobit će svoj novi izraz u tvrdokornu hvatanju za zemljoradničku proizvodnju karakterističnu za kolonijalno razdoblje.

Nacionalna ekonomija ostaje nepromijenjena i u razdoblju nezavisnosti. Još uvijek su na prvom mjestu berbe arahida, kakaoa i maslina. Ne unapređuje se ni obrada bazičnih proizvoda. Ne izgrađuje se nikakva industrija. Sirovine se i dalje izvoze i tako ostajemo sitni poljoprivrednici u službi Evrope, specijalisti za sirove proizvode.

Pa ipak, nacionalna buržoazija ne prestaje zahtijevati da se nacionaliziraju privreda i komercijalni sektori. Međutim, za nju nacionalizacija ne znači podređenje privrede narodnim interesima, ne znači zadovoljenje potreba cijele nacije. Nacionalizacija za nju ne uključuje novo državno uređenje koje omogućuje i pospješuje uvođenje novih društvenih odnosa. Nacionalizacija za nju znači doslovno prenošenje nezakonitih povlastica, naslijeđenih iz kolonijalnog razdoblja, na domaće ljude.

A kako buržoazija ne raspolaže dovoljno ni materijalnim ni intelektualnim sredstvima (inženjeri, tehničari), to će ona svoje ambicije ograničiti samo na nastojanje da

zauzme položaje u trgovačkim i posredničkim agencijama što su nekad pripadali kolonima. Nacionalna buržoazija smjenjuje nekadašnju evropsku ekipu, to jest preuzima mjesta liječnika, advokata, trgovaca, predstavnika, špeditera. Smatra da je za čast zemlje i njezin vlastiti spas potrebno da zauzme ta mjesta. Odsad pa nadalje ona će tražiti da se velike strane agencije obraćaju njoj, bilo da žele ostati u zemlji ili tek namjeravaju doći u nju. Nacionalna buržoazija otkriva da je njezina povijesna zadaća da bude posrednik. Kao što se vidi, buržoazija ne osjeća obvezu da preobrazi naciju, nego služi samo kao prijenosni lanac kapitalizmu koji se danas krije iza maske neokapitalizma. Nacionalna buržoazija obavlja svoju ulogu poslovnog agenta zapadne buržoazije s velikim zadovoljstvom i dostojanstvom i bez ikakvih kompleksa. Ta lukrativna uloga, mentalitet sitnih zarada, uski pogledi, odsutnost ambicije, sve to simbolično odaje nesposobnost nacionalne buržoazije da ispuni historijsku zadaću buržoazije kao klase. Dinamičnost i pionirska poduzetnost, želja za pronalascima i otkrivanjem novih svjetova osobine su koje pokazuje svaka nacionalna buržoazija, a koje tako sramno nedostaju domaćoj buržoaziji kolonijalnih zemalja, u kojoj prevladava želja za dobrim životom i užitkom, i to zato što se na psihološkom planu identificira sa zapadnom buržoazijom po čijim se uzorima formirala. Ona oponaša zapadnu buržoaziju, i to upravo njezine negativne i dekadentne strane, a da nije prethodno učinila ništa na području istraživačkog rada i otkrića kao što je u početku učinila zapadna buržoazija, koja je svakako zaslužna za ta dostignuća. Nacionalna buržoazija nerazvijenih zemalja identificira se u svojoj početnoj fazi s posljednjom fazom zapadne buržoazije. Ne smijemo se zavaravati da će ona krenuti brzim koracima naprijed. Jer ona počinje od kraja, oronula je, a da nije doživjela ni polet, ni snagu, ni voluntarizam mladenačkog i muževnog doba.

Tom dekadentnom izgledu uvelike će pridonijeti zapadne buržoazije koje se pojavljuju kao turisti zaljubljeni u egzotiku, lov i kockarnice. Nacionalna buržoazija organizira centre za odmor i razonodu i mondena lječilišta namijenjena zapadnoj buržoaziji. Ta se djelatnost odvija pod imenom turizma i priključuje se, za ovu priliku, jednoj od nacionalnih industrija. Želi li netko da mu se pruži dokaz o tom pretvaranju nekadašnje kolonizirane buržoazije u organizatora »koktela« za zapadnu buržoaziju, dovoljno ga

je podsjetiti na ono što se dogodilo u Latinskoj Americi. Kockarnice u Havani i u Meksiku, plaže u Riju, brazilske i meksičke djevojčice, trinaestogodišnje meleskinje pravi su žigovi izopačenosti te buržoazije. I upravo zato što je bez ideja, što je zatvorena u sebe, odvojena od naroda, opterećena urođenom nesposobnošću da problematiku zahvati u cjelini kao funkciju totaliteta nacije, nacionalna će buržoazija preuzeti ulogu poslovođa evropskih poduzeća i praktički zemlju pretvoriti u bordel za Evropu.

Potrebno je još jedanput se osvrnuti na žalostan prizor koji pružaju neke republike Latinske Amerike. Na brzim krilima aviona u tren oka dolijeću krupni bankari i tehnokrati Sjedinjenih Država i iskrcavaju se u »tropima« prepuštajući se desetak dana slatkom životu što im ga pružaju njihove »rezerve«.

S ponašanjem gradske buržoazije identificira se i ponašanje nacionalnih zemljoposjednika. Krupni poljoprivrednici zahtijevaju već od samog proglašenja nezavisnosti nacionalizaciju poljoprivrednih poduzeća. Domišljajući se na različite i nepoštene načine, oni se napokon dočepaju imanja koja su nekad bila vlasništvo kolona i tako šire i učvršćuju svoj utjecaj nad cijelom pokrajinom; ali se ne zalažu da unaprijede poljoprivredu, da je ojačaju ili da je na konkretan način uključe u nacionalnu ekonomiju.

Naprotiv, zemljoposjednici će tražiti od mjerodavnih organa da u njihovu korist ustroju nezakonite olakšice i povlastice koje su prije uživali doseljeni koloni. Eksploatacija poljoprivrednih radnika raste i ozakonjuje se. Manipulirajući s dvije ili tri fraze, ti će novi koloni zahtijevati da poljoprivredni radnici ulažu neizmjerne napore, dakako, u ime nacionalnog napretka. Oni, naravno, neće poduzeti nikakvu modernizaciju ni planiranje poljoprivrede, nikakvu inicijativu, jer inicijative, koje pretpostavljaju i najmanji rizik, izazivaju paniku tih krugova i unose nemir među zemljoposjedničku buržoaziju koja je neodlučna, oprezna i sve više kreće onim privrednim tokovima što ih je stvorila kolonijalistička privreda. Na tim područjima inicijative poduzima vlada. Vlada ih propisuje i potpomaže, moralno i novčano. Poljoprivredna buržoazija ne želi preuzeti ni najmanju odgovornost. Ona bježi pred svakom neizvjesnošću, pred svakom avanturom. Ne želi graditi na pijesku. Traži čvrsto tlo i brze rezultate. Dobit, koja je neizmjereno velika prema nacionalnom dohotku, ne ulaže ponovno u investicije. Štednja spremanjem novca u čarapu ovladala je psihologi-

jom tih zemljoposjednika. Ponekad, osobito u godinama neposredno nakon proglašenja nezavisnosti, buržoazija se ne ustručava povjeriti stranim bankama dobit koju izvlači iz vlastite zemlje. Međutim, značajnije svote troše se na održavanje aparata, na automobile, na vile, dakle na sve ono što su ekonomisti dobro opisali kao obilježja nerazvijenih buržoazija.

Rekli smo da kolonizirana buržoazija koja je došla na vlast, klasnom agresivnošću nastoji osvojiti one položaje koje su prije držali stranci. Već sutradan nakon proglašenja nezavisnosti dolazi ona u sukob s ostacima kolonijalizma: s advokatima, trgovcima, zemljoposjednicima, liječnicima, višim činovnicima i povest će nesmiljenu borbu protiv tih ljudi »koji vrijeđaju nacionalno dostojanstvo«. Energično proklamira nacionalizaciju, odnosno afrikanizaciju kadrova. Zapravo, zastava pod kojom napreduje sve više dobiva rasističku boju. Na brutalan način postavlja pred vladu jasan zahtjev: nama su ti položaji potrebni. I ne smanjuje nasrtljivost sve dotle dok ne zauzme i zadnji položaj što ga je zahtijevala.

Sa svoje strane, proletarijat u gradovima, gomile nezaposlenih, sitni obrtnici opredjeljuju se za tu nacionalističku orijentaciju, ali budimo pravedni prema njima: oni u svojim stavovima samo oponašaju držanje vlastite buržoazije. A kad nacionalna buržoazija uđe u konkurentnu utakmicu s Evropljanima, obrtnici i ostali sitni privatnici dižu se protiv Afrikanaca koji nisu domoroci. Na Obali Slonove Kosti izbile su prave rasističke pobune protiv Dahomeja i Gornje Volte. Dahomejci i Voltanci, koji su zauzimali značajno mjesto u sitnoj trgovini, čim je proglašena nezavisnost Obale Slonove Kosti, postaju predmetom neprijateljskih napadaja domaćeg stanovništva. Od nacionalizma prešli smo na ultranacionalizam, šovinizam, rasizam. Od stranaca se traži na napuste zemlju, pale se njihove prodavaonice, ruše barake, linčuju ih, a vlada Obale Slonove Kosti savjetuje strancima neka se isele dajući tako zadovoljštinu nacionalnim elementima. U Senegalima su antisudanski protesti inspirirali predsjednika Mamadu Dija da izjavi:

»Senegalski je narod prihvatio mistiku Malija samo iz ljubavi prema vlastitim liderima. Njegovo pristajanje uz Mali nov je dokaz povjerenja koje on ima u svoje vodstvo. Ali teritorij Senegala nije zato postao manje uznemiren, to više što je sudanska prisutnost u Dakaru bila i odviše glas-

na a da bi se na nju moglo zaboraviti. Ta činjenica objašnjava zašto istup iz Federacije nije izazvao ne samo žaljenje nego je u širokim narodnim slojevima prihvaćen kao olakšanje i ni s jedne strane nije pružena podrška Federaciji niti je izražena želja da se ona održi.»¹

Dok su neki slojevi senegalskog naroda iskoristili priliku koju im je bilo pružilo njihovo vodstvo da se otarase Sudanaca jer su im oni smetali bilo na trgovačkom ili na administrativnom sektoru, dotle su Kongoanci sa čuđenjem i sumnjičavo promatrali masovni odlazak Belgijanaca i stvorili odluku da izvrše pritisak na Senegalce u Léopoldvilleu i Elisabethvilleu i prisile ih na odlazak.

Kao što se vidi, u oba je slučaja posrijedi isti mehanizam. I kad Evropljani suzbijaju nezasitnost intelektualaca i poslovne buržoazije mlade nacije, za gradske mase konkurencija su Afrikanci druge nacije: na Obali Slonove Kosti to su Dahomejci, u Gani Nigerijci, u Senegalu Sudanci.

Kad zahtjev za negrifikacijom ili arabizacijom kadrova što ga postavlja buržoazija ne proizlazi iz autentičnog nastojanja, nego je samo posljedica želje buržoazije da se dokopa vlasti koju je prije imao stranac, u masama se javljaju isti zahtjevi, s tom razlikom što se sad pojam crnca ili Arapina suzuje u teritorijalne granice. Između potvrda o jedinstvu kontinenta koje glasno odjekuju i ponašanja masa inspiriranih politikom kadrova postoji niz različitih stavova koji bi se mogli posebno opisati. Svjedoci smo neprestanih oscilacija između afričkog jedinstva koje se sve više razvodnjava i žalosnog povratka na mrski i zajedljivi šovinizam.

»Na senegalskoj strani, lideri koji su bili glavni teoretičari afričkog jedinstva i često su za tu ideju žrtvovali svoje lokalne političke organizacije i vlastite položaje, unatoč dobronamjernosti, snose nedvojbenu odgovornost. Njihova pogreška, naša pogreška bila je u tome što su pod izgovorom da se bore protiv balkanizacije propustili da povedu računa o onoj činjenici prekolonijalnog razdoblja koja se naziva teritorijalizmom. Naša se pogreška sastojala u tome što u analizama nismo dovoljno pažnje posvetili toj pojavi, a ona je posljedica kolonijalizma, ali i sociološka činjenica, a ona se teorijom o jedinstvu, koliko se god ta teorija činila

1. Mamadou Dia, *Nations africaines et solidarité mondiale*, PUF, str. 140.

vrijednom i simpatičnom, ne može iskorijeniti. Dopustili smo da nas zavede čudesna konstrukcija koja je najviše godila našem duhu. Zamijenivši stvarnost našim idealima, mislili smo da je dovoljno osuditi teritorijalizam i njegov prirodni proizvod, mikrokolonijalizam, da ih prevladamo i tako osiguramo pobjedu našem himeričnom pothvatu.»²

Od senegalskog šovinizma do plemenskog ulofskog šovinizma razmak je relativno malen. I, zaista, gdje god nacionalna buržoazija svojim bijednim držanjem i nejasnim doktrinarnim pozicijama nije uspjela otvoriti oči cijelome narodu i tražiti rješenja problema koji će biti korisni za cijeli narod, gdje god je ta nacionalna buržoazija pokazala da ne zna dati širinu svojim pogledima na svijet, svjedoci smo pojava povratka na plemenske pozicije; svjedoci smo, i to ogorčeni svjedoci egzaltiranog trijumfa etničkih grupa. Budući da je jedina parola koju buržoazija proklamira: »zamijenimo strance«, a sama se žuri da ostvari svoja prava na svim područjima i zauzme sva mjesta, to će i sitni obrtnici: taksisti, poslastičari, čistači cipela i ostali zahtijevati da se Dahomejci vrate svojim kućama ili, još dalje, da se i *Fulbi* vrate u svoje šikare i planine.

Potrebno je sve to imati na umu da bi se shvatila činjenica kako u mladim nezavisnim zemljama tek tu i tamo trijumfira federalizam. Kolonijalna je dominacija, kao što se zna, stanovitim pokrajinama davala povlašten položaj. Privreda pojedine kolonije nije uključena u cjelokupnu nacionalnu privredu. Ona je komplementarna prema privredi »svojih« metropola. Kolonijalizam gotovo nikad ne iskorištava cijelu zemlju. Zadovoljava se time što istražuje prirodna bogatstva, izvlači ih i izvozi u industrijska područja metropole stvarajući tako relativan prosperitet u pojedinim sektorima, a ostali dijelovi kolonije sve više zaostaju u razvoju i bivaju sve siromašniji.

Odmah nakon proglašenja nezavisnosti pripadnici nacije koji žive u bogatijim područjima, vođeni nekim visceralnim i primarnim refleksom, odbijaju da hrane druge pripadnike nacije. Pokrajine bogate arahidima, kakaom, dijaman-tima odskaču visoko iznad prazne panorame ostalog dijela nacije. Stanovnici tih bogatih pokrajina s mržnjom gledaju na ostale stanovnike i vide u njima zavist i želju za ubijanjem. Uskrsavaju stara pretkolonijalna neprijateljstva, sta-

2. Mamadou Dia, *nav. djelo*.

re međuetničke mržnje. Baluba odbijaju da hrane Lulue. Katanga se konstituira u državu, a Albert Kalondži kruni se za kralja Južnog Kasaja.

Afričko jedinstvo, ta maglovita formula u koju su afrički muševci i žene tako strasno vjerovali i čija je operativna vrijednost bila u tome što je činila strahovit pritisak na kolonijalizam, pokazuje sad pravo lice i raspada se na regionalizme unutar istoga nacionalnog realiteta. Nacionalna buržoazija, usmjerena samo na svoje neposredne interese, ne gledajući dalje od nosa, pokazala se nesposobnom da ostvari jednostavno nacionalno jedinstvo, nesposobnom da izgradi naciju na čvrstim i plodnim temeljima. Nacionalna fronta koja je prisilila kolonijalizam da se povuče raspada se i mora priznati poraz.

Nesmiljena borba etničkih grupa i plemena, agresivno nastojanje da se zauzmu mjesta koja su odlaskom stranaca postala slobodna, dovode i do vjerske nesnošljivosti. U selima i po šumama, male bratovštine, lokalne religije, marabutski obredi ponovno će dobiti snagu i obnoviti ciklus ekskomunikacija. U velikim gradovima, na nivou administrativnih kadrova, dolazi do suprotstavljanja dviju najvećih religija: islama i katolicizma.

Kolonijalizam, koji se pred pojavom afričkog jedinstva tresao u temeljima, poprima svoje nekadašnje razmjere. Iskorištavajući sve slabosti pokreta, nastoji slomiti tu jedinstvenu volju. Kolonijalizam će mobilizirati afričke narode time što će ih upozoriti na postojanje »duhovnog« suparništva. U Senegalu takvu ulogu obavlja list »Nova Afrika« sijući mržnju protiv Islama i Arapa. Libanonci, koji drže u rukama najveći dio sitne trgovine na zapadnoj obali, izabrani su da budu meta narodne osvete. Misionari iz oportunističkih razloga podsjećaju mase na velike crne imperije koji su mnogo prije evropskih kolonijalističkih osvajanja bili uništeni arapskim invazijama. Čak se usuđuju izjaviti da je upravo arapska invazija otvorila put evropskom kolonijalizmu; govoreći o arapskom imperijalizmu, zapravo napadaju islamski imperijalizam. Muslimani uglavnom nemaju pristupa u upravne službe. U drugim pokrajinama dolazi do suprotne pojave: ondje se pokršteni starosjedioci smatraju objektivnim i svjesnim neprijateljima nezavisnosti naroda.

Kolonijalizam se na bestidan način služi svim tim lukavstvima i presretan je što je uspio međusobno zavaditi Afrikance koji su do jučer bili povezani protiv njega čvr-

tim savezom. Ideja Bartolomejske noći sve više sazrijeva u nekim glavama, a kolonijalizam se tiho ceri slušajući velike riječi o afričkom jedinstvu. Unutar jedne te iste nacije religija cjepka narod na vjerske zajednice koje kolonijalizam pomaže i podržava svojim instrumentima, huškajući jedne protiv drugih. Ponegdje dolazi do posve neočekivanih pojava. U zemljama s pretežno katoličkim ili protestanskim pučanstvom muslimanske manjine postaju neočekivano pobožne. Obnavljaju se islamski blagdani, a islamska se religija brani na svakom koraku od nasrtljivog apsolutizma katoličke religije. Mogu se čuti ministri kako takvim pojedincima poručuju da se mogu mirno preseliti u Kairo ako nisu zadovoljni. Ponekad američki protestantizam prenosi na afričko tlo svoje antikatoličke predrasude i preko religije izaziva suparnička nadmetanja među plemenima.

Na razini kontinenta ta se religiozna napetost može javiti i u obliku najvulgarnijeg rasizma. Afrika se dijeli na bijelu i crnu. Naziv: Afrika južno ili sjeverno od Sahare, kojim se u tu svrhu služe, ne uspijeva prikriti taj latentni rasizam. Tvrdi se da bijela Afrika ima tisućljetnu kulturnu tradiciju, da pripada mediteranskoj zoni, da je produžetak Evrope, da je sudionik grčkolatinske kulture. Na crnu Afriku gleda se kao na neko inertno, brutalno, necivilizirano . . . divlje područje. Od jutra do mraka čuju se odvratne primjedbe na račun žena koje preko lica nose veo, na račun poligamije i navodnog prezira s kojim se Arapi odnose prema ženskom rodu. Sve te primjedbe upravo po svojoj agresivnosti podsjećaju na načine mišljenja koje smo imali prilike često zapaziti u kolona. Nacionalna buržoazija svakoga od ta dva velika područja, koja je do korijena asimilirala najtrulije kolonijalističke ideje, smjenjuje Evropljane i širi po kontinentu rasističku filozofiju kobnu za budućnost Afrike. Svojom tromošću i majmunskim oponašanjem pospješuje stvaranje i širenje rasizma, jednoga od bitnih obilježja kolonijalnog doba. Stoga nije ni najmanje čudno ako u jednoj zemlji koja se smatra afričkom naiđemo na izrazito rasističke načine mišljenja i paternalistička ponašanja koja nas se tako gorko doimlju kao da smo u Parizu, Bruxellesu ili Londonu.

U nekim afričkim pokrajinama javlja se u svoj golotini razmetljivi i glasni paternalizam kao i uvredljiva tvrdnja koju je izmislila evropska kultura; kako je crnac nesposoban da logički i znanstveno misli. Ponekad čak dolazimo do uvjerenja da su crnačke manjine zatvorene u ne-

koj vrsti poluropstva koje opravdava onu sumnjičavost, odnosno nepovjerenje što ga zemlje crne Afrike gaje prema zemljama bijele Afrike. Nije rijetkost da građanin crne Afrike, šetajući velegradom bijele Afrike, doživi kako mu djeca dovikuju »negro«, odnosno da mu se službenici obraćaju iskvarenim francuskim jezikom, zvanim »petit-nègre«.

Ne, nije, na žalost, isključeno da studenti crne Afrike upisani na visoke škole sjeverno od Sahare dožive kako ih njihovi školski drugovi pitaju postoje li kod njih kuće, znaju li za električno svjetlo, primjenjuju li članovi njihove obitelji antropofagiju. Ne, na žalost, nije isključeno da u nekim pokrajinama sjeverno od Sahare Afrikanci što su došli iz zemalja južno od Sahare sretnu domoroce koji ih mole neka ih odvedu »bilo kamo, ali samo da budu s crncima«. U nekim mladim državama crne Afrike zastupnici, odnosno ministri tvrde, i to vrlo ozbiljno, da opasnost za njihovu zemlju ne predstavlja ponovna kolonijalistička okupacija, nego mogućnost invazije »vandalskih Arapa koji dolaze sa sjevera«.

Kao što se vidi, slabost buržoazije ne manifestira se samo na ekonomskom planu. Došavši na vlast pod zastavom uskog nacionalizma, odnosno u ime nacionalizma jedne rase, buržoazija će, unatoč izjavama koje su vrlo lijepe po obliku, ali bez ikakva sadržaja, manipulirajući na potpuno neodgovoran način frazama koje izravno preuzima iz traktata o moralu i političkoj filozofiji Evrope, pružiti dokaze o svojoj nesposobnosti da osigura pobjedu i najminimalnijem humanističkom katekizmu. Kad je buržoazija jaka, kad upravlja svijetom tako da njezina moć raste, tada se ona bez ustručavanja zalaže za demokratske, pa čak i univerzalističke ambicije. Da bi se takva ekonomski jaka buržoazija prisilila na odstupanje od humanističke ideologije, potrebni su zaista izuzetni uvjeti. Zapadna buržoazija, iako je u biti rasistička, uglavnom uspijeva prikriti taj rasizam dajući mu različite oblike, što joj omogućava da sačuva netaknutu proklamaciju o uzvišenom ljudskom dostojanstvu.

Zapadna je buržoazija podigla dovoljno pregrada i ograda, a da bi se trebala stvarno bojati konkurencije onih koje zlorabi i prezire. Rasizam zapadne buržoazije u usporedbi s rasizmom crnaca i Arapa zapravo je rasizam prezira, potcjenjivanja. Ali buržoaska ideologija, koja kao temeljno načelo proklamira jednakost među ljudima, pronalazi način da ostane logična prema sebi samoj pozivajući podljude

da se humaniziraju posredstvom one vrsti zapadnjačkog humanizma koju ona utjelovljuje.

Rasizam mlade nacionalne buržoazije ima obrambeni karakter, to je rasizam koji počiva na strahu. Bitno se ne razlikuje od vulgarnog tribalizma, odnosno rodovskog rivalstva. Razumljivo je da pronicavi međunarodni promatrači nisu baš odviše ozbiljno shvatili romantično zanese-njaštvo o afričkom jedinstvu. Jer, pukotine koje se već na prvi pogled mogu uočiti tako su brojne da nesumnjivo i jasno ukazuju kako je potrebno sve te suprotnosti razriješiti prije nego što kućne čase toga jedinstva.

Afrički su narodi tek odnedavno postali svjesni sebe i odlučili da u ime cijeloga kontinenta učine radikalni pritisak na kolonijalni režim. A nacionalne buržoazije koje nastoje na brzinu od pokrajine do pokrajine prikupiti svoj kapital i uspostaviti nacionalni sistem eksploatacije stvaraju sve više poteškoća koje treba da osujete ostvarenje te »utopije«. Budući da imaju određene i savršeno jasne ciljeve, odlučile su stati na put tom jedinstvu, tom koordiniranom naporu dvjesto pedeset milijuna ljudi da u isto vrijeme svladaju i glupost, i glad, i neljudskost. Zato moramo biti svjesni da se afričko jedinstvo može ostvariti jedino pod pritiskom i pod vodstvom narodâ, a to znači ne vodeći računa o interesima buržoazije.

Nacionalna će buržoazija i na unutrašnjem planu i u institucionalnom okviru pokazati svu svoju nesposobnost. U stanovitom broju nekih nerazvijenih zemalja parlamentarna je praksa u biti puka smicalica. Ekonomski slaba, ne mogući uspostaviti koherentne društvene odnose koji bi počivali na principu klasne moći, buržoazija bira rješenje koje joj se čini najlakšim, to jest jednopartijski sistem. Ne posjeduje onu čistu savjest i smirenost koje joj mogu pružiti samo ekonomska moć i potpuno ovladavanje državnim aparatom. Ona ne stvara državu koja ohrabruje građanina, nego državu koja ga uznemiruje.

Naprotiv, država koja bi svojom snagom i u isto vrijeme svojom nenametljivošću trebala ulijevati povjerenje, razoružati, uspavati, spektakularno se nameće, sukobljava se s građanima i maltretira ih dajući im na znanje da se nalaze u neprekidnoj opasnosti. Jednopartijski sistem moderan je oblik buržoaske diktature bez krinke, bez uljepšavanja, bez skrupula, jednom riječju: ciničan oblik.

Ta diktatura, doduše, ne dopijeva daleko. Ne prestaje rađati vlastitu suprotnost. Kako buržoazija nema ekonom-

skih sredstava da osigura prevlast i podijeli narodu po koju mrvicu, kako uostalom misli samo na to da što prije napuni džep, i to na vrlo prozaičan način, zemlja sve dublje upada u marazam. Da bi taj marazam sakrila, da bi prikrila tu regresiju, da bi sebe samu ohrabrila i izmislila opravdanje za svoje bahato ponašanje, buržoaziji ne preostaje drugo nego da podiže monumentalne građevine u centru, odnosno da se upušta u takozvane troškove prestiža.

Nacionalna buržoazija sve više okreće leđa unutrašnjim stvarnim problemima zaostale zemlje i usmjeruje pogled prema metropoli, prema stranim kapitalistima koji je drže u podređenu položaju. Kako ne dijeli s narodom svoje profite i ne daje mu baš ništa od milostinje koju joj udjeluju velike strane kompanije, nacionalna će buržoazija spoznati potrebu za pučkim vođom kojemu će pripasti dvostruka uloga: da stabilizira režim i osigura trajnu prevlast buržoazije. Takav vođa potreban je dakle buržoaskoj diktaturi nerazvijenih zemalja da bi učvrstila vlast. U razvijenim zemljama, kao što je poznato, buržoaska je diktatura proizvod ekonomske moći buržoazije. U nerazvijenim zemljama lider predstavlja moralnu snagu pod čijom se zaštitom namjerava obogatiti slaba i goloruka buržoazija.

Narod, koji je godinama gledao ili slušao svojeg vođu, prateći izdaleka, kao u nekom snu, njegove sukobe s kolonijalnom vlašću, spontano se pouzda u tog patriota. Prije postizanja nezavisnosti vođa je uglavnom bio oličenje narodnih težnja: nezavisnosti, političke slobode, nacionalnog dostojanstva. Ali već sutradan nakon ostvarene nezavisnosti taj isti vođa ne oličava više stvarne potrebe naroda, on više nije pobornik stvarnog dostojanstva naroda, koje se zasniva na kruhu, zemlji i predavanju domovine u svete ruke naroda, nego otkriva svoju pravu ulogu generalnog direktora društva nestrpljivih profitera, odnosno nacionalne buržoazije.

Unatoč poštenju i iskrenim izjavama, vođa je objektivno strastven pobornik udruženih interesa nacionalne buržoazije i bivših kolonijalnih kompanija. Njegovo poštenje, koje je puka duševna sklonost, postupno iščezava. Kontakt s masama do te je mjere nestvaran da lider stječe uvjerenje kako su dovedeni u pitanje njegov autoritet i usluge što ih je učinio domovini. Lider strogo osuđuje nezahvalnost masa i svakim se danom sve odlučnije svrstava na stranu eksploatatora. Tako svjesno postaje sukrivcem mlade buržoazije koja se odala korupciji i raskalašenu životu.

Ekonomski tokovi mlade države nezadrživo se usmjeravaju prema neokolonijalističkoj strukturi. Nekad kontrolirana nacionalna ekonomija, danas je doslovno dirigirana. Budžet živi od pozajmica i subvencija. Svaka tri mjeseca šefovi država ili vladine delegacije odlaze u bivše metropole ili drugamo u potragu za kapitalom.

Negdašnja kolonijalna snaga povećava broj svojih zahtjeva, gomilā koncesije i garancije i vodi sve manje računa o tome da prikrije podređen položaj nacionalne vlasti koji joj ona nameće. Narod stagnira na žalostan način u nepodnošljivoj bijedi i postupno biva svjestan nevidene izdaje svojih šefova. Ta svijest postaje to oštrija što je veća nesposobnost buržoazije da se konstituiru u klasu. Raspodjela dobara koju ona obavlja nije usklađena u odnosu na različite sektore, nije odmjerena prema različitim potrebama, nije prioritetno izdiferencirana. Nova kasta djeluje još uvredljivije i odbojnije, dok golema većina, to jest devet desetina pučanstva, i dalje umire od gladi. Naglo, bestidno i bezobzirno bogaćenje popraćeno je odlučnim buđenjem i osvještavanjem naroda što najavljuje dolazak burnih dana. Buržoaska kasta, odnosno onaj dio naroda koji kao svoj profit prisvaja cijelo bogatstvo zemlje, izrazit će, na osnovi neke neočekivane logike, o drugim crncima i Arapima vrlo negativno mišljenje koje po mnogo čemu podsjeća na rasističku doktrinu bivših predstavnika kolonijalne vlasti. Narodna neimaština i nekontrolirano bogaćenje buržoaske kaste i njezin otvoreni prezir prema ostalom dijelu naroda zaoštrit će mišljenja i stavove.

Ali te nove prijetnje povlače za sobom jačanje autoriteta i početak diktature. Lider, — koji za sobom ima život borca i odanog rodoljuba, a sad služi kao jamstvo pothvata te kaste, zatvarajući oči pred drskošću, osrednjošću i krajnjim nepoštenjem buržuja — predstavlja barijeru između naroda i pohlepne buržoazije. Pridonosi usporavanju osvješćivanja naroda. Priskače u pomoć kasti, krije pred narodom njezine podvale i tako postaje najagilniji začetnik mistifikacija koje zaglupljuju mase. Kad god se obrati narodu, priča mu o svojem životu koji je često bio herojski, podsjeća ga na bitke što ih je vodio u ime naroda, na pobjede koje je izvojevao u njegovo ime želeći na taj način upozoriti mase da moraju i dalje u nj imati povjerenja. Mnoštvo primjera pokazuje kako su afrički rodoljubi unižili u opreznu političku borbu svojih predaka energičniji stil nacionalističkog karaktera. Ti su ljudi došli iz unutraš-

njosti. Na zaprepaštenje ugnjetača i na veliku sramotu nacionalne elite u gradovima rekli su da dolaze iz šume i da govore u ime crnaca. Ljudi koji su opjevali rasu, preuzeli na sebe svu prošlost, izopačenost i antropofagiju, na žalost, ponovno su na čelu ekipe koja okreće leđa šumi i proklamira kako je historijski poziv naroda da ih slijedi, da ih ponovno i uvijek slijedi.

Vođa stišava narod. Pošto je proteklo mnogo godina otkako je izborena nezavisnost, a on je još uvijek nemoćan da narod pozove na konkretnu akciju, nemoćan da narodu osigura pravu budućnost, da mu omogući izgradnju vlastite nacije, prema tome i sama sebe, lideru ne preostaje drugo nego da krupnim riječima evocira povijest pokreta za nezavisnost i sveto jedinstvo oslobodilačke borbe. Ne pristajući da slomi nacionalnu buržoaziju, lider traži od naroda da se okrene prošlosti i da se zanosi epopejom koja je dovela do nezavisnosti. Lider — objektivno — blokira narod, uporno nastojeći ili da ga izbaci iz povijesti ili da mu onemogući da se u njoj učvrsti. Za vrijeme oslobodilačke borbe vođa je budio narod i obećavao mu da će ga povesti radikalnim i pobjedonosnim putem. I dok se danas sve više zalaže ne bi li ga uspavao, tri do četiri puta godišnje zahtijeva od njega da se sjeti kolonijalnog doba i da se osvrne na golem put koji je prijeđen.

Mora se, međutim, priznati da su mase potpuno nesposobne da u punoj mjeri ocijene veličinu prijeđenog puta. Ni seljak koji i dalje ruje zemlju ni nezaposleni koji i dalje oštaje nezaposlen ne uspijevaju se — unatoč proslavama, usprkos zastavama koje su ipak nove — uvjeriti da se zaista nešto promijenilo u njihovu životu. Buržoazija na vlasti može dokazivati koliko hoće, mase se ne daju prevariti. Mase su gladne, a to što su danas policijski komesari Afrikanci ne ohrabruje ih baš odviše. Mase pokazuju nezadovoljstvo, počinju se udaljavati i gubiti interes za naciju koja se ne brine da im osigura bilo kakvo mjesto.

Š vremena na vrijeme lider se ipak pokreće, govori preko radija, odlazi na selo da stiša, smiri i mistificira. On je to potrebniji što ne postoji nikakva stranka. U vrijeme borbe za nezavisnost postojala je, naime, stranka kojom je upravljao taj isti lider. Kasnije se žalosno raspala. Ostala je još samo formalna stranka, njezino ime, grb i geslo. Orgańska stranka koja je trebala omogućiti da se misao, što se izgradila polazeći od istinskih potreba masa, slobodno razvija pretvorila se u sindikat za zaštitu individualnih in-

teresa. U zemlji koja je postigla nezavisnost stranka ne pomaže narodu da izrazi svoje zahtjeve, da postane svjesniji vlastitih potreba i da učvrsti svoju vlast. Stranka danas ima samo zadaću da direktive s vrha prenese narodu. Nema više onoga plodonosnog strujanja od baze prema vrhu i od vrha prema bazi koje uspostavlja i jamči demokraciju u stranci. Naprotiv, stranka danas služi kao barijera koja mase odvaja od njihova vodstva.

Borac gorko doživljava tu nepravdu. Tek sada uviđa svu opravdanost zahtjeva što su ih neki borci postavljali još u toku oslobodilačke borbe. Oni su zapravo od vodećih foruma zahtijevali da izrade teze, da jasno odrede ciljeve, da zacrtaju program. Ali pod izlikom da spasavaju nacionalno jedinstvo, rukovodioci su kategorički odbijali da se prihvate toga posla i uporno su ponavljali da je njihova teza: nacionalnim jedinstvom suprotstaviti se kolonijalizmu. Tako su išli dalje naoružani borbenom lozinkom koja je bila dignuta na visinu doktrine, dok se sva ideološka aktivnost ograničavala na niz varijacija o pravima naroda na samoopredjeljenje, o vihoru historije koji će nepovratno zbrisati kolonijalizam. Kad su borci zahtijevali da se taj vihor historije pobliže analizira, rukovodioci su im suprotstavljali nadu, nužnu i neizbježivu dekolonizaciju, itd.

Nakon ostvarenja nezavisnosti, stranka upada u nevidenu letargiju. Borci se više nikako ne sazivaju, osim prilikom takozvanih masovnih manifestacija, međunarodnih konferencija i proslava dana nezavisnosti. Lokalni stranački kadrovi postavljaju se na administrativna mjesta, partija se pretvara u administraciju, aktivisti se vraćaju u svoj svakodnevni život i preuzimaju prazan naziv građanina.

Pošto su sad ispunili svoju povijesnu misiju, pošto su doveli na vlast buržoaziju, energično se od njih traži da se povuku kako bi buržoazija mogla nesmetano ispuniti svoju misiju. No, vidjeli smo da nacionalna buržoazija nerazvijenih zemalja nije sposobna ispuniti bilo kakvu misiju. Nakon nekoliko godina raspadanje stranke toliko je očito da svaki pa i najpovršniji promatrač može zaključiti kako nekadašnja stranka, od koje je danas ostao samo kostur, služi samo zato da imobilizira narod. Stranka, koja je u toku borbe povukla za sobom cijelu naciju, rastače se. Intelektualci koji su se uoči samog proglašenja nezavisnosti pridružili stranci potvrđuju svojim sadašnjim ponašanjem kako su to učinili samo u želji da i sami sudjeluju u podje-

li plijena. Stranka postaje sredstvo za postizanje pojedinačnih uspjeha.

Međutim, i u novoj vladajućoj kasti javljaju se nejednakosti u bogaćenju i prisvajanju. Neki od njih grabe na nekoliko strana i pokazuju se kao izvanredni stručnjaci za oportunistički. Sve je više favoriziranih, zavladao je korupcija, moral opada. Prevelik je broj proždrljivih gavrana za tako mršav plijen. Partija, koja je samo instrument vlasti u rukama buržoazije, pomaže da se učvrsti državni aparat, sputava i imobilizira narod. Stranka pomaže vlasti da obuzda narod. Sve se više pretvara u izrazito antidemokratsko sredstvo sile. Partija je objektivno, a ponekad i subjektivno, ortak merkantilističke buržoazije. I kao što nacionalna buržoazija izbjegava fazu izgradnje da bi se odala lakom životu i uživanju, tako i na institucionalnom planu preskače parlamentarnu fazu i odlučuje se za diktaturu nacionalističkog tipa. Danas znamo da je taj kratkotrajni fašizam, koji je pola stoljeća vladao po Latinskoj Americi, dijalektički rezultat polukolonijalne države u doba nezavisnosti.

U tim siromašnim i nerazvijenim zemljama, u kojima je po pravilu najveće bogatstvo praćeno najvećom bijedom, vojska i policija su stupovi režima. Vojska i policija koje — evo i drugoga pravila na koje moramo podsjetiti — imaju kao savjetnike strane eksperte. Snaga te policije i moć te vojske proporcionalne su marazmu u koji je utonuo preostali dio nacije. Nacionalna buržoazija sve se otvorenije prodaje velikim stranim kompanijama. Stranci se dokopavaju koncesija dajući mito, množe se afere, ministri se bogate, njihove žene postaju kurtizane, zastupnici se također snalaze i nema policajca ili carinika koji ne bi sudjelovao u toj velikoj karavani korupcionaša.

Opozicija postaje sve agresivnija, a narod u hipu shvaća njezinu propagandu. Neprijateljstvo prema buržoaziji sad je već očito. Mlada buržoazija koja, čini se, boluje od prerane senilnosti ne osvrće se na savjete kojima je obasiplju i ne shvaća da bi zbog vlastitih interesa morala barem donekle prikriti tu eksploataciju.

Afrički tjedan, izrazito kršćanski list iz Brazzavillea, upućuje ove riječi na adresu režimskih starješina:

»Ljudi na položaju, vi i vaše supruge, bogati ste danas komforom, možda i obrazovanošću, lijepim kućama, društvenim vezama, mnogobrojnim misijama koje su vam povjerene i koje vam otvaraju nove vidike. Ali, sve to bogatstvo zapravo je koprena koja sprečava da vidite bijedu što

vas okružuje. Imajte to na umu.» To upozorenje, što ga je Afrički tjedan uputio pouzdanicima gospodina Youloua, nema, očito je, u sebi ništa revolucionarno. Afrički tjedan želi samo upozoriti izglednivače kongoanskog naroda da će Bog kazniti njihovo ponašanje: »Ako u vašim srcima ne bude mjesta za one koji su ispod vas, neće biti ni za vas mjesta u kući Gospodnjoj.«

Jasno je da se nacionalna buržoazija ne uznemiruje previše zbog tih optužaba. Vezana za Evropu, čvrsto je odlučila da iskoristi situaciju. Golemi profiti koje izvlači eksploatirajući narod prebacuju se u inozemstvo. Vrlo često mlada buržoazija pokazuje da je prema režimu što ga je sama uspostavila nepovjerljivija nego strane kompanije. Ne želi investirati na nacionalnom tlu, a prema državi koja je zaštićuje i hrani ponaša se prilično nezahvalno. Na evropskim tržištima kupuje strane vrijednosne papire i provodi vikend u Parizu ili u Hamburgu. Nacionalna buržoazija nekih nerazvijenih zemalja svojim ponašanjem podsjeća na članove gangsterske bande koji poslije svake pljačke sakrivaju vlastiti dio plijena pred drugovima i brižljivo pripremaju odstupnicu. To ponašanje također pokazuje da je nacionalna buržoazija više ili manje svjesno zaigrala igru koju će prije ili kasnije sigurno izgubiti. Ona osjeća da to stanje neće trajati vječno, ali je odlučila da ga iskoristi do kraja. Pa ipak, takvo iskorištavanje države i nepovjerenje prema njoj neizbježno će izazvati nezadovoljstvo masa. U takvim uvjetima režim pooštrava mjere. Vojska postaje nuždan oslonac sistematske represije. U nedostatku parlamenta ona je arbitar situacije. No prije ili kasnije otkrit će svoje značenje i držati vladu u strahu od »pronunciamenta«.

Očito je da nacionalna buržoazija nekih nerazvijenih zemalja nije ništa naučila iz knjiga. Da je malo pažljivije promatrala zemlje Latinske Amerike, sasvim bi sigurno uočila opasnosti koje joj prijete. Tako dolazimo do zaključka da je ova mikroburžoazija, koja diže toliku galamu, osuđena da tapka u mjestu. U nerazvijenim zemljama buržoaska je faza nemoguća. Može doći do policijske diktature, može se pojaviti kasta profitera, ali je izgradnja buržoaskog društva unaprijed osuđena na propast. Skupina nakindurenih profitera koji se otimlju o novce jedne osiromašene zemlje postat će prije ili kasnije slamčica u rukama vojske kojom vješto manipuliraju strani eksperti. Tako bivša metropola provodi indirektnu vlast i preko buržoazije koju

hrani, i preko nacionalne vojske kojom manevriraju njezini eksperti a koja sputava, koči i terorizira narod.

Ovih nekoliko zapažanja o nacionalnoj buržoaziji navodi nas na zaključak koji ne treba da izazove čuđenje. U nerazvijenim zemljama buržoazija ne bi smjela naći usvjeta za svoj razvitak. Drugim riječima, udruženi napor masa i intelektualaca s visoko razvijenom sviješću i s revolucionarnim načelima mora prepriječiti put toj suvišnoj i štetnoj buržoaziji.

Može li se ili ne može preskočiti buržoaska faza? To teorijsko pitanje već se pedeset godina postavlja u vezi s historijom nerazvijenih zemalja, a rješava se samo revolucionarnom akcijom, a ne razmišljanjem. Buržoaska faza imala bi svoje opravdanje u nerazvijenim zemljama samo ako bi postojala nacionalna buržoazija ekonomski i tehnički dovoljno jaka da izgradi građansko društvo, da stvori uvjete za razvitak snažnog proletarijata, da industrijalizira poljoprivredu i, naposljetku, da omogući stvaranje autentične nacionalne kulture.

Onako kako se buržoazija razvijala u Evropi mogla je, učvršćujući vlastite snage, izgraditi ideologiju. Ta je dinamična, obrazovana i laička buržoazija uspješno ostvarila pothvat akumulacije kapitala i naciji dala minimum prosperiteta. U nerazvijenim zemljama ne postoji, kao što smo vidjeli, istinska buržoazija, nego mala kasta grabežljivih, pohlepnih i proždrljivih ljudi sirova mentaliteta što se podmiruju dionicama koje im podjeljuje bivša kolonijalna sila. Ta kratkovidna, neinventivna buržoazija nesposobna je i za nove ideje. Sjeća se samo onoga što je pročitala u zapadnim udžbenicima i neprimjetno se pretvara u karikaturu Evrope, a ne u njezinu kopiju.

Borba protiv buržoazije nerazvijenih zemalja nije nikakav teorijski stav. Ne radi se o tome da se objasni osuda koju je nad njom izrekla povijest. Ne treba u nerazvijenim zemljama pobijati nacionalnu buržoaziju zato što bi mogla usporiti cjelokupan harmoničan razvitak nacije. Treba joj se energično suprotstaviti jer ona doslovno ne služi ničemu. Ta buržoazija pokušava osrednjost svojih zarada, ostvarenja i misli prikriti izgrađujući osobni prestiž kromaturom američkih kola, boravcima na rivijeri i vikendima u noćnim lokalima s neonskom rasvjetom.

Ta buržoazija koja se sve više i više udaljava od naroda kao cjeline ne uspijeva više dobiti od Zapada čak ni one

spektakularne koncesije: investicije značajne za privredu zemlje i izgradnju nekih industrija. Međutim, broj montažnih pogona raste i time se legalizira onaj tip neokolonijalističke izgradnje zemlje koji sputava svu nacionalnu privredu. Prema tome, ne može se reći da nacionalna buržoazija samo usporava razvitak zemlje, oduzima vrijeme i da je spremna dovesti naciju u situaciju iz koje više nema izlaza. U povijesti nerazvijenih zemalja buržoaska je faza, zapravo, sasvim nepotrebna. Kad ta kasta jednom nestane, kad padne žrtvom vlastitih suprotnosti, vidjet će se da se ni nakon stečene nezavisnosti ništa ozbiljno nije dogodilo, da sve treba početi iznova, treba početi od samoga početka. Preobražaj se ne može vršiti u strukturama koje je buržoazija zasnovala u toku svoje vladavine, jer ta kasta ionako nije učinila ništa osim što je od kolonijalizma preuzela u nasljeđe neizmijenjenu privredu, ideje i institucije.

Ta će se buržoaska klasa to lakše neutralizirati što je ona, kao što smo vidjeli, brojčano, intelektualno i ekonomski slaba. U koloniziranim područjima buržoaska kasta, nakon stjecanja nezavisnosti, crpe glavnu snagu iz ugovora sklopljenih s bivšom kolonijalnom silom. Mogućnosti da nacionalna buržoazija zamijeni kolonijalističkog izrabljivača bit će to veće što ona bude imala više vremena da se nesmetano dogovara s bivšom kolonijalnom silom. Ali duboke suprotnosti unose nemir u redove te buržoazije, što na pažljivog promatrača ostavlja dojam nestabilnosti. Nema još homogenosti kaste. Mnogi intelektualci, na primjer, osuđuju takav režim koji se zasniva na vladavini nekolicine pojedinaca. Ima u nerazvijenim zemljama i takvih intelektualaca, činovnika i poštene elite koji iskreno osjećaju potrebu da se uvede planska privreda, da se stave izvan zakona različiti špekulanti, da se poduzmu oštre mjere protiv mistifikatora. Osim toga, ti se ljudi u stanovitoj mjeri zalažu za sudjelovanje narodnih masa u upravnim službama.

U nerazvijenim zemljama, koje su tek stekle nezavisnost, gotovo uvijek postoji malen broj poštenih intelektualaca bez jasnih političkih ideja, ali instinktivno nepovjerljivih prema toj trci za položajima i novcem, trci toliko karakterističnoj za početna razdoblja nezavisnog života dotad koloniziranih zemalja. Posebne prilike u kojima žive ti ljudi (uzdržavanje brojne obitelji) kao i njihova prošlost (težak život i strog moralni odgoj) objašnjavaju njihov prezir koji oni tako otvoreno pokazuju prema snalažljivim špekulantima. Te ljude treba iskoristiti i uključiti u odlučnu borbu

koju namjeravamo povesti za ozdravljenje cijele nacije. Stati na put nacionalnoj buržoaziji znači izbjeći dramatične zaplete prve faze nezavisnog života zemlje, nezgode nacionalnog jedinstva, moralne padove, korupciju, ekonomsku regresiju a uskoro i izrazito antidemokratski režim koji počiva na sili i prijetnji. Ali to ujedno znači opredijeliti se za jedini put koji vodi naprijed.

Upravo prividna solidnost buržoazije usporava donošenje konačne odluke i obeshrabruje izrazito progresivne i demokratske elemente mlade nacije. U nerazvijenim i tek slobodnim zemljama sav je kadar koncentriran u gradovima što ih je izgradio kolonijalizam. Nedostatak analitičkih podataka o svemu pučanstvu razlog je što su promatrači skloni povjerovati u postojanje moćne i savršeno organizirane buržoazije. A zapravo, to znamo tek danas, u nerazvijenim zemljama ne postoji buržoazija. Jer buržoaziju ne čine mentalitet, ukus ili način života. Pa čak ni nada. Ona je prije svega izravni proizvod određene ekonomske stvarnosti.

U kolonijama ekonomska stvarnost zapravo je stvarnost strane buržoazije. Buržoazija metropole preko svojih predstavnika i dalje je prisutna u kolonijalnim gradovima. Prije postignute nezavisnosti buržoazija u kolonijama jest zapadna buržoazija, filijala buržoazije iz metropole, koja dobiva legitimnost, snagu i sigurnost od domaće buržoazije. U doba političkih agitacija za nezavisnost domaći intelektualci i trgovci nastoje se identificirati s tom buržoazijom. Htijenje da se identificiraju s importiranom buržoazijom neprestano živi u njima.

Buržoazija koja je bez rezerve i s oduševljenjem prihvatila mehanizam mišljenja metropole, koja je na zadivljujući način otuđila vlastitu misao i izgradila svoju svijest na izrazito stranim temeljima, ogorčeno će ustvrditi da joj nedostaje ono što je bitno za svaku buržoaziju, a to je novac. Buržoazija nerazvijenih zemalja zapravo je »duhovna« buržoazija. Ona nema ni ekonomske moći, ni dinamičnih kadrova, ni širine pogleda koji bi joj omogućili da dostigne kvalitetu prave buržoazije. Stoga je to u početku i još dugo vremena kasnije samo činovnička buržoazija. Položaji što ih ima u državnoj upravi ulijevaju joj sigurnost i snagu. Ako joj vlast da vremena i mogućnosti, ta će buržoazija na kraju staviti koju paru u čarapu i učvrstiti svoj položaj,

ali nikad neće stvoriti pravo buržoasko društvo sa svim ekonomskim i industrijskim posljedicama koje ono pretpostavlja.

Nacionalna je buržoazija od samog početka usmjerena na djelatnosti posredničkog karaktera. Njezina se vlast temelji na sitnotrgovačkom i poslovnom mentalitetu. Nije u akciji njezin novac, nego njezin poslovni duh. Ona ne investira niti može postići akumulaciju kapitala potrebnu svakoj pravoj buržoaziji u početku. Kad bi nastavila tim tempom, bila bi joj potrebna stoljeća da učini tek prvi korak na putu industrijalizacije. U svakom slučaju naići će na nesmiljen otpor bivše metropole koja u okviru neokolonijalističkih konvencija poduzima sve mjere opreza.

Ako ljudi na vlasti žele izvući zemlju iz stagnacije i povesti je brzim koracima prema razvitku i napretku, moraju smjesta nacionalizirati tercijarni sektor. Žudeći samo za novcem i užicima, pokazujući najveću bezobzirnost u stjecanju profita ili, bolje rečeno, u pljački i preziranju masa, buržoazija zapravo čini krupna ulaganja na tom području. Buržoazija će potpuno zagospodariti tercijarnim sektorom što su ga nekad držali u rukama koloni. To je za kolonijalnu ekonomiju jedan od najvažnijih sektora. Stoga je pretpostavka svakog napretka u tim zemljama najbitnija nacionalizacija tog sektora. Međutim, ona ne smije imati karakter strogog podržavljenja. Ne radi se o tome da se na čelo upravnih službi postave građani politički nesvjesni. Svaki pothvat te vrsti ubrzo bi pokazao kako su vlasti samo pomogle da se uspostavi diktatura činovnika odgojenih u bivšoj metropoli, a koji će se ubrzo pokazati nesposobnima da sagledaju sveukupnu nacionalnu problematiku. Sabotiraju nacionalnu ekonomiju, razbijaju njezine organizacije, a kao posljedica javljaju se korupcija, pronevjera, utaja i crna burza. Nacionalizirati tercijarni sektor znači na demokratski način organizirati kupoprodajna poduzeća. To ujedno znači i decentralizaciju tih poduzeća time što će se mase privući da sudjeluju u upravi. Sve se to može uspješno provesti samo ako se postigne politizacija masa. Ali prije toga potrebno je da jedanput zauvijek raščistimo najvažnije pitanje politizacije masa. O njemu se vodi računa uglavnom u svim nerazvijenim zemljama. Ali, po svemu sudeći, ne pridaje mu se njegovo pravo značenje. Kad se ističe potreba za politizacijom naroda, odmah se nastoji protumačiti da je to potreba za podrškom naroda u akcijama koje se poduzimaju. Kad vlada najavi da kani politizi-

rati narod, ona pri tome izražava želju da vlada s pomoću naroda za narod. Ne bismo smjeli više dopustiti da nas takav način govora zavede i prikrije prave namjere buržoazije. Buržoaske vlade kapitalističkih zemalja već su odavno prevladale tu infantilnu fazu održavanja vlasti. One vladaju potpuno hladno oslanjajući se na svoje zakone, ekonomsku moć i policiju. Njima više nije potrebno da, pošto su već učvrstili vlast, gube vrijeme na demagogiju. Vladaju u ime vlastitih interesa i pouzdavaju se u svoju vlast. Stvorile su svoju legitimnost i čvrsto stoje na svojim pravima.

Buržoaska kasta zemalja s tek odnedavno stečenom samostalnošću ne posjeduje ni cinizam ni sigurnost koji bi počivali na moći starih buržoazija. Otuda njezino nastojanje da što bolje prikrije svoje pravo lice, da zavara i, ukratko, da stekne popularnost. Politizirati mase ne znači okupiti dva do tri puta godišnje desetke i stotine tisuća muškaraca i žena. Ti zborovi, te spektakularne manifestacije samo su nastavak one stare taktike prije nezavisnosti, kad je buržoazija isticala vlastite snage kako bi i sebi i drugima dokazala da je narod uza nju. Cilj za kojim teži politizacija masa nije u tome da se one učine infantilnim, nego da se pospješi njihovo sazrijevanje.

To nas navodi da razmotrimo ulogu političke stranke u nerazvijenim zemljama. Već smo pokazali kako veoma često simplicistički orijentirana nova buržoazija uporno dokazuje nužnost da se upravljanje nerazvijene zemlje povjери čvrstoj ruci jake vlasti, pa čak i diktaturi. U tom smislu stranka preuzima dužnost kontrole nad masama. Partija se, dakle, javlja kao druga administracija i policija te i sama nadzire mase, ali ne zato da bi se osvjedočila kako one sudjeluju u upravi, nego da bi ih neprestano podsjećala na to da vlast od njih očekuje poslušnost i disciplinu. Ta diktatura, koja sebe smatra povijesno nužnom u prvom razdoblju državne samostalnosti, zapravo simbolizira odluku te buržoazije da u početku vlada nerazvijenom zemljom s pomoću naroda, ali uskoro i protiv njega. Postupno pretvaranje stranke u neku vrst informacione službe znak je da je vlada u defenzivi. Ona masu doživljava kao bezličnu i slijepu snagu koju treba neprestano držati na uzdama obmanjujući je i prijeteći joj policijskim snagama. Partija služi kao barometar, kao informaciona služba. Stranački radnik postaje denuncijant. Njemu se povjeravaju kaznene ekspedicije po selima. Opozicione partije u začecima likvi-

diraju se batinama i kamenjem. Spaljuju se kuće opozicionih kandidata. Policija se sve više orijentira na provokativne metode. U takvim uvjetima može opstati samo jedna partija, a 99,99 posto glasova dobiva vladin kandidat. Stanovit broj afričkih vlada postupa prema tom modelu. Sve opozicione stranke, koje su uostalom uglavnom progresivne (jer su se borile da osiguraju što veći utjecaj masa u upravljanju zemljom i pozovu na odgovornost bahatu poslovnu buržoaziju), ušutkane su pendrecima i zatvorima, prisiljene na povlačenje i ilegalnost.

U mnogim afričkim područjima koja su stekla nezavisnost politička stranka ne ulijeva više nikakvo povjerenje. U prisutnosti člana stranke narod šuti, plašljiv je poput ovce i pohvalno govori o vođi i vladi. Ali kad se smrači, na ulici, malo podalje od naselja, u kavanama ili na rijeci treba čuti taj isti narod kako govori pa da se osjeti ono gorko razočaranje i očaj, ali i suzdržan gnjev kojim je obuzet. Umjesto da pomogne narodu kako bi što jasnije izrazio svoje jade, umjesto da sebi za glavni zadatak postavi stvaranje takvih uvjeta koji bi narodu omogućili da njegove misli neprestano dopiru do partijskog vodstva, partija je zapreka, zabrana. Stranački rukovodioci ponašaju se kao kaplari i neprestano upozoravaju narod neka se bez riječi pokorava disciplini. Stranka koja je tvrdila da je u službi naroda, da se bori za njegov pun procvat, čim je od kolonijalne vlasti preuzela upravu zemlje, žuri se da narod što prije otjera natrag u spilje. I na planu narodnog jedinstva partija čini pogrešku za pogreškom. Takozvana nacionalna partija ponaša se kao etnička partija. Zapravo, to je pleme koje se konstituira u partiju, izdaje se za nacionalnu stranku i govori u ime cijeloga naroda, a zapravo potajno — ponekad i otvoreno — provodi pravu etničku diktaturu. Nije više posrijedi buržoaska, nego plemenska diktatura. Ministri, šefovi kabineta, ambasadori, prefekti pripadaju etničkoj grupi vođa a ponekad su čak s njime i u izravnu srodstvu. Takvi familijarni režimi, čini se, uspostavljaju stare zakone endogamije; sva ta glupost i laž, ta intelektualna i duhovna bijeda ne izaziva u nama osjećaj gnjeva, nego stida. Pravi su izdajnici Afrike upravo ti šefovi vlade, jer je prodaju njezinu najvećem neprijatelju: a taj je glupost. Kao posljedica tribalizacije vlasti javlja se regionalizam i separatizam. Uskrsavaju i jačaju decentralističke težnje, nacija se rasipa, raspada. Vođa koji je u sav glas izvikivao parolu o »afričkom jedinstvu«, a pri tome mislio na

svoju malu obitelj, jednoga je lijepog dana osvanuo okružen sa pet plemena koja također žele svoje ministre i svoje ambasadore; a on, kao i dosad neodgovoran i nesavjestan i bijedan, ogorčen je zbog »izdajstva«.

Bezbroj smo puta dosada isticali kobnu ulogu lidera. Razlog je tome činjenica što je stranka u nekim krajevima organizirana kao *gang* i što najokrutniji pojedinac preuzima vodstvo. Narod sa zadovoljstvom govori o njegovoj moći, snazi, a često s divljenjem i gotovo bi se moglo reći s odobravanjem ističe kako pred njim dršću i njegovi najbliži suradnici. Da bismo izbjegli takve i slične neprilike, potrebno je učiniti sve kako partija ne bi postala poslušno oruđe u rukama lidera. Riječ lider engleskog je podrijetla i znači vodič, onaj koji vodi. Ne postoje više vodiči naroda. Narodi nisu stada i nije im potrebno da budu vođeni. Ako već lider vodi mene, hoću da zna da ja istodobno vodim i njega. Ne smijemo dopustiti da nacija postane posao u rukama jednog silnika. Zato je i shvatljiva panika koja vlada u vodećim krugovima kad god se jedan od lidera razboli. Njih neobično zabrinjava pitanje nasljedstva. Što će se dogoditi s državom ako umre lider? Ljudi iz vodećih krugova koji su abdicirali pred vođom, koji su neodgovorni i nešavjesni i misle samo na udobnost vlastitog života, na koktele, na plaćena putovanja i na unosne poslovne kombinacije ponekad ipak zastanu pred prazninom što se nalazi u samom srcu nacije.

Zemlja koja istinski želi odgovoriti na pitanja što joj ih postavlja povijest, koja želi razvijati svoje gradove i pamet svoga stanovništva, mora imati i istinsku stranku. Partija nije oružje u rukama vlade. Obrnuto, partija je oružje u rukama naroda. Narod određuje politiku, a vlada je provodi u djelo. Partija nije i nikad ne smije postati politički biro u kojem sjede svi članovi vlade i ostali velikani režima i ponašaju se kao da su u vlastitoj kući. Takav politički biro, na žalost, često predstavlja cijelu partiju, a njegovi članovi ne miču se iz grada. U nerazvijenim zemljama članovi koji stoje na čelu stranke morali bi bježati od grada kao od kuge. Svi bi oni trebali, uz neke iznimke, živjeti na selu. Ne smije sve biti centralizirano u velikim gradovima. Nijedan izgovor administrativnog karaktera ne može poslužiti kao opravdanje za bujanje ionako prenapučenih i prekomjerno razvijenih glavnih gradova, u odnosu na preostale krajeve koji predstavljaju devet desetina cjelokup-

nog teritorija. Stranku treba do kraja decentralizirati. To je jedini način da se pokrajine koje se još nisu same probudile pokrenu iz mrtvila i vrate u život.

Praktički bi trebalo da u svakoj pokrajini postoji najmanje jedan član političkog biroa, ali on ne bi smio biti šef te pokrajine, ne bi smio imati administrativnu vlast. Pokrajinski član političkog biroa nije pozvan da zauzme i najveći položaj u pokrajinskoj administraciji, on ne treba da se identificira s vlašću. Za narod stranka ne smije značiti autoritet, nego organ posredstvom kojega narod kao takav ostvaruje svoju vlast i provodi svoju volju. Što bude manje zbrke i dvojstva vlasti, partija će uspješnije ispuniti svoju vodeću ulogu i bit će odlučan zastupnik narodnih prava. Ali ako se partija identificira s vlašću, postati partijskim radnikom znači isto što i odabrati najkraći put do postizanja sebičnih ciljeva; članstvo u partiji osigurava nam položaje u administraciji, napredovanja i uspon na hijerarhijskoj ljestvici, ukratko, ono nam otvara put u karijeru.

Uspostavljanjem stranačkih direkcija u pokrajinama zaustavio bi se proces neprirodnog rasta gradova u nerazvijenim zemljama i neravnomjeran i nagao priliv seljačkih masa u gradove. Osnivati pokrajinske direkcije na samom početku samostalnosti zemlje, kako bi se budila narodna svijest, zadatak je što ga nužno mora poduzeti svaka zemlja koja teži napretku. U protivnom slučaju, oko stranačkog vođe okupljaju se partijski funkcionari i režimski odličnici. Povećava se i raste administracija, ali ne zbog potrebe za uvođenjem novih i specifičnih službi, nego zato što pridolaze novi rođaci i novi partijci koji čekaju na mjesto i žele se ubaciti u državni aparat. Svatko sanja o tome da se domogne grada i svojega zalogaja. Seoska naselja ostaju napuštena, a neobrazovane seoske mase, prepuštene same sebi i bez ičije podrške, otkidaju se od te slabo obrađene zemlje i kreću prema predgrađima povećavajući tako u velikoj mjeri lumpenproletariat.

Čas izbijanja nove nacionalne krize nije više daleko. Mi stoga držimo da je nužno dati prednost unutrašnjosti, zaleđu. U krajnjem slučaju nema protivnih razloga da se kao sjedište vlade odabere neko drugo mjesto, a ne glavni grad. S glavnoga grada treba skinuti aureolu i osiromašenim masama pokazati da smo napokon odlučili raditi za njih. Nešto je slično pokušala učiniti brazilska vlada s Brazilijom. Bahatost Rio de Janeira brazilski je narod do-

življavao kao uvredu. Na žalost, Brazilija je postala jednako tako odvratna prijestolnica kao i stara. Jedina je korist tog pothvata spoznaja o postojanju puta koji vodi kroz prašumu. Ne, ne postoji nijedan ozbiljan razlog zbog kojega se kao glavni ne bi mogao izabrati jedan drugi grad i premjestiti vladu u neki od siromašnijih krajeva. Pojam glavnog grada u nerazvijenim je zemljama naslijeđen od kolonijalizma. Ali u nerazvijenim zemljama moramo uspostavljati što prisnije veze sa seljačkim masama. Moramo stvoriti nacionalnu politiku, a to prije svega znači politiku koja je u interesu masa. Ne smijemo dopustiti da izgubimo vezu s narodom koji se borio za nezavisnost i za konkretno poboljšanje vlastite egzistencije.

Domaći činovnici i tehničari treba da duboko proniknu u dušu naroda, a ne da se gube u proučavanju statistika i dijagrama. Ne bi se smjeli osjetiti pogođenima kad je u pitanju njihov premještaj u »unutrašnjost«, kao što se ne bi smjelo više dogoditi da mlade supruge zaprijetite rastavom braka ako muževima ne pođe za rukom da spriječe preseljenje na selo. Zato stranački politički biro mora nastojati da izbori prvenstvo za osiromašena područja kako bi grad sa svojim lažnim i površnim životom dospio na posljednje mjesto u životu nacije, te najveće i svete vrijednosti, a na koji se grad lijepi poput nekog stranog tijela.

U nerazvijenoj zemlji stranka se ne smije zadovoljiti samo time da održava veze s masama. Mora biti organizirana tako da neposredno izražava ono što žele mase. Partija ne smije biti organizacija koja prenosi vladine direktive. Ona je odlučan pobornik i nepodmitljiv zaštitnik masa. Da bismo izgradili takvu koncepciju partije, potrebno je da se prije svega oslobodimo jednoga izrazito zapadnjačkog, izrazito buržoaskog i stoga prezrivo shvaćanja da su mase nesposobne upravljati same sobom. Iskustvo, međutim, pokazuje da mase izvanredno dobro shvaćaju najsloženije probleme. Alžirska je revolucija učinila najveću uslugu alžirskim intelektualcima time što ih je povezala s narodom i omogućila im da upoznaju golemu i neizrecivu bijedu u kojoj taj narod živi, ali da istodobno budu svjedoci njegova buđenja i postupnog osvješćivanja. Alžirski narod (te gomile izglednijih analfabeta, ti muškarci i žene što su stoljećima živjeli u najcrnjem mraku) nije uzmakao pred tenkovima i avionima, odoljevši bombama i psihološkim mučenjima, a osobito ispiranju mozgova i korupciji, odupro se izdajicama i »nacionalnoj« vojsci generala Bello-

unisa. Taj je narod pobijedio usprkos kolebljivcima, slabićima i nedoučenim diktatorima. Taj je narod izdržao u sedmogodišnjoj borbi što mu je otkrila područja o kojima nekad nije ni sanjao da postoje. Danas tvornice oružja rade usred planina nekoliko metara pod zemljom, danas narodni sudovi djeluju na svim nivoima, mjesne planske komisije obavljaju razdiobu velikih imanja, izgrađuju Alžir budućnosti. Pojedinaac može pokazati i nerazumijevanje prema nekim pitanjima, ali kolektiv, selo kao cjelina, shvaća zadivljujuće brzo. Svakako, potrudimo li se da upotrebljavamo jezik koji mogu razumjeti samo svršeni pravници i ekonomisti, lako ćemo dokazati kako je potrebno da narodom upravljaju drugi. Govorimo li konkretnim jezikom i ako nismo obuzeti strašću da zamućujemo, da se otresemo naroda, uvjerit ćemo se da mase shvaćaju i najsuptilnije nijanse. Pribjegavanje tehničkom jeziku znak je da na mase gledamo kao na laički element. Tim se jezikom ne da sakriti namjera govornika da prevari narod, da ga zadrži izvan zbivanja. Upotreba nepristupačnog jezika samo je krinka iza koje se krije težnja da se narod još više osiromaši, da mu se istodobno oduzmu i materijalna dobra i suverenitet. Narodu se sve može objasniti samo pod uvjetom da istinski želimo da on to i shvati. Obrnuto, ako se smatra da se može vladati i bez njega i da bi upravo narod mogao dovesti u pitanje poslovne uspjehe mnogobrojnih privatnih društava s ograničenim jamstvom, kojima je cilj da se mase bace u još veću bijedu, onda je jasno što treba poduzeti.

Ako netko misli da može nesmetano upravljati zemljom bez ikakva sudjelovanja naroda, ako drži da narod već svojom prisutnošću kvari igru, bilo da je usporava ili je zbog svoje prirodne nesavjesnosti sabotira, onda ne smije biti dvoumljenja: narod treba isključiti iz te igre. Međutim, događa se upravo obrnuto; pozvan da sudjeluje u upravljanju zemljom, narod ne samo da ne odgađa nego ubrzava rješenja. Mi smo Alžirci imali prilike, imali smo sreću da na vlastitoj koži u toku ovoga rata osjetimo neke stvari. U nekim seoskim pokrajinama odgovorni su politički i vojni borci revolucije dolazili u situacije koje su zahtijevale točno određena rješenja. Objasniti ćemo neke od tih situacija.

U toku 1956. i 1957. francuski je kolonijalizam proglasio neke zone zabranjenima ograničivši u njima kretanje ljudi strogim propisima. Seljaci, dakle, nisu više mogli slobodno odlaziti u gradove da nabave potrebne namirnice. Trgovci

su u tom razdoblju zgrnuli velike pare. Cijene čaju, kavi, šećeru, duhanu i soli strahovito su narasle. Šverceri su zavladaali na najbestidniji način. Nemajući novaca da plate u gotovu, seljaci su stavljali pod hipoteku žetvu, pa čak i zemlju, otkidali komad po komad djedovine da bi se konačno pretvorili u kmetove tih istih trgovaca na vlastitoj zemlji. Čim su postali svjesni te opasnosti, politički komesari poduzimaju hitne mjere i uspostavljaju racionirani sistem opskrbe: trgovci živežnih namirnica u gradovima primorani su kupovati od domaćeg nabavljača koji im izdaje fakturu s točno naznačenim cijenama robe. Da bi u selu otvorio trgovinu na malo, trgovac je dužan prije svega da se prijavi političkom komesaru koji na temelju fakture određuje prodajnu cijenu. Propisane cijene istaknute su u trgovini, a jedan od članova mjesnog vijeća, prisutan u svojstvu nadzornika, mora felasima davati obavijesti o cijenama po kojima se roba smije prodavati. Ali trgovac ubrzo pribjegava lukavstvu: nakon nekoliko dana izjavljuje da mu je skladište prazno, a robu potajno i dalje preprodaje i bavi se švercom. Političke i vojne vlasti odlučno mu se suprotstavljaju. Novčane kazne su visoke, a prikupljeni se novac ulaže u mjesne blagajne, upotrebljava u socijalne svrhe i za radove korisne čitavoj zajednici. U nekim slučajevima na kraće se vrijeme oduzima trgovačka dozvola. Ako se prekršaj ponovi, imetak biva zaplijenjen, a prodavaonica predana na upravu izabranom odboru koji bivšem vlasniku isplaćuje mjesečnu rentu.

Polazeći od takvih iskustava, narodu se tumače glavni zakoni ekonomije na temelju konkretnih slučajeva. Akumulacija kapitala prestaje biti teorijom i javlja se sada kao zbiljsko i očito ponašanje. Narodu postaje jasno da trgovanje dovodi do bogaćenja i do proširivanja same trgovine. Tek sad seljaci počinju govoriti o nekim trgovcima koji su im davali zajmove uz lihvarske kamate, o tome kako su bili potjerani sa svoje zemlje i kako su od posjednika postali radnici. Štoviše, narod razumije i to više postaje budan i svjestan da napokon sve ovisi o njemu i da mu je spas u unutarljivoj čvrstoći, u svijesti o vlastitim probicima, u prepoznavanju vlastitih neprijatelja. Narod shvaća da bogatstvo nije plod rada, nego obrnuto, rezultat smišljene i protežirane krađe. Bogataši nisu više ljudi dostojni poštovanja, oni su sad samo krvoločne zvijeri, hijene i gavrani koji se napajaju narodnom krvlju. Politički su komesari morali ukazati da postoji i druga mogućnost kad više nitko neće

raditi za drugoga. Zemlja pripada onima koji je obrađuju. To je načelo, zahvaljujući objašnjavanjima, postalo temeljni zakon alžirske revolucije. Seljaci koji su na svojim imanjima zapošljavali poljoprivredne radnike morali su dijelelove imanja ustupiti svojim nekadašnjim slugama.

Nakon toga se ustvrdilo da je urod po hektaru utrostručen, unatoč čestim upadima Francuza, natoč bombardiranju i teškoćama u nabavi gnojiva. Partizani koji su imali prilike da za vrijeme žetve vide i odmjere količinu dobivenih plodova, tražili su objašnjenje za te pojave. Nije im bilo teško da shvate kako rad nije jednostavan pojam, kako ropstvo ne dopušta rad i kako rad pretpostavlja slobodu, osjećaj odgovornosti i svijest.

U krajevima u kojima smo korisno primijenili ta iskustva, gdje smo bili svjedoci kako revolucija izgrađuje čovjeka, seljaci su jasno uočili činjenicu da čovjek poletnije radi što su mu jasniji ciljevi njegova truda. Narod je shvatio da rad ne znači samo utrošak snage ili stanovit napor mišića, nego da se više radi srcem i glavom nego snagom i znojem. U tim smo oslobođenim krajevima, gdje više nije postojala nekadašnja trgovina, morali izmijeniti proizvodnju koja je nekad bila isključivo usmjerena na gradove i izvoz. Stvorili smo potrošačku proizvodnju za narod i za jedinice narodnooslobodilačke vojske. Učetvorostručena je proizvodnja leće i podignute su tvornice drvenog ugljena. Povrće i ugljen stizali su iz sjevernih krajeva na jug, u planine, dok su južni krajevi sjever opskrbljivali mesom. Fronta nacionalnog oslobođenja stvorila je tu suradnju i uspostavila veze. Nismo imali ni tehničara ni planera koji su završili škole na Zapadu, pa ipak je u oslobođenim krajevima dnevni obrok sadržavao 3200 kalorija, što je dotad bilo nezamislivo. Ali narod se nije zadovoljio tom pobjedom. Počeo je postavljati teorijska pitanja. Na primjer: kako to da prije oslobodilačkog rata stanovništvo nekih pokrajina nije ni vidjelo naranče, iako su se na tone izvezile u inozemstvo, kako to da velik broj Alžiraca ne zna za grožđe dok su milijuni grozdova bili poslastica na stolovima evropskih naroda? Danas narod točno zna što mu pripada. Alžirski je narod svjestan da zemlja Alžira i sve što je u njoj pripada njemu. I ako još danas nekome nije jasna odlučnost Fronte nacionalnog oslobođenja u zaštiti narodnog vlasništva nad zemljom i odbijanje i same pomisli na ustupke, treba ih podsjetiti na činjenicu da je današnji na-

rod Alžira zreo, odgovoran i svjestan. Ukratko, on je danas gospodar vlastite zemlje.

Istaknuli smo kao primjer alžirski narod, ne zato da bismo proslavili naš narod, nego jednostavno zato što smo željeli pokazati koliko je njegova borba utjecala na izgradnju njegove svijesti. Jasno je da su drugi narodi došli do jednakih rezultata drukčijim putem. U Alžiru je, a to se danas najbolje vidi, nasilan put bio neizbježiv, dok su se u nekim drugim zemljama jednaki uspjesi mogli postići političkim borbama i partijskim radom s narodom. U Alžiru smo shvatili da su mase dorasle zadacima koji se pred njih postavljaju. U nerazvijenoj zemlji iskustvo pokazuje da nije dovoljno ako dvjesto, trista ljudi razumije i odlučuje, nego da cijeli narod razumije i odlučuje makar to zahtijevalo i dvostruko, trostruko više vremena. Jer, vrijeme koje smo utrošili da objašnjavamo narodu, koje smo »izgubili« da humaniziramo radnika bit će nadoknađeno kad se prijeđe od riječi na djelo. Ljudi moraju biti svjesni kamo idu i zašto idu. Politički čovjek mora znati da će budućnost ostati nepristupačna sve dotle dok narodna svijest bude nerazvijena, neizgrađena i zamućena. Nama, afričkim političarima, mora biti potpuno jasna situacija u kojoj se nalazi naš narod. Ali jasnoća naših stavova mora biti istodobno i dijalektička. Preporod cijeloga naroda ne dogodi se najjedanput, njegovo svjesno sudjelovanje u nacionalnoj izgradnji odvija se linearno, prije svega zato što su prometnice i mogućnosti povezivanja vrlo slabe, zatim što je predodžba o vremenu još uvijek organičena na trenutke i dolazeće žetve, a to još nije svjetsko vrijeme i, napokon, što obeshrabljenost koju je kolonijalizam usadio duboko u mozgove ljudi pritišće još uvijek. Ali ne smijemo zaboraviti da je pobjeda nad slabostima koje su posljedica materijalne i duhovne potlačenosti zemlje nužnost koju ne može zanemariti ni jedna vlada. Kao primjer uzet ćemo rad u kolonijalnom režimu. Kolon je neprestano ponavljao kako je domorodac lijen. U nekim tek oslobođenim krajevima i danas se mogu čuti iste tvrdnje. Kolon je zaista želio da rob bude oduševljen. Mistifikacijom, koja predstavlja vrhunski stupanj otuđenja, želio ga je uvjeriti da je zemlja koju obrađuje njegova, da su rudnici u kojima gubi zdravlje njegovo vlasništvo. Kolon je na čudesan način zaboravljao da živi od umiranja roba. Kao da mu kaže: »Crkni, samo da se ja obogatim.« Danas moramo drukčije pristupiti narodu. Ne smijemo mu reći: »Crkni, samo da se zemlja obogati.« Ako

želimo povisiti nacionalni dohodak, smanjiti proizvodnju nepotrebne pa čak i štetne robe, razviti poljoprivredu i suzbiti nepismenost, moramo objašnjavati. Potrebno je da narod shvati važnost uloga koji je u igri. Na žalost, i prečesto se zadovoljavamo osnivanjem nacionalnih organa na vrhu, i to uvijek u glavnom gradu. Savez žena, savez omladine, sindikat, itd. Pokušamo li samo načas pogledati što se nalazi iza tih gradskih službi, potražimo li mjesta gdje bi se morali nalaziti njihovi arhivi, zastat ćemo zaprepašteni pred prazninom, pred ničim, pred blefom. Nedostaje osnovica, ćelije koje su vrelo života i kretanja. Masama treba omogućiti da se sastaju, da raspravljaju, da stavljaju prijedloge i primaju direktive. Građanima se mora omogućiti da govore, da kažu što misle, da se domišljaju. Sastanak u ćeliji, u komitetu trebao bi biti gotovo liturgijski čin. Tu se čovjeku pruža iznimna prilika da sluša i govori. Svakim novim sastankom uvećava se broj asocijativnih veza u mozgu, a pred očima iskrsavaju sve humaniji obzori.

Velik postotak mladih u nerazvijenim zemljama osebujan je problem za njihove vlade i treba da mu pristupe s velikim razumijevanjem. Neaktivna i često nepismena gradska omladina prepuštena je djelovanju svih vrsti razornih utjecaja. Zaostaloj omladini često se nude zabave industrijaliziranih zemalja. Prirodno se duhovna i materijalna razina na kojoj se nalaze članovi nekog društva poklapa s razinom zabavnog života što im ga nudi društvo. U nerazvijenim zemljama omladina ima na raspolaganju razonodu koja je smišljena za omladinu kapitalističkih zemalja: kriminalne romane, električni biljar, pornografske fotografije, pornografsku literaturu, filmove »zabranjene za omladinu ispod šesnaest godina«, a osobito alkohol . . . Obiteljski život, školske dužnosti, relativno visok životni standard radničkih masa na Zapadu ipak su u stanovitom smislu neka zaštita od kobnog djelovanja takve rasonode. Ali u afričkim zemljama s neuravnoteženim duhovnim razvojem, gdje je sudar dvaju svjetova snažno uzdrmao stare tradicije i razorio cjelovitost perceptivnog doživljaja, afektivnost i senzibilitet mladog Afrikanca osuđene su na milost i nemilost svega zla što ga zapadna kultura nosi u sebi. Njegovoj obitelji najčešće nedostaje čvrstoća i unutrašnja povezanost da se odupre tome nasilju.

Na području društvene rasonode i zabave vlada bi trebala djelovati kao neka vrst filtra, stabilizatora. Omladinski rukovodioci najčešće griješe u tome što svoju ulogu

poistovećuju s ulogom omladinskih rukovodilaca na Zapadu. Govore o tome kako je potrebno razvijati duh i jačati tijelo, učiniti da dođu do izražaja sportske osobine. Mislimo da se moraju osloboditi takvih shvaćanja. Omladina nerazvijene zemlje često je besposlena. Treba joj, prije svega, omogućiti da radi. Stoga je prijeko potrebno da se omladinsko rukovodstvo institucionalno poveže s ministarstvom rada koje djeluje u čvrstoj suradnji s ministarstvom za planiranje, što je također jedna od nužnosti nerazvijenih zemalja. Afričku omladinu ne smijemo slati na igrališta, nego u polja i u škole. Njihov stadion nije mjesto usred grada, određeno za natjecanja, nego dio polja na zemlji koju treba krčiti, obraditi i ponuditi narodu. Kapitalistička koncepcija sporta bitno je različita od one kakvu bi trebalo izgraditi u nerazvijenim zemljama. Afrički političari ne bi smjeli nastojati da »izgrađuju« sportaše, nego svjesne ljude koji imaju i sportska svojstva. Ako sport nije ugrađen u cjelinu nacionalnog života, odnosno ako nije dio te cjeline, ako se umjesto svjesnih ljudi stvaraju nacionalni sportaši, uskoro ćemo biti svjedoci negativne pojave profesionalizacije, odnosno komercijalizacije sporta. Sport ne bi smio biti zabava i razonoda što ih sebi pruža gradska buržoazija. Naš je najveći zadatak da u svakom trenutku budemo svjesni onoga što se u nas zbiva. Ne smijemo razvijati smisao i ljubav za iznimne pojedince, ne smijemo stvarati heroje, tu drugu vrst lidera. Narod moramo uzdizati, razvijati njegovu pamet, dati mu sadržaj, omogućiti da se svestrano razvija, očovječiti ga.

Ponovno nas zaokuplja naša osnovna briga, a željeli bismo da je s nama dijele i ostali afrički političari, briga da se narodu objasni smisao i nužnost njegova napora, da se rasvijetli bit rada i da se rad oslobodi od povijesne zamagljenosti. Ponašati se odgovorno u nerazvijenoj zemlji znači biti svjestan da se tu, u krajnjoj liniji, sve temelji na odgoju i na osvješćivanju masa, odnosno, kao što se obično kaže, na njihovoj politizaciji.

Često se čuju površna shvaćanja, koja graniče sa zločinom, da politizirati mase znači isto što i održati im povremeno koji politički govor. Kad neki vođa ili rukovodilac na akademski način progovori o najvažnijim dnevnim događajima, time kao da je izvršena naša obveza i ispunjen naš neodgodiv zadatak politizacije masa. Naprotiv, politizacija znači pokretanje i buđenje misli, znači rađanje misli. Ili, kao što je govorio Césaire, »otkrivanje duša«. Politizirati

mase nije i ne može biti isto što i držati im političke govore, nego znači založiti se s najvećom strašću da one shvate kako sve ovisi o njima, kako su svi naši neuspjesi i uspjesi njihova zasluga, kako ne postoji demiurg niti tako velik čovjek koji bi bio odgovoran za sve, nego da je narod sam demiurg, a da su čarobnjakove ruke zapravo samo ruke naroda. Da bi se te misli oživotvorile, da bi u punom smislu postale djelotvorne, ponovimo to i ovom prilikom, potrebno je da obavimo potpunu decentralizaciju. Neprestano održavanje veza vrha s bazom i baze s vrhom treba da bude temeljno načelo kojega se moramo strogo pridržavati, i to ne iz formalnih razloga, nego jednostavno zato što poštovanje tog načela osigurava naš uspjeh i pobjedu. Iz baze pristižu nove snage koje pokreću vrh i na dijalektički način osposobljavaju da učini još jedan skok naprijed. To smo mi Alžirci vrlo brzo shvatili, jer se ni jedan član bilo koje organizacije na vrhu ne bi mogao pohvaliti da je zaslužan za i jedan spasonosan pothvat. U Alžiru se bori upravo baza, svjesna je da bez njezine svakodnevne, herojske i teške borbe vrh ne bi mogao opstati. Kao što zna i to da bi se baza bez vrha i uprave rasula, razjedinila i postala anarhična. Ugled i snagu rukovodstvo može crpiti samo od naroda koji se bori. Doslovno rečeno: narod je taj koji slobodno bira svoje rukovodstvo, a nije rukovodstvo ono koje trpi narod.

Mase moraju biti svjesne da vlada i partija služe njima. Dostojanstven narod, to znači narod svjestan svojega dostojanstva, nikad ne zaboravlja tu istinu. Za vrijeme kolonijalne okupacije narodu su govorili kako je potrebno da za pobjedu ljudskog dostojanstva dade i život. Uskoro su afrički narodi shvatili da im dostojanstvo ne osporava samo okupator i da dostojanstvo i suverenitet imaju istu vrijednost. Jer, zapravo, dostojanstven i slobodan narod ujedno je i suveren. Dostojanstven je narod odgovoran narod. I ničemu ne vodi nastojanje da se »pokaže« kako su afrički narodi nezreli i nedorasli. Svaka vlada i partija imaju narod kakav zaslužuju. A kad-tad narod će imati vladu kakvu zaslužuje.

Konkretno iskustvo u nekim krajevima potvrđuje ta naša stajališta. Događa se da se borci na sastancima, rješavajući teške probleme, služe formulom: »nema druge nego . . .«. Ta voluntaristička skraćenica, u kojoj opasno prevladava spontanost, pojednostavnjujući sinkretizam, odsutnost intelektualne razrade, često igra presudnu ulogu. Kad

god naiđemo na borca koji neće da na sebe preuzme odgovornost, nije dovoljno da ga samo upozorimo kako je pogriješio. Potrebno ga je učiniti odgovornim, pozvati ga da svoja razmišljanja razvije do kraja i da se sam osvjedoči koliko je taj njegov stav »nema druge nego ...« okrutan, neljudski i u krajnjoj liniji besmislen. Nitko, ni rukovodilac ni borac, nije čuvar istine. U lokalnim zbivanjima traženje istine zajednički je posao. Neki imaju bogatija iskustva, brže razmišljaju, imali su već prije prilike misaono povezati mnoge pojave. Ali moraju paziti da ne potisnu narod, jer uspjeh prihvaćenih odluka zavisi od usklađenog i svjesnog zalaganja cijelog naroda. Nitko se ne može izvući iz igre. Svi će biti ili ubijeni ili mučeni, a u nezavisnoj zemlji svi će gladovati, bolovati od iscrpljenosti. Kolektivna borba pretpostavlja kolektivnu odgovornost baze i kolegijalnu odgovornost vrha. Da, potrebno je da svi budu obilježeni borbom koja se vodi za opće dobro. Nema čistih ruku, nema nevinih, nema promatrača. Svi mi blatimo ruke u močvarama našeg tla i tonemo u sablasnu prazninu koja vlada u našim glavama. Onaj tko je samo gledalac kukavica je i izdajica.

Dužnost je svakog rukovodstva da iza sebe ima mase. Da bi mase dale pristanak, potrebno je da budu svjesne, da shvate ulogu koja im je namijenjena, ukratko: da dostignu barem početni stupanj intelektualnog poimanja. Narod se ne smije općiniti i dopustiti da njime ovladaju emocije i zbunjenost. Samo one nerazvijene zemlje kojima na čelu stoji revolucionarna elita proizašla iz naroda omogućuju danas masama da stupe na povijesnu scenu. Ali, ponavljamo još jedanput, bitno je da se energično i konačno suprotstavimo stvaranju nacionalne buržoazije, odnosno povlaštene kaste. Politizirati mase znači predočiti i približiti svakom pojedincu cijelu naciju. Znači učiniti da nacionalno iskustvo postane iskustvo svakog pojedinog građanina. Kao što je dobro kazao predsjednik Seku Ture u svojoj poruci drugom kongresu afričkih pisaca: »U području misli čovjek ima pravo da sebe smatra mozgom svijeta, ali u konkretnom životu, gdje svaki zahvat zadire u fizički i duhovni bitak, samo je svijet mozak čovjeka, jer se upravo na tom planu zbiva totalizacija snaga i misaonih jedinica, jer unutar tih okvira djeluju razvojne i napredne snage, ostvaruje se njihovo jedinstvo i postiže konačan zbroj intelektualnih vrednota čovjeka.« Upravo stoga što je nacionalno, to jest što predstavlja kariku u spletu nacionalnog

zbivanja, individualno iskustvo prestaje biti pojedinačno, ograničeno i usko iskustvo i može se uzdignuti na visinu nacionalne i svjetske istine. Kao što je u toku borbe svaki borac bio usko povezan sa čitavom nacijom, tako je i u razdoblju nacionalne izgradnje potrebno da svaki građanin u svim svojim svagdanjim akcijama bude povezan s cijelom nacijom, da neprestano utjelovljuje dijalektičku istinu nacije, da ovdje i sada želi pobjedu cjelovita čovjeka. Ako izgradnja nekoga mosta ne pridonosi obogaćenju svijesti njegovih graditelja, bolje je da se takav most ne izgradi i da građani i dalje prelaze rijeku plivajući ili na splavu. Most ne smije pasti s neba, ne smije biti nametnut društvu višom silom, naprotiv, on treba da bude djelo mišića i svijesti građana. Sigurno je da će biti potrebni inženjeri i arhitekti, ponekad sve odreda stranci, ali bitno je da odgovorni domaći partijski radnici budu prisutni kako bi se tehnika infiltrirala u opustjele mozgove građana i da most sa svim pojedinačnostima i u cjelini bude prihvaćen, shvaćen i izveden. Potrebno je da ga građanin doživi kao nešto što pripada njemu. Tek tako sve postaje moguće.

Vlada koja za sebe tvrdi da je nacionalna mora preuzeti na sebe odgovornost za čitavu naciju, a u nerazvijenim zemljama jedan od najvažnijih sektora nacionalnog života upravo je omladina. Potrebno je uzdizati i razvijati svijest omladinaca, jer su to budući borci naše narodne vojske. Ako se obavi taj zadatak osvješćivanja omladine, ako nacionalni savez omladine ispuni svoj zadatak uključivanja omladine u naciju, moći će se izbjeći pogreške koje su opteretile, pa čak i ugrozile budućnost republika Latinske Amerike. Vojska nije nipošto ratna škola, nego škola u kojoj građani stječu svijest, to je politička škola. Vojnik zrele nacije nije plaćenik nego građanin koji oružjem štiti svoj narod. Stoga je bitno da vojnik bude svjestan činjenice da služi domovini, a ne oficiru, kako god ovaj bio častan. Treba iskoristiti civilne i vojne nacionalne institucije radi uzdizanja nacionalne svijesti, detribalizacije i ujedinjavanja. U nerazvijenim zemljama potrebno je što prije mobilizirati i žene i muškarce. Nerazvijena zemlja ne smije ići stopama feudalnih tradicija i davati prednost muškarcima na račun žena. Ženama mora biti omogućeno, i to ne samo u pojedinim ustavnim odredbama nego u svagdašnjem životu, da ravnopravno s muškarcima dobiju svoje mjesto u tvornicama, u školama, u skupštinama. Činjenica da zapadne zemlje svoje borce smještaju u kasarne još uvijek ne

znači da je to i najbolje rješenje. Nije potrebno militarizirati regrute. Služba može biti civilna ili vojna, ali bitno je da svaki sposoban građanin bude spreman da se u svakom trenutku uključi u borbenu jedinicu i da brani nacionalne i socijalne tekovine.

Regrute treba uključiti u velike akcije i radove koji su od opće koristi. Vojsci treba onemogućiti da se pretvori u nezavisnu organizaciju koja će se kad-tad, upravo zato što je besposlena i bez zadataka, početi baviti politikom i ugrožavati vlast. Upravo zato što neprestano antišambričaju vlastima, salonski generali sanjaju o puču. To se može spriječiti samo politizacijom, odnosno nacionalizacijom vojske. Također je važno pojačati civilne jedinice. U slučaju rata cijela se nacija svrstava u borbene ili radne jedinice. Ne bi smjeli postojati profesionalni vojnici, a broj profesionalnih oficira trebao bi se svesti na najmanju mjeru, prije svega zato što se oficiri vrlo često biraju među akademski obrazovanim građanima koji bi mogli biti mnogo korisniji na drugim dužnostima: inženjer je tisuću puta potrebniji naciji od oficira. Osim toga i zato što je potrebno spriječiti stvaranje kastinskog duha. U prethodnom razlaganju pokazali smo kako se nacionalizam, ta uzvišena pjesma koja je mase podizala na borbu protiv ugnjetača, raspada pošto je izborna nezavisnost. Nacionalizam nije ni politička doktrina ni program. Ako zaista želimo zaštititi vlastitu zemlju od preživjelih nazora, od zastoja i lomova, potrebno je u najkraće vrijeme političkom i društvenom sviješću prevladati nacionalnu svijest. Nacija i postoji samo kao program što ga je izradilo revolucionarno rukovodstvo, a mase ga s oduševljenjem smionu i vješto provode u život. Nacionalna stremljenja moraju biti neprestano u kontekstu općih zbivanja svih nerazvijenih zemalja. Borba protiv gladi i mraknjaštva, protiv bijede i embrionalne svijesti mora biti prisutna i u duhu i u mišićima žena i muškaraca. Rad masa i volju da nadvladaju nevolje zbog kojih su stoljećima bili odvojeni od duhovne povijesti čovjeka treba prenijeti na sve nerazvijene narode. Među nerazvijenim narodima postoji neka vrst kolektivnog nastojanja, zajedničke sudbine. Treći svijet ne zanimaju vijesti o ženidbi kralja Baudouina ili o skandalima talijanske buržoazije. Mi se prije svega želimo upoznati s argentinskim i burmanskim iskustvima u borbi protiv nepismenosti kao i s diktatorskim namjerama vladajućih krugova. Ti nam podaci daju snagu, znanje i udesetorostručuju našu efikasnost. Kao što se vidi, vladi

koja istinski želi politički i socijalno osloboditi svoj narod potreban je program, ekonomski program, ali i doktrina o raspodjeli dobara i o društvenim odnosima. Zapravo, potrebno je izgraditi koncepciju čovjeka i budućnosti čovječanstva, a to znači da ni jedna demagoška formula ni bilo kakvo ortačenje s bivšim osvajačem ne može zamijeniti program. Narodi koji su u početku nesvjesni, ali koji ubrzo postaju sve svjesniji, nasilnim će putem zahtijevati taj program. Afrički i ostali nerazvijeni narodi, suprotno od onoga što se obično o njima misli, vrlo brzo stječu političku i društvenu svijest. Međutim, postoji opasnost, a to se često i događa, da tu svijest steknu i prije nacionalne faze. Stoga se u nerazvijenim zemljama mogu sresti nasilni zahtjevi za socijalnom pravdom koji su paradoksalno povezani sa često veoma primitivnim tribalizmom. Nerazvijeni se narodi ponašaju kao izgladnjeli ljudi. A to znači da su odbrojani dani onima koji provode raskošan život u Africi. Željeli bismo reći da njihova vlast ne može trajati vječno. Buržoazija koja krijepi mase isključivo nacionalizmom promašila je svoju ulogu i neizbježno sve češće zapada u niz neprilika. Ako nacionalizam nije razjašnjen, obogaćen i produbljen, ne preraste li u najkraće vrijeme u političku i društvenu svijest, u humanizam, on vodi u slijepu ulicu. Buržoasko vodstvo nerazvijenih zemalja ograničava nacionalnu svijest na puki formalizam. Samo masovno zalaganje muškaraca i žena na svjesnom i plodnom izvršavanju zadataka može toj svijesti dati sadržaj i čvrstoću. Tad zastava i vladina palača prestaju biti simbolima nacije. Nacija napušta ta rasvijetljena i izvještačena mjesta i povlači se na selo koje joj daje život i snagu. Živi izraz nacije predstavlja pokrenuta svijest čitavog naroda, jedinstvena i svjesna praksa muškaraca i žena. Zajednički izgraditi budućnost znači prihvatiti odgovornost u povijesnoj mjeri. Inače dolazi do anarhije, represije plemenskih stranaka, federalizma, itd. Ako želi biti doista nacionalna, nacionalna vlada mora vladati s pomoću naroda i za narod, za obespravljenе i s pomoću njih. Ni jedan vođa, kakva god bila njegova vrijednost, ne može zamijeniti narodnu volju, a nacionalna vlada, prije nego što se počne brinuti za svoj međunarodni ugled, dužna je vratiti dostojanstvo svakom pojedinom građaninu, unijeti red u njegove misli, ispuniti mu oči humanim prizorima, stvoriti ljudski krajolik nastanjen svjesnim i suverenim ljudima.

4. O nacionalnoj kulturi

Da bismo sudjelovali u afričkoj revoluciji, nije dovoljno da napišemo revolucionarnu pjesmu, nego da zajedno s narodom stvaramo tu revoluciju. S narodom će doći i pjesme, same od sebe.

Da bismo ostvarili autentičnu akciju, potrebno je da i sami budemo živi dio Afrike i njezine misli, dio narodne snage mobilizirane u svrhu oslobođenja, napretka i sreće Afrike. Izvan ove jedine borbe nema mjesta ni za jednog umjetnika ili intelektualca koji bi htio biti angažiran i do kraja mobiliziran zajedno s narodom u velikoj bici Afrike i cijelog patničkog čovječanstva.

SEKU TURE¹

Svaki je naraštaj dužan, tapkajući kroz relativnu tamu, otkriti svoje poslanje, ispuniti ga ili iznevjeriti. U nerazvijenim zemljama prijašnje su se generacije morale istodobno odupirati kapitalizmu, koji ih je razjedinjavao, i pripremati sazrijevanje današnje borbe. Mi, koji se sad nalazimo u srcu borbe, moramo napustiti svoje stare navike da obezvrednujemo djelo otaca i da se pretvaramo kao da ne shvaćamo njihovu šutnju i pasivnost. Oni su se borili kako

1. *Le leader politique considéré comme le représentant d'une culture.* Referat na drugom kongresu crnačkih pisaca i umjetnika, Rim, 1959.

su najbolje znali i mogli, s oružjem koje su tada imali, a razloge zbog kojih njihova borba nije naišla na odjek u međunarodnoj areni treba tražiti u bitno različitoj međunarodnoj političkoj situaciji, a manje u pomanjkanju heroizma. Bilo je potrebno da mnogi kolonizirani izjave: »Tako to ne može dalje.« Bilo je potrebno da se pobune mnoga plemena, da se uguši mnogo rasplamsalih ustanaka, da se suzbije mnogo demonstracija, pa da mi danas možemo s takvom sigurnošću vjerovati u pobjedu.

Mi koji smo odlučili slomiti kičmu kapitalizma imamo povijesnu ulogu da usmjeravamo sve pobune, sve očajničke čine, sve u krvi suzbijene ili ugušene pokušaje.

U ovom dijelu naše rasprave razmatrat ćemo legitimnost zahtjeva neke nacije, pitanje koje smatramo za temeljno. Treba priznati da politička stranka koja mobilizira narod ne vodi baš previše računa o toj legitimnosti. Političke stranke polaze od doživljene stvarnosti i isključivo u ime te stvarnosti koja pritišće sadašnjost i budućnost muškaraca i žena pozivaju na akciju. Politička partija može čak i potresnim riječima govoriti o naciji, ali ono što nju zanima jest prije svega da narod koji je sluša uvjeri kako se, želi li da postoji, mora uključiti u borbu.

Danas već znamo kako kolonijalizam u prvoj fazi nacionalne borbe pokušava ekonomskim mjerama otupjeti oštricu nacionalnih zahtjeva. Već na prve postavljene zahtjeve kolonijalizam odgovara lažnim razumijevanjem priznavajući s naglašenom skromnošću da zemlja trpi zbog teške zaostalosti koja zahtijeva da se učine značajni ekonomski i društveni zahvati.

Zaista se i događa da neke spektakularne mjere, kao što je otvaranje ponekog radilišta za nezaposlene, odgode za koju godinu kristalizaciju nacionalne svijesti. Ali prije ili kasnije kolonijalizmu biva jasno da nije kađar provesti takve ekonomske i socijalne mjere koje bi zadovoljile težnje koloniziranih masa. Pa i što se tiče želuca, kolonijalizam daje dokaz više svoje urođene nemoći. Kolonijalna država vrlo brzo spozna kako će je nastojanje da nacionalne partije razoruža na isključivo ekonomskom području prisiliti na ustupke koje nije htjela učiniti ni na svom vlastitom teritoriju. I stoga nije slučajno što danas posvuda cvate Cartierova doktrina.

Gorčina koju razočarani Cartier pokazuje prema tvrdoglavosti Francuske da uza se veže ljude za koje će morati da se brine, dok toliki Francuzi žive u bijedi, zorno prika-

zuje nemoć kapitalizma da provede nesebičan program pomoći i podrške. Stoga se ne smije više gubiti na vremenu ponavljajući da je bolje biti gladan i častan, nego sit, ali tuđi sluga. Obrnuto, moramo napokon shvatiti da je kolonijalizam nesposoban koloniziranom narodu priskrbiti takve materijalne uvjete života koji bi ga učinili neosjetljivim za vlastito dostojanstvo. Čim kolonijalizam postane svjestan opasnosti u koju bi mogao upasti zbog svojih taktičkih socijalnih reformi, ponovno se oslanja na svoje stare reflekse, pojačava policijske snage, šalje vojne trupe i uspostavlja teroristički režim koji bolje odgovara njegovim interesima i njegovoj psihologiji.

U krilu političkih stranaka, najčešće na njihovoj periferiji, javljaju se kolonizirani intelektualci. Zahtjev za nacionalnom kulturom, isticanje postojanja te kulture za te je ljude privilegirano borbena područje. Dok političari razvijaju svoju djelatnost na području zbilje, dotle se intelektualci smještavaju u povijesne okvire. Kolonijalizam će vrlo malo poduzeti protiv intelektualaca koji su odlučili da se grubo suprotstave kolonijalnoj teoriji o pretkolonijalnom barbarstvu, to prije što su ideje koje razvija ta mlada kolonizirana »inteligencija« potekle od specijalista iz metropole. Stoga je suviše isticati kako su već prije nekoliko desetljeća brojni evropski učenjaci uglavnom rehabilitirali afričku, meksičku i peruansku civilizaciju. Mnoge je zapanjila strast s kojom su kolonizirani intelektualci branili postojanje nacionalne kulture. Ali tko osuđuje tu pretjeranu strast zaboravlja začudo da je njegova psiha, njegovo ja sigurno zaštićeno francuskom ili njemačkom kulturom koje su već dale dovoljno dokaza o svome postojanju i koje nitko ne spori.

Dopuštam da na egzistencijalnom planu potvrda o nekadašnjem postojanju astečke civilizacije ne može imati nikakva utjecaja na prehranu današnjeg meksičkog seljaka. Dopuštam da svi mogući dokazi koji bi se mogli predočiti kao potvrda o nekadašnjem postojanju bogate civilizacije Songhaija ne mogu izmijeniti činjenicu da su današnji Songhai pothranjeni, da su nepismeni, da lebde između neba i zemlje praznih glava i slijepa pogleda. Ali kao što smo više puta istaknuli, to strastveno traganje za nacionalnom kulturom nalazi svoje opravdanje u težnji svih koloniziranih intelektualaca da se distanciraju od zapadne kulture iz straha pred opasnošću da se u njoj ne izgube. Pošto su svjesni da su već na putu da se izgube, odnosno da budu

izgubljeni za svoj narod, ti se ljudi strastveno i bezumno vraćaju najdrevnijim pretkolonijalnim iskonima svoga naroda.

Učinimo još korak dalje. Nije isključeno da je ta strast i ta bjesomučnost posljedica skrivenih nada da ćemo — napustivši ovu našu sadašnju bijedu, ovaj prezir prema sebi samima, ovaj život pun odricanja i samozataje — otkriti divno i raskošno razdoblje koje će nas i u vlastitim očima i u očima drugih podići i vratiti nam dostojanstvo. Ponavljam: odlučio sam otići vrlo daleko u svojim slutnjama. Kolonizirani su intelektualci, možda i nesvjesno, odlučili krenuti što dublje u prošlost upravo zato što nisu mogli osjetiti nikakvu ljubav prema suvremenoj povijesti svojega naroda niti su se mogli oduševiti njegovim trenutnim barbarstvom. Nema sumnje, oni su s izuzetnim oduševljenjem otkrili kako ta prošlost nije nipošto sramna, nego obrnuto: da je časna, slavna i dostojanstvena. Polaganje prava na nacionalnu kulturnu prošlost ne znači samo rehabilitaciju, ne služi samo kao opravdanje za buduću nacionalnu kulturu. Ona je od presudnoga značenja za psiho-afektivnu ravnotežu koloniziranog. Zar već nismo pružili dovoljno dokaza o tome kako se kolonijalizam ne zadovoljava samo time da nametne svoj zakon sadašnjosti i budućnosti potlačene zemlje. Njemu nije dovoljno što je narod bacio u lance, što je njegov mozak lišio svakog oblika i sadržaja. Perverznošću svoje logike okomljuje se na prošlost potlačenog naroda, iskrivljuje je, unakažava i ništi. Taj pothvat da se obezvrijedi pretkolonijalna povijest dobiva danas svoje dijalektičko značenje.

Kad pomislimo na sve napore koji su uloženi kako bi se postiglo kulturno otuđenje, toliko značajno za kolonijalno razdoblje, postaje nam jasno da ništa nije bilo prepušteno slučaju i da je zadnji cilj kojemu je svjesno težila kolonijalna dominacija bio: uvjeriti domoroce kako ih je kolonijalizam izvukao iz mraka i kako bi odlazak kolona za njih značio povratak na barbarstvo, na život gomile, čopora. Kolonijalizam dakle nije nastojao da u podsvijesti domorodaca bude doživljen kao neka blaga i dobroćudna majka koja štiti svoje dijete od neprijatelja što ga okružuju, nego kao majka koja neprestano sprečava neko u biti bolesno dijete da počini samoubojstvo, da se pusti na volju svojim zloćudnim instinktima. Kolonijalna majka štiti dijete od njega samoga, od njegova ja, od njegove fiziologije, biologije i njegove ontološke zle kobi.

U takvoj situaciji zahtjevi koloniziranog intelektualca ne znače luksuz, nego smišljen program. Kolonizirani intelektualac koji se bori na području legitimnosti, koji želi predočiti dokaze, koji je spreman da se svuče do gola kako bi što bolje prikazao povijest svojega tijela, prisiljen je da pronikne u dubinu vlastitoga naroda.

Takvo pronicanje nema isključivo nacionalni značaj. Kolonizirani intelektualac, koji je odlučio povesti borbu protiv kolonijalističkih laži, vodit će tu borbu za cijeli kontinent. Prošlost postaje vrednota. Kultura koja je istrgnuta iz prošlosti da bi zablistala u punom sjaju nije kultura njegove zemlje. Jer ni kolonijalizam u svojim nastojanjima da obezvrijedi autohtonu kulturu nije vodio računa o različitostima, nije prestajao ponavljati da je crnac divljak, a za njega crnac nije ni Angolac ni Nigerijac. On je uvijek govorio samo o crncu. Za kolonijalizam taj je prostrani kontinent bio samo leglo divljaka, zemlja kojom hara praznovjerje i fanatizam, zemlja osuđena na prezir, prokleta od Boga, zemlja ljudoždera, zemlja crnaca. Osuda pogađa čitav kontinent. Kolonijalistička tvrdnja da je mračnjaštvo obilježje pretkolonijalnog razdoblja odnosi se na cijelu Afriku. Nastojanja koloniziranog da se rehabilitira i oslobodi kolonijalističkih okova odvija se u jednakim odnosima u kojima kolonijalizam vrši svoje pritiske. Kolonizirani intelektualac koji je, duboko proniknuvši u zapadnu kulturu, odlučio navijestiti postojanje jedne druge kulture, ne čini to nikad u ime Angole ili Dahomeja. Kultura koja se potvrđuje na taj način afrička je kultura. Crnac, koji nikad nije bio toliko crnac koliko je postao pod dominacijom bijelaca, kad odluči da stvara kulturu, da je potvrdi, dolazi do spoznaje kako mu povijest određuje točno područje djelatnosti, kako mu ukazuje na određeni put i kako je njegova zadaća otkriće crnačke kulture.

Ne može se poreći da su upravo Evropljani bili i ostali najodgovorniji za taj rasistički element u mišljenju ili barem u metodi mišljenja i da su neprestano suprotstavljali bijelu kulturu drugim »nekulturama«. Kolonijalizam nije želio gubiti vrijeme da opovrgava jednu po jednu kulturu različitih nacija. Stoga će i kolonizirani odmah odgovoriti u ime cijelog kontinenta. Posljednjih desetljeća književnost u Africi nije nacionalna, ona je crnačka. Pojam crnačke solidarnosti afektivna je ako ne i logična antiteza uvredama što ih je bijeli čovjek nanio ljudstvu. Samo je ta crnačka solidarnost, koja se suprotstavila preziru bijelaca, imala

snagu da ukloni zabrane i prokletstva. Kad su se gvinejski i kenijski intelektualci našli pred općim ostracizmom, pred sinkretističkim prezirom ugnjetača, njihova nova reakcija bila je da se dive sebi i da se opjevaju. Bezuvjetnu afirmaciju evropske kulture zamijenila je bezuvjetna afirmacija afričke kulture. Pjesnici proroci »crnoga svijeta« suprotstavili će staru Evropu mladoj Africi, dosadni razum poeziji, sputavajuću logiku razigranoj prirodi; s jedne je strane krutost, ceremonija, protokol, skepticizam, s druge naivnost, nemir, sloboda, pa i bujnost. Ali i neodgovornost.

Crnački pjesnici proroci ubrzo prelaze granice kontinenta. Već se čuju iz Amerike crnački glasovi koji se uključuju u tu himnu i pjevaju je s još većom snagom. »Crni svijet« se rađa, i Busija iz Gane, Birago Diop iz Senegala, Hampaté Ba iz Sudana, Saint-Clair Drake iz Chicaga spremni su da potvrde postojanje zajedničkih veza i istovjetnih smjernica.

U tom je smislu poučan i primjer arapskog svijeta. Zna se da je većina arapskog teritorija bila pod kolonijalnom prevlašću. Kolonijalizam je u tim područjima primijenio iste metode kako bi u glave domorodaca dobro utuvio da je u pretkolonijalnoj povijesti vladalo barbarstvo. Borba za nacionalno oslobođenje bila je popraćena pojavom poznatom pod imenom buđenja islama. Strast s kojom su suvremeni arapski pisci podsjećali narod na slavna razdoblja arapske povijesti odgovor je na laži okupatora. Narod se upoznaje s velikim imenima arapske književnosti, nekadašnja arapska civilizacija ističe se s istim žarom i zanosom kao i afričke civilizacije. Arapski su lideri pokušali oživjeti utjecaj slavnog Dar El Salama koji je tako snažno svijetlio u dvanaestom, trinaestom i četrnaestom stoljeću.

Na političkom planu Arapski savez odjelotvoruje tu volju za preuzimanjem povijesnog nasljeđa i teži da ga uzdiigne do najvišeg stupnja. Danas se arapski liječnici i pjesnici, unatoč granicama, povezuju u težnji da stvore novu arapsku kulturu i civilizaciju. U ime arapstva ti se ljudi ujedinjuju, u to ime nastoje i misliti. Pa ipak, u arapskom je svijetu nacionalni osjećaj sačuvao živost i pod kolonijalnom prevlašću kakva se ne može sresti u Africi. Stoga i nema u Arapskom savezu one neposredne bliskosti među ljudima. Obrnuto, paradoks je da svatko nastoji opjevati dostignuća vlastite nacije. I upravo zato što se kulturni fenomen oslobodio neizdiferenciranosti u kojoj se on javlja u afričkom svijetu, Arapi ne uspijevaju uvijek zatomiti

svoju individualnost pred zajedničkom stvari. Kulturni doživljaj pak nije nacionalan, nego arapski. Nije još pitanje u tome da se osigura nacionalna kultura, da se pokrenu pojedine nacije, nego da se prihvati arapska ili afrička kultura nasuprot sveopćoj osudi ugnjetača. Opaža se da su afrički i arapski zahtjevi intelektualca kolonizirane zemlje sinkretistički, da se postavljaju u ime čitavog kontinenta, dok arapski imaju i svjetske razmjere.

Povijesni uvjeti koji su afričke intelektualce prisilili da rasno obilježe svoje zahtjeve, da više govore o afričkoj nego o nacionalnoj kulturi, odvesti će ih u slijepu ulicu. Uzmi-mo kao primjer slučaj Afričkog društva za kulturu. To su društvo osnovali afrički intelektualci u želji da se međusobno upoznaju, da izmijene iskustva i rezultate istraživanja. Cilj je dakle toga društva bio da se potvrdi postojanje afričke kulture, da se ona odredi u okviru danih nacija, da se ukaže na unutarnje kretanje svake pojedine nacionalne kulture. Istodobno to je društvo imalo i drugu zadaću: da stane uz bok Evropskog društva za kulturu koje prijeti da se pretvori u svjetsko društvo za kulturu. U osnovi te odluke bila je dakle zabrinutost i nastojanje da budemo prisutni i dobro naoružani u svjetskom susretu, naoružani kulturom koja se rodila iz utrobe afričkog kontinenta. No uskoro će se pokazati kako je to društvo, nesposobno da odgovori na tolike zadatke, svoju djelatnost svelo na ekshibicionizam: pokazati Evropljanima da postoji afrička kultura, suprotstaviti se njihovoj nasrtljivosti i narcisizmu, to će uglavnom biti stav članova tog društva. Pokazali smo da je takav stav razumljiv i da se može opravdati kao reakcija na laži evropskih intelektualaca. Ali izopačenost ciljeva toga društva postaje još teža s razradom pojma crnstva (négritude). Afričko društvo postat će kulturno društvo crnoga svijeta i dovest će do uključenja dijaspore crnaca, a to znači do uključenja milijuna Crnaca rasutih po američkom kontinentu.

Crnci u Sjedinjenim Državama, u Centralnoj i Latinskoj Americi osjetili su stvarnu potrebu da se priključe matičnoj kulturi. Njihovi problemi nisu se bitno razlikovali od problema afričkih crnaca. Američki bijelci nisu se prema njima ponašali drukčije od bijelaca što su tlačili afričke crnce. Vidjeli smo kako su Evropljani navikli da sve crnce trpaju u isti koš. Za vrijeme prvog kongresa Afričkog društva za kulturu, koji je održan godine 1956. u Parizu, američki su Crnci spontano pomislili da su njihovi problemi

istovjetni s problemima njihove afričke braće. Govoreći o afričkim civilizacijama, afrički su intelektualci smatrali da su nekadašnji robovi ipak uživali kakva-takva građanska prava. Međutim, američki Crnci sve su se više uvjerali kako se egzistencijalna pitanja što ih oni sebi postavljaju ne podudaraju s pitanjima pred kojima su se našli afrički crnci. Crnci iz Chicaga nalikovali su na Nigerijce ili Tanganjikanke samo po tome što su se svi određivali u odnosu na bijelce. Ali, nakon tih prvih usporedaba, čim se subjektivnost primirila, američki su Crnci primijetili da su objektivna pitanja bitno različita. Autobusi slobode kojima američki Crnci i bijelci nastoje potisnuti rasnu diskriminaciju, po svojim načelima i po svojim ciljevima, imaju malo zajedničkog s herojskom borbom angolskog naroda protiv morskoga portugalskog kolonijalizma. Stoga su, u toku rada drugog kongresa Afričkog društva za kulturu, američki Crnci odlučili osnovati Američko društvo crnih intelektualaca.

Crnačko jedinstvo naišlo je dakle na prve zapreke u pojavama koje ukazuju na ljudsku povijesnost. Crnačka kultura, crnačkoafrička kultura raspala se na mnoštvo kultura, jer su ljudi koji su postavili sebi za cilj da je oživotvore uvidjeli kako je svaka kultura prije svega nacionalna i da se problemi Richarda Wrighta i Langstona Hughesa bitno razlikuju od problema Léopolda Senghora i Joma Kenyatte. I neke arapske države, koje su prve intonirale veliku himnu arapskog preporoda, morale su uvidjeti da su geografski položaj i ekonomska zavisnost njihove zemlje jači od prošlosti koju su željeli oživjeti. Stoga su današnje arapske države organski povezane s mediteranskim kulturnim društvima. Činjenica je da su te države izložene suvremenim utjecajima, uključene u nove poslovne smjerove, dok su mreže iz velikog arapskog razdoblja iščezle. Ali najznačajnija je činjenica da su politički režimi nekih arapskih država toliko međusobno različiti i tuđi jedan drugome da je svaki, pa čak i kulturni dodir među njima upravo nemoguć.

Očito je dakle da način na koji se ponekad pristupa problemu kulture u nekim zemljama može izazvati velike nesporazume. Nekultura crnaca i urođeno barbarstvo Arapa, kako to kaže kolonijalizam, moraju logično dovesti do egzaltacije kulturnih pojava, i to ne više nacionalnih nego kontinentalnih i u velikoj mjeri rasnih. U Africi je intelektualčev stav crnačko-afrički ili muslimansko-arapski.

Taj stav nema nacionalnog obilježja. Kultura se sve više odvaja od svagdašnjice. Zbija se oko ognjišta užarenih strasti i teško pronalazi konkretne putove, iako bi joj samo oni mogli donijeti plodnost, cjelovitost i punoću.

Ako je pothvat koloniziranog intelektualca povijesno ograničen, on ipak uvelike pomaže političarima da izdrže u borbi i dokažu njezinu opravdanost. Istina je da način djelovanja koloniziranog intelektualca poprima ponekad obilježje kulta, religije. Ali analiziramo li detaljnije te stavove, primijetit ćemo kako oni odražavaju svijest o opasnosti što im prijete da izgube i posljednju vezu s narodom. To propovijedanje vjere u postojanje nacionalne kulture zapravo je strastveno i zanosno vraćanje bilo čemu. Da bi se spasio, da bi odolio nadmoćnoj kulturi bijelaca, kolonizirani osjeća potrebu da se vrati nepoznatom iskonu, da se, bilo što bilo, izgubi u tom barbarskom narodu. Upravo zato što osjeća da postaje sve otuđeniji, odnosno da se pretvara u živu metu svih mogućih proturječnosti koja prijete da postanu nesavladljiva, kolonizirani se kuša izvući iz močvare u koju je upao i svojim zadnjim tjelesnim i moralnim snagama preuzima na sebe odgovornost da stvori i potvrdi nacionalnu kulturu. Postaje svjestan obveze da preuzme odgovornost za sve i za svakoga. Ne pristaje da bude samo branitelj nego sudionik zajedničke borbe, i kao takav ima pravo da ismije svoju kukavičku prošlost.

To mukotrпно i bolno kidanje s dosadašnjim životom nužno je. Ne obavi li se to, doći će do izvanredno teških psihoafektivnih osakaćenosti. Doći će do ljudi bez obale, bez granice, bez boje, bez zavičaja, bez korijena, ukratko, do anđela. Stoga se ne moramo čuditi ako netko od njih izjavi: »Govorim kao Senegalac i kao Francuz . . . kao Alžirac i Francuz . . .« Suočen s nužnošću da prihvati dvije nacionalnosti, dvije određenosti, arapski i francuski, nigerijski i engleski intelektualac, kad zaželi da bude uvjerljiv, odriče se jedne od tih dviju određenosti. Ali ponajčešće kad ne želi ili pak ne može birati, taj intelektualac pronalazi sva povijesna određenja koja su ga uvjetovala i smještava se u »univerzalnu perspektivu«.

Kolonizirani intelektualac baca se dakle s velikom pohlepom na osvajanje zapadne kulture. Poput usvojena djeteta koje neće prestati da istražuje nov obiteljski krug sve dok se u njegovoj psihi ne stvori barem najmanja klica sigurnosti, kolonizirani će intelektualac pokušati sve kako bi evropsku kulturu učinio svojom. Neće se zadovoljiti samo

time da upozna Rabelaisa ili Diderota, Shakespearea ili Edgara Poea nego će prisiliti svoj um na krajnje sudioništvo s tim ljudima.

*Gospoda nije bila sama
Imala je muža
Vrlo otmjena muža
On je citirao Racinea i Corneillea
I Voltairea i Rousseaua
I oca Hugoa i mladog Musseta
I Gidea i Valéryja
I još mnoge druge.²*

Ali čim nacionalističke stranke mobiliziraju narod u ime nacionalne nezavisnosti, kolonizirani će intelektualac ponekad cijelo to usvojeno znanje, koje je u jednom trenutku doživio kao nešto što ga otuđuje, odbaciti jednim potezom. No mnogo je lakše izjaviti da odbacujemo nego to zaista i učiniti. Intelektualac koji je s pomoću kulture prodro u zapadnu civilizaciju, koji je uspio da se s njom poistoveti, odnosno da se preobrazi, biva svjestan da mu matična kultura koju prihvaća iz želje da potvrdi vlastitu vrijednost svakako ne pruža reprezentativne ličnosti koje bi se mogle mjeriti s mnogobrojnim i blistavim ličnostima civilizacije osvajača. Povijest, koju su uostalom pisali ljudi Zapada i koja je njima bila namijenjena, ponekad je i povoljno ocijenila neka razdoblja afričke prošlosti. Ali neposredno suočen sa sadašnjošću svoje zemlje, promatrajući otvorenih očiju i »objektivno« svagdanja zbivanja na kontinentu, što ga želi učiniti svojim, taj intelektualac osjeća strah pred prazninom, sirovošću i divljaštvom. Osjeća kako se mora osloboditi te bijele kulture, napustiti je i potražiti nešto drugo, bilo što. Ne mogavši pronaći kulturnu snagu koja bi se mogla mjeriti sa snagom velike kulturne panorame što ju je prikazao osvajač, kolonizirani se intelektualac vrlo često vraća na stare strašću obilježene stavove, razvija psihologiju u kojoj prevladavaju osjetljivost i čulnost i nevjerojatna uzbuđljivost. To vraćanje unatrag, koje u početku znači traganje za načelnim utemeljenjem, svojim unutarnjim mehanizmom i vanjskim izgledom izaziva grčenje mišića.

2. René Depestre, *Face à la nuit*.

Na taj se način može u priličnoj mjeri objasniti stil koloniziranih intelektualaca koji žele izraziti fazu svijesti u trenutku njezina oslobađanja. Neujednačen stil, neobično slikovit, jer slika je pokretan most koji podsvjesnim energijama dopušta da se rasprše po okolnim livadama. Nemiran stil uzbudljiva ritma, od početka do kraja eruptivan, ali i stil žarkih i od sunca tamnih i preplanulih boja. Taj stil koji je svojedobno zapanjio Zapad nema rasnog obilježja, kao što se obično nastojalo tumačiti, nego odražava čovjeka koji se uhvatio ukoštac sam sa sobom, prisiljen da sebi zadaje bol, da istinski krvari vlastitom krvlju, da se sam oslobodi jednog dijela svojega bića u kojemu se već kriju klice gnjileži. Bolna i kratkotrajna borba u kojoj je snaga neizbježno morala zamijeniti načelo.

Premda poetski ovaj postupak dopire do neočekivanih visina, intelektualno vrlo često zapada u slijepu ulicu. Kad intelektualac, dosegavši vrhunac stapanja sa svojim narodom, kakav on bio da bio, najednom odluči udariti putem svagdašnjice, on iz svoje plemenite pustolovine može izvući strahovito jalove formule. Posebnu važnost daje običajima, tradicijama, pojavnostima, pa tako njegovo prisilno, bolno traženje ne podsjeća ni na što, nego na trivijalno traganje za egzotičnošću. To je razdoblje u kojemu intelektualci sa zanosom govore o najmanjim pojedinostima koje obilježavaju domaći svijet. *Boubou* postaje svetinja, pariške ili talijanske cipele zapostavljaju se na račun domaćih papuča. Jezik osvajača najedanput počinje peći usta. Pronaći svoj vlastiti narod znači ponekad u tom razdoblju htjeti da budeš crnac, ne crnac različit od drugih, nego pravi crnac, crnačko pseto, kako ga i naziva bijelac. Pronaći svoj narod znači postati *bicot*, postati što veći urođenik, stopljen do kraja: znači sam sebi potkresati krila koja su tek stala rasti.

Kolonizirani intelektualac odlučuje da iskorijeni sve loše navike stečene u kolonijalnom razdoblju i pokušava se na brzinu sjetiti dobrih navika naroda koji je vječni čuvar istine. Ogorčenje što ga taj postupak izaziva u kolonijalističkim krugovima zemlje samo pojačava njegovu odlučnost. Kad kolonijalisti, koji su se već naslađivali pobjedom nad asimiliranim intelektualcima, postanu svjesni da se i ti, po njihovu mišljenju već spašeni ljudi, ponovno pretvaraju u crnu gomilu, čitav se sistem počinje ljuljati. Svaki osvojeni crnački intelektualac, svaki obraćenik koji je odlučio da se vrati narodu ne znači samo neuspjeh kolonijalističkog pohvata nego je i simbol uzaludnosti i površnosti uloženog

napora. Svaki kolonizirani crnac koji se ponovno vraća svojem zavičaju znači radikalnu osudu i metode i režima, a kolonizirani intelektualac u sablazni koju je tim postupkom izazvao dobiva potvrdu o opravdanosti vlastitog postupka i ohrabrenje da u njemu ustraje.

Ako se odlučimo da u djelima koloniziranih pisaca potražimo različite faze koje obilježavaju taj razvojni put, otkrit ćemo proces koji se odvijao u tri etape. U prvoj etapi kolonizirani je intelektualac usvojio kulturu zavojevača. Njegova se djela od početka do kraja podudaraju s djelima kolega iz metropole. Imaju evropsku inspiraciju i lako se dovode u vezu s određenim književnim strujanjima u metropoli. To je razdoblje integralne asimilacije. U toj se literaturi mogu sresti parnasovci, simbolisti, nadrealisti.

Drugo razdoblje pokazuje koloniziranog koji već dolazi k svijesti i odlučuje se na traganje za izgubljenom prošlošću. To stvaralačko razdoblje obilježeno je vraćanjem na stare tradicije, o čemu smo upravo govorili. Ali kako kolonizirani intelektualac ne živi sa svojim narodom i kako su njegove veze s narodom samo izvanjske, on se ograničava na sjećanje. Davni događaji iz djetinjstva izvlače se iz dubine sjećanja, stare priče prepričavaju se u funkciji neke usvojene estetike i pogleda na svijet koji je stvoren u drugim podnebljima. Ponekad u toj predborbenoj književnosti izbija humor i radost. U tom razdoblju straha, nelagode, smrti, pa i gađenja, čim se oslobodimo mučnine, već osjećamo kako iza nje nadolazi smijeh.

Napokon, u trećem, takozvanom borbenom, razdoblju kolonizirani intelektualac, pošto se prije već pokušao stopiti s narodom i nestati u njemu, sad naprotiv budi narod. Više ga ne uspavljuje, nego obrnuto, budi u njemu borbenu svijest. To je razdoblje borbene, revolucionarne i nacionalne književnosti. Velik broj muškaraca i žena koji nikad prije nisu ni pomišljali da se bave književnim radom, u ovom razdoblju, našavši se u iznimnim situacijama, u zatvoru, u šumi ili uoči smrtno kazne, osjećaju potrebu da izraze naciju, da napišu rečenicu koja govori u ime naroda, da postanu tumači nove stvarnosti koja se rađa.

No ipak će prije ili kasnije kolonizirani intelektualac uvidjeti da se nacija ne potvrđuje polazeći od kulture. Naciju zastupamo sudjelujući u borbi što je narod vodi protiv okupatorskih snaga. Ni jedan kolonijalistički režim ne može zasnivati svoju legitimnost na nepostojanju kulture u osvojenim područjima. Nikad nećemo postidjeti kolonijali-

zam predočavajući mu slabo poznato kulturno blago. Kolonizirani intelektualac nije svjestan da upravo u trenutku kad se trudi da stvori kulturno djelo upotrebljava tehniku i jezik koje je posudio od osvajača. Zadovoljava se da tim sredstvima utisne pečat koji bi trebao biti nacionalan, a koji međutim čudesno podsjeća na egzotiku. Intelektualac koji se s pomoću kulturne djelatnosti želi vratiti svome narodu ponaša se zapravo kao stranac. Ponekad čak pribjegava i dijalektima, želeći time pokazati svoju spremnost da se što više približi narodu, ali njegove misli i brige nemaju mnogo zajedničkoga sa stvarnim prilikama u kojima žive žene i muškarci njegove zemlje. Vrlo je često kultura prema kojoj taj intelektualac pokazuje sklonost samo skup partikularističkih kultura. Želio bi pristupiti narodu, a zapravo pristupa samo njegovim vanjskim manifestacijama koje tek površno odražavaju bogat unutrašnji i neprestano nov život. Objektivnost koja odmah udara u oči i čini se da je obilježje naroda zapravo nije ništa drugo nego mrtav i već negiran rezultat mnogobrojnih i ne uvijek odgovarajućih manifestacija neke dublje zbilje koja je u jeku obnove. Umjesto da krene u potragu za tom zbiljom, dopušta da ga privuku te mumificirane prnje koje međutim u svojoj nepromijenjenosti upravo znače nijekanje, prevladavanje i iznalaženje novoga. Kultura nema transparentnosti narodnih običaja. Ona izričito izbjegava svako pojednostavnjivanje: U svojoj biti oprečna je običajima koji uvijek predstavljaju iskvarenu kulturu. Želja da se vratimo zaboravljenim tradicijama ili da ih oživimo ne znači biti samo protiv povijesti nego i protiv vlastitog naroda. Kad narod krene u oružanu pa i u političku borbu protiv nesmiljenog kolonijalizma, tradicija dobiva drugi smisao. Ono što je prije bila tehnika pasivnog otpora, sada može doživjeti oštru osudu. Tradicije su u borbenoj fazi nerazvijene zemlje vrlo labilne i njihovo je djelovanje centrifugalno. Stoga i intelektualac vrlo često gubi korak s vremenom. Narodi koji su se borili pokazuju sve veći otpor prema demagogiji, a prevelika revnost da ih ropski slijedimo može imati za posljedicu da budemo proglašeni običnim oportunistima ili barem onima koje je vrijeme pregazilo.

Na području likovne umjetnosti kolonizirani stvaraoci, želeći po svaku cijenu stvoriti nacionalno djelo, svode svoju umjetnost na stereotipno reproduciranje pojedinosti. Ti umjetnici, koji dobro vladaju suvremenom tehnikom i aktivno su sudjelovali u velikim pokretima suvremenog sli-

karstva i arhitekture, sad napuštaju i osporavaju tu njima stranu kulturu i u potrazi za autentičnim nacionalnim izrazom odlučuju se za ono za što smatraju da predstavlja konstante nacionalne umjetnosti. Ali zaboravljaju da su oblici mišljenja, način prehrane, suvremena tehnika informacije, izražavanja i odijevanja dijalektički izmijenili način mišljenja i da su konstante, koje su u kolonijalnom razdoblju imale zaštitnu funkciju, pretrpjele strahovito radikalne promjene.

Stvaralac koji je odlučio da u svom djelu prikaže nacionalnu istinu paradoksalno se okreće prema prošlosti, prema nesuvremenosti. Njegove su težnje u biti usmjerene prema preživjelom načinu mišljenja, prema površnom, mrtvom i već ustaljenom znanju. Kolonizirani intelektualac koji želi stvoriti izvorno djelo morao bi znati da je nacionalna istina prije svega nacionalna stvarnost. On mora poći od samog izvorišta znanja.

Za vrijeme kolonijalnog režima kolonizirani slikar ostaje ravnodušan prema problemima nacionalnog života. Opređeljuje se za apstraktnu nefigurativnu umjetnost ili, još češće, specijalizira se za mrtvu prirodu. Naprotiv, u nezavisnoj zemlji njegova nastojanja da se što više približi narodu navode ga na vjerno predočavanje nacionalne stvarnosti. Njegovo izražavanje, međutim, lišeno je ritma, smireno je i ukočeno, tako da više podsjeća na smrt nego na život. Stručnjaci sa zanosnim oduševljenjem stoje pred tako izvanredno prikazanom istinom, ali mi imamo pravo da se upitamo: je li to odista tako i nije li tim razdobljem u kojem narod krči svoj put prema povijesti ona već prevladana, negirana i stavljena u pitanje.

Do istih bismo zaključaka došli osvrnemo li se na poeziju. Nakon razdoblja usvajanja tuđih uzora rimovanog pjesništva javlja se poetski ritam tam-tam, poezija pobune, ali analitička, opisna poezija. Pjesnik ipak mora shvatiti da ništa ne može zamijeniti svjesno i nepovratno sudjelovanje u narodnoj oružanoj borbi. Navest ćemo još jedan odlomak iz Depestreove poezije:

*»Gospođa nije bila sama
Imala je muža
Muža koji je sve znao
Ali iskreno govoreći nije znao ništa
Jer nema kulture bez ustupaka*

*Bez ustupka vlastite krvi i mesa
Bez ustupka samoga sebe drugima
Bez ustupka koji sigurno vrijedi
Kao klasicizam i romantizam
I sve ono čime napajaju naš duh.³*

Kolonizirani pjesnik koji teži stvoriti nacionalno djelo, koji je odlučio opisati narod, promašit će cilj ako prije negoli progovori već nije bio spreman na ustupak o kojemu pjeva Depestre. Francuski pjesnik René Char shvatio je to dobro istakavši da »poetsko djelo izvire iz subjektivnog stava i objektivnog izbora. Poetsko je djelo dinamičko spajanje određenih izvornih vrednota i u isto vrijeme uvjetovano je odnosom prema onome koji taj odnos oživotvornjuje«. ⁴

Da, prva je dužnost koloniziranog pjesnika da jasno odredi narod kao subjekt svojega stvaralaštva. Ne može se odlučnim koracima krenuti naprijed ako nismo postali svjesni svog otuđenja. Sve smo uzeli od druge strane. Druga pak strana ništa nam ne daje, a da nas istodobno na bezbroj zaobilaznih načina ne pokušava usmjeriti u svom pravcu, da nas s pomoću bezbroj podvala i lukavstava ne pokušava privući, zavesti, zarobiti. Uzeti, u mnogo čemu znači isto što i biti uzet. Stoga nije dovoljno što se pokušavamo izvući mnoštvom deklaracija i protesta. Nije dovoljno da se priključimo narodu u njegovoj prošlosti u kojoj on više nije, nego u trenutku kad se on tek sprema na pokret i nakon čega će sve najedanput biti stavljeno u pitanje. Moramo se prenijeti na ono mjesto prikrivenog neravnovjesja u kojem se nalazi narod, jer — nemojmo se varati — upravo se tu oplemenjuju njegova čuvstva i osvješčuju njegove spoznaje.

Keita Fodeba, danas ministar unutrašnjih poslova republike Gvineje, dok je još bio direktor Afričkog baleta, nije zloupotrebljavao stvarnost koju mu je nudio njegov gvinejski narod. U revolucionarnoj perspektivi reinterpretirao je sve ritmičke slike svoje zemlje. Učinio je i više. U njegovu malo poznatom pjesničkom djelu neprestano je prisutno nastojanje da se odredi historijski trenutak borbe, da se

3. René Depestre, *Face à la nuit*.

4. René Chare, *Partage Formel*.

ograniči područje na kojem će se voditi akcija i ideje oko kojih će se kristalizirati narodna volja. Evo pjesme Keite Fodebe koja je pravi poziv na razmišljanje, na razobličavanje i na borbu.

ZORA AFRIKE

(Zvuk gitare)

Svitalo je. Seoce koje je plesalo sve do ponoći uz pratnju tam-tama polagano se budilo. U prnje odjeveni pastiri vodili su stada u dolinu svirajući frulu. Noseći kanarise djevojke su koračale jedna za drugom vijugavom stazom prema izvoru. U dvorištu marabuta skupina djece pjevušila je u koru stihove Kurana.

(Zvuk gitare)

Svitalo je. Borba dana i noći. Ali noć je malaksala i lagano izdiše. Nekoliko zraka sunca kao vjesnici pobjede dana, još uvijek plašljivi i blijedi, pomaljali su se na obzoru, posljednje zvijezde blago su nestajale iza užarenih grmova rumenih oblaka.

(Zvuk gitare)

Svitalo je. A tamo, u dnu prostrane ravnice s purpurnim rubom, obris pognuta čovjeka koji kopa: obris Nama-na, ratara. Na svaki udar njegove motike prestravljene ptice odlijetale su i strelovitim zamahom krila spuštale se na mirne obale Džolibe, velike rijeke Nigera. Njegove hlače od sivog pamuka, natopljene rosom, povijale su travu na obje strane. Znojio se, neumoran, neprestano pognut, spretno rukujući svojim oruđem; trebalo je zatrpati sjeme prije velikih kiša.

(Zvuk kore)

Svitalo je. Još uvijek je svitalo. Ptice su u krošnjama lepršale i najavljivale dan. Po rosnoj livadi jedan je dječak, noseći preko ramena tobolac sa strijelama, zadihano trčao prema Namanu. Vikao mu je: »Brate Namane, seoski poglavica zove vas pod zbornu stablo.«

(Zvuk kore)

Iznenaden tako ranim pozivom, ratar ostavlja oruđe i upućuje se prema selu koje sad blista u sjaju tek rođenog sunca. Ozbiljniji nego ikad, Starci su već zasjedali. Kraj njih je, odjeven u uniformu, okružni stražar, nepomičan i spokojan pušio lulu.

(Zvuci kore)

Naman sjeda na ovčju kožu. Poglavičin žrec ustaje da bi skupštini priopćio volju Staraca. »Bijelci su poslali okružnog stražara da zatraži jednog čovjeka koji će poći u rat u njihovu zemlju. Ugledni su ljudi, nakon vijećanja, odlučili poslati najodabranijeg mladića naše rase da u ratu bijelih prikaže hrabrost koja je oduvijek resila naše ljude.«

(Zvuci gitare)

Naman, čiji su krupan stas i bujanje mišića svaku večer slavile djevojke u skladnim stihovima, bio je za to određen. Ljupka Kadia, njegova mlada supruga, utučena tom viješću, prestala je načas tucati rižu, odložila je mužar u hambar i zatvorila se bez riječi u kolibu da oplače svoju nesreću supregnutim jecajima. Kako joj je smrt oduzela prvoga muža, nije mogla shvatiti da joj bijeli odvođe i Namana, u kojega je polagala sve svoje obnovljene nade.

(Zvuci gitare)

Sutradan je, unatoč njezinim suzama i jecajima, ozbiljan zvuk tam-tama otpratio Namana do male seoske luke gdje se ukrcao na motorni čamac, koji ga je odveo u okružno mjesto. Navečer su djevojke, umjesto da po običaju plešu na glavnom trgu, došle bdjeti u Namanovu predsoblju i tu kraj zapaljena ognjišta razgovarale su sve do jutra.

(Zvuci gitare)

Nekoliko je mjeseci prošlo a u selo nije doprla nikakva vijest o Namanu. Sirota Kadia toliko se bila zabrinula da

se obratila poznatom vraču iz susjednog sela. I Starci su o tome održali kratak sastanak koji je ostao obavijen tajnom.

(Zvuci kore)

Napokon je jednoga dana došlo u selo Namanovo pismo naslovljeno na Kadiju. Zabrinuta za svojega supruga, još je iste noći, nakon mučnog, višesatnog hodanja, stigla do okružnog mjesta gdje joj je prevodilac pročitao poruku.

Naman se nalazi u sjevernoj Africi, zdravlje ga dobro služi i pita za žetvu, za blagdane, za plesove, za stablo dogovora, za selo ...

(Balafong)

Te su noći starije žene dopustile mladoj Kadiji da u dvorištu najstarije od njih prisustvuje uobičajenom večernjem razgovoru. Seoski poglavica, sretan zbog dobivene vijesti, priredio je gozbu za sve okolne prosjake.

(Balafong)

Opet je prošlo više mjeseci i svi su ponovno zabrinuti jer ništa nisu saznali o Namanu. Kadia je već smišljala da ponovo pođe k vraču, kad joj stiže i drugo pismo. Naman je, nakon Korzike i Italije, sad bio u Njemačkoj i ponosio se dobivenim odlikovanjem.

(Balafong)

Zatim je stigla obična dopisnica s viješću da je Naman pao u njemačko zarobljeništvo. Ta je novost svom težinom pritisnula selo. Starci su održali vijeće i odlučili da Naman već sad ima pravo zaplesati Dougu, sveti orlovski ples, koji ne može zaplesati tko nije učinio značajno djelo, ples careva malinké, čiji je svaki korak etapa u povijesti Malija. Bila je to utjeha za Kadiju kad je vidjela da je njezin muž uzvišen na dostojanstvo narodnih junaka.

(Zvuci gitare)

Vrijeme je prolazilo ... Prošle su dvije godine ... Naman je još uvijek u Njemačkoj. Više nije pisao.

(Zvuci gitare)

Jednoga lijepog dana seoski je poglavica primio iz Dakara nekoliko redaka koji su najavljivali Namanov skori dolazak. Odjeknuli su zvuci tam-tama. Plesalo se i pjevalo do zore. Djevojke su skladale nove pjesme u čast njegova dolaska, jer stare koje su mu bile posvećene nisu govorile ništa o Dougi, slavnom plesu Mandinga.

(Tam-tam)

Ali, mjesec dana kasnije, kaplar Musa, veliki Namanov prijatelj, posla ovo tragično pismo Kadiji: »Svitalo je. Nalazili smo se u Tiaroye-sur-Mer. U teškoj prepirci s našim bijelim poglavicama iz Dakra jedno je tane mučki pogodilo Namana. On sada počiva u senegalskoj zemlji.«

(Zvuci gitare)

Odistą je svitalo. Prvi zraci sunca, dodirujući blago površinu mora, pozlačivali su njegove zapjenušene valove. Pod daškom povjetarca, kao rastužene tom jutarnjom bitkom, palme su blago nagibale svoja debela prema oceanu. Bučna jata gavrana svojim su graktanjem najavljivala tragediju koja je okrvavila svitanje u Tiaroyeu... a u zažarenom lazuru, upravo iznad Namanova tijela, krilio se golemi orao. Kao da mu je govorio: »Namane! Ti nisi zaplesao ples koji nosi tvoje ime. Plesat će ga drugi.«

(Zvuci kore)

Izabrao sam ovu dugu pjesmu prije svega zbog njezine neprijeporne pedagoške vrijednosti. Tu su stvari jasne. Ekspozicija je precizna i postupna. Razumijevanje pjesme nije samo intelektualni nego i politički čin. Shvatiti tu pjesmu znači shvatiti ulogu koju treba odigrati, stav koji treba odabrati, znači oštriti vlastito oružje. Nema koloniziranog koji ne bi razumio poruku što je ova pjesma u sebi nosi. Naman, junak evropskih bojišta, Naman koji se nikad nije prestajao boriti da očuva snagu i trajnost metropole, Naman ubijen policijskim mecima u trenutku kad se ponovno sreće s rodnom zemljom, to je Sétif godine 1945,

Fort-de-France, Sajgon, Dakar, Lagos. Svi oni crnci i Arapi koji su se borili za slobodu Francuske ili za britansku civilizaciju, svi su oni u ovoj pjesmi Keite Fodebe.

Ali Keita Fodeba vidi i dalje. Pošto je domaće ljude iskoristio na bojnopolju, kolonijalizam ih sad kao bivše borce upotrebljava za razbijanje oslobodilačkih pokreta. Savezi bivših boraca u kolonijama najjača su antinacionalistička snaga. Pjesnik Keita Fodeba pomogao je ministru unutrašnjih poslova da razbije zavjere što ih je pripremao francuski kolonijalizam. I, odista, francuska tajna služba namjeravala je uz pomoć bivših boraca srušiti, između ostalog, tek izbornu gvinejsku nezavisnost.

Kad kolonizirani čovjek koji piše za svoj narod pribjegava prošlosti, tada to mora učiniti s namjerom da otvori put budućnosti, da pozove na akciju, da razbudi nadu. No da bismo osigurali nadu, da bismo joj dali punoću, potrebno je da sudjelujemo u akciji, da se dušom i tijelom uključimo u nacionalnu borbu. Možemo govoriti o svemu, ali kad jednom odlučimo progovoriti o onom jedinstvenom pothvatu u životu čovjeka da rastvori horizonte, da unese svjetlost u vlastiti zavičaj, da uzdigne sebe i svoj narod, tada je neophodno prionuti i snagom naših mišića.

Odgovornost koloniziranog intelektualca nije samo odgovornost prema nacionalnoj kulturi nego potpuna odgovornost prema cjelokupnoj naciji, dok je kultura zapravo samo jedan njezin oblik. Kolonizirani intelektualac ne bi trebao odviše razmišljati o razini svoje borbe, o području na kojemu će povesti nacionalnu bitku. Boriti se za nacionalnu kulturu znači zapravo boriti se za oslobođenje nacije, jer je ono jedini temelj na kojemu kultura postaje moguća. Nema kulturne borbe koja bi se mogla voditi izdvojeno od narodne borbe. Na primjer, svi oni muškarci i žene što u Alžiru goloruki nasreću na francuski kolonijalizam nisu ravnodušni prema nacionalnoj alžirskoj kulturi. Nacionalna alžirska kultura oblikuje se i dobiva sadržaj u toku tih borbi u tamnicama, na gubilištima, u napadnutim i razrušenim vojnim francuskim bazama.

Nije dakle potrebno uranjati u prošlost da bi se u njoj pronašli elementi koji povezuju narod, nasuprot kolonijalističkim nastojanjima što žele falsificirati i obezvrijediti naciju. Potrebno je raditi i boriti se ukorak s narodom da bismo odredili vlastitu budućnost i pripremili tlo iz kojega već niču snažne klice. Nacionalna kultura nije folklor u kojemu je apstraktni populizam mislio da je prava istina o

narodu. Ona nije naslaga okamenjenih apsolutnih čina koji se sve teže mogu povezati sa suvremenom narodnom zbiljom. Nacionalna kultura su sva ona nastojanja što ih narod čini na području misli da bi opisao, opravdao i opjevao akciju s pomoću koje se konstituirao u narod i održao. Prema tome, u nerazvijenim zemljama nacionalna kultura mora biti u središtu narodnooslobodilačke borbe koju te zemlje vode. Afrički intelektualci koji se još uvijek bore u ime crnačko-afričke kulture, koji organiziraju sve više kongresa, u ime jedinstva te kulture moraju napokon postati svjesni da se njihova djelatnost danas svodi samo na to da uspoređuju iskopine i sarkofage.

Ne postoji zajedništvo sudbine senegalske i gvinejske nacionalne kulture, nego zajedništvo sudbine gvinejske i senegalske nacije, što su pod jarmom istoga francuskog kolonijalizma. Ne može se dokazati sličnost senegalske i gvinejske nacionalne kulture samo time što su rukovodstva tih dvaju naroda odlučila postaviti probleme u srodne perspektive: problem oslobođenja, sindikalne probleme, ekonomske probleme. Pa čak i tada ne bi došlo do apsolutnog identiteta, jer se ritam naroda ne poklapa s ritmom njegovih rukovodilaca.

Nema kultura koje bi bile međusobno do kraja istovetne. Zamišljati da se može stvoriti crnačka kultura znači prije svega nepojmljivo zaboraviti da crnci kao pojam iščezavaju, jer upravo oni koji su ih izmislili sad prisustvuju rastvaranju vlastite ekonomske i kulturne nadmoći.⁵ Neće biti crnačke kulture, jer se ni jedan političar ne smatra pozvanim da osnuje crnačke republike. Problem je u tome da saznamo kakvo su mjesto ti ljudi namijenili svojemu narodu, kakvu vrst društvenih odnosa kane uspostaviti, kako zamišljaju budućnost čovječanstva. To je bitno. Sve ostalo je literatura i mistifikacija.

Godine 1959. afrički intelektualci, okupljeni u Rimu, nisu prestajali govoriti o jedinstvu. Jedan od najžešćih po-

5. Prilikom posljednje podjele nagrada u Dakaru predsjednik senegalske republike, Léopold Senghor, odlučio je uvrstiti u program proučavanje pojma crnstva. Ako je želja koju izražava predsjednik republike Senegala povijesnog značenja, mi to možemo samo srdačno pozdraviti. Ako se, međutim, radi o tome da se na silu proizvede svijest o crnoj pripadnosti, onda to znači okretanje leđa historiji koja je već ustvrdila činjenicu o iščezavanju crnačke većine.

bornika toga kulturnog jedinstva, Jacques Rabemananjara, danas je ministar u vladi Madagaskara i kao takav odlučio je da sa svojom vladom zauzme neprijateljski stav protiv alžirskog naroda u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda. Da je ostao vjeran samom sebi, Rabe bi dao ostavku na dužnost u vladi i osudio ljude koji su tvrdili da predstavljaju utjelovljenje volje malgaškog naroda. Onih devedeset tisuća mrtvih na Madagaskaru nisu ovlastili Raba da se u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda suprotstavi težnjama alžirskog naroda.

Crnačko-afrička kultura izrasta iz narodne borbe, a ne iz pjesama, poezije ili folklora. Senghor, koji je također član Afričkog društva za kulturu i zajedno s nama sudjelovao u rješavanju pitanja afričke kulture, nije se ustručavao narediti svojoj delegaciji da pruži podršku francuskim tezama o Alžiru. Pripadništvo crnačko-afričkoj kulturi, jedinstvenoj afričkoj kulturi, potvrđuje se prije svega u pružanju bezuvjetne podrške narodima u njihovoj borbi za oslobođenje. Ne može se težiti za širenjem afričke kulture, a da se istodobno ne borimo za konkretno uspostavljanje uvjeta te kulture, to jest za oslobođenje kontinenta.

Naglašavam da nas nikakvi razgovori ili proglesi o kulturi neće odvratiti od naše osnovne obveze, od obveze da oslobodimo naš nacionalni teritorij, da se neprestano borimo protiv novih oblika kolonijalizma i da nipošto ne dopustimo našim rukovodiocima da se nekritično dive jedan drugome.

Međuuvjetovanost nacionalne kulture i oslobodilačkih borbi

Kolonijalna dominacija, upravo zato što je totalna i što zanemaruje različitosti, uspjela je zadržavajući raščiniti kulturni život podređenog naroda. Nepriznavanje nacionalne stvarnosti, novi pravni odnosi što ih je uspostavila okupatorska vlast, potiskivanje domorodaca i njihova načina života na periferiju kolonijalnog društva, ekonomsko razvlaštenje, osiromašenje i sistematsko podjarmljivanje muškaraca i žena omogućuju to predavanje kulture zaboravu.

Na našem prvom kongresu prije tri godine objasnio sam kako u kolonijalnom društvu dinamizam vrlo brzo ustupa mjesto statičnom zauzimanju stavova. Kulturno područje svedeno je unutar granica označenih ogradama i putokazima. Postoji mnoštvo najelementarnijih obrambenih mehanizama koji se svi iz više razloga mogu shvatiti kao puki nagon za samoodržanjem. Obilježje tog razdoblja jest u tome što se ugnjetač više ne zadovoljava objektivnim nepostojanjem nacije i kulture podjarmljenog naroda, nego sad ulaže sve napore kako bi koloniziranog prisilio da prizna inferiornost vlastite kulture koja se temelji na porivima, da prizna nepostojanje vlastite nacije, u krajnjem slučaju i neizgrađenost i nerazvijenost vlastite biološke strukture.

U takvim prilikama reagiranja koloniziranih nisu jedinstvena. Dok mase zadržavaju netaknute čak i one tradicije koje su u najvećoj opreci s kolonijalnom situacijom, dok se stil narodnih rukotvorina sve više pretvara u stereotipni formalizam, intelektualac grčevito i izbezumljeno želi po svaku cijenu usvojiti kulturu okupatora, ne propuštajući pri tome da što više obezvrijedi svoju nacionalnu kulturu

ili se pak gubi u temeljitom, sustavnom, strastvenom i ubrzo neplodnom skupljanju i popisivanju vrednota vlastite kulture.

Zajedničko je obilježje tih pokušaja u tome što oba zapadaju u nedopustive proturječnosti. Bježao on od vlastite kulture ili ostajao u njoj, kolonizirani intelektualac ne može biti djelotvoran upravo zato što prethodno nije temeljito analizirao kolonijalne situacije. Kolonijalna situacija potpuno zaustavlja razvitak čitave nacionalne kulture. Niti ima niti može biti nacionalne kulture, nacionalnog smjera kulture, kulturnih nacionalnih otkrića ili preobražaja u sklopu kolonijalne dominacije. Ponegdje se i ponekad javljaju smioniji pokušaji da se potaknu življa kulturna kretanja, da se unesu novi sadržaji, oblici, ugođaji. Neposredan, vidljiv i opipljiv učinak tih poticaja ništavan je. Ali, pokušamo li do kraja proniknuti u posljedice što ih ti pokušaji izazivaju, primijetit ćemo da je već u toku proces razbistrivanja nacionalne svijesti, da je dominacija stavljena pod znak pitanja i da se javlja mogućnost oslobodilačke borbe.

Pod kolonijalnom dominacijom nacionalna se kultura neprestano osporava i sistematski razara. Ubrzo biva osuđena na ilegalnost. Taj duh ilegalnosti odmah dolazi do izražaja u reagiranjima okupatora koji ljubav prema nacionalnim tradicijama tumači kao odanost naciji i opiranje kolonijalnoj dominaciji. To tvrdokorno čuvanje kulturnih oblika osuđenih od kolonijalnog društva već je samo za sebe nacionalna manifestacija. Ali takva manifestacija podliježe zakonima inercije. Ne ide u napadaj, ne zahtijeva uspostavljanje novih odnosa. To je okupljanje oko jedne jezgre koja postaje sve manja, nepokretnija i praznija.

Poslije jednog ili dva stoljeća eksploatacije nastupa potpuna obamrlost kulturnoga nacionalnog života. Nacionalna kultura pretvara se u skladište tradicionalnih plesova i načina odijevanja, razmravljenih institucija. Zakočena je, bez stvaralačkih i razvojnih svojstava. Siromaštvo naroda, nacionalna potisnutost i sputanost kulture zapravo su jedno te isto. Nakon stoljetne kolonijalne dominacije zatječemo samo još ukrućene, nataložene i okamenjele ostatke negdašnje kulture. Gašenje nacionalnog života i agonija nacionalne kulture uzajamno se uvjetuju. Stoga i jest naš glavni zadatak da slijedimo razvitak njihove međuovisnosti u toku oslobodilačke borbe. Poricanje nacionalne kulture, prezir prema svakoj manifestaciji nacionalnih akcija i emocija,

stavljanje izvan zakona svake organizacije, sve to izaziva agresivne istupe koloniziranih. No to su samo neizdiferencirani, anarhični i nedjelotvorni refleksi. Kolonijalna eksploatacija, neimaština i svagdanje gladovanje sve više i više guraju kolonizirane u otvorenu i organiziranu borbu. Postupno i neprimjetno pretežna većina naroda sve jasnije uviđa i osjeća potrebu konačnog obračuna. Napetosti, kojih prije nije bilo, sve više rastu. Međunarodni događaji, čitavi blokovi kolonijalnog imperija koji se ruše, proturječnosti unutar kolonijalističkog sistema, sve to krijepi i pojačava borbenost, razvija i učvršćuje nacionalnu svijest.

Te nove napetosti, prisutne na svim razinama kolonijalne stvarnosti, nalaze odjeka i u kulturi. Tako u domaćoj književnosti dolazi do relativne hiperprodukcije. Od loše reprodukcije ugnjetača, što je bila prije, domorodačka književnost postaje sve bogatija unutrašnjim razlikama i sve više izražava volju za samosvojnošću. Inteligencija, koja je u razdoblju potlačenosti bila isključivo potrošačka, sad postaje produktivna. U početku ta književnost najradije govori jezikom poezije i drame. Kasnije prelazi na romane, novele i eseje. Kao da postoji neka vrst unutrašnje organizacije, unutrašnje zakonitosti izraza na temelju koje se poetske manifestacije javljaju sve rjeđe što su jasniji ciljevi i metode oslobodilačke borbe. Biraju se potpuno nove teme. Sve manje srećemo one ogorčene i očajničke optužbe, ona otvorena i eklatantna nasilja koja, u krajnjoj liniji, umiruju okupatora. Kolonijalisti su, u prijašnjem razdoblju, ohrabivali te pokušaje, podržavali ih. Ogorčene osude stanja, otvoreno iznesena bijeda, jasno izražena strast, sve to zapravo okupator prima kao neku vrst katarze. Pomagati takav način izražavanja znači za nj u stanovitu smislu izbjeći dramatizaciju, raščistiti atmosferu.

Ali, ta situacija može biti samo prolazna. Jačanje nacionalne svijesti u narodu usmjerava i određuje književne manifestacije koloniziranog intelektualca. Uzajamna povezanost naroda poziv je intelektualcu da pođe dalje od jauka. Optužba ustupa mjesto istrazi da bi se na kraju pretvorila u osudu. Zatim slijedi lozinka. Kristalizacija nacionalne svijesti revolucionira književne rodove i teme stvarajući ujedno potpuno novu publiku. I dok se u početku kolonizirani intelektualac obraćao isključivo ugnjetaču, s namjerom da ga pridobije ili optuži na temelju etničkih i subjektivističkih kategorija, sad se sve više i više obraća vlastitom narodu.

Tek se od ovog trenutka može govoriti o postojanju nacionalne kulture. Na području literarnog stvaralaštva ponovno se javljaju i produbljuju tipične nacionalne teme. To je istinska borbena književnost po tome što se čitav narod poziva na borbu za nacionalni opstanak. Borbena je po tome što stvara, oblikuje i izgrađuje nacionalnu svijest otvarajući joj nove i neograničene perspektive. Borbena po tome što je odgovorna, po tome što je to volja vezana uza svoje vrijeme.

I usmena književnost, čije su pripovijetke, epopeje, narodne pjesme nekad predstavljale određeni i nepromjenjivi repertoar, počinje se mijenjati. Pripovjedači, nekad puki recitatori određenih epizoda, nadahnjuju sad te epizode životom unoseći sve značajnije izmjene. To je želja da se aktualiziraju sukobi, da se moderniziraju oblici drevnih borbi, imena junaka, vrsti oružja. Sve se više javlja aluzija kao pripovjedačka tehnika. Formulu: »Nekoć, prije mnogo, mnogo godina dogodilo se ...« zamijenila je dvosmislenija: »Ono što ćete sada čuti dogodilo se negdje, ali bi se to isto danas ili sutra moglo dogoditi i ovdje.« Primjer Alžira u tom je smislu vrlo poučan. Počevši od 1952—53. pripovjedači, koji su već postali dosadni ponavljajući uvijek isto, sad iz temelja mijenjaju i način izlaganja i sadržaje svojih pripovijedaka. Nekad malobrojna i razasuta, publika sad postaje kompaktna. Epsko pjesništvo sa svojim tipizirajućim kategorijama ponovno oživljuje. To je prava pučka predstava koja ponovno dobiva kulturnu vrijednost. Kolonijalizam se nije prevario kad je, počevši od 1955, počeo sistematski lišavati slobode te pučke pjevače.

Susret naroda s novim epskim pjesništvom izaziva nov ritam disanja, zaboravljenu napetost mišića i razvija maštu. Kad god pripovjedač izlaže pred slušateljstvom neku novu epizodu, svjedoci smo prave invokacije. Pred publikom se otkriva postojanje novog čovjeka. Sadašnjost više nije isključivo okrenuta sebi, ona se otvara prema budućnosti. Pripovjedačeva mašta ponovno je slobodna, on otkriva, stvara. Događa se čak da i osobe izrazito nepodobne za takav preobražaj, kao što su drumski razbojnici i skitnice, bivaju njime obuhvaćene i mijenjaju se. U koloniziranoj zemlji potrebno je korak po korak slijediti bujanje mašte i stvaralaštva u pučkim pjesmama i pripovijetkama. Pripovjedač sve više nastoji da se približi narodnim očekivanjima; prividno sam, a zapravo ponesen slušateljstvom, on ide u potragu za novim uzorima, za nacionalnim uzorima.

Komedija i farsa iščekavaju ili gube negdašnju privlačnost. A što se tiče dramatizacije, ona se više ne zbiva na razini krize svijesti intelektualaca. Izgubivši obilježje očaja i pobune, postaje zajednička sudbina naroda, dio akcije koja treba da otpočne ili je već u toku.

Na području narodnih rukotvorina pokreću se ukočeni i kao od straha okamenjeni oblici. Radovi u drvu što su prikazivali tisuće i tisuće uvijek istih lica i istih poza počinju se međusobno razlikovati. Bezizražajna ili bolna krinka oživljava, ruke teže da se odlijepe od tijela, da se pokrenu. Javljaju se kompozicije od dva, tri i četiri lika. Tradicionalne škole potaknute su na stvaranje masovnom pojavom diletanata ili vlastitih otpadnika. Taj nov polet na tom području često prolazi neopažen. A ipak je njegov doprinos nacionalnoj borbi od bitnog značenja. Nadahnjujući životom lica i tijela, uzimajući kao stvaralačku temu skupinu ljudi združenu istim postoljem, umjetnik samim tim poziva na organizirani pokret.

Proučavamo li u keramici i grnčarstvu odjek buđenja narodne svijesti, primijetiti ćemo iste pojave. I tu se napušta formalizam. Vrčevi, žare, pladnjevi — u početku postepeno i neprimjetno a kasnije naglo — mijenjaju oblik. Nekad malobrojne i međusobno kruto usklađene prema zakonima tradicionalne harmonije boje, sad postaju brojnije i življe pod utjecajem revolucionarnog preporoda. Neki okeri, neki modri tonovi što su, čini se, bili od pamtivijeka zabranjeni u stanovitim područjima kulture, sad ne izazivaju nikakvu sablazan. I plošnost ljudskoga lica koja je, po mišljenju sociologa, značajka određenih područja, najedanput postaje posve relativna. Stručnjak, odnosno etnolog iz metropole, odmah primjećuje te promjene. U cjelini sve se te promjene osuđuju u ime kodificiranog umjetničkog stila, u ime kulturnog života koji se razvio u krilu kolonijalne situacije. Kolonijalistički stručnjaci ne priznaju taj novi oblik i priskaču u pomoć tradicijama autohtonog društva. Kolonijalisti se javljaju u ulozi zaštitnika domorodačkog stila. Još pamtimo reagiranja (a taj primjer ima veću važnost, jer se ne odnosi na isključivo kolonijalnu stvarnost) bijelih stručnjaka za jazz kad su se, nakon drugoga svjetskog rata, iskristalizirali i novi stilovi kao be-bop. Jazz, naime, smije biti samo srvana i očajnička čežnja nekoga starog crnca koji pod djelovanjem čaše viskija proklinje sebe i rasističku mržnju bijelaca. Čim crnac, međutim, počinje gledati drugim očima na sebe i na svijet, čim otkrije

nadu i rasistički svijet prisili na povlačenje, njegova truba — prirodno — počinje gubiti onaj prigušen i promukao zvuk. Novi stilovi u jazzu nisu nastali isključivo kao posljedica ekonomske konkurencije. Oni su posve sigurno jedna od posljedica neizbježivog, premda polaganog propadanja svijeta južnoameričkih država. I nije nikakva utopija pretpostavimo li da će za pedeset godina kao pobornici jaza tog iskidanog jauka nesretnog i jadnog crnca — ostati još jedino bijelci, vjerni staroj i nepromijenjenoj predodžbi određenih odnosa i oblika crnstva.

Taj isti polet, promjene i nemir mogu se otkriti i u plesu, pjesmama i obredima. Još mnogo prije izbijanja političke ili oružane borbe za nacionalno oslobođenje, pažljivi čitalac može dakle osjetiti i zapaziti kako su na pomolu nove snage, kako se približava početak bitke. Neuobičajeni oblici izražavanja, nove teme što više nemaju snagu invocacije nego prikupljanja i zbivanja u redove »s ciljem da . . .«. Sve to pridonosi da se u koloniziranog probudi senzibilitet, da ga uvjere kako je nedopustivo i neprihvatljivo ostajati na pozicijama promatrača i onih koji se bez otpora prepuštaju porazu. I kao što novim težnjama i nemirima obogaćuje svoje ruketvorine, ples i glazbu, pisanu i usmenu književnost, kolonizirani izoštrava i moć svojih zapažanja. Svijet gubi obilježje prokletstva. Stvaraju se uvjeti za konačan obračun.

Bili smo svjedoci rađanja pokreta u kulturnim manifestacijama. Vidjeli smo da su ti pokreti, ti novi oblici uvjetovani sazrijevanjem nacionalne svijesti. Međutim, oni sad sve više nastoje da se objektiviraju, da se institucionaliziraju. Otuda i nužnost da se po svaku cijenu uspostavi nacija.

Jedna od zabluda, koju je uostalom i teško braniti, jest nastojanje da se pronađe način kako bi se revalorizirala domorodačka kultura u kolonijalnoj dominaciji. Tako je i došlo do paradoksalne pretpostavke koja glasi: u koloniziranoj zemlji najelementarniji, najbrutalniji i najpovršniji nacionalizam najborbeniji je i najpogodniji oblik nacionalne zaštite kulture. Kultura je, međutim, prije svega izraz nacije, njezinih naklonosti i njezinih odbojnosti, njezinih uzora. Na različitim stupnjevima društva, oblikuju se različite naklonosti i odbojnosti, različite vrednote i različiti uzori. Nacionalna je kultura zbroj svih tih vrednovanja, rezultanta nutarnjih i vanjskih stremljenja cijeloga društva i svih njegovih slojeva. Budući da je kultura u koloni-

jalnim uvjetima lišena dvostruke pomoći i nacije i države, ona propada i nestaje. Nuždan uvjet kulture jest, dakle, nacionalno oslobođenje i uspostavljanje države.

Nacija nije samo pretpostavka kulture, njezina procvata, njezina neprestanog bogaćenja i produbljivanja. Ona je i nužnost. Kulturu oslobađa i otvara joj stvaralačke perspektive prije svega borba za nacionalni opstanak. Kasnije će, međutim, nacija osigurati kulturi potrebne uvjete i prostor da se ona izrazi. Nacija ujedinjuje različite elemente koji su korisni i neophodni kulturi, jer samo s pomoću njih ona može postati vjerodostojna, punovažna, dinamična i stvaralačka. Zahvaljujući upravo nacionalnom obilježju, nacionalna će se kultura otvoriti i prema drugim kulturama, moći će da djeluje na njih i da ih prožima. Ono što ne postoji ne može ni djelovati ni uvjetovati zbilju. Potrebno je prije svega da uspostavljena nacija udahne život, u najbiološijem smislu riječi, nacionalnoj kulturi.

Pratili smo dakle proces sve jačeg lomljenja starih kulturnih naslaga i u predvečerje odlučne bitke za nacionalno oslobođenje uočili preporod izraza, polet mašte.

Ostaje nam još jedno temeljno pitanje. Kakvi odnosi vladaju između borbe odnosno političkog ili oružanog sukoba i kulture? Ne iščezava li kultura u toku samog sukoba? Je li nacionalna borba kulturna manifestacija? Treba li konačno priznati da oslobodilačka borba, koliko god *a posteriori* bila korisna za kulturu, predstavlja samo po sebi negaciju kulture? Oslobodilačka borba jest ili nije kulturna pojava?

Naše je mišljenje da je borba što je neki kolonizirani narod organizirano i svjesno vodi za uspostavljanje nacionalnog suvereniteta najpotpunija zamisliva kulturna manifestacija. Kultura ne dobiva istinsku vrijednost i snagu samo na temelju uspješnog ishoda borbe, ona ne zamire ni za vrijeme borbe. Već i sama borba svojim tokovima i nutarnjim zbivanjima pomaže kulturi da razvije različite pravce i najavi nove. Oslobodilačka borba ne vraća nacionalnoj kulturi njezine stare vrednote i oblike. Borba koja teži da iz temelja uspostavi nove odnose među ljudima ne može ostaviti netaknute ni oblike ni sadržaje tog naroda. Nakon borbe ne iščezava samo kolonijalizam nego i kolonizirani čovjek.

Ta nova ljudskost i za sebe i za druge ne može odrediti i novu čovječnost koja je već unaprijed zacrtana u ciljevima i metodama borbe. Borba koja mobilizira sve slojeve

naroda, koja je izraz težnja i nemira tog naroda, koja se bez ikakva straha isključivo oslanja na taj narod, mora završiti s pobjedom. Vrijednost je takve vrsti borbe u tome što ostvaruje sve moguće uvjete potrebne za slobodan razvitak i obnovu kulture. Nakon nacionalnog oslobođenja koje je izboreno na ovaj način ne javlja se ona mučna neodlučnost koju srećemo u nekim zemljama što su tek stekle nezavisnost, jer nacija načinom svog postanka i postojanja bitno utječe na sudbinu vlastite kulture. Nacija koja je izrasla iz jedinstva akcije čitavog naroda, koja je utjelovljenje zbiljskih narodnih težnja, koja stvara državu prema svojim potrebama može opstati samo u uvjetima izuzetne kulturne plodnosti.

Kolonizirani intelektualci, koji vode brigu o kulturi svoje zemlje i žele joj dati univerzalnu dimenziju, ne smiju se u ostvarenju svojih zadataka oslanjati isključivo na načelo neizbježne nezavisnosti, ne vodeći računa o svijesti naroda. Nacionalno oslobođenje kao cilj nije isto što i metode i sadržaj koje narod daje toj borbi. Čini nam se da su budućnost kulture, bogatstvo nacionalne kulture uvjetovani i vrednotama kojima je bila nadahnuta oslobodilačka borba.

A sad je prilika da otvoreno pokažemo farizejstinu nekih ljudi. Borba za nacionalna prava, govori se tu i tamo, predstavlja fazu koju je čovječanstvo prevladalo. Ovo je vrijeme velikih cjelina, pa zakasnjeli nacionalisti moraju u skladu s tim i ispraviti svoje pogreške. Mi ipak mislimo da je zabluda, bremenita teškim posljedicama, nastojanje da se preskoči nacionalna etapa. Ako je kultura manifestacija nacionalne svijesti, ja ću bez oklijevanja reći da je, u ovom slučaju, nacionalna svijest najizgrađeniji oblik kulture.

Svijest o sebi nije zatvaranje u sebe. Filozofsko razmišljanje poučava nas naprotiv da je ona jamstvo za povezivanje s drugima. Nacionalna svijest koja nije nacionalizam jedina nam može dati internacionalnu dimenziju. Problem nacionalne svijesti, nacionalne kulture, zadobiva u Africi posebne dimenzije. Rađanje nacionalne svijesti u Africi vremenski se posve podudara s rađanjem afričke svijesti. Odgovornost Afrikanca prema vlastitoj nacionalnoj kulturi u isto je vrijeme i odgovornost pred crnačko-afričkom kulturom. Ta povezana odgovornost ne proizlazi iz metafizičkih načela, nego je svijest o postojanju jednog banalnog zakona prema kojemu bi svaka nezavisna nacija u Africi, gdje se kolonijalizam još uvijek grčevito održava, morala biti opkoljena, krhka i u neprestanoj pogibelji.

Ako je čovjek ono što on čini, onda ćemo reći da je za afričkog intelektualca danas najhitnija stvar izgrađivati vlastitu naciju. Ako je to izgrađivanje istinito, znači ako izražava očitovanu volju naroda, ako ono iznosi na svjetlo dana afričke narode u njihovoj nestrpljivosti, onda to nacionalno izgrađivanje nužno prati i otkriće univerzalnih vrednota i borbi za njih. Prema tome ne udaljava nacionalno oslobođenje naciju od drugih nacija, nego je izvodi na pozornicu povijesti. Upravo se u srcu nacionalne svijesti uzdiže i oživljuje internacionalna svijest. A upravo taj dvostruki poticaj nije ništa drugo nego žarište kulture uopće.

(Referat održan na drugom kongresu pisaca i umjetnika crnaca, Rim, 1959)

5. Kolonijalni rat i duševni poremećaji

Ali rat se nastavlja. Morat ćemo još godinama liječiti raznovrsne, a ponekad i neizlječive rane što ih je našim narodima nanijelo kolonijalističko razaranje.

Imperijalizam koji se danas suprotstavlja istinskom oslobođenju čovjeka ostavlja za sobom posvuda klice truleži koje moramo nemilosrdno otkrivati i iskorjenjivati iz našeg tla i iz naših glava.

Pozabavit ćemo se pitanjem duševnih poremećaja nastalih u toku borbe alžirskog naroda za nacionalno oslobođenje.

Možda će netko primijetiti da se ovakva psihijatrijska zapažanja ne uklapaju najsretnije u ovu knjigu ili pak da im u njoj uopće nije mjesto. Međutim, odista nismo u mogućnosti postupiti drukčije.

Nije naša krivnja što su u ovome ratu psihijatrijskim pojavama, poremećajima u ponašanju i mišljenju pridavali toliko značenje i glavni pobornici »pacifikacije« i neki pojedinci u krilu »pacificiranog« pučanstva. Činjenica je da se kolonizacija, u svojoj biti, javila odmah kao najveći opskrbljivač psihijatrijskih bolnica. Nakon 1954. godine u mnogim znanstvenim raspravama svratili smo pažnju francuskih i internacionalnih psihijatara na teškoće koje iskrsavaju želimo li ispravno izliječiti koloniziranog, odnosno postići da se on potpuno uklopi u socijalni ambijent kolonijalnog tipa.

Budući da je kolonijalizam sistematsko negiranje drugoga, bezumna odlučnost da se drugi liši svakoga ljudskog svojstva, prisiljava koloniziranog da se neprestano pita: »Tko sam ja zapravo?«

Obrambeni mehanizmi koji se rađaju iz toga snažnog sukoba koloniziranog s kolonijalnim sistemom organiziraju se u strukturu koja nam otkriva koloniziranu ličnost. Da bi se shvatila ta »osjetljivost«, dovoljno je samo proučiti i ocijeniti broj i dubinu rana koje se zadaju koloniziranom samo u rasponu jednoga jedinog dana proživljenog u krilu kolonijalnog režima. U svakom slučaju moramo imati na umu da kolonizirani narod nije isto što i okupirani narod. Francuzi su pod njemačkom okupacijom ostali ljudi. Nijemci su pod francuskom okupacijom ostali ljudi. U Alžiru se, naprotiv, ne radi samo o dominaciji nego i o čvrstoj odluci da se jednostavno prisvoji čitavo jedno područje. Alžirci, žene u žarovima, palme i kamile čine panoramu, prirodnu kulisu prisutnosti francuskog pučanstva.

Neprijateljsku, nepokornu i izrazito buntovnu prirodu predstavljaju u kolonijama šikare, komarci, domoroci i groznice. Kolonizacija je uspješno provedena čim je ta odbojna priroda napokon ipak svladana. Željezničke tračnice, koje presijecaju prašumu, isušene močvare, političko i ekonomsko nepostojanje domorodačkog pučanstva, sve je to u biti jedno te isto.

Čim u razdoblju kolonizacije, kad joj još ne prijete oružani otpor, zbroj štetnih uzbuđenja prijeđe određenu granicu, ruše se obrambeni mehanizmi koloniziranih i oni u velikom broju dospijevaju u psihijatrijske bolnice. U tom, dakle, mirnom razdoblju uspješno provedene kolonizacije dolazi do teških i značajnih društvenih bolesti koje su izravna posljedica potlačenosti.

Rat što ga alžirski narod već sedam godina vodi za nacionalno oslobođenje, upravo zato što u njemu sudjeluje sav narod, danas je postao pogodno tlo za pojavu duševnih poremećaja.¹ Navest ćemo primjere samo nekoliko alžirskih

1. U predgovoru, koji nije objavljen u prvom i drugom izdanju naše knjige *L'an V de la Révolution Algérienne*, već smo istakli da čitav jedan naraštaj Alžiraca koji su se odali besciljnu kolektivnu ubijanju, zajedno s psihoafektivnim posljedicama što ih ono uključuje, predstavlja ljudsko nasljeđe što ga Francuska ostavlja Alžiru. Francuzi koji osuđuju mučenja u Alžiru polaze s usko francuskog stajališta. Oni ne prekoravaju, nego samo upozoravaju na činjenicu kako je potrebno zaštititi svijest sadašnjih i eventualnih mučitelja i spriječiti moralnu iskvarenost francuske omladine. Što se nas tiče, možemo samo sa zadovoljstvom pozdraviti ovakav razvitak stvari. Neka zapa-

i francuskih bolesnika koje smo liječili i čiji nam se slučajevi čine osobito ilustrativni. Suvišno je spomenuti da ne pišemo znanstvenu raspravu. Nastojat ćemo izbjeći svaku semiološku, nosološku ili terapeutsku raspravu. Rijetki tehnički termini što ćemo ih ovom prilikom upotrebljavati poslužiti će nam isključivo kao oznake. Ipak se moramo posebno osvrnuti na dvoje:

U pravilu, psihijatrijska klinika svrstava različite poremećaje naših bolesnika u rubriku »reaktivnih psihoza«. Na taj se način glavna pažnja posvećuje događaju koji je izazvao bolest, premda se tu i tamo spominje i uloga terena (psihološka, afektivna i biološka povijest subjekta) kao i uloga ambijenta. Čini nam se da je za slučajeve što ćemo ih ovdje prikazati odlučujuća prije svega zakrvljena i okrutna atmosfera, neljudski postupci koji se sreću na svakom koraku, dojam koji duboko prožimlje ljude da prisustvuju pravoj apokalipsi.

Slučaj iz *Serijske A* tipičan je primjer reaktivne psihoze, ali prvi, drugi, četvrti i peti slučaj iz *Serijske B* imaju mnogo složeniju uzročnost da bi se moglo govoriti isključivo o nekom posebnom događaju kao o razlogu bolesti. U ovom slučaju to je rat; taj kolonijalni rat, što vrlo često dobiva razmjere doslovnog genocida, jednom riječju: rat što je uzburkao i razorio svijet pravi je uzrok psihoza, reaktivnih psihoza, ako već želimo upotrijebiti taj uvriježeni termin, pod ovjetom da na prvom mjestu istaknemo rat uopće, a posebno kolonijalni rat. Nakon prvoga i drugoga svjetskog rata javile su se mnogobrojne publikacije o mentalnoj patologiji boraca koji su sudjelovali u ratnim akcijama i civilnog stanovništva koje je bilo žrtva bježanja i bombardiranja. Dosad neviđena fizionomija nekih ovdje spomenutih slika bolesti potvrđuje, ako je to uopće još potrebno, da je taj kolonijalni rat poseban i s obzirom na patologiju koju uzrokuje.

Još jedno opće prihvaćeno mišljenje zaslužuje, po našem sudu, neke manje ispravke: riječ je o relativno benignoj prirodi tih reaktivnih poremećaja. Bile su doduše opisane,

žanja koja smo ovdje iznijeli, osobito ona koja se odnose na četvrti i peti slučaj iz *Serijske A*, na žalostan način ilustriraju i dokazuju svu opravdanost zabrinutosti francuskih demokrata. Naša je namjera da prije svega pokažemo kako pretrpljena mučenja, što se moglo i pretpostaviti, ostavljaju teške posljedice razarajući ličnost mučenika.

ali uvijek kao iznimni slučajevi, i sekundarne psihotizacije, odnosno slučajevi u kojima je ukupna ličnost nepovratno razorena. Mi, naprotiv, mislimo da je ovdje pravilo učestalost malignih patoloških procesa. U pitanju su smetnje koje traju mjesecima, snažno napadaju vlastito »ja« i gotovo uvijek ostavljaju za sobom tragove krhkosti koja se može zamijetiti običnim okom. U svakom slučaju budućnost takvih bolesnika teško je opterećena. Jedan će primjer ilustrirati naše stajalište.

U jednoj afričkoj zemlji, koja je više godina bila nezavisna, prihvatili smo nekog rodoljuba, bivšeg pripadnika pokreta otpora. Taj čovjek tridesetih godina došao je da nas zamoli za savjet i pomoć jer ga svake godine, što se više približava jedan određeni datum, spopada teška besanica praćena tjeskobom i fiksnom idejom samouništenja. Kritični datum odgovara danu kad je, po nalogu svoje organizacije, podmetnuo bombu na određeno mjesto. Deset osoba tom je prilikom izgubilo živote.²

Taj borac, koji ni jednog trenutka nije pomislio da se odrekne svoje negdašnje akcije, potpuno je svjestan cijene

2. Okolnosti u kojima su se javili ti poremećaji zanimljive su iz više razloga. Nekoliko mjeseci pošto je njegova zemlja stekla nezavisnost, upoznao je neke pripadnike bivše okupatorske nacije. Bili su mu simpatični. Ti su ljudi pozdravljali stečenu nezavisnost njegove domovine i odavali najveće priznanje hrabrosti što su je rodoljubi pokazali u borbi za nacionalno oslobođenje. Naš je borac tada osjetio neku vrst vrtoglavice. Sa strahom se upitao nije li možda među žrtvama bombe bilo ljudi sličnih njegovim sadašnjim sugovornicima. Kavana u kojoj je izvršio atentat nesumnjivo je bila sastajalište poznatih rasista, ali ništa nije moglo spriječiti bilo kakva prolaznika da u nju svrati i nešto popije. Od toga dana, kad mu se prvi put javila vrtoglavica, izbjegavao je svaku pomisao na događaje koji pripadaju prošlosti. Međutim, nekoliko dana prije kritičnog datuma ti su mu se poremećaji iz neobjašnjivih razloga ponovno javili, a otad mu se u točno određenim razmacima neprestano obnavljaju.

Drugim riječima, naši čini ne prestaju nas proganjati čak ni tada kad su njihove okolnosti, raspored i razlozi naknadno pretrpjeli duboke promjene.

U tome je jedna od teških zasjeda u koje nas uvlači Povijest mogućnošću svojih mnogobrojnih rješenja. No, možemo li izbjeći vrtoglavici? Tko bi mogao ustvrditi da vrtoglavica ne prijete svakoj egzistenciji.

što ju je njegova ličnost morala platiti kako bi se postigla nacionalna nezavisnost. Takvi granični slučajevi smještaju problem odgovornosti u okvire revolucije.

Zapažanja koja iznosimo odnose se na razdoblje između godine 1954. i 1959. Neki od tih bolesnika liječili su se u Alžiru u bolničkim centrima ili na terenu, neki u sanitetskim jedinicama vojske narodnog oslobođenja.

SERIJA A

U tu smo grupu svrstali pet slučajeva. To su Alžirci, odnosno Evropljani koji su, nakon određenih doživljaja, pokazivali znakove duševnih poremećaja reaktivnog tipa.

PRVI SLUČAJ

Impotencija jednog Alžirca izazvana silovanjem njegove žene

B. je dvadeset šestogodišnji muškarac. Uputila nam ga je sanitetska služba Fronta nacionalnog oslobođenja zbog teških glavobolja i besanice. Nekad taksi-šofer, borio se od svoje osamnaeste godine u redovima nacionalističkih partija. Od godine 1955. član je ćelije Fronte nacionalnog oslobođenja. Više puta svojim je taksijem prevezio dobrovoljce i političke funkcionare. Zbog sve teže represije Fronta nacionalnog oslobođenja odlučuje da proširi rat na gradske centre. B. dobiva zaduženje da prevozi »komandose« u blizinu položaja za napadaj, a često da ih ondje i pričekava.

Ipak, jednoga dana, nakon prilično značajne akcije, našavši se pred opasnošću da usred evropskog dijela grada bude potpuno opkoljen, B. mora napustiti taksi, a komandosi se raspršuju po nalogu. B. uspijeva umaknuti neprijateljskim progonima, sklanja se k prijatelju. Nekoliko dana kasnije, ne vraćajući se kući, prema uputi pretpostavljenih, stavlja se na raspolaganje najbližoj partizanskoj jedinici.

Dulje vremena ne prima vijesti o ženi i dvadesetomjesečnoj djevojčici. Zna, međutim, da ga policija već tjednima traži u gradu. Pošto su protekle dvije godine otkako je otišao u partizane, dobiva list od žene koja ga moli neka je zaboravi. Obeščaćena je. Neka više ne pomišlja na zajednički život s njom. Potpuno zabrinut, traži od komandanta

dopuštenje da ilegalno posjeti obitelj, što ovaj odbija. Ipak, poduzete su mjere da jedan drugi pripadnik Fronte nacionalnog oslobođenja stupi u vezu s njegovom ženom i rodbinom.

Nakon dva tjedna stiže komandantu B-ove jedinice opširan izvještaj sa svim pojedinostima.

Čim je bio otkriven napušteni taksi u kojemu su pronađena dva šaržera za automat, francuski vojnici u pratnji policije pošli su u šoferov stan. Ne našavši ga u kući, odveli su ženu i zadržali je više od tjedan dana.

Ispitivali su je o kretanju njezina muža i prva dva dana grubo pljuskali. Trećega dana jedan pripadnik francuske vojske — ona ne zna točno reći je li to bio oficir — naredio je da svi iziđu, a zatim ju je silovao. Nakon stanovitog vremena silovao ju je jedan drugi, ali ovaj put u prisutnosti ostalih rekavši joj: »Ako jednoga dana vidiš ponovno onog gada od tvog muža, ne zaboravi mu ispričati što smo ti učinili.« Ostala je još tjedan dana, a da je više nisu podvrgli novom ispitivanju. Zatim je bila poslana kući. Sve je ispričala majci a ova ju je uvjerala da mora sve reći mužu. Čim joj se pružila prva prilika da stupi u dodir s mužem, ona mu priznaje svoju sramotu.

Pošto je proživio prvi šok, a zabavljen uostalom svakodnevnim akcijama, B. se pomalo vraća sebi. Mjesece i mjesece sluša o silovanju i mučenju alžirskih žena; dolazi u priliku da vidi muževe silovanih žena, pa tako njegove osobne nevolje, njegovo dostojanstvo osramoćenog muža ostaje u drugom planu.

Godine 1958. povjerena mu je misija u inozemstvu. Kad je došlo vrijeme da se ponovno vrati u jedinicu, svojom neuobičajenom rastresenošću i nastupima uporne besanice izaziva zabrinutost drugova i starješina. Povratak u jedinicu odgađa se i šalju ga na liječnički pregled. To je trenutak kad smo ga ugledali. Odmah je uspostavljen dobar kontakt. Vrlo pokretno lice, možda čak odviše. Smiješak ponešto pretjeran. Površna euforija. »Dobro ... dobro mi je ... sad se bolje osjećam. Daj mi nešto za jačanje, vitamina, pusti me da se vratim onamo.« Iz svega izbija dubok osjećaj straha. Odmah je smješten u bolnicu.

Već drugoga dana ruši se kulisa njegova optimizma, B. je potišten, zamišljen, bez teka, ne napušta postelju. Odbija razgovore o politici i pokazuje izrazitu ravnodušnost pre-

ma svemu što je bilo u kakvoj vezi s nacionalnom borbom. Izbjegava slušanje vijesti o partizanskim borbama. Veoma je teško prozreti njegovu potištenost, ali smo ipak u roku od nekoliko dana rekonstruirali slučaj.

Za vrijeme boravka u inozemstvu upušta se u seksualnu avanturu, ali bez uspjeha. Smatrajući da je razlog neuspjeha iscrpljenost kao prirodna posljedica napornih marševa i slabe prehrane, nakon dva tjedna pokušava ponovno; ali i ovaj put bezuspješno. Povjerava se drugu koji mu preporučuje vitamin B 12. Uzima ga u obliku tableta. Pokušava još jedanput, ali opet bez uspjeha. Osim toga, prije samoga akta spopada ga neodoljiva želja da razdere fotografiju svoje djevojčice. Takva simbolična povezanost navodi na pomisao da je posrijedi podsvjesna incestuozna sklonost. Ali, razgovori što smo ih s njime vodili i jedan njegov san (mala mačka njemu naočigled naglo gnjili šireći oko sebe nepodnošljiv zadah) upućuju nas da krenemo posve drugim smjerom. »Ta djevojčica, — kaže nam jednoga dana (riječ je o njegovoj kćerki) — ima u sebi nešto trulo.« Od tog doba njegove su besanice vrlo teške, unatoč velikim dozama umirujućih sredstava pokazuje znakove uzrujanosti izazvane osjećajem straha i stvara teškoće bolničkom osoblju. Tad nam prvi put spominje svoju ženu smiješeći se: »Okusila je Francuza.« U tom času počinjemo rekonstruirati slučaj. Zaplet događaja postaje jasan. Saopćava nam da prije svakog pokušaja seksualnog izživljavanja misli na svoju ženu. Smatramo da su podaci što nam ih je dao bitni.

»Oženio sam se tom djevojkom, premda sam bio zaljubljen u svoju rodicu. Ali njezini su je roditelji udali za drugoga. Tako sam pristao da se oženim prvom ženom koju su mi predložili roditelji. Bila je zgodna, ali ja je nisam volio. Neprestano sam u sebi mislio: mlad si, kad jednoga dana naiđeš na pravu djevojku, rastat ćeš se i sklopiti sretan brak. Stoga i nisam bio osobito nježan prema svojoj ženi. Događaji su me još više udaljili od nje. U posljednje vrijeme dolazio sam kući samo na jelo i spavanje, nisam gotovo ni riječi pogovarao.«

»Kad sam u šumi doznao da su je Francuzi silovali, prvo sam se razbjjesnio na te gadove, a odmah sam zatim pomislio: 'Pa što, nije to najgore, nisu je ubili. Može početi život iznova. Nekoliko tjedana kasnije postalo mi je jasno da je silovana zato što su tražili mene. Silovali su je zapravo da je kazne zbog toga što nije htjela govoriti. Bilo je

dovoljno da kaže ime samo jednoga borca pa da otkriju i razbiju čitavu mrežu, da me pronađu, a možda čak i zatvore. Nije to bilo, dakle, obično silovanje iz dosade ili sadizma, što sam imao često prilike vidjeti u naselju, nego silovanje hrabre i nepopustljive žene spremne na svaku žrtvu, samo da ne izda muža. A taj muž, *to sam ja*. Ta je žena spasila moj život i zaštitila organizaciju. Zbog mene je izgubila čast. Pa ipak, nije mi rekla: 'Sve sam to zbog tebe pretrpjela'. Nego mi je govorila: 'Zaboravi me, započni nov život, ja sam obeščašćena'.«

»Od toga časa odlučio sam da ću se, kad završi rat, vratiti svojoj ženi. Jer, moram ti reći i to da sam vidio kako seljaci brišu suze svojim ženama koje su bile silovane pred njihovim očima. To me veoma potreslo. Još ti moram priznati da u početku nisam mogao shvatiti njihovo ponašanje. Ali sve više i više bili smo prisiljeni sudjelovati u takvim događajima i objašnjavati ih civilnom pučanstvu. Vidio sam kako se civili dobrovoljno nude za muževe silovanih djevojaka koje su ostale trudne. Sve me to potaklo da ponovno razmislim o problemu svoje žene.«

»Odlučio sam da je ponovno uzmem za ženu, ali ne znam još kako ću se osjećati kad se s njom sretnem. I često, gledajući sliku svoje djevojčice, pomislim da je i ona osramoćena. Kao da je sve ono što je vezano uz moju ženu pokvareno. Da su je mučili, da su joj izbili sve zube, slomili ruku, ne bi me smetalo. Ali to, može li se to uopće zaboraviti? Zar me baš morala obavijestiti o svemu tome?«

Upitao me zatim nije li njegova »seksualna nemoć«, po mojem mišljenju, posljedica nesreće koja ga je snašla.

Odgovor: »Moglo bi biti.«

Sjeda na krevet:

»Što bi ti uradio da ti se tako nešto dogodi?«

»Ne znam ...«

»Bi li se vratio ženi?«

»Mislim da bih se vratio ...«

»Eto vidiš ... nisi baš posve siguran ...«

Hvata se objema rukama za glavu i nakon nekoliko trenutaka izlazi iz sobe.

Nakon dva tjedna, polazeći u svoju jedinicu, rekao mi je: »Čim postanemo nezavisni, vraćam se k svojoj ženi. Ako ne bude sve kako treba, doći ću ponovno u Alžir da te potražim.«

DRUGI SLUČAJ

Neusmjereni nagon za ubijanjem ustanovljen u čovjeka koji je preživio kolektivni pokolj

Felahu S. je 37 godina. Živi u naselju nedaleko od grada Constantinea. Nikad se nije bavio politikom. Od početka rata njegov je kraj poprište snažnih okršaja alžirskih ustanika i jedinica francuske vojske. Tako S. ima prilike često gledati mrtve i ranjene. Ipak i dalje ostaje po strani. Alžirskim borcima, kad usput naiđu, seljaci njegova naselja povremeno priskaču u pomoć, kao što uostalom čini i cijeli narod. Ali jednoga dana, početkom 1958. godine, u blizini naselja dogodilo se ubojstvo iz zasjede. Neprijatelj je pripremio operaciju i opkolio naselje u kojemu, uostalom, i nije bilo boraca. Sve je stanovništvo pozvano da se okupi na određenu mjestu, zatim je počelo ispitivanje. Nitko nije odgovarao na pitanja. Nakon nekoliko sati stigao je helikopterom francuski oficir i rekao: »Ovo selo previše izaziva. Uništite ga.« Vojnici počеше paliti kuće i puškama gurati žene koje su pokušale izvući nešto odjeće i spasiti malo namirnica. Neki seljaci iskoristili su opći metež i pobjegli. Oficir izdaje naređenje da se preostali stanovnici okupe na jednome mjestu i odvedu do isušenog korita rijeke. Tu počinje pokolj. Dvadeset i devet ljudi pobijeno je iz najveće blizine. S. je ranjen na dva mjesta mećima koji su mu prošli kroz desni but i lijevu ruku, drugi metak izazvao je lom ramene kosti.

S. se onesvješćuje i dolazi k sebi okružen grupom boraca ALN. Zadržan je na liječenju u sanitetskoj službi i otpušten čim je bio sposoban za pokret. Njegovo ponašanje postaje sve čudnije i on cijelim putem zabrinjava pratioce. Zahtijeva da mu se da puška, iako je civil i tjelesno nesposoban. Odbija da bilo pred kime hoda. Nikome ne dopušta da hoda iza njega. Jedne noći, domogavši se oružja, nespreno puca po usnulim borcima. Na brutalan način biva razoružan, vezan i tako dolazi k nama u Centar.

Ponajprije nam objašnjava da nije mrtav i da je sjajno podvalio drugima. Malo-pomalo uspijevamo rekonstruirati njegov neuspjao pokušaj ubojstva. S. nije zaplašen, samo je krajnje razdražen. Povremeni nastupi jakih uzbuđenja praćeni su krikovima. Ne čini neprilika, ali zamara neprekidnim hrljanjem. Osoblje mora biti neprestano u pripravnosti zbog njegove odlučnosti da »ubije sve«. Za bolničkog

liječenja napada predmetima koji mu dođu pod ruku sedam-osam bolesnika. Bolje ne prolaze ni bolničari ni liječnici. Došli smo čak na pomisao nije li to slučaj jednoga od onih prikrivenih oblika padavice koja je praćena neprestanom i nemotiviranom agresivnošću.

Poduzima se terapija spavanjem. Nakon tri dana počnemo s njim voditi svakodnevno razgovore, što nam omogućava bolji uvid u razvitak patološkog procesa. Nesređeno postupno iščezava. Navodimo neke od bolesnikovih izjava:

»Bog je uza me ... ali onda on nije uz one koji su poginuli ... Imao sam veliku sreću ... U životu čovjek mora ubijati da ne bude ubijen ... Kad pomislim da nisam ništa znao o njima ... Među nama ima Francuza. Oni se prerušavaju u Arape. Sve treba pobiti. Dajte mi automat. Svi ti takozvani Alžirci, sve su to Francuzi ... i ne daju mi mira. Čim želim zaspati, dolaze mi u sobu. Ali, sad ih već znam. Svi žele da me ubiju. Ali ja ću se braniti. Sve ću ih odreda ubiti. Sve ću ih podaviti, a i tebe s njima. Vi mi radite o glavi. Ali to vam na ovaj način neće uspjeti. Ništa me neće spriječiti da vas poubijam. Male, velike, žene, djecu, pse, ptice, magarce ... sve ... Tada ću mirno spavati ...«

Govorio je iskidano, zadržavajući neprijateljski ponosan i prezriv stav.

Nakon tri tjedna iščezava razdraženost, ali njegovo uporno zatvaranje u sebe i težnja za samoćom plaše nas i ukazuju na mogućnost pogoršanja bolesti. Ipak, nakon mjesec dana zahtijeva da ga otpustimo i želi izučiti zanat koji odgovara njegovu zdravstvenom stanju. Predan je socijalnoj službi FLN. Pregledan ponovno nakon šest mjeseci. Njegovo je stanje dobro.

TREĆI SLUČAJ

Psihoza zastrašenosti depersonalizacijskog tipa nakon bezumnog ubojstva jedne žene

Dj ... je vojnik ALN, devetnaest mu je godina. Stiže u kliniku pošto je već mjesecima bolestan. Karakterističan izgled: duboka potištenost, suhe usne, vlažne ruke. Neprestano duboko uzdiše. Jaka besanica. Dva pokušaja samoubojstva otkako su se javili prvi znaci poremećaja. U raz-

govoru se ponaša kao da ima akustične halucinacije. Povremeno mu se pogled na nekoliko trenutaka zaustavlja na jednoj točki u prostoru, a lice pri tome izražava živost, doimljući se promatrača kao da prisustvuje nekom prizoru. Nejasne misli. Neke pojave u psihijatriji poznate pod imenom naglog »zapora« mišljenja: započeta kretnja ili rečenica naglo se prekidaju, bez uočljiva razloga. Ali jedan element više od ostalih privlači našu pozornost: bolesnik nam govori o svojoj prolivenoj krvi, o svojim arterijama koje se prazne, o srcu koje povremeno prestaje kucati. Preklinje nas da mu zaustavimo krvarenje, neka ne dopustimo »vampirima« da mu čak i u bolnici sišu krv. Katkad ne uspijeva ni govoriti pa traži olovku. Piše: »Nemam više glasa, sav moj život nestaje.« Ta proživljena depersonalizacija upozorava na vrlo težak dalji tok bolesti.

U toku naših razgovora bolesnik nam često govori o nekoj ženi koja ga, čim se spusti noć, posjećuje i proganja. Pošto sam prethodno saznao da mu je majka umrla, da ju je on veoma volio i da je to za nj neutješan gubitak (u tom trenutku glas mu postaje prigušen i navire mu po koja suza), usmjerio sam ispitivanje na sliku majke. Kako sam tražio da mi opiše tu nasilnu ženu što ga proganja, odgovara mi da to nije neka nepoznata žena, naprotiv, on je vrlo dobro znade, tã on ju je i ubio. Postavlja se pitanje: nije li to jedan od slučajeva podsvjesnog osjećaja krivnje nakon majčine smrti kakve je Freud opisao u *Tuzi i melankoliji*. Molimo bolesnika neka nam o toj ženi, koju tako dobro poznaje i koju je ubio, kaže nešto više. Tako nam polazi za rukom rekonstruirati čitav događaj:

»Krenuo sam u partizane iz grada u kojem sam studirao. Nakon nekoliko mjeseci stigle su vijesti od kuće. Saznao sam da je moju majku iz neposredne blizine ubio neki francuski vojnik, a da su mi sestre odvedene. Ni do danas nisam saznao što je bilo s njima. Užasno me potresla majčina smrt. Kako je otac već godinama mrtav, jedina mi je želja bila da nešto postignem u životu kako bih pomogao majci i sestrama da bolje žive. Jednoga smo dana otišli na imanje pod kolonijalnom upravom. Tu je upravitelj, aktivan kolonijalist, već ubio dva civila. Stigli smo noću k njegovoj kući. Ali, njega nije bilo. U kući je bila samo njegova žena. Kad nas je ugledala, počela je zapomagati neka je ne ubijemo: — Znam da ste došli zbog moga muža, ali njega nema ... Koliko sam mu puta govorila da se ne petlja u politiku. — Odlučili smo pričekati muža. No ja

sam gledao ženu i mislio na majku. Sjedila je u naslonjaču i činilo se kao da je odsutna. Pitao sam se zašto je ne ubijemo. U jednom trenutku osjetila je da je promatram. Vičući, bacila se na me: — Molim vas . . . nemojte me ubiti . . . Imam djecu. — Trenutak kasnije bila je mrtva. Ubio sam je nožem. Komandant me razoružao i naredio da napustimo kuću. Nakon nekoliko dana saslušao me komandant sektora. Mislio sam da ću biti strijeljan, ali me to nije uopće uzbuđivalo.³ Kasnije sam stao povraćati nakon jela i slabo spavati. Zatim je svake noći dolazila ona žena i tražila moju krv. A što je s krvlju moje majke?»

Čim se spusti noć, a bolesnik pođe na počinak, u »sobu nahrupe žene«, i sve su to iste žene. To su umnoženi primjerci jedne te iste žene. Svaka od njih ima rasporen trbuh. Sve su bez krvi, blijede i sablasno mršave. Te žene napadaju bolesnog mladića i traže neka im vrati njihovu krv. U tom trenutku šum vode koja teče ispunja prostor sobe, postaje sve jači dok se naposljetku ne pretvori u zaglušnu buku vodopada. Mladić gleda kako pod njegove sobe sve više tone u krvi, u njegovoj krvi, dok se ženama vraća rumenilo, a rana im zacjeljuje. Mocar od znoja i izbezumljen od straha, bolesnik se budi i ne može se smiriti sve do zore.

Mladi je bolesnik liječen nekoliko tjedana i halucinatorni fenomeni zapravo su iščezli. Ali je u njegovoj ličnosti ostala jaka trauma. Čim pomisli na svoju majku, javlja se zastrašujući lik rasporene žene. Kako se god to činilo neznanstveno, mi ipak mislimo da će jedino vrijeme koliko-toliko poboljšati stanje razbijene mladićeve ličnosti.

ČETVRTI SLUČAJ

Policijski agent, Evropljanin, u stanju depresije sreće u bolničkom ambijentu jednu od svojih žrtava, alžirskog rodoljuba, koji boluje od stupora

A. . . ., 28 godina, nema djece. Saznajemo da se on i njegova žena već godinama, na žalost, bezuspješno liječe da bi dobili dijete. Poslali su ga njegovi pretpostavljeni zbog poremećenog ponašanja.

3. Nakon sudskomedicinskog vještačenja koje je ustvrdilo patološku prirodu čina, krivični postupak — pokrenut na inicijativu generalštaba — obustavljen je.

Prvi susret uspio je. Bolesnik nam spontano govori o svojim teškoćama; sa ženom i njezinim roditeljima dobro se slaže. I s drugovima na radnom mjestu u dobrim je odnosima. Pretpostavljeni ga cijene. Samo ga uznemiruje što noću čuje krikove pa ne može spavati. Priča nam kako već nekoliko tjedana prije negoli pođe na počinak zatvara kapke na prozorima (ljetno je doba), dok je njegova žena očajna, jer se guši od vrućine. Osim toga, on trpa vatu u uši da bi ublažio zvuk prodornih krikova. Ponekad usred noći pali radio ili navija gramofon da ne čuje tu noćnu viku. A zatim nam A. . . . opširno izlaže svu svoju dramu:

Već se nekoliko mjeseci nalazi u jednoj anti-FLN brigadi. U početku je bio zadužen da nadzire neke ustanove i kavane. Ali nakon nekoliko tjedana prelazi na stalnu dužnost u komesarijat. Tu dolazi u priliku da vodi istrage što nikad ne ide glatko. »Činjenica je da oni nikad ništa ne priznaju.«

»Ponekad bi im čovjek najradije rekao«, objašnjava nam on, »kako bi oni, da osjećaju imalo samilosti prema nama, progovorili sami i ne bi nas prisiljavali da se satima mučimo izvlačeći iz njih riječ po riječ. Ali pokušajte im nešto reći. Na svako naše pitanje odgovaraju: 'Ne znam.' Pa čak kad ih i za ime upitamo. Na pitanje gdje stanuju odgovaraju: 'Ne znam.' Ne preostaje nam drugo nego da navalimo na njih. Samo, previše se deru. U početku sam se tome smijao. Ali me kasnije podilazila jeza. Danas je dovoljno da čujem kako netko urliče i odmah vam mogu reći dokle je stigao, odnosno do koje je točke doprla istraga. Mladić koji je dobio dva udarca šakom i jedan pendrekom iza uha govori na određeni način, viče i ponavlja da je nevin. Ako je dva sata visio obješen za ruke, njegov je glas drukčiji. Poslije 'kupke' glas se ponovno mijenja. I tako dalje. Ali najstrašnije je nakon električne struje. Čini se svakog trenutka da će tip izdahnuti. Ima i takvih koji ne viču: to su oni najtvrdi. Misle da ćemo ih odmah ubiti. Ne, nama nije do toga da ih ubijemo. Mi želimo dobiti podatke. Njih treba prvo natjerati da viču. Prije ili kasnije oni to i čine. To je već pobjeda. A zatim dalje. Upamtite, mi bismo to rado izbjegli. Ali oni se ne trude da nam olakšaju posao. Sad čujem njihove glasove čak i u vlastitoj kući. Osobito glasove onih koji su umrli u komesarijatu. Doktore, gadi mi se taj posao. Ako me izliječite, zatražit ću da me premjeste u Francusku. Ako me odbiju, dat ću ostavku.«

Na temelju slike bolesnika određujem bolovanje. Kako bolesnik neće da ostane u bolnici, liječim ga privatno. Jednoga dana, malo prije zakazanog terapijskog razgovora s A., hitno sam pozvan na odjel. Kad je A. došao u moj stan, moja ga je supruga zamolila neka pričeka, no on je rekao da će se radije prošetati do bolnice i tako poći meni u susret. Nakon nekoliko minuta sreo sam ga vraćajući se kući. Stajao je naslonjen na stablo, utučena izraza, drhtao je mokar od znoja i pokazivao znakove teške psihoze straha. Stavio sam ga u kola i odvezao u svoj stan. Ležeći na divanu, ispričao mi je da je u bolničkom institutu sreo jednoga od svojih pacijenata koji je bio na saslušanju u policiji (to je alžirski rodoljub) i sad je na liječenju zbog »stuporoznih poremećaja kao posljedice živčanog sloma«. Saznao sam da je policajac A. sudjelovao u mučenju mojeg pacijenta. Propisujem sedative koji smiruju bolesnika. Nakon njegova odlaska idem u paviljon u kojem je smješten rodoljub. Osoblje ništa ne zna o susretu. Međutim, Alžirac je nestao i za njim se traga. Napokon ga pronalazimo u nužniku gdje je pokušao samoubojstvo (prepoznavši policajca, uplašio se da je došao po nj da ga ponovno odvede u policiju).

A. me je i dalje posjećivao, i kad se njegovo stanje očito poboljšalo, zatražio je da se vrati u domovinu. Što se tiče alžirskog rodoljuba, bolničko se osoblje dugo i uporno trudilo da ga uvjeri kako je posrijedi zabuna, jer policija nema pravo da dolazi u bolnicu, kako je on iscrpljen i kako se nalazi u bolnici radi liječenja itd.

PETI SLUČAJ

Inspektor, Evropljanin, muči vlastitu ženu i djecu

R . . . , 30 godina, spontano nam se obraća za savjet. Policijski je inspektor i već nekoliko tjedana osjeća »da s njim nije baš sve u redu«. Oženjen je i ima troje djece. Puši mnogo: pet kutija cigareta na dan. Nema teka, noću ga more ružni snovi. Ti snovi nemaju neke posebne značajke. Osobito je zabrinut zbog onoga što naziva »krizom ludila«. Nikako ne podnosi da mu se opiru: »Doktore, objasnite mi ovo. Kad god naiđem na bilo kakvu zapreku, tu kao bih se. I izvan posla osjećam potrebu da mučim svako-ga tko mi stane na put. Dovoljna je i najmanja sitnica. Eto,

na primjer, uputio sam se prema kiosku da kupim novine. Ljudi je mnogo. Treba čekati. Ispružio sam ruku da od prodavača (koji je moj prijatelj) uzmem novine. Netko mi iz reda pomalo izazovno dobaci: 'Čekajte dok na vas ne dođe red.' U meni se odmah budi želja da ga udarim i pomislim: 'Dragi moj, da te ja nekoliko sati uzmem u svoje ruke, prošla bi te volja da izazivaš'.« Ne podnosi buku. I u svojoj kući neprestano bi sve tukao. I, zaista, tuče vlastitu djecu, pa čak, i ono dvadesetomjesečno, i to s najvećom okrutnošću.

Ali više od svega prestravilo ga je što se jedne večeri, kad mu je žena prigovorila da previše tuče djecu (čak mu je rekla: »Ti si zaista sasvim poludio ...«), okomio i na nju, oborio je i vezao za stolicu govoreći: »Naučit ću ja tebe jednom zauvijek da sam u ovoj kući ja gospodar.«

Na svu sreću djeca su stala plakati i zapomagati. U tom trenutku, postavši svjestan posljedica svog postupka, oslobađa ženu i odlučuje da se već sutradan obrati liječniku »specijalistu za živce«. Dodaje »da nikad nije bio takav«, da je rijetko kad tukao djecu i da se nikad nije svađao sa ženom. Šadašnji znaci javili su se nakon »događaja«: »Mi sad obavljamo službu pješadije. Prošlog tjedna, na primjer, bili smo u akciji kao da pripadamo vojsci. Ona gospoda u vladi kažu da u Alžiru nije rat i da pripadnici javne sigurnosti, to jest policija, treba da uvedu red. Ali u Alžiru je rat, a kad oni to uvide, bit će prekasno. Ono što ubija više od svega to su mučenja. Zar vam to ništa ne kaže? ... Mučim, ponekad i deset sati neprekidno ...«

»Što osjećate dok mučite druge?«

»Umaram se ... Istina je, doduše, da radimo na smjenu, ali teško je pogoditi trenutak kad se posao može prepustiti drugome. Svatko misli da je već nadomak uspjeha i da žrtva samo što nije progovorila, pa stoga ne želi dopustiti da se netko drugi okiti njegovim perjem i nezasluženo ste-kne slavu. Dakle, nastaviti ... ili pustiti ...«

»Događa se i to da momku ponudimo novac, novac iz vlastita džepa kako bismo ga privoljeli da prizna. Radi se o ovome: jesi li ili nisi sposoban da žrtvu prisiliš da progovori. To je pitanje osobnog uspjeha, pitanje prestiža. Na kraju osjećaš da te bole vlastite šake. Tada upotrebljavamo „Senegalce“. Ali oni ili previše mlate i dokrajče čovjeka u pola sata, ili premalo, a to onda ne služi ničemu. Treba ipak imati pameti da bi se takav posao obavio uspješno. Treba znati kad je vrijeme da se pritegne; a kad da se popusti.

Za to treba dobar njuh. Kad je momak već sazeo, ne treba ga dalje mlatiti. Stoga moraš uraditi sve sam: onda se sigurnije može kontrolirati kako stvari napreduju. Ja sam protiv onih koji drugima prepuštaju da pripreme momka, a sami svakog sata navraćaju da vide dokle su dotjerali. Najvažnije je od svega da momak ne stekne dojam da neće izvući živu glavu. Jer, u tom bi slučaju pomislio: čemu da govori, kad mu to ionako neće spasiti život. Tako bi se izgubila svaka mogućnost da nešto saznate. On se mora nadati: jedino će ga nada prisiliti da progovori.«

»Ali najviše me muče te priče s mojom ženom. Tu nešto sasvim sigurno nije u redu. Doktore, to biste mi morali pomoći da raščistim.«

Budući da je njegova uprava odbila da ga pošalje na odmor, a kako i on sam ne želi da mu se izda psihijatrijski nalaz, počinjemo liječiti bolesnika koji i dalje »vrlo aktivno« obavlja svoje zadatke. Nije teško naslutiti slabost takva rješenja. Taj je čovjek vrlo dobro znao da neposredan uzrok svih njegovih teškoća proizlazi iz djelatnosti što je obavlja u istražnim prostorijama, iako je pokušao da svu odgovornost prebaci na »događaje«. Kako nije ni pomišljao (a bilo bi to i besmisleno) da prestane mučiti (u tom bi slučaju morao napustiti službu), molio me neka mu pomognem kako bi bez grižnje savjesti, bez smetnja u svomu vladanju i posve mirno mogao mučiti alžirske rodoljube.⁴

SERIJA B

U ovu smo seriju svrstali slučajeve ili grupe slučajeva za koje odlučujuće značenje ima atmosfera sveopćeg rata koja vlada u Alžiru.

PRVI SLUČAJ

Dva alžirska dječaka ubijaju svojega druga u igri, Evropljanina

Riječ je o jednom sudsko-medicinskom vještačenju. Dva alžirska dječaka (13 i 14 godina), učenici osnovne škole,

4. U ovom slučaju suočavamo se s potpuno izgrađenim sustavom koji ništa ne ostavlja netaknuto. Krvnik koji voli ptice ili posve smireno uživa u kakvoj simfoniji ili sonati samo je etapa u razvitku jedne egzistencije koja će već sutra biti obilježena radikalnim i potpunim sadizmom.

optuženi su za umorstvo njihova evropskog druga. Priznali su zločin koji je rekonstruiran, a među spisima nalaze se i fotografski snimci. Na njima se vidi kako jedan od dječaka drži žrtvu dok je drugi bode nožem. Mladi okrivljenici ne povlače iskaze. Vodili smo s njima duge razgovore. Donosimo najznačajnije dijelove njihovih kazivanja.

a) *Trinaestogodišnji dječak.* »Nismo bili s njime u zavadu. Svakoga četvrtka odlazili smo svi skupa na brdo iznad sela u lov praćkom. Bio je naš dobar prijatelj. Nije više išao u školu jer je želio postati zidar kao i njegov otac. Jednoga dana odlučili smo da ga ubijemo, jer Evropljani hoće da ubiju sve Arape. Mi ne možemo ubijati 'velike', ali možemo njega, on je naš vršnjak. Nismo znali kako bismo ga ubili. Htjeli smo ga baciti u jarak, ali se moglo dogoditi da bude samo ranjen. Zato smo ponijeli od kuće nož i ubili ga.

»Zašto ste izabrali baš njega?«

»Zato što se igrao s nama. Neki drugi ne bi pošao s nama na brdo.«

»Ali bio je vaš prijatelj?«

»Jeste, ali zašto oni hoće da ubiju nas? Njegov je otac milicajac i kaže da sve nas treba ubiti.«

»Ali on ti to nije rekao?«

»On? Ne, nije.«

»Znaš li da je on sad mrtav?«

»Znam.«

»Što je to smrt?«

»Kad je sve završeno i kad se ide u nebo.«

»Jesi li ga ti ubio?«

»Da.«

»Znači li ti to nešto što si ubio čovjeka?«

»Ne, zato što i oni hoće nas da ubiju.«

»Je li ti krivo što si u zatvoru?«

»Nije.«

b) *Četrnaestogodišnji dječak.* Taj se mladić posve razlikuje od svojega druga. Gotovo je već pravi muškarac, odrastao čovjek po kontroli mišića, po izražajnosti lica, po glasu i po tome kako i što odgovara. Ni on ne niječe da je ubio. Zašto je ubio? Ne odgovarajući na to, postavlja pitanje meni jesam li možda kad vidio kojega Evropljanina u zatvoru. Je li se ikad Evropljanin našao u zatvoru pošto je ubio Alžirca? Odgovorio sam mu da zapravo još nisam sreo ni jednog Evropljanina u zatvoru.

»Pa ipak svakoga dana Alžirci ginu, je li tako?«

»Da.«

»Kako to onda da se u zatvorima nalaze samo Alžirci? Možete li mi to objasniti?«

»Ne mogu, no reci mi zašto si ubio dječaka koji ti je bio prijatelj?«

»Objasnit ću vam ... jeste li čuli za događaje u Rivetu?«⁵

»Jesam.«

»Dva moja rođaka ubijena su toga dana. U nas kažu da su se Francuzi zakleli da će nas sve do jednoga poubijati. A je li ijedan Francuz bio zatvoren zbog svih tih Alžiraca koji su pobijeni?«

»Ne znam.«

»Ne, nitko nije zatvoren. Htio sam otići u partizane, ali sam još premlad. Tada smo ja i X ... odlučili da ubijemo jednog Evropljanina.«

»Zašto?«

»A što je, po vašem mišljenju, trebalo učiniti?«

»Ne znam. Ti si još dijete, a sve to što se događa za odrasle je.«

»Ali oni ubijaju i djecu ...«

»To još nije razlog da ti ubiješ svojega prijatelja.«

»Ipak sam ga ubio. A vi sad činite što vas je volja.«

»Je li ti učinio što našao taj tvoj prijatelj?«

»Ne, nije mi učinio ništa.«

»Pa onda? ...«

»Pa, eto, tako ...«

DRUGI SLUČAJ

Kompleks samooptuživanja i samoubilačko ponašanje koje se krije iza »terorističkog čina« jednoga mladog dvadeset i dvogodišnjeg Alžirca

Toga su mladića u bolnicu uputile francuske pravosudne vlasti. Mjera je poduzeta nakon sudskomedicinskog vještačenja francuskih specijalista koji rade u Alžiru.

5. Rivet je selo koje je stanovitoga dana godine 1956. postalo poznato u gradu Alžiru i okolici. Toga su dana kasno u noć upali u selo odredi francuske milicije, izbacili iz kreveta četrdeset ljudi i sve strijeljali.

Riječ je o čovjeku fizički iscrpljenom koji je u stanju potpune zbunjenosti. Tijelo mu je prekriveno modricama, a dvostruka fraktura vilice sprečava ga da bilo što jede. Više od dva tjedna morat ćemo ga hraniti s pomoću injekcija.

Potkraj drugog tjedna nestaju smetnje u mišljenju, može se uspostaviti kontakt te napokon uspijevamo rekonstruirati dramatičnu povijest tog mladića.

U najranijoj mladosti posvetio se s izuzetnim žarom skautizmu. Bio je jedan od najviđenijih rukovodilaca Muslimanskog skautskog pokreta. Ali sa 19 godina sasvim napušta skautizam da bi se isključivo posvetio svome zvanju. Kao radnik u nekom mehanografskom centru marljivo uči i usavršava se maštajući da jednog dana postane u tomu velik stručnjak. Prvi studenoga 1954.* zatječe ga potpuno zaokupljena stručnim radom i u to vrijeme ne pokazuje nikakva smisla za nacionalnu borbu. Već je ionako bio prekinuo svaku vezu sa starim drugovima. Sam za sebe kaže da se u to vrijeme ponašao kao onaj koji je »mobiliziran na usavršavanju vlastitih tehničkih sposobnosti«.

Ali, polovicom 1955. godine, za vrijeme obiteljskog sijeća, najednput mu se pričinja da ga njegovi smatraju izdajnikom. Nakon nekoliko dana taj letimični dojam pomalo nestaje, ali on i dalje osjeća neki nutarnji nemir, neku nelagodu koju ne može objasniti sam sebi.

Otada jede samo na brzinu, izbjegava obiteljski krug i povlači se u svoju sobu. Izbjegava svaki susret s ljudima. U takvim uvjetima dolazi katastrofa. Jednoga dana, hodajući ulicom oko dvanaest i po sati, čuje kako ga netko jasno i glasno naziva »kukavicom«. Osvrće se oko sebe, ali ne vidi nikoga. Ubrza korake i odlučuje da više ne ide na posao. Zatvara se u sobu i više ne izlazi ni za večeru. Te noći nastupa kriza. Cijela tri sata sluša različite uvrede koje odzvanjaju u njegovoj glavi i odjekuju kroz noć: »izdajniče ... kukavico ... sva tvoja braća ginu ... izdajniče ... izdajniče ...«

Obuzima ga neopisiv strah: »Čitavih osamnaest sati imao sam puls 130 otkucaja u minuti. Mislio sam da ću umrijeti.«

Od toga trena ne može uopće jesti. Mršavi naočigled, živi u potpunu mraku, ne otvara vrata ni ukućanima. Trećega dana baca se na koljena, počinje grozničavo moliti i,

* Dan ustanka alžirskog naroda. (Prev.).

kao što sâm kaže, ostaje tako ničice oko dvadeset sati. Četvrtog dana iznenada, »kao lud«, s »bradom koja je također pridonijela njegovu luđačkom izgledu«, bez kaputa i kravate izlijeće na ulicu. Našavši se na cesti, ne zna kamo bi, ali ipak ide dalje i nakon stanovitog vremena stiže u evropski dio grada. Njegova vanjština (izgleda kao Evropljanin) kao da ga štiti da ga ne zaustave i kontroliraju francuske patrole.

Međutim, ostale Alžirce i Alžirke njemu naočigled lišavaju slobode, zlostavljaju ih, vrijeđaju, pretresaju ... A on k tome nema uza se nikakvih isprava. Ta spontana uljudnost neprijateljskih patrola prema njemu još više pojačava osjećaj krivnje: »Svi znaju da je uz Francuze. Čak su i vojnici obaviješteni: ne zaustavljaju ga.«

Činilo mu se kao da ga i oči vezanih Alžiraca, koji s rukama na zatiljku čekaju da ih pretraže, promatraju pogledom punim prezira. Obuzet nesavladivim uzbuđenjem, odlazi ubrzanim koracima. Stiže pred zgradu francuskoga glavnog štaba. Na ulazu stoji nekoliko vojnika naoružanih automatima. Pođe prema njima, baca se na jednoga od njih i pokušava mu oteti automat vičući: »Ja sam Alžirac.«

Odmah su ga svladali, odveli u policiju i poduzeli sve kako bi ga prisilili da oda imena vođa i članova organizacije kojoj pripada. Nakon nekoliko dana policajci i vojnici primjećuju da je bolestan. Pošto je liječnički pregledan i pošto je ustanovljeno da je duševno poremećen, poslan je na bolničko liječenje. »Jedino što sam tada želio«, kaže nam, »bila je smrt. I na policiji sam, nakon mučenja, vjеровao i nadao se da će me ubiti. Bio sam zadovoljan što sam premlaćen, jer to dokazuje da su i mene svrstali u svoje neprijatelje. Nisam više mogao slušati one optužbe, a da nešto ne poduzmem. Nisam kukavica, nisam baba. Nisam izdajnik.«⁶

TREĆI SLUČAJ

Neurotično ponašanje mlade Francuskinje čiji je otac, visoki funkcionar, ubijen u zasjedi

6. U toku 1955. godine zabilježen je izrazito velik broj takvih slučajeva. Na žalost, svi bolesnici nisu imali sreću da se smjeste u bolnicu.

Dvadeset jednogodišnja studentica došla je k meni za tražiti savjet zbog nekih blažih nastupa neuroze, što joj smetaju u njezinu studiju i društvenom životu. Dlanovi su joj neprestano oznojeni, povremeno toliko te se čini da joj »voda curi iz ruku«. Gušenje u prsima popraćeno je teškim noćnim glavoboljama. Grize nokte. Pomniju osobito privlače lakoća i brzina kojima uspostavlja površan kontakt, dok se istodobno može naslutiti da se ispod toga krije duboka tjeskoba. Preko smrti svojega oca, koja nije davna, prelazi s takvom ravnodušnošću da to naše ispitivanje usmjerava na njezin odnos prema ocu. Jasan i potpuno lucidan način izlaganja, na granici bezosjećajnosti, otkrit će nam upravo svojim racionalizmom smetnje koje muče tu djevojku kao i karakter i podrijetlo njezina konflikta.

»Moj je otac bio visoki funkcionar. Bio je odgovoran za golemu ruralnu oblast. Pošto je izbio ustanak, počeo je bjesomučno proganjati Alžirce. Išlo je to tako daleko da više nije ni jeo ni spavao, toliko ga je zanosila želja da uguši ustanak. Kao bespomoćan svjedok prisustvovala sam postupnu moralnom padu svojega oca. Napokon sam odlučila da ga više ne posjećujem i da ostanem u gradu. Jer, kad god bih došla kući, ne bih sklopila oka cijele noći; mučili su me jauci koji su neprekidno dopirali k meni negdje iz dubine; u podrumskim i ostalim nenastanjenim prostorijama mučili su Alžirce da bi saznali podatke. Ne možete ni zamisliti kako je užasno svu noć slušati jauke. Ponekad se pitam: kako ljudsko biće uopće može podnijeti da sluša gdje netko jauče od bola, a da ne govorim o samim mučiteljima. No to se nastavljalo. Na kraju više nisam ni dolazila kući. Ni kad je moj otac, a to se događalo rijetko, navraćao u grad da me obiđe, nisam ga mogla pogledati u oči, a da pri tome nisam osjetila užasnu zbunjenost i strah. Sve mi ga je teže bilo zagrliti.«

»Važno je i to što sam dugo živjela na selu. Poznajem gotovo sve tamošnje obitelji. Mladi Alžirci, moji vršnjaci, kao djeca igrali su se sa mnom. Kad sam dolazila kući, otac bi mi rekao da su opet neki ljudi zatvoreni. Potkraj se više nisam usudila proći ulicom jer sam bila čvrsto uvjerena da ću posvuda naići na mržnju. U dnu duše i sama sam im zapravo odobravalala. Da sam Alžirka, otišla bih u partizane.«

Jednoga dana stiže brzopjav s viješću da joj je otac teško ranjen. Odlazi u bolnicu i zatječe ga u besvjesnu

stanju. Nakon kratkog vremena otac je izdahnuo. Bio je ranjen za vrijeme kaznene ekspedicije: patrola je pala u zasjedu alžirske narodne vojske.

»Sprovod mi se zgadio«, kaže ona. »Ti službeni predstavnici što su oplakivali smrt mojega oca, 'koji je svojim duboko moralnim odlikama osvojio domorodački puk', bili su mi odvratni. Svi su znali da je to laž. Svima je bilo dobro poznato da je otac imao pod svojom vlašću sve istražne i policijske centre u oblasti. Svi su znali: svakoga dana po deset ljudi izdahne na mučilištima, a ipak su u sav glas lagali o odanosti, odricanju, ljubavi prema domovini ... Moram priznati da riječi za mene nemaju više vrijednosti, u svakom slučaju nemaju velike vrijednosti. Smjesta sam se vratila u grad izbjegavajući susret bilo s kojim predstavnikom vlasti. Ponudili su mi pomoć, ali sam je odbila. Ne želim njihove pare. To je nagrada za krv koja je prolivena zaslugom mojega oca. Ja to ne želim. Radit ću.«

ČETVRTI SLUČAJ

Poremećaji u ponašanju Alžiraca mlađih od 10 godina

Riječ je o izbjeglicama, djeci boraca i civila koje su ubili Francuzi. Raspoređeni su po različitim centrima Tunisa i Maroka. Pohađaju školu, provode slobodno vrijeme u kolektivnim igrama i šetnjama. Pod stalnim su liječničkim nadzorom. Na taj smo način imali prilike pregledati stano-
vit broj te djece:

a) Velik broj djece pokazuje izričitu ljubav prema slikama koje prikazuju roditelje. Sve ono što na neki način podsjeća na majku ili oca uporno pronalaze i ljubomorno čuvaju.

b) U mnogih se opaža strah od buke. Vrlo su osjetljivi na svaki prijekor. Čeznu za mirom i nježnošću.

c) Mnogi od njih pate od besanice i somnambulizma.

d) Povremena enureza.

e) Sadističke sklonosti. Česta igra: komad napetog papira koji djeca bjesomučno probijaju. Na svim olovkama vide se tragovi zuba, a nokte grizu s neviđenom upornošću. Učestale svađe unatoč postojanju duboke uzajamne ljubavi.

PETI SLUČAJ

Puerperalna psihoza u izbjeglih žena

Puerperalnim psihozama nazivamo duševne poremećaje roditelja. Mogu se javiti neposredno prije ili nekoliko tjedana nakon poroda. Vrlo je teško ustvrditi uzroke koji uvjetuju tu bolest. Ipak se drži da su dva najvažnija razloga: poremećene funkcije endokrinih žlijezda i »afektivni šok«. Ovaj posljednji, iako donekle neprecizan izraz, znači zapravo »veliko uzbuđenje«, kako se obično naziva u svakodnevnu govoru.

Otkako je francuska vlada počela primjenjivati taktiku fortifikacijskih nasipa i spaljenih područja, na tuniskoj i marokanskoj granici nalazi se oko trista tisuća izbjeglica. Poznato je u kakvim bijednim prilikama žive. Komisije Međunarodnoga crvenog križa više su puta obišle ta područja. Pošto su se uvjerile da su uvjeti pod kojima žive izbjeglice katastrofalni, dale su međunarodnim organizacijama preporuku da pojačaju pomoć tim ljudima. S obzirom na bijednu prehranu u logorima, trebalo je očekivati da će se puerperalne psihoze javiti kod velikog broja trudnih žena.

Učestali upadi francuskih trupa koje ostvaruju svoje »pravo da gone i progone neprijatelja«, bombardiranja i mitraljeska vatra iz zraka (poznato je da su napadaji francuske vojske na području Maroka i Tunisa tako česti da im se više ni broja ne zna, a Sakiet-Sidi-Youssef, tunisko selo mučenik, najviše je okrvavljeno; razdvojene obitelji zbog bježanja) izazivaju u tih izbjeglica osjećaj trajnog straha i nesigurnosti. Jednom riječju: rijetke alžirske roditelje nisu pokazivale znakove duševnih poremećaja.

Poremećaji se javljaju u različitim oblicima. To su ili stanja uznemirenosti koja se mogu razviti u bjesnilo, ili velike depresije i utučenost, sa čestim pokušajima samoubojstva, ili, napokon, stanja zastrašenosti s popratnim pojavama plača, jadikovanja, traženja samilosti itd. I sadržaji su delirija različiti: ideja proganjanja, bezumna agresivnost prema Francuzima koji su pošli da ubiju novorođenče, predosjećaj skore smrti (u takvim slučajevima bolesnice preklinju nevidljive krvnike da poštede dijete...).

I ovom prilikom potrebno je upozoriti da se osnovni sadržaji straha ne uklanjaju smirivanjem ili nestankom spomenutih smetnja. Stanje zaliječenih bolesnica takvo je da se u njima i dalje zadržavaju patološka žarišta.

SERIJA C

Afektivno-intelektualne promjene i duševni poremećaji nakon mučenja

U ovu seriju svrstali uglavnom teže bolesnike u kojih su se javili poremećaji za vrijeme mučenja ili neposredno nakon njega. Razdijelili smo ih na podgrupe, jer smo spoznali da svakoj metodi mučenja, nezavisno od težine oštećenja ličnosti, odgovara i karakteristična slika bolesti.

PODGRUPA br. 1

Posljedice nespecifičnog, odnosno takozvanog preventivnog mučenja

Pod tim mislimo na brutalne metode koje se ne primjenjuju radi mučenja, nego samo da bi se dobile obavijesti. Podatak da bol ima granicu iznad koje postaje nepodnošljiv ovdje je od izuzetne važnosti. Potrebno je, dakle, što prije doseći tu granicu. Ne radi se o smišljenoj i razrađenoj metodi, nego o grubom premlaćivanju: više policajaca muče istodobno, četiri policajca okružuju zatvorenika i udaraju ga šakama, dok mu jedan prži grudi cigaretom, a drugi ga pendrekom tuče po tabanima ... Neke od metoda što se primjenjuju u Alžiru, a za koje smo saznali isključivo od onih koji su prošli ta mučenja, čine nam se iznimno okrutnima:

a) Uštrcavanje vode kroz usta uz istodobno davanje klistira od sapunice.⁷

b) Zabijanje boce u rektum.

Dva načina mučenja zahtijevaju stanje potpune »nepokretnosti«:

c) Zatvorenik kleči ispruženih ruku u vodoravnom položaju s dlanovima okrenutim nagore, dok su mu poprsje i glava uspravni. Ni najmanja kretanja nije mu dopuštena. Iza leđa sjedi policajac s batinom u ruci spreman da udari čim se žrtva makne.

7. Ta vrst mučenja uzrok je velikog broja smrtnih slučajeva. Nakon klistira koji se daju pod velikim tlakom i koji uzrokuju teška oštećenja na sluzokoži probavnog trakta, dolazi do crijevnih mikroperforacija, a često i do zračnih embolija i peritonitisa.

d) Zatvorenik stoji licem okrenut prema zidu i dotiče ga uzdignutim dlanovima. I ovdje pri najmanjem pokretu ili znaku klonuća pljušte batine.

Postoje dvije vrste mučenih:

1. oni koji nešto znaju i
2. oni koji ne znaju ništa.

1. Oni koji nešto znaju rijetko se sreću u kliničkim odjelima. Doznajemo da je taj i taj Alžirac bio podvrgnut mučenju u francuskim zatvorima, ali ga ne nalazimo među bolesnicima.⁸

2. Naprotiv, oni koji ne znaju ništa često nam se obraćaju za pomoć. Ovdje nije riječ o Alžircima žrtvama racije i kaznenih ekspedicija. Ni oni ne dolaze k nama kao pacijenti. Riječ je samo o neorganiziranim Alžircima koji su lišeni slobode, dovedeni u policijske zgrade ili na farme pretvorene u prostorije za saslušavanje i tamo podvrgnuti mučenju.

Psihijatrijske slike bolesti

a) *Nemirne depresije* — četiri slučaja. To su tužni bolesnici, bezrazložno prestrašeni, potišteni, većinu vremena provode u krevetu, izbjegavaju susrete, iznenada upadaju u velika uzbuđenja koja se teško mogu objasniti.

b) *Anorexia mentalis* — pet slučajeva. Takvi bolesnici zadaju velike teškoće jer je u njih pomanjkanje teka uvijek praćeno strahom od bilo kakvog fizičkog dodira s drugim ljudima. Bolničarku koja se pokušava približiti takvom bolesniku, dotaknuti ga, uhvatiti ga za ruku, grubo odgurnu. Isključena je mogućnost umjetnog davanja hrane ili bilo kakvih lijekova⁹.

c) *Opća nestabilnost i uznemirenost* — jedanaest slučajeva. Ti bolesnici ne mogu mirovati ni trena. Osamljeni su i teško ih je privoljeti na razgovor s liječnikom.

Dva smo osjećaja osobito često zapazili u bolesnika prve podgrupe.

8. Riječ je svakako o Alžircima koji su nešto znali, ali to nisu priznali ni pod mukama, jer je bilo poznato da svaki Alžirac, čim prizna, biva smjesta ubijen.

9. Bolničko osoblje mora se danju i noću baviti takvim bolesnikom, objašnjavati mu, uvjeravati ga. Jasno je da se formula »osvijestimo bolesnika grubošću« ne može s uspjehom primijeniti na te pacijente.

Prije svega, *osjećaj nepravde*. Pošto su danima i noćima bez ikakva razloga bili mučeni, u tim ljudima kao da se nešto slomilo. Jedan od njih doživio je osobito mučno iskustvo: nakon nekoliko dana uzaludnog mučenja policija zaključuje da je pred njima miroljubiv čovjek koji nema nikakve veze s bilo kakvom mrežom Fronte nacionalnog oslobođenja. Pa ipak, unatoč tom uvjerenju, policijski je inspektor navodno rekao: »Nemojte ga tako jednostavno pustiti da ode. Pritegnite ga još malo, pa će biti mirniji kad izađe.«¹⁰

A zatim, *ravnodušnost prema bilo kakvoj moralnoj kategoriji*. Za takve se bolesnike ne postavlja pitanje pravde. Biti mučen, za njih znači biti slab. Prije svega, treba dakle nastojati da postanemo snažni, ne vodeći računa o tome jesmo li na strani pravde ili nepravde. Snaga odlučuje.

PODGRUPA br. 2

Posljedice mučenja električnom strujom

U ovu smo skupinu svrstali alžirske rodoljube koji su uglavnom prošli mučenja električnom strujom. Naime, dok je električna struja nekad bila samo jedna od metoda mučenja, počevši od rujna 1956, u nekim policijskim odjelima sva se mučenja obavljaju isključivo s pomoću struje.

Psihijatrijske slike bolesti

a) *Lokalna ili opća cenepatija — tri slučaja*. Riječ je o bolesnicima koji se tuže da ih podilaze žmarci, da imaju dojam kao da im čupaju ruke, da će im se glava razletjeti ili da će progutati vlastiti jezik.

b) *Apatija, abulija, gubitak interesa — sedam slučajeva*. To su pasivni i bezvoljni bolesnici koji žive od danas do sutra.

10. Ta preventivna tortura pretvara se u nekim krajevima u »preventivnu represiju«. Tako se dogodilo u Rivetu gdje su koloni, bez obzira na mir što je vladao u selu, u strahu da ne budu zatečeni događajima, jer su se okolna sela počela buniti, odlučili pobijati buduće eventualne pripadnike Fronte nacionalnog oslobođenja. Tako je samo u toku jednoga dana strijeljano više od četrdeset Alžiraca.

c) *Elektrofobija* (patološki strah od elektriciteta). Bolesnik se plaši dotaknuti prekidač, upaliti radio, uzeti u ruke telefonsku slušalicu. Isključena je svaka mogućnost elektrokonvulzivnog liječenja.

PODGRUPA br. 3.

Nakon primanja »seruma istine«

Poznato je načelo na kojemu se zasniva ova terapija. Ako bolesnik pokazuje znakove da u njemu postoji unutrašnji nesvjestan sukob što nije mogao biti iskazan u razgovorima, primjenjuje se kemijska metoda ispitivanja. Da bi se bolesnik oslobodio sukoba koji nadmašuje njegovu sposobnost prilagođivanja, najčešće se upotrebljava pentotal u obliku intravenoznih injekcija. Liječnik intervenira u želji da bolesnika oslobodi »stranog tijela«. ¹¹ Međutim, javile su se i neke teškoće koje su nas sprečavale da slijedimo progresivno rastvaranje psihičkih instancija. Često smo bili svjedoci vidljiva pogoršanja stanja i pojave novih kliničkih, za nas posve neobjašnjivih slika bolesti. Stoga je ta tehnika uglavnom i napuštena.

Mnogi vojni liječnici i psihijatri našli su u zgradi alžirske policije nove mogućnosti istraživanja. Ako u slučajevima neuroze pentotal uklanja prepreke koje sprečavaju da evidentiramo unutrašnji konflikt, onda bi on alžirske rodoljube morao osloboditi političkih barijera i pomoći nam da tako lakše ishodimo njihovo priznavanje i davanje podataka i bez upotrebe električne struje (liječnička tradicija nalaže da se po mogućnosti izbjegava nanošenje bola). To je medicinski oblik »subverzivnog rata«.

Scena počinje ovako: »Ja sam liječnik, a ne policajac. Ovdje sam zato da ti pomognem.« Tako se već za nekoliko dana stječe povjerenje zatvorenika. ¹² A tada: »Dat su ti

11. Zapravo, to uopće nije strano tijelo. Unutrašnji sukob samo je rezultat dinamičnog razvitka ličnosti u kojoj i ne može doći do stvaranja stranog tijela. Bit će točnije ako kažemo da se radi o loše uklopljenu tijelu.

12. Upozoravamo na slučaj psihijatara koji djeluju u redovima organizacije *Présence française*. Kad im se povjeri zadatak da testiraju nekog zatvorenika, obično ga već u prvim razgovorima nastoje uvjeriti o svom velikom prijateljstvu s odvjetnikom braniteljem i o tome kako će ga (oni i odvjetnik)

nekoliko injekcija, jer ti si zaista već na kraju snaga.« Nekoliko dana liječe ga najbanalnijom terapijom: vitaminima, sredstvom za jačanje srca, šećernim injekcijama. Četvrtog i petog dana daju mu intravenozno pentotal. Napokon počinje davanje podataka.

Psihijatrijske slike bolesti

a) *Stereotipija govora.* Bolesnik neprestano ponavlja isti tip rečenice. »Nisam rekao ništa. Morate mi vjerovati, nisam rekao ništa.« Takve stereotipije praćene su neprekidnim strahom. Bolesnik zapravo često nije svjestan jesu li ili nisu od njega dobili obavijesti. Osjećaj krivnje prema stvari za koju se bori i prema braći čija je imena možda odao pritišće ga na dramatičan način. Nema dokaza koji bi uspio umiriti tu svijest što se raspada.

b) *Pomračena intelektualna i osjetna percepcija.* Bolesnik nije siguran da neki percipirani predmet zaista postoji. Sluša tuđ govor, ali ne povezuje njegove dijelove u cjelovit smisao. Ne razlikuje istinito od lažnoga. Sve je istinito i sve je lažno u isto doba.

c) *Patološki strah od svakog sastanka oči u oči.* Taj strah potječe od bolnog osjećaja da čovjek svakoga časa može biti ponovno podvrgnut saslušavanju.

d) *Inhibicija.* Bolesnik je neprestano u napetosti: prima riječ po riječ pitanje koje mu se postavlja, riječ po riječ pripravlja zamišljeni odgovor. Otuda dojam o inhibiciji, s popratnom psihičkom tromošću, prekidanjem rečenica, ponavljanjem itd.

Jasno je da se ti bolesnici uporno protive da prime bilo kakvu intravenoznu injekciju.

PODGRUPA br. 4

Nakon pranja mozga

U posljednje se vrijeme mnogo govorilo o »psihološkoj akciji« u Alžiru. Ne kanimo dati znanstvenu kritiku tih

zajedničkim snagama osloboditi zatvora. Svi zatvorenici koje su ispitivali ti psihijatri završili su pod giljotinom. A psihijatri su u našoj prisutnosti s ponosom govorili o toj elegantnoj metodi borbe protiv pokreta otpora.

metoda. Zadovoljit ćemo se time da upozorimo na njihove psihijatrijske posljedice. U Alžiru postoje dvije vrste centara za mučenje po metodi »pranja mozga«.

I. ZA INTELEKTUALCE

Načelo na kojemu se zasniva ova metoda sastoji se u tome da se zatvorenik dovede u situaciju lica koje glumi neku ulogu. Nije teško pogoditi na koju se psihološko-sociološku školu to nadovezuje.¹³

a) *Glumiti kolaboraciju.* Intelektualac je pozvan da privrati kolaboraciju, ali je istodobno dužan da pronađe i opravdanje za kolaboraciju. Mora dakle živjeti dvostrukim životom: on je rodoljub, i to poznat rodoljub, ali preventivno uklonjen iz svakodnevnih zbivanja. Pothvat ima za cilj da iznutra napadne elemente koji sačinjavaju nacionalnu svijest. Rodoljub ne samo što je prisiljen na kolaboraciju nego mu je preporučeno da »slobodno« raspravlja s protivnicima i kolebljivcima i da ih uvjeri. To je elegantan način kako bi ga se navelo da privuče pažnju rodoljuba, odnosno da posluži kao provokator. Izjavi li slučajno da ne može naći protivnike, pronalaze mu ih oni ili mu kažu da se ponaša kao da se radi o protivnicima.

b) *U obliku predavanja prikazati vrijednost francuske akcije i opravdanost kolonizacije.* Kako bi pomogli zatvoreniku da dobro obavi povjereni zadatak, na raspolaganju su mu mnogobrojni »politički savjetnici«: oficiri službe za poslove domorodaca ili, još bolje, psiholozi, socijalni psiholozi, sociolozi itd.

c) *Iznijeti argumente alžirske revolucije i pobiti ih jedan po jedan.*

13. Poznato je da je u Sjedinjenim Državama formirana sociopsihološka škola. Predstavnici te škole drže kako drama suvremenog čovjeka proistječe iz činjenice da on više ne igra nikakvu ulogu jer ga društveni mehanizam prisiljava da bude samo kotačić jednoga velikog stroja. Stoga se preporučuje terapija predstave koja čovjeku omogućuje da preuzima različite uloge. Bolesnik interpretira različite role, pa čak i nekoliko uloga u jednom danu, ima mogućnosti da na simboličan način stupi na mjesto bilo koje ličnosti. Tvornički psihijatri u Sjedinjenim Državama, čini se, postižu čudesne psihoterapeutske uspjehe s radničkim grupama. Radnicima se omogućuje da se polstovete s herojima, što dovodi do velikog popuštanja napetosti u odnosima između poslodavaca i radnika.

Alžir nije nacija, nikad nije bio niti će ikad postati nacija.

Ne postoji »alžirski narod«.

Alžirsko rodoljublje potpuno je besmisleno.

»Felasi« su ambiciozni kriminalci, prevareni bijednici.

S vremena na vrijeme svaki je intelektualac dužan održati predavanje o toj temi, a njegovo izlaganje mora biti uvjerljivo. Na kraju mjeseca daju se ocjene (to su one znamenite »nagrade«) koje će kasnije biti jedan od kriterija pri donošenju odluke treba li ili još ne treba tog intelektualca pustiti na slobodu.

d) *Patološki uvjeti kolektivna života*. Već i to da je netko sam ocjenjuje se kao pobuna. Stoga uvijek moramo biti s nekim. I šutnja je zabranjena. Treba misliti glasno.

Svjedočanstva

Radi se o akademski obrazovanom zatvoreniku koji je mjesecima podvrgnut pranju mozga. Šefovi logora jednoga mu dana čestitaju na uspjesima što ih je postigao i najavljuju da će ga uskoro pustiti na slobodu.

Poznavajući dobro neprijateljsku taktiku, zatvorenik je oprezan i ne shvaća tu vijest ozbiljno. Neprijateljska se taktika sastoji obično u tome da se zatvoreniku obeća kako će ga pustiti, a nekoliko dana prije predviđenog dana njegova oslobođenja saziva se sastanak koji treba da izrekne kolektivnu kritiku. Na kraju sastanka obično se donosi odluka da se puštanje zatvorenika na slobodu odgađa, jer on još uvijek ne pokazuje dovoljno znakova koji bi potvrdili njegovo konačno ozdravljenje. Taj je sastanak, kažu psiholozi, otkrio da u njemu i dalje živi nacionalistički virus.

Ali, sad se više ne radi o triku. Zatvorenika zaista puštaju na slobodu. Oslobođen zatvora, čim stigne u grad, među svoje, bivši se zarobljenik hvali kako je izvrsno odglumio ulogu. Sretan je što ponovno može zauzeti negdašnje mjesto u nacionalnoj borbi i odmah nastoji uspostaviti vezu s rukovodiocima ustaničke organizacije. U tom času strašna pomisao poput oštrice sijeva mu kroz glavu. Možda nikoga nije prevario, ni policiju, ni zatvorenika, a prije svega ni sama sebe.

Kad će prestati ta igra?

U tom trenutku potrebno je smirivati i ukloniti hipoteku krivnje.

Psihijatrijske slike bolesti

a) *Patološki strah od svake kolektivne diskusije.* Čim se sretne sa tri do četiri osobe, ponovno se javlja inhibicija, a nepovjerljivost i sumnjičavost snažno se očituju.

b) *Nesposobnost da se obrazloži i brani neki stav.* Misao teče u antitetičnim sudovima. Sve što se iznosi kao tvrdnja može istog časa biti opovrgnuto istom snagom dokaza. To je sigurno najbolnija posljedica ovoga rata na koju smo naišli. Opsjednuta je ličnost rezultat »psihološke akcije« koja je podvrgnuta interesima kolonijalizma u Alžiru.

II. ZA NEINTELEKTUALCE

U centrima kao što je Berrouaghia ne polazi se više od subjektiviteta da bi se izmijenilo ponašanje pojedinca. Tu se obrađuje tijelo koje se lomi u nadi da se tako može iskorijeniti nacionalna svijest. Riječ je o pravomu vojničkom drilu. Zauzvrat, ljudi više nisu podvrgnuti mučenjima i dobivaju hranu.

a) Moraju izjaviti da ne pripadaju FLN. To moraju vikati u zboru. Moraju to ponavljati satima.

b) Zatim moraju priznati da su pripadali FLN i da su shvatili kako je to zlo. Dakle: dolje FLN.

Nakon te etape dolazi druga: budućnost je Alžira francuska, i ne može biti nego francuska.

Bez Francuske Alžir se vraća u srednji vijek.

Napokon, svi smo Francuzi. Živjela Francuska.

Tu više nema težih oblika duševnih smetnji. Jedino što izmučeno i bolno tijelo traži odmor i smirenje.

SERIJA D

Psihosomatski poremećaji

Kolonijalni rat u Alžiru nije prouzrokovao samo porast duševnih poremećaja i pojavu mnogobrojnih specifičnih bolesti. Osim patologije mučenja, patologije mučenih i mučitelja, u Alžiru vri patološka atmosfera, ona što liječnike nagoni da, nalazeći se pred bolesnikom kojega ne razumiju, kažu: »Sve će to svršiti kad svrši ovaj prokleti rat.«

U ovu četvrtu seriju odlučili smo uvrstiti bolesti ustanovljene u Alžiraca, od kojih su neki odslužili kaznu u koncentracionim logorima. Karakteristično je za te bolesti da pripadaju u vrst psihosomatskih poremećaja.

Psihosomatskom patologijom naziva se skup organskih smetnja čije očitovanje pospješuje konfliktna situacija.¹⁴ Psihosomatska, jer je psihičkog podrijetla. Ta patologija tumači se kao način na koji tijelo odgovara, odnosno prilagođava se konfliktu što mu je nametnut, pa se i smetnje istodobno tumače i kao simptom i kao ozdravljenje. Ili, još točnije, složno se tvrdi da organizam (ponavljam, riječ je o kortikovisceralnom, odnosno psihosomatskom jedinstvu, kako se to nekad nazivalo) svladava konflikt na neugodan, ali zato ekonomičan način. Ukratko, to je najmanje od svih mogućih zala što ga organizam bira da izbjegne katastrofu.

Danas je ta patologija uglavnom već dobro poznata, iako nam se različite terapijske metode koje se preporučuju (relaksacija, sugestija) čine i odviše neodređenima. Za vrijeme drugoga svjetskog rata, za bombardiranja u Engleskoj i u opkoljenog stanovništva Sovjetskog Saveza, osobito u Staljingradu, povećao se broj duševnih bolesnika. Na temelju opisa mnogobrojnih slučajeva danas je već svima dobro poznato da čovjek ne mora biti pogođen metkom da bi fizički i duševno patio zbog postojanja rata. Kao i svi ratovi, tako je i alžirski ostavio za sobom određen broj kortikovisceralnih bolesti. Ako izuzmemo bolesti što smo ih malo dalje uvrstili u grupu g), sve su smetnje koje smo sreli u Alžiru već bile opisane u vezi s »klasičnim ratovima«. Grupa g) po našem je mišljenju specifična za kolonijalni rat u Alžiru. Taj poseban oblik patologije (opća kontrakcija mišića) privukao je na sebe pažnju i prije rasplamsavanja revolucije. Ali liječnici koji su ga opisivali pronalazili su u tome urođene domorodačke nedostatke, osebnost (?) njihova živčanog sustava, u kojem su našli, tvrde oni, dokaz o tome kako u koloniziranom stanovništvu

14. Taj naziv izražava idealističku koncepciju i sve se više napušta. Kortiko-visceralna terminologija, koju predlažu sovjetski učenjaci, osobito Pavlov, ima barem tu prednost što mozak vraća na njegovo mjesto, to jest smatra ga kao matricu iz koje se rađa svaki psihizam.

prevladava ekstrapiramidalni sustav.¹⁵ Ta kontrakcija, međutim, samo je popratna pojava, samo znak da se u mišićima koloniziranog odražava njegova nepopustljivost, suzdržanost i odbojnost prema kolonijalnoj vlasti.

Psihijatrijske slike bolesti

a) *Čirevi na želucu.* Vrlo česta bolest. Bolovi uglavnom noću, uz jako povraćanje, mršavljenje, potištenost, neraspoloženje, a u iznimnim slučajevima razdražljivost. Treba istaknuti i da su ti bolesnici većinom mladi — između 18 i 25 godina. Uglavnom nikad ne preporučujemo kirurški zahvat. U dva slučaja reseciran je želudac, ali se oba puta još u istoj godini zahvat morao ponoviti.

b) *Bubrežne kolike.* I ovdje se javljaju bolovi koji kulminiraju noću. Jasno, gotovo nikad uzrok tome nisu kamenci. Ti se grčevi mogu očitovati, što je rjeđe, i u osoba između 14 i 16 godina.

c) *Smetnje u menstrualnom ciklusu žena.* Ta patološka pojava dobro je poznata i nećemo se zadržati na njoj. Menstruacija izostaje tri do četiri mjeseca ili je praćena teškim bolovima koji utječu na karakter i raspoloženje žene.

d) *Hipersomnolencija kao posljedica idiopatskog tremora.* Radi se o odraslim mladim osobama kojima je onemogućen svaki odmor zbog neprestanog i finog podrhtavanja cijelog tijela koje podsjeća na potpuni parkinsonizam.

e) *Prerano sijeda kosa.* Kosa preživjelih zatvorenika koji dolaze iz prostorija za mučenje naglo sijedi u pramenovima ili posve. Te su promjene često praćene dubokom astenijom, apatijom i seksualnom impotencijom.

f) *Paroksimalna tahikardija.* Naglo ubrzanje pulsa do 120, 130 pa i 140 otkucaja u minuti. Te tahikardije praćene su tjeskobom i strahom od skore smrti, a završetak krize obilježen je jakim znojenjem.

g) *Opća kontrakcija, ukočenost mišića.* Riječ je o muškim bolesnicima koji osjećaju kako im postupno (samo u dva slučaja simptom se javio iznenada) biva sve teže svladati neke pokrete: penjati se uza stepenice, hodati, trčati.

15. Što je živčani sustav razvijeniji, to su funkcije sve manje ekstrapiramidalne. Kao što se vidi, sve se izvrsno slaže.

Razlog je teškoćama karakteristična ukočenost mišića, što neodoljivo ukazuje na oštećenje nekih dijelova mozga (sivi nukleusi). Ta se ukočenost postupno i lagano pojačava. Gotovo je nemoguće izazvati pasivnu fleksiju donjih udova ili postići najmanje opuštanje. Sav u grču, nemoćan da snagom vlastite volje postigne i najmanju relaksaciju, bolesnik kao da je od jednog komada. Lice mu je ukočeno, ali istodobno izražava visok stupanj izgubljenosti.

Bolesnik kao da ne može »demobilizirati svoje živce«. Neprestano je u stanju napetosti, u stalnom iščekivanju, između života i smrti, kao što nam je to jedan od njih opisao: »Pogledajte, ukočio sam se kao da sam već mrtav.«¹⁶

16. Suvišno je dodati da se ovdje ne radi o histeričnim kontrakcijama.

Od zločinačke impulzivnosti Sjevernoafrikanaca do narodnooslobodilačkog rata

Nije dovoljno boriti se samo za slobodu svojega naroda. Potrebno je također neprestano, dok traje borba, tom narodu, a prije svega samome sebi, ponovno otkrivati dimenziju čovjeka. Potrebno je vratiti se natrag u povijest, obnoviti povijest čovjeka prokletoga od ljudi i tako omogućiti susret vlastitog naroda s drugim ljudima.

Zapravo, borac koji je angažiran u oružanoj borbi, u nacionalnoj borbi, sklon je da iz dana u dan mjeri poniženja i uvrede što ih kolonijalni ugnjetač nanosi čovjeku. Ponekad mu se učini da bi trebao povesti sav svoj narod, da bi ga trebao izvući iz ponora, iz spilja. Često mu biva jasno da se njegov zadatak ne sastoji isključivo u tome da rastjeruje neprijateljske snage, nego i klice očaja koje su se zakukuljile u tijelima koloniziranog čovjeka. Razdoblje podjarmljenosti bolno je, ali borba, rehabilitirajući podjarmljenog čovjeka, dovodi do procesa reintegracije koji je izvanredno plodonosan i značajan. Pobjedonosna borba nekoga naroda ne znači samo potvrdu i pobjedu njegovih prava. Istodobno priskrbljuje tom narodu čvrstoću, punoću i homogenost. Jer kolonijalizam nije samo depersonalizirao koloniziranog. Ta se depersonalizacija očitovala i na kolektivnom planu socijalnih struktura. I tako je kolonizirani narod sveden na mnoštvo pojedinaca koje postoji samo po tome što postoji kolonizator.

Borba koju narod vodi za svoje oslobođenje potiče ga da prema prilikama odbaci ili rasprši tobožnje istine koje su u njegovu svijest usadili civilna kolonijalna služba, vojna okupacija i ekonomsko izrabljivanje. Samo i jedino borba može raspršiti te laži o čovjeku što obeshrabljuju i doslovno sakate i one najsvjesnije među nama.

Koliko smo puta u Parizu, Aixu, Alžiru ili u Basse-Terreu vidjeli kolonizirane kako žestoko prosvjeduju protiv mišljenja da su crnci, Alžirci, Vijetnamci lijeni. Pa ipak, moramo priznati da bi u kolonijalnom režimu izrazito marljiv felah ili crnac koji odbija svaku pomisao na odmor zaista bio patološki slučaj. Lijenost koloniziranog čovjeka svjesna je sabotaža kolonijalne mašine; na biološkom planu to je značajan sustav samoobrane i, naposljetku, to u svakom slučaju sigurno sprečava ugnjetača da do kraja zagospodari cijelom zemljom.

Neprohodnost šuma i močvara, kojom se one suprotstavljaju nadiranju neprijatelja, prirodni je saveznik koloniziranog. Trebalo je to shvatiti i ne više dokazivati kako je crnac dobar radnik, a felah uzoran seljak. Istina jednog crnca, istina jednog Arapina u kolonijalnom režimu u tome je da ni prstom ne makne kako ne bi pomogao zavojevaču da još čvršće prigrabi svoj plijen. Dužnost koloniziranog, čija svijest još nije sazrela do odluke da zbaci kolonizatora, u tome je da se doslovno ne makne dok ga na to ne natjeraju silom. To je vrlo konkretna manifestacija nesuradnje ili barem najmanje moguće.

Zapažanja o odnosu koloniziranog prema radu mogu se primijeniti i na odnos koloniziranog prema zakonu okupatora, prema plaćanju doprinosa i poreza, ukratko: na odnos koloniziranog prema kolonijalnom sistemu. U kolonijalnom režimu zahvalnost, iskrenost, čast prazne su riječi. U toku posljednjih godina imao sam prilike provjeriti staru istinu: čast, dostojanstvo, poštivanje zadane riječi, sve to ima pun smisao samo u homogenoj nacionalnoj ili internacionalnoj zajednici. Ali kako ste vi i vaši bližnji likvidirani kao psi, ne preostaje vam drugo nego da upotrijebite sva sredstva kako biste ponovno uspostavili svoju ljudsku vrijednost. Potrebno je, dakle, da svom svojom snagom pritišćete tijelo mučitelja kako bi njegova iskrivljena svijest konačno ponovno dobila univerzalnu dimenziju. U toku posljednjih godina imao sam prilike vidjeti kako su u borbenom Alžiru čast, samoprijegorna požrtvovnost, ljubav prema životu, prezir prema smrti poprimili neuobičajene oblike. Ne, ne namjeravam veličati borce. Želim samo iznijeti poznatu istinu koju su priznali čak i najokorjeliji kolonijalisti: alžirski borac bori se i gine na nesvagdašnji način i nikakvo povezivanje s islamom ili obećanim rajem ne može objasniti tolik samoprijegor kad je u pitanju zaštita naroda, braće. I upravo ta ubitačna tišina — jer tijelo sigurno više

— ubija mučitelja. Ovdje se ponovno srećemo s drevnim zakonom po kojemu se svaki pojedini element egzistencije mora pokrenuti kad je cijela nacija u pokretu, kad se čovjek, boreći se za svoju neizmjernu ljudskost, istodobno i potvrđuje.

Od karakterističnih osobina alžirskog naroda što mu ih je pripisao kolonijalizam zadržat ćemo se na zastrašujućoj pojavi kriminaliteta. Prije godine 1954. suci, policajci, liječnici kriminolozi složno su tvrdili da su prijestupi Alžiraca velik problem. Alžirac je, tvrdili su, rođeni prijestupnik. Stvorena je i teorija, pruženi su joj i znanstveni dokazi. Čitavih dvadeset godina ta je teorija bila jedan od predmeta u programu sveučilišne nastave. Alžirci, studenti medicine postupno su i neprimjetno prihvaćali teoriju i tako su elite, prihvativši kolonijalizam, bez oklijevanja prihvatile i mišljenje o urođenim manama alžirskog naroda, to jest naroda koji rađa skitnice, varalice, lopove, prijestupnike.

Odlučili smo da prikazemo tu službenu teoriju, da ukažemo na konkretne temelje iz kojih je izrasla i na znanstvene tvrdnje. Zatim ćemo pokušati obraditi te iste podatke.

Alžirac često ubija: činjenica je, reći će vam suci, da se četiri petine pokrenutih sudskih postupaka odnosi na tjelesne ozljede. Stopa kriminaliteta u Alžiru — tvrde oni — visoka je, jedna od najviših u svijetu. Nema sitnih prijestupnika. Kad se Alžirac stavlja izvan zakona, on to čini u najvećoj mjeri.

Alžirac ubija okrutno: prije svega, on se najradije laća noža. Suci koji »poznaju zemlju« stvorili su o tome čitavu malu filozofiju. Kabili se, na primjer, najradije služe revolverom ili puškom, a Arapi ravničari više vole nož. Neki suci čak postavljaju pitanje: ne osjećaju li možda Alžirci živu potrebu da vide krv? Alžirac, reći će vam oni, ima potrebu da osjeti toplinu krvi, da se okupa u krvi žrtve.¹⁷ Stanovit broj sudaca ide tako daleko da čak tvrdi kako za Alžirca ubiti čovjeka prije svega znači zaklati ga. Okrutnost Alžirca osobito se očituje u mnoštvu ozljeda, od kojih su mnoge bezrazložne i zadane pošto je žrtva podlegla. Autop-

17. Poznato je, naime, da islam zabranjuje uživanje mesa, sve dok se nismo uvjerali da je životinja potpuno iskrvarila. Stoga se životinje uvijek kolju.

sije neoporecivo pokazuju: s obzirom na podjednaku težinu svih ozljeda što ih je nanio, ubojica ostavlja dojam zločinca koji je zapravo čin ubojstva htio ponoviti bezbroj puta.

Alžirac ubija bez razloga: veoma su često suci i policajci zabezknuti pred motivima ubojstva: jedna kretnja, jedna aluzija, dvosmislenost, svađa zbog masline u zajedničkom posjedu, krava koja je zalutala u osminu tuđeg hektara zemlje ... U odnosu na pojedinačno, a ponekad i na dvostruko, trostruko ubojstvo, razlog od kojega očekujemo da će nam opravdati ili obrazložiti sva ta zlodjela, pokazuje se kao beznadno banalan. Stoga se često stječe dojam da socijalna grupa sakriva prave razloge.

Svaka krađa koju počinu Alžirac provalna je, pri čemu je uvijek, bilo ili ne bilo ubojstvo, napadnut vlasnik.

Svi ti elementi alžirskog kriminaliteta bili su, čini se, dovoljno specifični da se prijeđe na pokušaj sistematizacije.

Budući da su u Tunisu i Maroku, iako manje, obavljena slična promatranja, počelo se sve više govoriti o sjevernoafričkom kriminalitetu. Više od trideset godina, pod rukovodstvom profesora Porota, predavača psihijatrije na alžirskom sveučilištu, mnoge su istraživačke ekipe definirale načine na koje se taj kriminalitet očituje i predložile njegovo sociološko, funkcionalno i anatomske objašnjenje.

Poslužiti ćemo se najvažnijim radovima alžirskog sveučilišta posvećenih tome. Zaključci istraživanja koja su trajala više od dvadeset godina bili su, kao što smo već napomenuli, teme akademskih kolegija iz psihijatrije.

Na taj su način alžirski liječnici, koji su diplomirali na alžirskim fakultetima, morali slušati i učiti da je Alžirac rođeni zločinac. Sjećam se kako je jedan od naših izlažući najozbiljnije te nametnute teorije na kraju dodao: »Teško je to progutati, ali je znanstveno ustvrđeno.«

Sjevernoafrikanac je kriminalac, poznat je njegov pljačkaški poriv, njegova silovita agresivnost vidljiva je na prvi pogled. Sklon je krajnostima i stoga mu se nikad ne može vjerovati do kraja. Danas najbolji prijatelj, sutra je najveći neprijatelj. Neosjetljiv za nijanse, krajnje mu je tuđ kartezijanski način mišljenja; osjećaj za ravnotežu, za odnose, za mjeru u opreci je s njegovim najdubljim sklonostima. Sjevernoafrikanac je nasljeđem opterećeni nasilnik. Nesposoban je da se svlada, da usmjeri vlastite nagone. Da, Alžircu je naprasitost urođena osobina.

Ali, precizira se, ta je naglost izrazito nasilna i uglavnom ubilačka. Na taj se način uspijeva objasniti neuobičajeno

jeno ponašanje alžirskog melankolika. Francuski su se psihijatri našli pred teškim problemom. Bili su naviknuti da kod melankoličnih bolesnika računaju na suicidalne pokušaje. Sad, međutim, alžirski melankolik ubija. Ta se bolest moralne svijesti, koja je oduvijek bila praćena osjećajem vlastite krivnje i željom za samouništenjem, javlja u Alžircu kao nagon za uništenjem drugoga. Alžirski se melankolik ne ubija. On ubija. To je ta ubilačka melankolija koju je temeljito proučio profesor Porot, a njegov učenik Monserrat zastupa je u svojoj tezi.

Kako alžirska škola tumači tu anomaliju? Ubiti sebe, kaže ona, znači prije svega okrenuti se sebi, usmjeriti pogled na sebe, znači izvršiti introspekciju. Alžirac se, naprotiv, opire unutrašnjem životu. Sjevernoafrikanac nema unutrašnjeg života. On se oslobađa svojih briga iskaljujući se na onima koji ga okružuju. Ne analizira. Budući da je melankolija po definiciji bolest moralne svijesti, razumljivo je da se u Alžircu može javiti samo pseudomelankolija, jer su nerazvijenost njegove svijesti i krhkost njegova moralnog osjećaja opće poznate činjenice. Ta nesposobnost Alžirca da analizira situaciju, da izgradi mentalni vidokrug, potpuno je shvatljiva ako se pozovemo na ona dva kauzalna slijeda što nam ih predlažu francuski učenjaci.

Ponajprije što se tiče intelektualnih sposobnosti. Alžirac je intelektualno debilan. Da bismo bolje shvatili taj podatak, potrebno je podsjetiti na semiologiju što ju je razradila alžirska škola, a po kojoj domorodac pokazuje ove osobine:

- slabu ili nikakvu emotivnost;
- potpunu lakovjernost i povodljivost;
- zatucanost;
- mentalni infantilizam bez znatiželje zapadnjačkog djeteta;
- histerične ispade i reakcije.¹⁸

Alžirac nema cjelovite percepcije. Pitanja koja sebi postavlja uvijek se odnose na pojedinosti, isključujući tako svaku mogućnost sinteze. Cjepidlaka je, hvata se za predmete, gubi se u pojedinostima, nepristupačan je idejama, nesposoban da stvara pojmove. Govorni izraz sveden je na minimum. Kretnje su mu nagle i agresivne. Nemoćan da shvati pojedinačno, polazeći od cjeline, Alžirac apsolutizira

18. A. Porot, *Annales Médico-Psychologiques*, 1918.

dio, uzima ga za cjelinu. Stoga su njegove reakcije totalne u odnosu na parcijalne izazove i beznačajne razloge kao što su jedna smokva, jedna kretnja, zalutali ovan na njegovu zemljištu. Urođena silovitost traži izlaz i dovoljan joj je i najmanji povod da provali. To je agresivnost u najčistijem obliku.¹⁹

Nakon deskripcije, alžirska škola prelazi na interpretaciju. Na kongresu psihijatarata i neurologa francuskoga jezičnog područja godine 1935. u Bruxellesu profesor Porot iznijet će znanstvene osnove svoje teorije. Uzimajući riječ u diskusiji u povodu Barukova referata o histeriji, on je istakao da je »sjevernoafrički urođenik — čije su više (kortikalne) živčane djelatnosti slabo razvijene — primitivno biće, a njegovim izrazito vegetativnim i instinktivnim životom upravlja međumozak«.

Da bismo u potpunosti mogli ocijeniti značenje otkrića profesora Porota, potrebno je da se podsjetimo kako je značajka čovjeka, usporedimo li ga s ostalim kralješnjacima, upravo u tome što ima snažno razvijenu koru velikih hemisfera. Međumozak jedan je od najprimitivnijih dijelova velikog mozga, a čovjek je prije svega kralješnjak u kojega je, za obavljanje viših funkcija, dominantna moždana kora.

Za profesora Porota životnim aktivnostima sjevernoafričkog domoroca upravlja međumozak. A to zapravo znači da je na neki način lišen moždane kore. Profesor Porot ne izbjegava tu proturječnost, pa u travnju godine 1939, zajedno sa svojim učenikom Sutterom, sadašnjim profesorom psihijatrije u Alžiru, u časopisu »Sud Médical et Chirurgical«, tvrdi: »Primitivizam nije znak nezrelosti niti je posljedica zastoja u razvitku intelektualnih sposobnosti. Naprotiv, on je društvena stvarnost koja je dosegla završnu fazu svoga razvojnog puta i na logičan se način prilagođuje životu različitom od našega.« Na kraju profesori

19. Iz usta predsjednika jednoga alžirskog suda čuli smo da se ta agresivnost Alžirca izražava u njegovoj ljubavi prema »fantastičnom«. »Za ovaj je ustanak«, govorio je on 1955, »posve krivo vjerovati da je politički. S vremena na vrijeme mora provaliti ta njihova ratnička strast!« Po mišljenju etnologa, izgradnja serije testova i projektivnih igara kadrih da kanaliziraju globalne agresivne instinkte domoroca, mogla bi u godinama 1955. i 1956. posve suzbiti revoluciju u predjelima Auréasa.

govore i o samoj osnovici na kojoj počiva njihova znanstvena teorija: »Taj primitivizam nije samo način života, koji je posljedica posebnog odgoja, njegovi su korijeni mnogo dublji i možda ih treba potražiti u specifičnoj arhitektonici ili barem u dinamičnoj hijerarhiji živčanih centara.« Kao što se vidi, silovitost Alžirca, učestalost i narav njegovih ubojstava, njegova neprestana želja da čini zločinstva, njegov primitivizam, sve to nije slučajno. Riječ je o suvislu ponašanju, o suvislu načinu života koji se može protumačiti znanstveno. Alžirac nema moždane kore ili, točnije, kao i drugim nižim vrstama kralješnjaka, njime upravlja međumozak. Kortikalne funkcije, ako i postoje, krhke su i slabije i praktično nisu uključene u dinamiku postojanja. Ne radi se, dakle, ni o kakvu misteriju ni paradoksu. To što se kolonizator ustručava da odgovorne dužnosti povjeri domorocu, ne čini zbog rasističkog ili paternalističkog stava, nego jednostavno zbog ograničenih bioloških sposobnosti koloniziranog koje su znanstveno dokazane.

Završit ćemo pregled s mišljenjem doktora Carothersa, stručnjaka Svjetske zdravstvene organizacije, što se odnosi na cijelu Afriku. Taj je internacionalni stručnjak, u knjizi objavljenoj godine 1954, skupio svoja najdragocjenija znanstvena iskustva.²⁰

Doktor Carothers djelovao je u centralnoj i istočnoj Africi, ali se njegova znanstvena saznanja ipak poklapaju s rezultatima sjevernoafričke škole. Taj međunarodni stručnjak zapravo drži da »Afrikanac veoma malo upotrebljava čeonu režnjeve. Sve specifičnosti afričke psihijatrije, dakle, treba dovesti u vezu s tromašću čeonih režnjeva.«²¹

Da bi bio razumljiviji, doktor Carothers poseže za veoma uvjerljivom usporedbom. U tom smislu predlaže da se normalni Afrikanac smatra kao *lobektomirani Evropljanin*. Poznato je da je anglosaksonska škola smatrala kako je uklanjanje važnog dijela mozga radikalna terapija za neke teške slučajeve duševnih bolesti. Zbog opasnih razaranja ličnosti, za koja se ustanovilo da su posljedica takva zahvata, ta je metoda kasnije napuštena. Prema mišljenju doktora Carothersa, sličnost između afričkog domoroca i lobektomiranog Evropljanina upravo zapanjuje.

20. Carothers, *Psychologie normale et pathologique de l'Africain, Etudes Ethno-Psychiatriques*, Masson éditeur.

21. *Nav. djelo*, str. 176.

Pošto je doktor Carothers proučio radove različitih autora što su praksu obavljali u Africi, predlaže zaključak koji nam daje cjelovitu sliku o Afrikancu. »To su podaci«, piše on, »o slučajevima koji ne pripadaju u evropsku kategoriju. Prikupljeni su u različitim područjima istočne, zapadne i južne Afrike, a pojedini su autori uglavnom bili slabo ili nikako obaviješteni o radovima ostalih. Međusobna sličnost svih tih radova veoma je značajna.«²²

Htjeli bismo na kraju napomenuti da je ustaničku aktivnost maumauovaca doktor Carthers tumačio kao manifestaciju podsvjesnog kompleksa frustracije, čije bi se opetovanje moglo spriječiti znanstvenim putem s pomoću spektakularnih psiholoških prilagođivanja.

I tako jedna neuobičajena pojava: učestali kriminalitet Alžirca, beznačajnost ustanovljenih motiva, ubilački i uvijek krvavi sukobi problem su za promatrače. Ponuđeno objašnjenje te pojave, koja je postala predmetom sveučilišne nastave, u krajnjoj liniji, čini se, želi reći: osebujna struktura mozga sjevernoafričkog čovjeka objašnjava istodobno tromost domoroca, njegovu intelektualnu i socijalnu nepodobnost i njegovu gotovo životinjsku impulzivnost. Zločinačka impulzivnost Sjevernoafrikanca samo je vanjska slika posebnog živčanog sustava koji se očituje u njegovu ponašanju. Ta je reakcija neurološki objašnjiva, određena prirodom samih stvari, odnosno prirodom biološki organizirane stvari. Nesudjelovanje čeonih režnjeva u cerebralnoj dinamici objašnjava nam lijenost, kriminal, provala, nasilja, laži. A konačan sud dao mi je jedan šef policije, tada još zamjenik, rekavši: »Takvim prirodnim stvorenjima koja se slijepo pokoravaju zakonima vlastite naravi moramo se suprotstaviti strogim i neumoljivim kadrovima. Prirodu treba ukrotiti, a ne je urazumiti.« Disciplinirati, ukrotiti, svladati, a u posljednje vrijeme i smiriti — te riječi najčešće upotrebljavaju kolonijalisti u okupiranim područjima.

To što smo tako opširno govorili o teorijama koje nam nude kolonijalistički učenjaci nismo učinili stoga da bismo pokazali sve njihovo siromaštvo i besmislenost nego da bismo pokrenuli neobično važno teoretsko i praktičko pitanje. Zapravo, između tolikih pitanja i problema što ih je postavila revolucija i koje je trebalo politički objasniti i

22. Nav. djelo, str. 178.

demistificirati, alžirski kriminalitet bio je na marginama diskusije. Ali razgovori vođeni o toj temi bili su toliko plodonosni da smo upravo zahvaljujući njima uspjeti prođupsti i jasnije odrediti pojam osobnog i društvenog oslobađanja. Kad se u samoj revolucionarnoj borbi pred kađrovima i borcima otvoreno pristupa problemu alžirskog kriminaliteta, kad se iznose podaci o broju krivičnih djela, provala i krađa počinjenih u razdoblju prije revolucije, kad se objašnjava da je naćin na koji je poćinjeno neko krivićno djelo, kao i ućestalost zloćina, samo funkcija odnosa između muškarca i Źene, između ljudi i drŹave, Źto je svima razumljivo, kad vlastitim oćima gledamo kako se rasplinjuje pojam o uroćenom zloćinstvu alŹirskog i sjevernoafrićkog ćovjeka, pojam koji je duboko usaćen i u svijest AlŹirca, jer napokon, »mi smo zaista kolerici, svadljivci, zli ... to je istina«, tada se moŹe reći da je revolucija uznapređovala.

Potrebno je — a to je velik teorećski problem — u svakom ćasu i na svakom mjestu demistificirati, odbaciti uvređe koje se nanose ćovjeku Źto je u nama. Ne smije se ćekati da nacija stvori novoga ćovjeka. Ne smije se ćekati da se ljudi postupno i neprimjetno preobraŹavaju zahvaljujući iskljućivo njihovoj uvijek novoj revolucionarnosti. Istina je da su ta dva procesa vaŹna, ali je potrebno pomoći svijesti. Da bi revolucionarna praksa mogla biti plodonosna i da bi djelovala u smislu potpunog oslobađanja ćovjeka, potrebno je da bude uklonjen i posljednji ostatak mistićnoga. Osobito ćesto osjeća se potreba da se događaj totalizira, da se sve obuhvati, da se svime upravlja, da se za sve bude odgovoran. Svijest tada s lakoćom pristaje da se vraća na poćetak, pa ćak ako je potrebno da tapka u mjestu. Stoga u toku napređovanja jedne borbene jedinice kraj akcije ne treba da znaći odmaranje, nego, naprotiv, trenutak postupnog napređovanja svijesti, jer sve mora teći uspoređo.

Da, AlŹirac je spontano odobravao sucima i policajcima.²³ Taj alŹirski kriminalitet doŹivljen kao narcisizam

23. Jasno je uostalom da je ta identifikacija sa slikom koju je izgrađio Evropljanin bila vrlo dvosmislena. Odista, Evropljanin kao da je odavao poštovanje — isto tako dvosmisleno — nasilnom, strastvenom, okrutnom, ljubomornom, ponosnom, gordom AlŹircu koji stavlja na kocku Źivot za obićnu sitnicu,

zacijelo se činio kao izražavanje prave muškosti. Stoga je bilo potrebno ponovno ga uključiti u kolonijalnu povijest. Trebalo je, na primjer, pokazati kako se kriminalitet Alžiraca nastanjenih u Francuskoj bitno razlikuje od kriminaliteta Alžiraca koji su izloženi neposrednoj kolonijalnoj eksploataciji.

Još je jedna pojava privukla našu pažnju: u Alžiru se zločinstva praktički događaju u zatvorenim krugovima. Alžirci su se uzajamno pljačkali, uzajamno klali, uzajamno ubijali. U Alžiru Alžirac je rijetko napadao Francuze i izbjegavao je da se sukobi s njima. U Francuskoj, međutim, alžirski će emigrant prijeći na intersocijalni, međugrupni kriminalitet.

U Francuskoj alžirski kriminalitet opada. Usmjeren je prije svega protiv Francuza, a motivi su mu posve novi. Jedan nam je paradoks uvelike pomogao da borcima otvorimo oči: nakon godine 1954. opaža se gotovo potpuno iščekavanje općeg kriminala. Čovjek više ne gine zbog zadjevice ili bilo kakve sitnice. Nema više bjesomučnih ispada zbog toga što je susjed vidio čelo ili lijevo rame moje žene. Nacionalna borba, čini se, kanalizirala je sve bjesove, nacionalizirala sve afektivne i emocionalne poticaje. To su već ustvrdili francuski suci i advokati, ali trebalo je da toga postane svjestan i borac, trebalo mu je pomoći da shvati uzroke te pojave.

Ostaje još samo da se stvari objasne.

Možda je trebalo reći da rat, to privilegirano područje odražavanja konačno socijaliziranog nasilja, usmjeruje urođene ubilačke aktivnosti protiv okupatora? Opće je poznata istina da veliki socijalni potresi smanjuju frekvenciju kriminaliteta i duševnih poremećaja. To opadanje alžirskog kriminaliteta moglo se, dakle, izvrsno objasniti ratom koji je Alžir podijelio na dva dijela i čitavu sudsku i upravnu mašinu prebacio na neprijateljsku stranu.

Ona ista pojava koja se očitovala u toku oslobodilačkih borbi u oslobođenim zemljama Magreba traje i dalje i postaje još izrazitijom nakon stjecanja nezavisnosti. Po svemu se čini da je kolonijalni kontekst dovoljno osebujan da po-

odnosno za jednu jedinu riječ, itd. Napomenimo usput da se u usporedbi s Francuzom iz Francuske Evropljani iz Alžira nastoje sve više identificirati sa slikom Alžirca suprotstavljenog Francuzu.

stavi punopravni zahtjev za novom interpretacijom kriminaliteta. Mi smo to već učinili u interesu boraca. Oni danas već znaju da kriminalitet nije posljedica urođenih sklonosti Alžirca ni njegova živčanog ustrojstva. Alžirski rat, rat za nacionalno oslobođenje, otkrio je prave protagoniste. U kolonijalnoj situaciji, kao što smo već pokazali, domoroci su upućeni jedni na druge. Skloni su da jedan drugoga upotrijebe kao zaštitni zid. Jedan drugome priječi da vidi nacionalnog neprijatelja. I kad se nakon šesnaestosatnog napornog rada kolonizirani rob, mrtav umoran, ispruži na svoju hasuru i u taj čas kroz platneni zastor začuje plač nekog djeteta koje mu ne da da zaspi, tada je to dijete posve sigurno mali Alžirac. Kad trgovac, kojemu je već otprije ostao dužan nekoliko santima, odbije da mu dađe malo brašna ili ulja, obuzme ga silna mržnja i želja da ubije trgovca, a trgovac je sasvim sigurno Alžirac. Kad se jednoga dana nađe licem u lice s kaidom koji ga tjera da podmiri porez, a upravo je zbog poreza tjednima bježao od njega, ni tada mu se neće pružiti prilika da svoju mržnju upravi protiv evropskog birokrata: i kaid je, naime, Alžirac.

Kako je dnevno izvrgnut pokušajima umorstva kao što su: glad, izbacivanje iz neplaćene sobe, presahle grudi alžirskih majki, djeca pretvorena u žive kosture, zatvorena radilišta, nezaposleni radnici koji kao gavrani oblijeću oko poslovođa, domorodac ne može a da u svom bližnjemu ne vidi okrutnog neprijatelja. Kad raskrvari nogu o kamen nasred puta, siguran je da ga je mogao postaviti samo Alžirac. I onih nekoliko maslina, što ih je nakanio obrati, noćas su pojela djeca, a i to su bila alžirska djeca. Da, u Alžiru, a i drugdje pod kolonijalnim režimom čovjek je kadar svašta učiniti za kilogram brašna. Kadar je ubiti mnogo ljudi. Da bi se to shvatilo, potrebno je imati mašte. Ili je možda dovoljno sjećanje. U koncentracionim logorima ljudi su se međusobno ubijali zbog komadića kruha. Sjećam se jednoga strašnog prizora. Dogodilo se to u Oranu godine 1944. Iz logora, u kojem smo čekali na ukrcanje, vojnici su alžirskoj djeci bacali komadiće kruha o koje su se ona otimala i svađala s mnogo gnjeva i uzajamne mržnje. To ponašanje veterinari bi mogli protumačiti usporedivši ga s poznatim »peck-orderom« karakterističnim za perad. Bačena zrna kukuruza u tren oka pretvaraju dvorište u borilište na kojemu se vodi nesmiljena bitka. Najjači pozoblju sva zrna, a oni plašljiviji naočigled propadaju.

Svaka kolonija pokazuje tendenciju da postane veliko dvorište za živad, veliki koncentracijski logor u kojemu vlada samo zakon noža.

Narodnooslobodilački rat sve je izmijenio u Alžiru. Sva zaliha neke obitelji može biti ponuđena za večeru nekoj četi koja usput svrati. Obitelj će posuditi svoje jedino magare za prijenos ranjenog borca. I kad nakon nekoliko dana vlasnik sazna da mu je životinja stradala od mitraljeske vatre, neće zbog toga ni pomagati ni prijetiti. Povjеровat će odmah da je životinja uginula, ali će sa strahom upitati je li se ranjenik spasio.

U kolonijalnom režimu ljudi su pripravnici da štošta učine za kilogram kruha ili za mršava ovna . . . Odnos čovjeka prema materiji, čovjeka prema povijesti u kolonijalnom razdoblju znači odnos prema golom životu. Za koloniziranog čovjeka koji živi u potlačenosti, kao na primjer u Alžiru, živjeti nipošto ne znači utjelovljivati vrednote, uključiti se u suvisle i plodne tokove nekoga svijeta. Živjeti znači ne umrijeti. Postojati znači sačuvati goli život. Svaka datula znači pobjedu. Ona nije plod truda, nego pobjeda, pravi trijumf života. Stoga i tada kad smo ukrali datulu ili dopustili da naša ovca pase tuđu travu, nismo nijekali ničije vlasništvo niti smo prekoračili ili prekršili zakon. Učinili smo zapravo pokušaj ubojstva. Trebalo je vidjeti kako kabilске žene i muškarci tjednima odlaze u dolinu po zemlju i u malim je košarama odvlače na brdo pa da se shvati kako krađa nije ni neprijateljski ni protuzakonit čin, nego upravo pokušaj ubojstva. Jer, njihova jedina perspektiva jest perspektiva želuca koji svakim danom postaje sve skvrčeniji, pa iako su njegovi zahtjevi vrlo skromni, nešto mu se ipak mora dati. Protiv koga se treba pobuniti? Francuzi su u dolini, a s njima je vojska, policija i tenkovi. Nad nama nebesa sa svojim obećanjima o pravdi koja nas čeka na drugome svijetu, a dolje u nizini Francuzi s konkretnim obećanjima, pripremaju nam zatvore, batine, stratišta. U takvoj situaciji neizbježno ustajemo protiv sebe samih. Tako se rađa ona mržnja koju osjećamo prema sebi samima, a koja je obilježje segregiranog društva.

Zločinstva Alžirca, silovitost i okrutnost njegovih umorstava nisu, dakle, posljedica nekoga posebnog živčanog sustava ili neke osebujne prirode, nego su neposredan proizvod kolonijalnih prilika. Što alžirski borci otvoreno raspravljaju o tomu problemu, što se ne boje staviti pod znak pitanja vjerovanja koja im je usadio kolonijalizam, što su

napokon shvatili da su, krijući se jedan za drugoga i dižući se jedan protiv drugoga, ubijali sami sebe, od presudne je važnosti za formiranje nacionalne svijesti. Ponovit ćemo: krajnji cilj borbe koju vodi kolonizirani borac mora biti zbacivanje tuđinske prevlasti. Ali on se istodobno mora boriti i da iskorijeni neistine što mu ih je tlačitelj usadio u glavu. U kolonijalnom režimu, kakav je vladao u Alžiru, nazori što ih je propovijedao kolonijalizam nisu utjecali samo na evropsku manjinu nego i na same Alžirce. Cjelovito oslobođenje čovjeka mora obuhvatiti sva područja njegove ličnosti. Zasluga ili okršaj, mučenje ili pokolj braće samo nas učvršćuje u našoj odlučnosti da se borimo do pobjede, obnavlja naš emotivni život i obogaćuje nam maštu. Kad se jednom pokrene cijela nacija, tad se novi čovjek ne rađa kao naknadna posljedica stvaranja te nacije, naprotiv, on s njom nastaje, razvija se i trijumfira. Ta dijalektička nužnost objašnjava neprihvatanje različitih oblika kolonijalističkih prilagođivanja ili površnih reformi. Nezavisnost nije magična riječ koja rješava sve, ona je nuždan uvjet života istinski slobodnih muškaraca i žena, a to znači ljudi koji u svojim rukama drže sva materijalna sredstva potrebna da bi se obavio temeljit preobražaj društva.

Zaključak

Naprijed, drugovi, najbolje je da već sad odlučimo promijeniti kurs. Moramo sa sebe zbaciti mrklu noć u koju smo bili utonuli te izaći iz nje. Novi dan koji već sviće mora nas zateći čvrste, spremne i odlučne.

Moramo napustiti svoje snove, ostaviti svoja stara vjervanja i naša prijateljstva nastala prije našeg rođenja. Ne gubimo vrijeme u jalovim litanijama ili odvratnim oponašanjima. Okrenimo leđa toj Evropi koja uporno govori o čovjeku masakrirajući ga gdje god ga sretne, na svim uglovima svojih ulica, u svim dijelovima svijeta.

Evropa već stoljećima zaustavlja napredak ostalog čovječanstva podjarmljujući ga svojim planovima i svojoj slavi; već stoljećima u ime neke tobožnje »duhovne avanture« ona guši gotovo cijelo čovječanstvo. Gledajte je, danas tetura između atomske i duhovne dezintegracije.

Pa ipak, što se tiče ostvarenja, za sebe može reći da je u svemu uspjela.

Evropa je strasno, cinički i nasilno preuzela upravljanje svijetom. Pogledajte samo koliko se sjena njezinih spomenika prostire i umnožava. Svaki evropski pokret doveo je do razmicanja granica prostora i misli. Evropa se odrekla svake poniznosti, svake skromnosti, ali u isto vrijeme i svake ljubavi i nježnosti.

Pokazala se štedljivom samo prema čovjeku, podlom, krvoločnom i ubilačkom samo prema čovjeku.

Stoga, braćo, kako da ne shvatimo da imamo prečeg posla nego slijediti tu Evropu.

Tu Evropu koja će neprestano govoriti o čovjeku, koja će neprestano izjavljivati kako je zabrinuta samo za čovje-

ka; mi danas vrlo dobro znamo kojim je patnjama čovječanstvo platilo svaku pobjedu duha te Evrope.

Naprijed, drugovi, evropska je igra napokon završena, moramo pronaći nešto drugo. Danas možemo postići sve, pod uvjetom da majmunski ne oponašamo Evropu, pod uvjetom da se oslobodimo želje da dostignemo Evropu.

Evropska je mašina dosegla takvu ludu i nesređenu brzinu da se otela svakomu vodstvu, svakomu razumu; ona u strahovitu vrtlogu juri prema ponoru od kojega se treba udaljiti što brže.

Istina je, međutim, da su nam potrebni uzori, sheme, primjeri. Za mnoge od nas evropski je model najprivlačniji. Vidjeli smo na prethodnim stranicama do kakvih nas neprilika može dovesti to nasljedovanje. Evropske tekovine, evropska tehnika, evropski stil, sve to ne smije nas više privlačiti i zavoditi.

Kad u evropskoj tehnici i u evropskom stilu tražim čovjeka, vidim puki slijed negiranja čovjeka, beskrajnu bujicu ubojstava.

Položaj čovjeka, njegovi planovi, suradnja među ljudima u pothvatima koji pojačavaju čovjekov totalitet, sve su to novi problemi koji od nas zahtijevaju prava otkrića.

Odlučimo se da ne nasljeđujemo Evropu, usmjerimo napore svojih mišića i svojih mozgova prema drugim ciljevima. Nastojmo pronaći cjelovitog čovjeka kojemu Evropa nije dala mogućnosti da trijumfira.

Dva su stoljeća prošla od časa kad je jedna stara evropska kolonija uvrtjela sebi u glavu da dostigne Evropu. Uspjela je u tome do te mjere da su Sjedinjene Američke Države postale pravo čudovište u kojemu su evropske brige, bolesti i nečovječnost dosegle strahovite razmjere.

Drugovi, zar mi nemamo ništa drugo nego da stvorimo treću Evropu? Zapad je htio biti avantura Duha. Stoga je u ime Duha, evropskog duha, razumije se, Evropa opravdavala svoje zločine i zakonitost ropstva u kojem ona drži četiri petine čovječanstva.

Da, evropski je duh imao posebna utemeljenja. Evropska se misao odvijala u sve pustijim mjestima, u sve zapuštenijim krajevima. Tako smo navikli da u njoj sve manje srećemo čovjeka.

Trajan dijalog Duha sa samim sobom i sve opsceniji narcisizam pripremali su put nekoj vrsti poluludila u kojemu umni rad postaje neka vrst patnje, u kojemu realiteti ne pripadaju živomu čovjeku koji djeluje i izgrađuje se,

nego su to riječi, različite sprege riječi, napetosti nastale iz značenja koja su sadržana u riječima. Uza sve to našlo se Evropljana koji su pozvali evropske radnike da raskinu taj narcisizam i da raskrste s tom nestvarnosti.

Općenito uzeto, evropski radnici nisu se odazvali tom pozivu. Dogodilo se to zato što su i evropski radnici povjerovali da su i oni uključeni u čudesnu avanturu evropskoga Duha.

Svi elementi rješenja velikih problema čovječanstva postojali su, u različitim vremenima, u krilu evropske misli. Međutim, akcija evropskih ljudi nije realizirala poslanje koje im je pripadalo i koje se sastojalo u tome da se snažno inzistira na tim elementima: da se modificira njihov raspored, njihova bit, da se oni izmijene; ukratko: da se problem čovjeka digne na neusporedivo višu razinu.

Danas prisustvujemo zastoju Evrope. Izbjegavajmo, drugovi, taj nepokretan pokret u kojemu se dijalektika, malo-pomalo, izmijenila u logiku ravnovjesja. Postavimo nanovo pitanje čovjeka. Postavimo ponovno pitanje cerebralne realnosti, cerebralne mase cjelokupnoga čovječanstva, jer treba povećati njezine mogućnosti, učiniti raznovrsnijom njezinu strukturu i jače humanizirati njezine poruke.

Naprijed, braćo, imamo odviše poslova a da bismo se gubili u pozadinskim igrama. Evropa je učinila ono što je morala učiniti i, u krajnjoj liniji, učinila je to dobro; prestanimo je optuživati, ali recimo joj odlučno da više ne smije dizati toliku buku. Ne trebamo je se više bojati, nemojmo joj dakle ni zavidjeti.

Treći svijet nalazi se danas nasuprot Evropi kao golem masa čiji cilj mora biti da pokuša riješiti probleme kojima ta Evropa nije mogla dati rješenja.

Prema tome, važno je da se više ne govori o prihodima, o intenziviranju, o ritmu. Ne, ne radi se o povratku Prirodi. Radi se vrlo konkretno o tome da se ljudi ne vuku prema smjerovima koji ih sakate, da se mozgu ne nameću ritmovi koji ga kvare i ponizuju. Ne smije se dogoditi da pod izlikom dostizanja Evrope čovjeka bacamo tamo-amo, kidamo ga od njega samoga, od njegove intimnosti, da ga čupamo i ubijemo.

Ne, mi ne želimo doseći nikoga. Ali želimo kročiti naprijed, neprestano, danju i noću, u društvu čovjeka, u društvu svih ljudi. Radi se o tome da se karavana ne odulji

odviše, jer onda pojedini redovi jedva naziru one koji su pred njima, a ljudi koji se ne prepoznaju sve se manje sreću, sve manje i manje govore jedni s drugima.

Radi se dakle o tome da Treći svijet započne novu povijest čovjeka koja će povesti računa o nekim plodnim tezama što ih je postavila Evropa, ali i o zločinima Evrope od kojih je najgori taj da je, u odnosu na pojedinca, patološki izopačila njegove funkcije i raskinula njegovo jedinstvo; u odnosu na kolektiv dovela je do raskida, do poslojavanja, do krvavih, klasnih napetosti; napokon, na golemu planu čovječanstva dovela je do rasne mržnje, do ropstva, do izrabljivanja i, što je najgore, do krvavog genocida koji predstavlja izopćenja milijarde i po ljudi.

Nemojmo, dakle, drugovi, plaćati danak Evropi stvarajući države, institucije i društva koji će biti nadahnuti njome.

Čovječanstvo od nas čeka nešto drugo; nešto drugo, a ne karikaturalno i u cjelini odvratno oponašanje.

Želimo li Afriku pretvoriti u novu Evropu, Ameriku u novu Evropu, povjerimo onda Evropljanima sudbinu naših zemalja. Oni će to znati učiniti bolje od najnadarenijih među nama.

Ali ako hoćemo da čovječanstvo uznapreduje za jedan stupanj, ako ga želimo dići na razinu koja je različita od one što ju je pokazala Evropa, onda moramo misliti, moramo otkrivati.

Želimo li zadovoljiti iščekivanja naših naroda, moramo se okrenuti od Evrope.

Još više, ako želimo odgovoriti na iščekivanja Evropljana samih, ne smijemo im poslati čak ni idealnu sliku njihova društva i njihove misli prema kojima oni s vremena na vrijeme osjećaju golemo gađenje.

Za Evropu, za nas same i za čovječanstvo, drugovi, treba se promijeniti iz temelja, razviti novu misao, pokušati stvoriti novoga čovjeka.

VJEKOSLAV MIKECIN

ŽIVOT I DJELO FRANTZA FANONA

Ako bismo se danas upitali koje su ličnosti — koji aktivisti, mislioci i teoretičari, koji politički pisci egzemplarno izrazili napore, nastojanja, nedoumice, povlačenja, zalete, ukratko, revolucionarno kretanje i stupanje na povijesnu scenu nepreglednog mnoštva porobljenih naroda Trećega svijeta, onda odgovor može biti da u takve ličnosti svakako spada Frantz Fanon.

Kad kažemo naroda Trećega svijeta, odmah moramo upozoriti na nepreciznost toga naziva. Ne znamo tko je, i kada, prvi skovao taj naziv, međutim, on se očito odnosio prije svega na one narode koji su, na ovaj ili onaj način, bili pod dominacijom kolonijalističkih sila; dakle, odnosio se prije svega na narode afričkog i azijskog kontinenta, a kasnije se proširio npr. i na narode Latinske Amerike.

Plauzibilna je tvrdnja da se zemljopisna karta našega globusa od završetka drugoga svjetskog rata do danas kompletno promijenila. I, ako ostanemo pri upotrebi naziva Treći svijet u netom naznačenom smislu, onda se ta promjena odnosi poglavito na taj svijet. A o toj promjeni — o putovima te promjene, o snagama koje su je izvele i njihovim inspiracijama, o zbiljskim izgledima te promjene itd. — osobito na afričkom kontinentu — upravo je Fanon dao takvu analizu i ocjenu (makar i segmentarnu i jednostranu) koja ostaje nezaobilaznom pri svakom ozbiljnijem današnjem i budućem proučavanju afričkog dijela Trećeg svijeta na putu njegove emancipacije.

Možemo se složiti s Mohamedom A. Šerifom kad kaže 1966. godine, analizirajući Fanonovo djelo u kontekstu revolucionarnih promjena na afričkom kontinentu: »Djelo Fran-

tza Fanona nameće se s posebnom izrazitošću u intelektualnim strujama koje označuju ono što se naziva „buđenjem Trećeg svijeta”. Više nego strastan i stalno vidovit opis jednoga stanja, ono je zamašan i magistralan pokušaj sinteze historijskog iskustva kolonijalne moći i njegova najradikalnijeg stavljanja pod znak pitanja.«¹

Sartre ističe to isto, samo još oštrije i potresnije, u *Predgovoru* koji se ovdje objavljuje kao sastavni dio knjige *Prezreni na svijetu*. A isto, ili slično, ponavljaju mnogi komentatori Fanonova djela.

Fanonov biograf David Caute u zaključku svoje knjige o Fanonu rezimira ovako svoje izlaganje:

»Fanon je bio socijalist, neprijatelj kapitalizma, kolonijalizma i neokolonijalizma; antirasistički revolucionar, uvjeren u efikasnost i humanizirajuću vrijednost ustaničkog nasilja; protivnik autoritarizma i režima aristokratskoga priklona, bez obzira kakvim se imenima oni nazivali; branitelj najsiromašnijih ljudi na Zemlji — seljaka Trećeg svijeta . . . Premda su njegova iskustva, poniženja i nevolje njegova života bili poniženja i nevolje pripadnika crnačke zajednice, njegova socijalna misao vrijedi nedvojbeno za bijelce koliko i za crnce.«²

Frantz Fanon je doista postao simbolom jednoga svijeta u nastupanju — njegova savjest i njegov borbeni zov u naporu da sa sebe skinе jaram stoljetne potlačenosti. U tom pogledu njegovo *misaono* djelo već mnogi svrstavaju u klasiku, a stanovite njegove teze koje dotiču neka ključna, specifično »afrička«, a i opća pitanja suvremenoga svijeta i danas su predmet živih debata. Stoga je i razumljivo da je već do sada — nešto više od dvanaest godina nakon njegove prerane smrti i nakon objelodanjenja njegova posljednjeg djela *Prezreni na svijetu* — literatura o njemu i njegovu djelu relativno opsežna.³ A možemo slobodno pret-

¹ Mohamed A. Cherif, *Frantz Fanon et la révolution africaine*, »Présence Africaine« br. 58, 1966, str. 182.

² David Caute, *Frantz Fanon*, Éditions Seghers, Pariz 1970. str. 167.

³ Upućujemo samo na manji dio značajnijih tekstova o Fanonu: Berque, Césaire, Domenach, Maspéro, Nkrumah i drugi: *Homages à Fanon*, u časopisu »Présence Africaine«, Pariz, 1962, I tromjesečje; Enrica Collotti-Pischel, *Fanonismo e questione coloniale*, u časopisu »Problemi del socialismo«, Milano, rujan—listopad, 1962; Jean-Marie Domenach, *Sur une préface de Jean-Paul Sartre*, u časopisu »Esprit«, Pariz, ožujak 1962; Nguyen

postaviti da će ona i ubuduće biti još opsežnija i produbljena, bez obzira hoće li se raditi o pobijanju ili ispravljanju nekih njegovih uvida i dijagnoza,⁴ ili pak o prihvatanju i daljnjoj razradi nekih njegovih bitnih teza o svijetu koji se pred našim očima tako duboko mijenja.

Sam Fanonov životni put najrječitije govori o tome svijetu.

Nghe, *Frantz Fanon et les problèmes de l'indépendance*, u časopisu »La Pensée«, br. 107. Pariz 1963; Jean Pouillon, *Décolonisation et Révolution*, časopis »Les Temps Modernes«, br. 191, Pariz 1962; Franco Fornari, *Violenza e colpa*, časopis »Aut Aut«, br. 74-75, Milano 1963; S. de Beauvoir, *La Force des choses*, Gallimard, Pariz 1963; Gerhard Grohs, *Frantz Fanon, ein Theoretiker der afrikanischen Revolution*, časopis »Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie«, sv. 3, Köln 1964; Adolfo Gilly, *Frantz Fanon et la révolution en Amérique Latine*, časopis »Partisans«, br. 21, Pariz 1965; Harold Isaacs, *Portrait of a Revolutionary*, časopis »Commentary«, srpanj 1965; Samuel Rohdie, *Liberation and Violence in Algeria*, u: »Studies on the Left«, br. 3, New York 1966; Mohamed A. Cherif, *Frantz Fanon et la révolution africaine*, u: »Présence Africaine«, br. 58, Pariz 1966; K. Th. Schuon, *Fanons Lehre von der befreienden Gewalt*, u: »Das Argument«, br. 45, 1967; R. Barnard, *Frantz Fanon*, u: »New Society«, br. 275, 1968; P. Geismar i P. Worsley, *Frantz Fanon: Evolution of a Revolutionary*, u: »Monthly Review«, svibanj 1969; M. Staniland, *Frantz Fanon and the African Political Class*, u: »African Affairs«, siječanj 1969; Carlo Vietti, Vladimiro Zocca, *Violenza e cultura in Frantz Fanon*, u: »Ideologie«, br. 7, Firenze 1970; *Fanon e il Terzo Mondo* (debata u nastavcima, više autora), časopis »Terzo Mondo«, br. 16 i 17, 1972. U nas valja pogledati: Janine Matillon, *Frantz Fanon i Prokletnici na zemlji*; »Naše teme«, br. 11, 1962; Vjekoslav Mikecin, *Frantz Fanon i »Prokletnici na zemlji*«, »Telegram«, 24. 7. 1969; Ivan Kuvačić, *Zaokret ka samosvijesti*, »Praxis«, br. 3, 1969. U novije vrijeme objavljene su i tri opsežne studije o Fanonu koje zaslužuju pažnju: Renate Zahar, *Kolonialismus und Entfremdung, Zur politischen Theorie Frantz Fanons*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a/M, 1969 (vidi i talijanski prijevod, izd. Feltrinelli, Milano 1970; studija je opskrbljena i opširnomo bibliografijom radova o Fanonu); David Cauter, *Frantz Fanon*, Collins Sons and Co, London 1970 i Éd. Seghers, Pariz 1970; Pietro Clemente, *Frantz Fanon tra esistenzialismo e rivoluzione*, Laterza, Bari 1971.

⁴ Vidi pored ostalog: Nguyen Nghe, *Frantz Fanon et les problèmes de l'indépendance*, »La Pensée«, br. 107, 1963. Imre Marton, *A propos des thèses de Fanon*, »Action«, br. 7-8-9, Forth-de-France 1965; Romano Ledda, *Problemi della lotta politica e sociale nell'Africa nera*, »Critica marxista«, br. 2, 1967.

Frantz Fanon rođen je 1925. godine u Forte-de-Franceu, glavnom gradu francuske kolonije Martinique, u obitelji carinskog inspektora, Martinikanca, čiji su očevi kao crnačko roblje bili davno prije dovedeni iz Afrike na Antile. Neki od potomaka nekadašnjih robova, unatoč rasnoj diskriminaciji, uspjeli su se postepeno dići do statusa tzv. srednje klase (svojevrzne domaće buržoazije) kojoj je pripadao i Fanonov otac; na tom putu manje su se opirali politici asimilacije što ju je provodio kolonizator, nego što su se prihvaćali borbe za stvarnu nacionalnu emancipaciju. Od osmero djece, koliko ih je imao Fanonov otac, petero je, nakon završetka srednje škole u Martiniqueu, nastavilo studije na francuskim univerzitetima: među njima je bio i Frantz.

Prije no što će dospjeti na univerzitetne studije, mladi Fanon 1943. godine donosi odluku da se priključi savezničkim trupama, te tako početkom 1944. biva prebačen u Sjevernu Afriku; ovdje u blizini Constantinea (na tlu Alžira koji će kasnije postati njegovom drugom domovinom) pohađa kratak oficirski tečaj, da bi kasnije, u sastavu francuskih trupa, sudjelovao u završnim borbama na razbijanju hitlerovskih armija. U ratu je bio ranjen i odlikovan. Nakon kratkog boravka u okupiranoj Njemačkoj, Fanon je demobiliziran; vraća se u Martinique, gdje zajedno s bratom Jobyjem vodi izbornu akciju u korist pjesnika Aimé Cesairea, kandidata na listi Komunističke partije za prvu poslijeratnu nacionalnu skupštinu Francuske (kandidata za tzv. prekomorske zemlje). Bilo je to svakako prvo značajnije Fanonovo političko istupanje sa sasvim određenim političkim programom. S tim iskustvom on stiže 1946. godine u Francusku. Kao sudionik u ratu i ranjenik, Fanon dobiva stipendiju za studije i upisuje se na Medicinski fakultet u Lyonu. Uz studij medicine njega zanimaju humanističke znanosti, filozofija i literatura: pohađa predavanja poznatih filozofa na Sorboni (npr. Merleau-Pontyja), požudno čita raznovrsnu filozofsku literaturu, a izučava osobito djela Hegela, Marxa, Lenjina, Husserla, Heideggera, Sartrea. Za ovoga posljednjega vezat će se i prisnim prijateljskim vezama. Usredotočujući svoj interes sve više prema psihijatriji i neurologiji, a oplodjen temeljitom lektirama najistaknutijih modernih filozofa i socijalnih teoretičara, Fanon izvodi dalekosežne zaključke o uzrocima

i mehanizmu psihičkih i socijalnih alijenacija svojstvenih kapitalizmu, kojih su zastrašujuće žrtve posebno obojeni narodi kolonijalnih zemalja. Godine 1951. završava medicinske studije s karakterističnim diplomskim radom: *Un cas de maladie de Friedreich avec délire de possession*. Malo zatim objavljuje u časopisu »Esprit« (br. 2, 1952) esej *Le syndrome nord-africain* u kojemu skicira program svojih daljnjih interesa i istraživanja.

Iste godine (1952) pojavljuje se kod Éditions du Seuil njegovo poznato djelo *Peau noire, masques blancs* (*Crna koža, bijele obraze*). S tim djelom Fanon se predstavlja ne samo kao »stručnjak« neuropsihijatar velike sposobnosti, nego i kao oštromni istraživač i mislilac koji prelazi okvire uže medicinske struke, te daje dalekosežne dijagnoze o suvremenoj civilizaciji. Oslanjajući se na glasovitu Hegelovu dijalektičku opreku gospodar—sluga, Fanon raspoznaje sličnu opreku na relaciji bijelac kolonizator—crnac kolonizirani, i na toj pozadini razotkriva najgrublje i najsuptilnije oblike otuđenja obojenoga stanovništva; dapače, on svjedoči u prvome licu, jer je i sam iskusio poniženja i uvrede: psihijatrijski (medicinski) nalazi i obrade ovdje su sada u službi dubljih i obuhvatnijih zaključaka.

»Crnac, piše Fanon, nije čovjek... Crnac je crni čovjek.« Ali, jedan rasizam Fanon ne želi tući drugim rasizmom — crnačkim npr. Kolonizirani čovjek, psihički aberiran, otuđen, može postati čovjekom samo ako »zauvijek prestane robovanje čovjeka čovjeku«. Cio njegov program i kao liječnika i kao socijalnog teoretičara, a vidjet ćemo, naposljetku, i kao borca, ovdje je već skiciran.

Nakon kraćeg boravka kao liječnik praktičar u klinici Saint-Alban u Losèreu (gdje radi zajedno s poznatim psihijatrom španjolskog porijekla Tosquelleom i od kojega je, prema vlastitu priznanju, mnogo naučio iz oblasti »socijalne terapije«), Fanon se odlučuje da krene u Afriku, jer se ona već budi i nastupa. Želio je otići u Senegal svojem prijatelju i (nekoć) učitelju, pjesniku i predsjedniku Senegala L. S. Senghoru. Ali, ovaj se oglušio na tu želju, očigledno iz političkih razloga; vjerojatno su mu se sada Fanonovi pogledi učinili odviše radikalnima u denuncijaciji kolonijalističke prakse. Začudo, u to vrijeme Fanon dobiva ponudu francuskog guvernera Alžira generala Roberta Lacostea da može preuzeti mjesto šefa poznate psihijatrijske klinike u Blida-Joinvilleu u Alžiru. Fanon prihvata

ponudu i 1953. godine stiže u Blidu. Ovaj drugi susret s Alžiirom (i s alžirskom stvarnošću), gdje je upravo započela oslobodilačka epopeja alžirskog naroda protiv francuskih kolonizatora, bio je nedvojbeno ključan događaj u Fanonovu životu. Netom što je stigao u Blidu, on se svim svojim zanosom predaje vlastitu pozivu. Specifičnim tehnikama psihoterapije radi s masom duševnih bolesnika u cilju da ih socijalizira i vrati u »normalan« život. Ali, terapeutsku praksu on tijesno povezuje sa socijalno-političkom edukacijom. Njegove se spoznaje produbljuju, njegova se uvjerenja verificiraju na licu mjesta. U tom se razdoblju Fanon povezuje s alžirskim pokretom za oslobođenje od francuskih kolonizatora, pomaže ga ilegalno na razne načine i tako definitivno sazrijeva u izgrađenog i odlučnog borca i teoretičara antikolonijalnog pokreta uopće.

Suočen sa strašnim činjenicama u radu s pacijentima, duševnim bolesnicima, liječnik — psihijatar Frantz Fanon donosi 1956. godine neopozivu odluku: napustiti posao liječnika u bolnici kolonizatora i latiti se drugih sredstava liječenja i prevencije na mnogo širem planu. Trogodišnji naporni posao i stečena iskustva na psihijatrijskoj klinici u Blidi bili su samo još jedan dokaz za njegove prethodne teze. U tom pogledu koliko potresno toliko karakteristično odjekuju njegove riječi što ih piše samome guverneru Lacosteu, obavještavajući ga o svojoj odluci: »Ludilo je jedan od načina na koji čovjek gubi svoju slobodu. U mojoj funkciji kao svjedok tih interferencija i tih antagonizama morao sam ustvrditi sa zaprepaštenjem dokle je došlo otuđenje kod žitelja ove zemlje. Ako je psihijatrija medicinska tehnika, koje je cilj dovesti čovjeka u položaj da se više ne osjeća stranim svojoj sudbini, moram kazati da Arabljanin, koji je neprestano otuđivan u svojoj zemlji, živi u stanju potpune depersonalizacije.«⁵

Od 1957. godine nadalje Fanon djeluje kao istaknuta figura u fronti borbe alžirskog naroda protiv francuskih kolonizatora; Alžir je postao njegovom pravom domovinom. On preuzima niz odgovornih zadataka i obavlja više

⁵ Vidi zbirku Fanonovih spisa *Pour la Révolution Africaine*, Maspero, Pariz 1959, str. 60. U vrijeme rada u klinici u Blida-Joinvilleu Fanon je objavio niz rasprava iz psihoterapije i sudjelovao na više stručnih kongresa i savjetovanja podnoseći stručne referate (vidi o tome bibliografiju u citiranoj knjizi Renate Zahar).

»diplomatskih« misija po nalogima Fronta nacionalnog oslobođenja i Privremene vlade Alžirske Republike. Piše brojne članke i rasprave o Alžiru — o alžirskom društvu i o ciljevima alžirske revolucije, koje objavljuje u *Résistance Algérienne* (glasilu Fronta nacionalnog oslobođenja čije je redakcije i sam član) a osobito u *El Mudjahidu* (ti su tekstovi dosta utjecali i na samu političku orijentaciju FNO-a).

Godine 1959. pojavljuje se njegovo djelo *L'An V^e de la Révolution Algérienne* (Peta godina alžirske revolucije). U njemu on daje produbljenu analizu alžirskog društva, individuira stvarne snage antikolonijalne revolucije i, oslanjajući se na iskustva borbe alžirskog naroda za nacionalno oslobođenje, skicira svojevrstu teoriju revolucionarne antikolonijalne borbe i za druge zemlje, čime zapravo anticipira temeljne teze svojega glavnog djela *Prezreni na svijetu*. To je djelo snažno odjeknulo. U misijama koje obavlja na međunarodnom planu kao predstavnik novoga Alžira, Fanon dolazi u dodir sa svim istaknutijim vođama antikolonijalne borbe na afričkom kontinentu i razrađuje strategiju afričke borbene solidarnosti. U tom smislu zapažena su njegova istupanja u svojstvu člana alžirske delegacije na prvom Panafričkom kongresu u Akri 1958. i na drugom u Tunisu početkom 1960. godine. Na toj crti postaje 1960. godine i prvi stalni predstavnik Privremene alžirske vlade u Akri (gradu koji je u to vrijeme središte okupljanja i izmjene iskustava svih istaknutijih progresivnih i revolucionarnih prvaka afričkih zemalja) kada razvija izuzetno plodnu diplomatsku aktivnost. Primjer Alžira nastoji učiniti paradigmom za cijelu Afriku.

Vrijeme je to neviđenoga revolucionarnog poleta na tlu gotovo cijele Afrike. Ali, i prvi znaci podmuklih razdora, zamki i intriga koje kuje neokolonijalizam. Tragično umorstvo Patricea Lumumbe početkom 1961. (inače Fanonova prijatelja) najbolje simbolizira to stanje. Fanon je toga posve svjestan, i u glasovitom memorijalnom tekstu *La mort de Lumumba: Pouvions-nous faire autrement?* (Lumumbina smrt: Možemo li postupati drugačije?)⁶ obraća se Afrikancima, a napose onima koji predvode antikolonijalnu borbu, ovim gorkim konstatacijama: »Afrika mora shvatiti... da jedna Afrika neće biti u stanju slomiti kolonijalizam sve dok postoji ona druga koja će se nastojati nagodi-

⁶ Vidi: *Pour la Révolution Africaine*, str. 217-222.

ti s kolonijalizmom... Pogreška nas Afrikanaca bila je što smo zaboravili da, kad se neprijatelj povlači, to nikada ne čini časno. Nema nikada razumijevanja. Kapitulira, ali se ne mijenja... Ustuknuti pred ubojstvom nije nikada bila osobina imperijalizma. Pogledajte Ben M'Hidija, pogledajte Mumijea, pogledajte Lumumbu. Naša je pogreška u nesređenoj nekoherentnosti naše akcije. Činjenica je da danas u Africi ima izdajica... Ne zaboravimo: u Kongu se odlučuje o našoj sudbini.«

Fanon je u potpunosti predan alžirskoj i afričkoj borbi protiv kolonijalizma. Međutim, političke analize i procjene ne zaustavljaju se na općim tezama o potrebi borbe protiv kolonijalizma, nego Fanon toj borbi nastoji dati i određenu usmjerenost na socijalnom planu; nije naime dovoljno kazati: Afrika se mora osloboditi od kolonijalizma, nego i to za što se ima osloboditi.

Ali, dok piše svoj apel u povodu Lumumbina umorstva, Fanon je suočen sa strašnom sumnjom (ako ne možda i izvjesnošću); njegove fizičke snage počinju opadati, njegovu tijelo počinje razarati opaka bolest — leukemija. Nakon kraćeg boravka u jednoj moskovskoj klinici otpušten je s preporukom da pokuša liječenje u SAD. Vraća se u Afriku; možda je posve uvjeren u svoj svršetak, a možda se još nada. Bilo kako bilo, Fanon se stoički vraća revolucionarnom poslu: koordinira revolucionarne akcije, održava političke tečajeve za kadrove FNO i traži da kao predstavnik novoga Alžira otputuje u Kubu na jedno drugo poprište antiimperijalističke borbe.

Tih mjeseci, rvajući se s bolešću, počinje užurbano raditi na svojem djelu *Prezreni na svijetu*. Rukopis je bio gotov za štampu za nešto više od dva mjeseca. Ali, sada su već njegove snage posve na izmaku. Ujesen 1961. prebačen je na liječenje u Washington; umro je u prosincu iste godine.

Neposredno uoči smrti u pismu prijatelju Rogeru Taiebu napisao je ove riječi koje najbolje ocrtavaju njegov lik, (pismo navodimo prema studiji R. Zahar): »Roger, htio bih vam kazati ovo: smrt je stalno s nama i nevažno je znati možemo li je izbjeći, nego je važno jesmo li učinili doista sve što je moguće za našu stvar. Ono što me je tištilo ovdje u krevetu, dok sam osjećao kako s krvlju odlaze moje posljednje snage, nije bilo to što ću umrijeti, nego što ću umrijeti u Washingtonu od leukemije, a mogao sam umrijeti prije tri mjeseca suočen s neprijateljem, jer sam znao od čega bolujem. Mi smo na ovoj Zemlji ništa, ako nismo, iz-

nad svega, zatočnici jedne stvari, stvari narodâ, stvari pravičnosti i slobode. Želio bih da znadete kako sam i onda kad su liječnici od mene posve digli ruke i dalje mislio kao u magli na alžirski narod, na narode Trećega svijeta, pa ako sam odolijevao, bilo je to zbog njih.«

Fanon je umro mlad, u 36. godini života, a svega nekoliko dana prije njegove smrti izašli su u svijet prvi štampani primjerci njegova djela *Prezreni na svijetu* (koji se sada javljaju i na našem jeziku). Djelo je, dakle, dobilo na neki način značenje Fanonove oporuke. Oni kojima je poklonio cio svoj život dobili su u tom djelu doista trajni spomenik — spomenik borbi potlačenih za ljudsko dostojanstvo i pravičnost.

Les damnés de la terre — riječi su iz »Internacionale«. Preuzimajući te riječi za naslov svojem djelu, Fanon kao da je htio kazati: *Prezreni na svijetu* ustali su. I on govori u njihovo ime sa željom da im predoči njihov položaj i pokaže putove mogućeg izlaska iz sužanjstva.⁷

U daljnjim redovima željeli bismo skrenuti pozornost na stanovite ključne teze iz Fanonova opusa, a napose iz knjige što je naš čitalac dobiva sada u ruke.

II

Središnji problem koji zaokuplja Fanona od prvih njegovih javnih istupa — a to je posebno vidljivo iz njegova djela *Crna koža, bijele obraze*, objavljenog 1952. u Parizu — jest problem koloniziranog, porobljenog čovjeka, uglavnom tzv. obojenog čovjeka, a na prvom mjestu crnca. Stoljeća tlake, poniženja, prezira posijala su takva otuđenja te se kolonizirani više i ne čuti čovjekom, a oni koji su htjeli biti više nego puko roblje, bili su izvrgnuti procesu asimilacije što ju je nudio kolonizator kao uvjet nekakve emancipacije. Stoga u *Crnoj koži, bijelim obrazima* Fanon hladno ustvrđuje: »Kazat ću, makar se zamjerio svojoj braći po boji kože, da crnac nije čovjek... Crnac je crni čovjek; to će reći da se on, zahvaljujući nizu afektivnih otklona, čvrsto ukotvio u jednom svijetu iz ko-

⁷ Za rekonstrukciju Fanonove biografije služili smo se citiranim studijama R. Zahar i D. Cautea.

jega bi morao izaći. Problem je vrlo važan. Mi samo hoćemo da oslobodimo obojenog čovjeka od njega samoga.«⁸

Unatoč postojanju složene dijalektike društvenih klasa i slojeva, koja je Fanonu svakako znana, prva i temeljna suprotnost od koje on tada polazi kao obojeni, kolonizirani čovjek jest suprotnost bijelac—crnac. Da bi otkrio sve njezine aspekte i prema tome pokazao zašto je crnac samo *crni čovjek*, a to znači, zašto *nije čovjek*, Fanon kao liječnik-psihiatar uz pomoć psihoanalize ponire u najskrivenije mehanizme otuđenosti kojima je izvrgnut crni čovjek (i općenito kolonizirani čovjek). I on tu iznosi na vidjelo zaprepašujuće činjenice. Cijelo djelo *Crna koža, bijele obrazine* potresni je dokument o sudbini milijuna ljudi koji su pod izlikom civilizatorske i kulturne misije stoljećima bili izvrgnuti najsurovijem tlačenju bijelih kolonizatora.

Međutim, Fanon ne ostaje puki psihoanalitičar.

»Analiza koju poduzimamo jest psihološka. Međutim, za nas ostaje očito da pravo razotuđenje crnaca uključuje osvješćenje koje je ogrubjelo od ekonomske i društvene stvarnosti... Otuđenje crnaca nije individualni problem. Uz filogenezu i ontogenezu postoji sociogeneza.«⁹

Da bi se naime otkrilo u potpunosti što je to famozni fenomen »crnoga čovjeka«, da bi se otkrilo kako se u egzistenciji »crnoga čovjeka« događa zapravo drama čovjeka uopće, Fanon ukazuje na potrebu složenijeg ispitivanja. Bijeli čovjek — kolonizator upotrijebio je, što organizirano što po logici same stvari, sve kako bi domoroca obeščovječio, kako bi u njemu ubio čovjeka i pretvorio ga u strašilo. Ta se pretvorba kod domoroca interiorizira, te ovaj postaje biće kompleksa. »Bijela civilizacija, evropska kultura nametnula je crncu egzistencijalnu devijaciju. Pokazat ćemo zato kako je ono što se zove crnom dušom najčešće bijelčeva konstrukcija.«¹⁰

Odstraniti te komplekse, razoriti tu konstrukciju o crnom čovjeku, kako bi se uopće spasio Čovjek, hoće se jedna nova »antropologija« s jasnim revolucionarnim porukama, koju će Fanon razrađivati u svim svojim spisima i dati joj

⁸ F. Fanon, *Peau noire, masques blancs*, Edition du Seuil, Pariz 1952, str. 26.

⁹ N. d., str. 28.

¹⁰ N. d., str. 31.

konačan oblik u djelu *Prezreni na svijetu*. U tome će duhu on napisati one briljantne stranice o putovima uspostavljanja novoga čovjeka kroz antikolonijalnu borbu na primjeru Alžira, posebno alžirske žene, u djelu *Peta godina alžirske revolucije*. A to je već bilo o crtano u njegovoj knjizi *Crna koža, bijele obraze*. Jer u zaključnom poglavlju te knjige on je obrazlagao:

»Nismo toliko naivni da bismo mislili kako poziv na razum ili na poštenje čovjeka mogu promijeniti stvarnost za crnca koji radi na Robertovim plantažama šećerne trske; postoji samo jedan izlaz: borba. A tu borbu on će prihvatiti i voditi ne nakon marksističke ili idealističke analize,¹¹ nego jednostavno zato što neće moći opstati drugačije do li kroz borbu protiv izrabljivanja, bijede i gladi.«¹²

Dakle, jedini je izlaz *borba*. I Fanon odlazi da u njoj sudjeluje osobno. Ali, on se ni jednog trenutka ne zavarava da će ona biti kratkotrajna. Štoviše, ta borba koja mu se pokazuje kao jedini izlaz obuhvaća sve sfere života: ona je i politička, i ekonomska, i kulturna; ona ne znači puko obaranje kolonijalne („bijele“) vlasti, puki progon bijelaca — kolonizatora. To je samo prvi temeljni preduvjet da se izgradi novi čovjek i istinsko bratstvo ljudi, bez obzira na boju njihove kože.

»Novi odnosi« — piše on u vezi s alžirskom antikolonijalnom revolucijom — »ne znače zamjenu jednog barbarstva s drugim barbarstvom, jednog uništavanja čovjeka s drugim uništavanjem čovjeka. Ono što mi, Alžirci, hoćemo jest da otkrijemo čovjeka iza kolonizatora.«¹³

Zbog svega toga borba o kojoj je riječ mora biti teorijski rasvijetljena i jasno usmjerena u svim svojim aspektima. Fanon upravo to želi učiniti.

Ako se, dakle, Fanon javlja i kao teoretičar antikolonijalne revolucije, teoretičar emancipacije naroda Trećeg svijeta, sasvim je prirodno da ga zanimaju putovi i sredstva te emancipacije. Tako dolazimo do čvornog pitanja u njegovu teorijskom djelu — do pitanja *nasilja* i općenito do pitanja *masovnog revolucionarnog subjekta* na širokoj fronti antikolonijalne borbe.

¹¹ Očito aluzija na stanovite kabinetske doktrinare i dogmatičare.

¹² N. d., str. 201-202.

¹³ F. Fanon, *L'An V^e de la Révolution Algérienne*, (III izdanje) Maspero, Pariz 1962, str. 19.

III

Može li kolonizirani zbaciti jaram i doista postati vlastiti gospodar i tvorac vlastite povijesti drugačije nego revolucionarnim metodama, ili još preciznije — nasiljem? Pitanje je to prisutno u svim Fanonovim spisima, a napose u posljednjem djelu *Prezreni na svijetu*. Fanon je daleko od toga da bude apologet nasilja kao takvog, nasilja u Sorelovu, mističnom i iracionalnom smislu. U tim razmatranjima on se oslanja i na stanovite Engelsove teze o nasilju iz *Antidühringa* (kojega uostalom i citira), te na glasovitu konstataciju (i na konzekvencije koje iz nje proizlaze) iz *Komunističkog manifesta* da je cijela dosadašnja historija bila zapravo historija klasnih borbi, nastojeći je ispitati na primjeru kolonijalnih zemalja.

Kolonizator je ognjem i mačem osvajao i izrabljivao zaposjednuta (kolonijalna) područja. Tamo gdje vidljivoga nasilja nije bilo, uspostavljano je rafiniranije, gotovo prikriveno nasilje — nasilje nad dušom koloniziranoga. Legije misionara, žreca, prosvjetitelja, rasistički nastrojenih antropologa itd., kružile su kolonijalnim područjima uzduž i poprijeko i, objektivno, u najviše slučajeva zatirale autohtonu kulturu. Fizički i duhovni pritisci proizvodili su neprestano teška traumatska stanja: kolonizirani je bio izvrgnut najraznovrsnijim torturama i poniženjima. Brojne stranice Fanonova opusa opisuju do u detalje tu strašnu operaciju. Kako je, dakle, moguće ukloniti to trajno nasilje, i još više, kako je moguća rekuperacija koloniziranoga od posljedica nasilja kolonizatora? Fanon ne vidi druge mogućnosti nego da se jedno nasilje mora iskorijeniti drugim nasiljem: »Što je, dakle, zapravo to nasilje? To je, vidjeli smo, intuicija koloniziranih masa da se njihovo oslobođenje mora izvesti, a može se izvesti samo silom.«¹⁴

Kolonizirani je, suočen s kolonizatorom, stoljećima potiskivao svoju ljudskost i interiorizirao svoje poniženje; zdvojnosti i potištenosti očitovao je u međusobnim plemenskim obračunima, u opsesivnosti, u plesovima do iscrpljenja itd., a to već samo po sebi znači jednu vrst koloniziranog nasilja, koje međutim valja usmjeriti u točnom pravcu.

¹⁴ F. Fanon: *Les damnés de la terre* (II izdanje), Maspéro, Pariz 1968, str. 35.

»Vidjeli smo da to nasilje u čitavom kolonijalnom razdoblju, iako izbija na površinu, ne vodi ničemu. Vidjeli smo kako je bilo kanalizirano emocionalnim izljevima plesa ili rituala. Vidjeli smo ga kako se iscrpljuje u bratoubilačkim borbama. Postavlja se sada pitanje da se to nasilje shvati u času njegove preorijentacije. I dok je ono nekoć nalazilo zadovoljstvo u mitovima i smišljalo priliku za kolektivno samoubojstvo, sada mu novi uvjeti omogućuju da promijeni smjer.«¹⁵

Prema tome, nasilje kojega se laća, i kojega se mora latiti kolonizirani, ima dvostruku ulogu: prvo, ono jedino može doista razbiti kolonizatora kao trajni izvor imperijalističkog nasilja u svim njegovim vidovima, i drugo, kroz to nasilje kolonizirani se ujedinjuju, prevladavaju plemenski partikularizam, stvaraju nacionalnu zajednicu i oslobađaju se »kompleksa manje vrijednosti« i »kontemplativnih ili očajničkih stavova«.

»Kad su sudjelovale kroz nasilje u nacionalnom oslobođenju, mase ne dopuštaju nikome da se predstavi kao „osloboditelj“. One su ljubomorne na rezultate svoje akcije i dobro paze da kakvom živom bogu ne prepuste svoju budućnost, svoju sudbinu, sudbinu domovine.«¹⁶

Sartre točno primjećuje kako Fanonova teorija nasilja ima majeutički, oslobodilački karakter. Ma koliko u sebi skrivala eventualne opasnosti (kako su to istakli stanoviti kritičari) da ugrozi sam humanistički telos široko zasnovana revolucionarnog pothvata, Fanonova teorija nasilja počiva na načelima najviše čovječnosti. Može biti spora samo o tome kako nasilje kao nužnost pretvoriti u odgovarajuću taktiku i strategiju, kako ga strukturirati i usmjeriti — u ovisnosti o rasporedu i odnosu unutrašnjih i vanjskih snaga.

Istina, ponesen neposrednim iskustvima iz antikolonijalne borbe, iskustvima u kojima je i sam bio protagonist, Fanon mjestimice razmatra ulogu nasilja na način koji je mogao izazvati kritičke primjedbe kod onih koji revolucionarno misle. Uz to, ne treba zaboraviti da je Fanon bio blizak mišljenjima francuskog egzistencijalističkog kruga (osobito Sartrea). Stoga on (a to primjećuju i mnogi kriti-

¹⁵ N. d., str. 23.

¹⁶ N. d., str. 52.

čari) tu i tamo nasilje razmatra iz horizonta egzistencijalističke, a ne npr. historijsko-materijalističke koncepcije društva, historije i čovjeka.

Na to je još 1963. godine upozorio Ngujen Nge (u citiranom članku objavljenom u francuskom časopisu *La Pensée*) koji inače Fanona ubraja u najznačajnije figure anti-kolonijalne revolucije.¹⁷ Jednako tako rasuđuje kritički i Imre Marton, kad kaže da Fanonova analiza (koja je inače dragocjena) više vodi računa o psihološkim nego socijalnim i ekonomskim momentima; prema Martonu, Fanon je zato i »ponukan da subjektivizira historiju Trećega svijeta, apsolutizirajući ono što dijeli svijet metropole od kolonijalnog svijeta, odvajajući tako političko nasilje od ekonomskih mehanizama i cijepajući političku sferu kolonijalnog sistema od ekonomske sfere«¹⁸.

Razmatrajući pomno sve te i slične primjedbe i uvažavajući ih u velikoj mjeri, dobar poznavalac Fanonova djela Amady Aly Dieng smatra potrebnim naglasiti kako bi bila »velika pogreška potcijeniti ili odbaciti Fanonove teze pod izlikom da su neke od njih pogrešne«¹⁹.

Netom citirane kritičke primjedbe vode nas zapravo drugom središnjem pitanju Fanonove teorije antikolonijalne revolucije (koje je teorija nasilja samo dio) — pitanju o

¹⁷ Ngujen Nge skreće pozornost posebno na ovo Fanonovo razmatranje (i ocjenjuje ga kao tipično egzistencijalističko jer da brka psihološki i politički plan u analizi): »Za koloniziranog — kaže Fanon — to je nasilje apsolutna praksa... Grupa zahtijeva da svaki pojedinac obavi kakav iriverzibilan čin... Djelovati znači raditi za smrt kolonista. Prihvaćeno nasilje omogućuje u isti mah zalutalim i prognanim članovima grupe da se vrate, da ponovo nađu svoje mjesto, da se integriraju. Nasilje se tako shvaća kao glavno posredovanje. Kolonizirani se čovjek oslobađa u nasilju i nasiljem. Ta praksa prosvjetljuje djelatnika jer mu pokazuje sredstvo i cilj.« (Fanon, n. d., str. 44—45.) Doista, to Fanonovo razmatranje blisko je nekim Sartreovim tezama iz djela *Critique de la raison dialectique*. O tome valja vidjeti i monografiju: Pietro Clemente, *Frantz Fanon tra esistenza e rivoluzione*, Laterza, Bari 1971, a također i monografiju Renate Zahar.

¹⁸ Vidjeti časopis »Action«, br. 7, Fort-de-France, 1965. (citirano mjesto prema: Amady Aly Dieng, *Les damnés de la terre et les problèmes d'Afrique Noire*, »Présence Africaine«, br. 62, 1967, str. 17).

¹⁹ Amady Aly Dieng, n. d., str. 15.

masovnom revolucionarnom subjektu, ili još preciznije o bitnom nosiocu socijalne (i nacionalne) emancipacije naroda Trećega svijeta.

Polazeći od poznatog hegelovsko-marksističkog odnosa gospodara i roba, u kojemu rob (proleter) postaje, kroz patnju i izrabljivanje, subjekt revolucionarnog prevrata i tvorac novoga svijeta, Fanon taj odnos za afričke prilike zaoštrava i modificira (»konkretizira«): U marksističkoj teoriji proleter i kapitalist su suprotnosti koje se međusobno uvjetuju i nadopunjuju. U kolonijalnom svijetu suprotnost kolonizator — kolonizirani dva su pola koja se potpuno isključuju. Domorodac je svijet zatvoren u sebe, on je naprosto »kolonizirana stvar« što stoljećima podnosi sve moguće inhibicije — od fizičkih preko duhovnih (uništavanje njegove kulture, njegove vjere, njegovih moralnih zasada itd.). Stvarnost Trećega svijeta, stvarnost Afrike napose, poznaje, dakle, drugačiju diferencijaciju društvenih grupa, i drugačije njihove sukobe, drugačije proturječnosti, ukratko, drugačiju društvenu dinamiku no što je ona evropska. Tako na primjer domaća buržoazija nema one »nacionalne vokacije« kakvu je imala evropska buržoazija; ona ne može biti istinski nosilac nacionalne, a time ni ljudske emancipacije. Ona je po logici stvari zahvaćena kompromiserstvom, korupcionaštvom itd.; ona u osnovi može biti samo prepreka istinskoj, dubokoj antikolonijalnoj revoluciji. Ali, i urbani je proletarijat, koji je inače malobrojan, povlašten, te kao takav gotovo i ne može biti istinski revolucionarni subjekt. »Embrionalni proletarijat u gradovima relativno je povlašten. U kapitalističkim zemljama proletarijat nema što izgubiti, on eventualno može sve dobiti. U koloniziranim zemljama proletarijat može sve izgubiti. On je u stvari onaj dio koloniziranog naroda, koji je nuždan i nezamjenjiv za dobar rad kolonijalnog stroja: to su vozači tramvaja, taksisti, rudari, lučki radnici, tumači, bolničari itd. Elementi su to koji čine najvjerniju klijentelu nacionalističkih partija, i zbog povlaštenog položaja što ga imaju u kolonijalnom sistemu oni predstavljaju „buržoaski“ dio koloniziranog naroda.«²⁰

Naravno, latifundisti, zemljoposjednici itd. su na istim pozicijama kao i nacionalna buržoazija.

²⁰ F. Fanon, *Les damnés de la terre*, cit. II izdanje, str. 64.

Ali, pored tih grupa postoji nepregledno mnoštvo *prezrenih* seljačkih masa koje su »jedina spontano revolucionarna snaga«²¹, pravi masovni subjekt revolucije. Njima se mora obraćati revolucionarna avangarda, jer su one u doslovnom smislu riječi »kolonizirana stvar«; u njima je sabrano do krajnjih granica očajničko iskustvo stoljetnoga kolonijalizma. Ukratko, seljaštvo je u neku ruku pravi proletarijat Trećega svijeta.

»Propaganda najvećeg broja nacionalističkih partija sistematski je ostavljala seljaštvo po strani. A jasno je da je u kolonijalnim zemljama revolucionarno samo seljaštvo. Ono nema što izgubiti, a može sve dobiti. Deklasiran, moren glađu, seljak je među izrabljivanima taj koji najbrže otkriva da se nasilje jedino isplati. Za njega nema kompromisa, nema mogućnosti nagodbe. Kolonizacija ili dekolonizacija jednostavno je odnos snaga.«²²

Nije, dakle, slučajno, podsjeća Fanon, što su seljaci ostali izvan tzv. nacionalističkih partija, tj. partija »nacionalnih buržoazija«.

Prvi saveznici seljačkih masa, kao mogućeg masovnog subjekta revolucije, jesu i poluproleter i lumpenproleter koji su iskorijenjeni, jer su se dijelom odvojili od zemlje a nisu se kao radnici integrirali posve u industrijska središta.

Da bi pokazao svu složenost pitanja o subjektu revolucije i opravdao svoju tvrdnju o jedinoj istinskoj revolucionarnosti seljaštva, Fanon analizira podrobno položaj tzv. nacionalne buržoazije koja bi po stanovitoj logici morala biti ključni nosilac antikolonijalne revolucije. Uzima primjer tzv. nacionalizacije proizvodnih sredstava: »Nacionalizacija za nju ne znači urediti državu tako da ona služi novim društvenim odnosima . . . Nacionalizacija za nju znači zapravo prenijeti na domaće grupe nezakonite povlastice naslijeđene iz kolonijalnog razdoblja.«²³ Ona želi zauzeti sva ona mjesta koja je držao kolonizator, ali ona za to nema dovoljno snage. Stoga se ona ubrzo pokazuje kao »posrednik«; ona postaje prenosni lanac kapitalizma bivših metropola, koji je prisiljen da se sada kamuflira i da preuzme obličje neokapitalizma i neokolonijalizma.

²¹ N. d., str. 75.

²² N. d., str. 25.

²³ N. d., str. 98.

Pitanje (u neku ruku načelno, teorijsko) koje se postavlja već pola stoljeća s obzirom na nerazvijene zemlje — može li se ili ne može preskočiti tzv. faza afirmacije nacionalne buržoazije po poznatoj shemi važećoj za Evropu — ne rješava se, smatra Fanon, na planu doktrinarnih diskusija, nego u revolucionarnoj praksi. »Buržoaska faza« bila bi opravdana samo ukoliko bi ona proizvela jak proletarijat koji bi mogao biti nosilac istinske nacionalne i socijalne emancipacije. Na žalost, to nije put koji treba slijediti — zaključuje Fanon — jer u nerazvijenim zemljama (ekskolonijama) nema istinske buržoazije, to je zapravo uskogrudna, pohlepna kasta koja se brzo lijepi na dividende što joj ih osigurava stara (sada preobražena) kolonijalna sila. Stoga je »buržoaska faza u historiji nerazvijenih nepotrebna faza«. Dapače, netom što tu kastu budu počele razdirati vlastite suprotnosti, a zacijelo će je razdirati, vidjet će se kako se ni nakon izborne nezavisnosti nije ništa bitnoga desilo, da valja sve početi iznova.

Koji je izlaz? Ako je zemlja oslobođena, potrebna je krajnje revolucionarna odgovornost, decentralizacija i demokratizacija vlasti, politizacija masa u najboljem smislu te riječi, itd., kako bi se izgrađivao doista novi ljudski svijet.

»Ako nacionalna vlada želi biti nacionalna, ona mora upravljati s pomoću naroda i za narod, za razbaštinjene i s pomoću razbaštinjenih. Ni jedan lider, ma kakva bila njegova vrijednost, ne može nadomjestiti narodnu volju, i nacionalna vlada, prije no što se počne baviti internacionalnim prestižem, mora vratiti dignitet svakom građaninu, opremiti mozgove, ispuniti oči ljudskim stvarima, stvoriti ljudski krajolik jer je nastanjen svjesnim i suverenim ljudima.«²⁴

Fanonove postavke o osnovnom revolucionarnom subjektu a time i njegove analize društvenih klasa i slojeva, te njegove postavke o konstituiranju nacije u kolonijalnim (ili ekskolonijalnim) zemljama izazvale su najviše diskusija i sporova. Diskusije o tome nisu ni do danas okončane.²⁵

²⁴ N. d., str. 139.

²⁵ Zbog važnosti pitanja smatramo potrebnim ukazati ovdje na neke od tih diskusija koje nam se čine posebno karakterističnim. Riječ je o kritici Fanonovih postavki koja je došla od marksistički orijentiranih autora. Tako spomenuti vijetnamski

Uvidi u tu složenu problematiku s kojima raspolažemo, i to u sklopu iskustava u posljednjem desetljeću nakon objavljivanja Fanonova djela *Prezreni na svijetu*, čini se da ne daju posve za pravo Fanonu. Pa ipak, ne bismo smjeli zaključiti da se radi o posve proizvoljnoj, te prema tome posve promašenoj teoriji antikolonijalne revolucije. U naj-

teoretičar Ngujen Nge u citiranoj raspravi piše: »Radnička klasa u kolonijama nije povlašćena klasa u smislu u kojem misli Fanon, to jest mažena od kolonista; ona je povlašćena u revolucionarnom smislu te riječi zato jer je u povoljnijem položaju da izbliza vidi mehanizam kolonijalnog izrabljivanja, jer razumije put budućnosti za cijelo društvo.«

Nedavno ubijeni vođa oslobodilačke borbe u Gvineji — Bisao Amilcar Cabral, pisao je 1964. godine aludirajući na Fanonove teze: »Pitanje da se sagleda jesu li ili nisu seljaci glavna revolucionarna snaga, od ključne je važnosti. Što se tiče Gvineje — ja moram odmah odgovoriti sa ne. Stoga može biti čudno da mi na njima temeljimo ukupnost naše oružane borbe. Predstavljajući cijelu zemlju, nadzirući i proizvodeći njezina bogatstva, oni su fizički vrlo jaki: ali mi znamo iz iskustva kakve smo napore poduzeli da bismo ih potakli na borbu... Mi smo morali, za razliku od kineskih komunista, okrutno osvajati seljake.« Cabral objašnjava da je većina rukovodećih kadrova u njihovu pokretu »vezana za gradske nadničare« (vidjeti A. Cabral, *La lutte en Guinée*, u časopisu »Revue Internationale du socialisme, br. 4, 1964).

Marksist Romano Ledda, dobar poznavalac suvremene afričke društveno-političke scene, naziva Fanonovu teoriju o afričkom proletarijatu »proizvoljnom i kratkovidnom«. Jer »unatoč razini subjektivne svijesti, koja je i sama plod posebnih uvjeta u kojima je nastao i živi taj proletarijat, on je jedna od odlučnih avangardnih snaga u borbi protiv neokolonijalizma«. Što se pak tiče seljaka, oni svakako mogu odigrati u tim zemljama »odlučnu revolucionarnu ulogu« (uostalom njih je oko 80 posto u ukupnom stanovništvu); oko toga se ne treba sporiti. Međutim, treba odgovoriti precizno na pitanje — »jesu li oni u stanju biti samostalna revolucionarna snaga koja može sama odigrati predvodničku ulogu u borbi protiv neokolonijalizma.« Ledda na to pitanje daje niječan odgovor. (Vidi R. Ledda, *Problemi della lotta politica e sociale nell'Africa nera*, »Critica marxista«, br. 2, 1967, str. 91 i 94).

Doista, Fanon nije razradio temeljitije pitanja na koja skreću pozornost citirani autori: npr. pitanje odnosa objektivno revolucionarnih seljačkih masa i avangarde. Ali, ne može se kazati da on to pitanje ne vidi. Uostalom, zar to nije čak izrečeno i u samom naslovu jednog poglavlja knjige *Prezreni na svijetu* koje glasi »Veličina i slabost spontanosti«.

manju ruku njezina je vrijednost što se javlja kao antiteza onom shematskom mišljenju i onoj teoriji o društvenim kretanjima koja je smatrala da se, na primjer, u afričkim zemljama treba verificirati ono isto (ili barem slično) što se verificiralo, na primjer, na evropskom kontinentu. A plauzibilna je istina da se, na primjer, afrička društvena stvarnost duboko razlikuje od one evropske, te da se s tim u vezi historijska uloga građanske klase (»nacionalne buržoazije«) evropskih zemalja, da se određenje i historijska uloga proletarijata, seljaštva itd. pokazuju drugačijima nego u afričkim zemljama. Priroda je tih klasa, zbog stjecaja različitih historijsko-društvenih, kulturnih itd. okolnosti, uvelike različita. Fanon to jasno vidi: na to ga zapravo tjera živo povijesno iskustvo u kojemu i sam sudjeluje. Baš o tome on i govori u cijeloj knjizi. Pa ako i griješi u analizama i procjenama, greške su to ispitivanja, traženja najboljih formula (i kao takve poticajne); a što je vrlo važno, one su manje »štetne« od svih onih odnekud prenesenih gotovih recepata i formula što imaju malo veze s afričkom stvarnošću.²⁶

²⁶ U tom je smislu Romano Ledda vrlo oštroumno primijetio: »Trebalo priznati da mladi afrički marksizam, zbog poznatih razloga, i općenito marksističko istraživanje, zbog dogmatizma na kojeg smo upozorili, nije donedavno dao značajnijeg doprinosa analizi te originalnosti. Njoj se općenito nametala 'evropska' shema klasne borbe koja se teško može naći u afričkim društvima.« (N. d., str. 81).

Bolje studije o društvenim klasama u Africi, uz netom citiranu Leddinu, jesu: Raymond Barbé, *Les classes sociales en Afrique noire*, posebni svezak časopisa »Economie et Politique«, Pariz 1964; B. Verhagen, *Bibliographie des classes sociales en Afrique*, CRISP, Bruxelles 1965; G. Balandier, *Problematique des classes sociales en Afrique noire*, »Cahiers internationaux de sociologie«, siječanj—veljača 1965; Jack Woddis, *Per uno studio sulle classi sociali in Africa*, »Critica marxista«, br. 1, 1965; Majhemut Diop, *Classes et idéologie de classe au Sénégal*, 1965; A. Cabral, *La lutte en Guinée*, »Revue Internationale du socialisme«, br. 4, 1964. Vrijedi spomenuti i neka djela sovjetskih autora koja smo konzultirali, a u kojima se govori i o klasama u Africi: *Afrika v mirovoj ekonomike i politike* (grupa autora), Izd. »Meždunarodne otnošenija«, Moskva 1965; A. Ju. Špirt, *Ekspanzija inostrannogo gosudarstvenno-monopolističeskogo kapitala v Afriki*, Izd. »Nauka«, Moskva 1966; V. B. Jordanski, *Tupiki i perspektivy tropičeskoj Afriki*, Izd. »Nauka«, Moskva 1970; G. J. Mirskij, *Armija i politika v stranah Azii i Afriki*, Izd. »Nauka«, Moskva 1970.

Naše dosadašnje izlaganje o nekim temeljnim značajkama Fanonove teorije antikolonijalne borbe i socijalne revolucije u zemljama Trećega svijeta treba naposljetku biti kompletirano barem s kratkim ukazivanjem na još neke Fanonove teze o *novom društvu*, koje bi se imalo roditi iz te borbe i te revolucije, te shodno tome o *novom čovjeku* i *novoj kulturi* što bi imali nastati iz negacije kolonijalizma i imperijalizma.

Ako bismo pribjegli usporedbama, bilo bi svakako netočno ustvrditi da Fanon ima viziju toga novog društva identičnu, na primjer, viziji marksističkog socijalizma. Pa ipak, možemo već preliminarno kazati da se Fanonova razmišljanja u tom pogledu ipak inspiriraju *dijelom* i na marksističkoj teoriji.

U *Predgovoru* Fanonovoj knjizi *Prezreni na svijetu* Sartre daje ovu interpretaciju Fanonovih pogleda:

»Ako nacionalna revolucija doista pobijedi, ona će biti socijalistička; ako se zaustavi njezin polet, ako kolonizirana buržoazija uzme vlast, nova će država, unatoč formalnom suverenitetu, ostati u rukama imperijalista . . . Fanon objašnjava svojoj braći iz Afrike, Azije, Latinske Amerike ovo: mi ćemo zajedno posvuda ostvariti revolucionarni socijalizam, ili ćemo biti dotučeni jedan po jedan od naših starih tirana. On ništa ne prikriva: ni slabosti, ni nesloge, ni mistifikacije . . . Čitaoca se oštro upozorava protiv najopasnijih otuđenja: lidera, kulta ličnosti, zapadne kulture, ali isto tako i vraćanja dalekoj prošlosti afričke kulture. Istinska je kultura Revolucija.« (Vidi *Predgovor* u ovoj knjizi.)

Tu su doista ocrtani, u najkraćim potezima, Fanonov politički credo i Fanonova vizija novog društva. Ali, mi se moramo upitati — što pobliže znači, kako to Sartre definira, Fanonov program revolucionarnog socijalizma? Ovo se pitanje nameće to više što smo svjedoci različitih, često proturječnih, pa i zbrkanih teorija, teza, deklaracija itd., o socijalizmu Trećega svijeta, ili još preciznije o »afričkom socijalizmu« koji se gradi, ili bi se imao graditi u bivšim kolonijalnim zemljama.

Treba odmah kazati da su tezu o »afričkom socijalizmu« formulirale u najviše slučajeva tzv. nacionalne partije

u afričkim zemljama, u kojima je glavnu riječ imala svojevrsna domaća srednja klasa. A vidjeli smo s kakvom oprežnošću i kritičnošću o njoj govori Fanon.

Godine 1963. — dakle samo nešto više od godinu dana nakon Fanonove smrti i objavljivanja knjige *Prezreni na svijetu* — jedan od prvaka antikolonijalne borbe u Africi Julius Njerere objavio je teorijsko-programatski tekst pod naslovom: *Temelji afričkog socijalizma*. On je vrlo indikativan upravo za ono što smo maločas kazali, a može posredno pomoći da se bolje shvate i neke Fanonove teze o novom društvu. Uz to, on nam se čini prilično tipičnim za tadašnju teoriju »afričkog socijalizma«. Citirat ćemo ga stoga nešto opširnije:

»Evropski socijalizam nastao je iz agrarne revolucije i iz industrijske revolucije koja joj je slijedila. Prva stvara klasu zemljoposjednika i klasu bezemljaša. Druga stvara moderni kapitalizam i industrijski proletarijat. Ove dvije revolucije posijati će nered u društvo, i ne samo da će se evropski socijalizam roditi iz toga sukoba, nego će i njegovi apostoli uzdići klasnu borbu na razinu filozofije. Klasna borba nije shvaćena kao zlo, nego kao dobrobit i nužnost... Evropski socijalisti ne mogu misliti na socijalizam a da ga ne povezuju s njegovim ocem — kapitalizmom. Budući da sam odrastao u plemenskom socijalizmu, ja moram kazati da tu proturječnost smatram apsolutno neprihvatljivom... jer ona zapravo tvrdi: bez kapitalizma i sukoba što ga je on stvorio u društvu ne može biti ni socijalizma... Afrički se socijalizam nije koristio agrarnom revolucijom ili industrijskom revolucijom. On nije nastao iz borbe klasa. Ja nisam siguran zapravo da riječ „klasa“ uopće postoji u afričkim jezicima; jezik izražava ideje onih koji ga govore, a ideja klase ili kaste ne postoji u afričkom društvu.

Osnovica i cilj afričkog socijalizma jest proširena obitelj. Istinski afrički socijalisti ne smatraju ljude jedne klase svojom braćom a ljude druge klase svojim prirodnim neprijateljima... Oni smatraju sve ljude svojom braćom kao članove svoje obitelji koja je stalno u ekspanziji. Zato i glasi prvi član vjere Tanu: „Ja vjerujem u ljudsko bratstvo i u jedinstvo Afrike“.²⁷

²⁷ Julius Nyerere, *Les fondements du socialisme africain*, »Présence Africaine«, br. 47, 1963, str. 16.

U poznatoj besjedi iz toga razdoblja — *Jedinstvo Afrike* — Njerere tumači da podjela svijeta na blokove ne znači podjelu na kapitaliste i komuniste, nego je po srijedi sukob siromašnih i bogatih kojih ima u oba svijeta. Što se pak tiče siromašnih i nerazvijenih zemalja, on zaključuje: »Mislim da ni jedna nerazvijena zemlja ne može sebi dopustiti da bude bilo što drugo nego socijalistička. Shodno tome smatram da se mi Afrikanci moramo organizirati na socijalističkom planu.«²⁸

Naravno, »socijalistički plan« ovdje je mišljen u smislu naprijed izložene koncepcije »afričkog socijalizma«.

Drugi afrički prvak, pjesnik i predsjednik Senegala, Senghor, u svojim političko-pjesničkim meditacijama pokušava stvoriti neku mješavinu kvazimarksističko-kršćansko-crnačke ideologije i na toj osnovi formulirati teoriju »afričkog socijalizma«. U tekstu *Afrički pojam i put socijalizma* on ističe kako se za Senegal ne postavlja zadatak da se »ukinu klase putem klasne borbe unutar nacije«, nego da se »ukine međunarodna pocijepanost u razvijenim i nerazvijenim zemljama«²⁹. A u raspravi *Teorija i praksa senegalskog socijalizma*, kao i Njerere, ističe da u Senegal u npr. »nije bilo proletarijata, jer nije bilo buržoazije . . . Tu su bile samo stručno-profesionalne grupe čiji interesi, ma koliko bili različiti, nisu bili oprečni«. Oslanjajući se na kršćansku filozofiju Chardina, Senghor zaključuje: »Ako je istina da je posljednji cilj čovjekove generičke djelatnosti njegovo ispunjenje u bogu putem ljubavi, mi moramo prije pronaći tu ljubav. Naš socijalizam nije drugo do li tehnička i duhovna organizacija ljudskog društva putem inteligencije i srca.«³⁰ Itd., itd.

Nije nam namjera da podvrgnemo detaljnijoj kritičkoj analizi ove i mnoge slične stavove o tzv. afričkom socijalizmu, nego da sugeriramo da se u tom kontekstu sagledaju i Fanonove postavke o »revolucionarnom socijalizmu«, kako ih naziva Sartre.

²⁸ Citirano prema: Holman Jameson, *Ya-t-il une voie africaine du socialisme?*, »Présence Africaine«, br. 49, 1964, str. 60.

²⁹ L. S. Senghor, *Notion e Voie africaine du Socialisme*, »Présence Africaine«, 1961; vidi str. 70—73.

³⁰ L. S. Senghor, *Theorie et Pratique du Socialisme Sénégalais*, 1962, citirano prema: L. V. Thomas, *Senghor à la recherche de l'homme »negre«*, »Présence Africaine«, br. 54, 1965, str. 32.

Vidjeli smo da se i Fanon trudi da pokaže kako afrička stvarnost zahtijeva drugačije rasuđivanje o mogućim putovima društvenog preobražaja i o subjektima toga preobražaja, nego što je ono važeće za evropske zemlje. Ustanovili smo i to, kako iskustva pokazuju, da su Fanonove teze ranjive. Međutim, ostaje nepobitno da je on u svojim razmišljanjima, u svojim traženjima puta k novom društvu, koje bi se imalo uspostaviti u kolonijalnim zemljama nakon dekolonizacije, došao do svojevrstne socijalističke (marksizmu bliske) formule za te zemlje. Ili još točnije, to novo društvo on je zamišljao kao socijalističku zajednicu slobodnih, ravnopravnih ljudi u kojoj će biti iskorijenjeni i onemogućeni svi oblici rasnih, klasnih, etničkih, nacionalnih itd. sukoba i ugnjetavanja. Pri tome, on je jasno vidio ograničenosti, naivnosti pa i mistifikacije tzv. »afričkog socijalizma«, osobito u Senghorovoj i sličnim verzijama. Njegove pak ograničenosti i naivnosti, na koje su već ukazali brojni analitičari i kritičari, nisu te prirode.

U borbi protiv kolonijalne okupacije u njezinim najrazličitijim vidovima potlačeni i obespravljani narod (a osobito seljaštvo koje predstavlja njegovu apsolutnu većinu) mora se, prema Fanonu, organizirati na nivou nacije i postići nacionalnu slobodu i nacionalni suverenitet. To je preduvjet, ali istodobno i put ljudske emancipacije. Primjer Alžira u borbi protiv francuskog kolonijalizma bio mu je dakako uzor.

U djelu *Peta godina alžirske revolucije*, u kojemu on do u detalje prati i opisuje konstituiranje, kroz antikolonijalnu borbu, nove nacionalne svijesti i energije, nove nacionalne zajednice, Fanon piše:

»Nerazvijeni narod mora snagom vlastite borbe pokazati svoju sposobnost da se konstituiru u naciju, a čistoćom svake svoje geste da je on, sve do u najsitnijoj pojedinosti, narod transparentan, da je svoj vrhovni gospodar... U Alžiru prisustvujemo ponovnom uspostavljanju čovjeka. Tko može zaustaviti taj korjeniti polet?« I dobacuje sarkastično u lice kapitalističkoj Francuskoj koja čuva ljubomorno svoje nacionalne svetinje, a imperijalistički osvaja i ugnjetava drugu naciju: »Zar smo još u vremenu kada se čovjek mora boriti i umirati da bi imao pravo da bude građanin jedne nacije?«⁸¹

⁸¹ F. Fanon: *L'An V^e de la Révolution Algérienne*, cit. str. 10, 16. i 17.

Međutim, »nacionalna revolucija« (Sartreov izraz) mora u isti mah biti i socijalna: ona mora dovesti do »uspostavljanja novoga čovjeka«, do novih društvenih odnosa. U protivnom, smatra Fanon (a to smo već istakli), cio napor antikolonijalne borbe za nacionalnu nezavisnost neće donijeti nikakvih značajnih rezultata. Dapače, prva iskustva stečene nezavisnosti, prva iskustva postignutog nacionalnog suvereniteta u Africi (i drugdje) pokazuju mu (a on ih vrlo brižljivo analizira), da se s nacionalnom nezavisnošću može lako vratiti sve »staro smeće«. Ukratko, nacionalni program, tj. program zemlje koja je na ovaj ili onaj način stekla nacionalni suverenitet može biti samo socijalistički orijentiran, jer što se tiče nerazvijenih zemalja (posebno bivših kolonija) tzv. buržoaska faza je »nepotrebna faza«; stoga je »potrebno da se oštro i definitivno suprotstavimo razvoju nacionalne buržoazije, kaste povlaštenih«, koja može nacionalnu svijest i nacionalni interes samo izopачiti i upotrijebiti kao pokriće svojih uskogrudnih interesa.

»Vidjeli smo na prethodnim stranicama« — upozorava Fanon — »da se nacionalizam, taj veličanstveni pjev koji je dizao mase protiv ugnjetača, rastvara odmah nakon stečene nezavisnosti. Nacionalizam nije politička doktrina, nije program. A ako se svojoj zemlji doista želi da izbjegne ta vraćanja natrag, te zastoje, te lomove, potrebno je brzo prijeći od nacionalne k političkoj i socijalnoj svijesti. Nacija ne postoji nigdje ako to nije u programu što ga je razradilo revolucionarno rukovodstvo a mase prihvatile svjesno i oduševljeno.«³²

Iz pokreta za nacionalno oslobođenje izrasta, oslonjena na stoljećima potlačene revolucionarne mase (na prvom mjestu seljake) revolucionarna partija i vlast (država) koja prema vani reprezentira suvremenu naciju a prema unutra biva oruđem tih istih revolucionarnih masa. Ali, tu su moguće najrazličitije negativne devijacije: pojava kulta vođe, odvajanje političke avangarde od autentičnih težnji naroda, birokratizacija vlasti, neodgovornost, profiterstvo i partikularni interesi koje se nastoji prikazati kao interese nacije itd.

»Zemlja koja doista želi odgovoriti na pitanja što joj ih postavlja historija, koja želi razviti svoje gradove i svi-

³² F. Fanon, *Les damnés de la terre* (II izd.), cit. str. 137.

jest svojih žitelja, mora imati jednu istinsku partiju. Partija nije oruđe u rukama vlade. Naprotiv, partija je oruđe u rukama naroda. On je taj koji utvrđuje politiku, a vlada je primjenjuje³³.

Partija za koju se zalaže Fanon mora prije svega biti »izravni izraz masa«; ona nije zadužena da »prenosi vladine naredbe«, ona mora biti »odlučan glasnik i nepodmitljiv branitelj masa«. U tom smislu »potrebno je, prije svega, osloboditi se odviše zapadnjačke, odviše buržoaske, dakle, odviše potcjenjivačke ideje kako mase nisu sposobne sobom upravljati«³⁴.

Naravno, Fanon ne gubi iz vida da te »mase« nose sa sobom mnoge povijesne ograničenosti, ali isto tako on odbija kao rješenje revolucionarni elitizam, koji bi se služio s tim masama kao pukom građom kako bi po svojim shemama stvarao novo društvo. Stoga se mase moraju u najboljem smislu riječi politizirati, one se moraju odgajati, ali Fanon dodaje — slijedeći poznatu Marxovu misao — da i odgajatelji moraju biti odgajani.

Tako Fanon dolazi u neku ruku do svojevrsne koncepcije kulturne revolucije za Treći svijet koju će na svoj način kasnije razrađivati i provoditi Mao Ce Tung. Time naravno ne mislimo kazati da je koncepcija kulturne revolucije, kakva je poduzeta u Kini, imala svoga idejnog začetnika u Fanonu, niti da je koncepcija kulturne revolucije uopće najbolji put negacije klasnoga svijeta. Dapače, ako već spominjemo primjer Kine, valja istaći da Fanonova svojevrsna koncepcija kulturne revolucije isključuje svaki vid karizmatičnosti u odnosu narod—vođa ili narod—političko vodstvo, politička avangarda itd. On se zalaže za krajnju historijsku odgovornost i načela demokracije smatra neodvojivim od socijalizma. Osobito mu je stalo da to naglasi za »nerazvijene zemlje«, jer, iako brani najbolju stvar (ljudsku slobodu, pravičnost i bratstvo), iako smo ga upoznali i kao teoretičara i zastupnika nasilja, on vrlo dobro znade da se bez stanovitih čvrstih demokratskih načela ta najbolja stvar može prometnuti u apstraktno, kvazirevolucionarno, birokratsko nasilje.

»Biti odgovoran u nerazvijenoj zemlji« — piše Fanon — »to znači shvatiti da sve počiva naposljetku na odgoju ma-

³³ N. d., str. 123.

³⁴ N. d., str. 125.

sa, na podizanju svijesti, na onome što se odviše brzopleta naziva politizacijom . . . Politizirati mase nije i ne može biti održavanje političkog govora. To znači založiti se strasno da mase shvate kako sve ovisi o njima . . . kako ne postoji demijurg, kako ne postoji slavan i za sve odgovoran čovjek, nego da je demijurg narod . . . Da bi se to ozbiljilo, da bi se doista utjelovilo, ponavljamo, potrebna je krajnja decentralizacija. Cirkulacija od vrha do baze i od baze do vrha mora biti strogo načelo, i to ne zbog formalizma, nego jednostavno zato što je poštivanje toga načela jamstvo uspjeha i dobrobiti.«³⁵

Ova Fanonova razmatranja nedvojbeno posjeduju, ne samo za afričke zemlje na koje su se prije svega odnosila nego i mnogo šire, iznimnu aktualnost.

V

Stupajući na historijsku scenu kao suvereni subjekti, narodi kolonijalnih zemalja i općenito narodi Trećega svijeta nalaze se, prema Fanonu, pred ključnim problemom (osobito u svjetlu iskustava industrijski visoko razvijenih kapitalističkih zemalja) kakve putove slijediti u prevladavanju svoje *kulturne, ekonomske* itd. nerazvijenosti.

Shvaćajući kulturu svakoga naroda kao sumu njegovih napora u oblasti mišljenja i mašte, pomoću kojih dotični narod procjenjuje i opravdava smisao svojega postojanja i napretka, Fanon osobito naglašava za novooslobođene zemlje potrebu afirmacije vlastite, *nacionalne kulture*. Međutim, ta afirmacija nacionalne kulture za te zemlje ne bi smjela nipošto značiti povratak drevnoj, često mistificiranoj tradiciji. S druge strane, otvorenost nacionalne kulture prema kulturi svijeta uopće ne može značiti ni idolopoklonstvo prema kulturnom kozmopolitizmu, a najmanje onom »metropolskom«, što se lako može pretvoriti u kočnicu istinske nacionalne, socijalne i ljudske emancipacije.

Ovaj zahtjev jednako tako vrijedi i za program prevladavanja ekonomske i tehničke nerazvijenosti i općenito za reguliranje odnosa nerazvijenih i razvijenih zemalja.

Međutim, ovdje dolazimo do stanovitih Fanonovih teza koje zaslužuju posebnu pažnju, a koje zadiru u neka te-

³⁵ N. d., str. 133.

meljna pitanja suvremenog svijeta uopće. Fanon, naime, problematizira i sam novovjekovni *pojam napretka* koji leži u osnovi naročitog shvaćanja proizvodnih snaga, svojstvenog evropskoj (građanskoj) civilizaciji. Pogledajmo po bliže problem.

Svijet kakav je naš danas, koji tako temeljito i brzo mijenja svoju materijalnu kulturu — svoja oruđa, svoju tehniku i tehnologiju, ukratko, svoje proizvodne snage, donosi stanovite probleme što moraju izazvati strahovanja. Svijet je to koji se na stanovitim točkama nalazi, s jedne strane, u mogućnosti da zajamči u punom smislu svestranu ljudsku emancipaciju, a s druge, po nekim svojim znacima kreće prema bezizlazu. Pri takvu stanju, Fanonu se nameće pitanje — u kojem smislu »nerazvijene zemlje« trebaju slijediti ekonomski i tehnički visoko razvijena društva, a u kojem smislu mogu i trebaju one same ponuditi sebi i drugima drugačiju alternativu, tj. odstupiti od prokušanih pravaca razvoja.

Fanonu je savršeno jasno da npr. afričke zemlje ne smiju (a niti objektivno mogu) prihvatiti tezu o kultu »vlastite tradicije«, a najmanje onakve tradicije, onakve »specifične« afričke »duhovnosti« o kakvoj su govorili neki »teoretičari crnaštva« (kao npr. Senghor); ta je teza, po Fanonu, zapravo obrambena reakcija na kulturnu asimilaciju (i njezine posljedice) koju je provodio kolonizator, te kao takva prije je dokaz neprevladanosti kolonijalnih kompleksa i kolonijalnog mentaliteta, nego pravi program za budućnost; ona u krajnjoj liniji dokazuje ono što je htio kolonizator.

Afričke zemlje moraju graditi svoje gradove, ceste, mostove, tvornice; moraju industrijalizirati poljoprivredu itd., ali sve to ni jednog trenutka ne smije voditi novim društvenim antagonizmima i novom zarobljavanju čovjeka, nego humanizaciji čovjeka i njegova svijeta.

Razmišljajući u terminima modernih kritičara tzv. tehničke civilizacije, kritičara »tehničkog uma«, »buržoaskog racionalizma« itd., Fanon dospijeva do radikalne problematizacije karaktera rasta proizvodnih snaga u svjetskim razmjerima. Građanski svijet, svijet kapitalizma, smatra Fanon (kao niz lijevih teoretičara nakon njega, npr. Sweezy, Baran, Marcuse itd.) pokazuje svoju iznimnu vitalnost u razvoju proizvodnih snaga, u tehničkom napretku, ali u istih mah i totalni iracionalizam na planu društvenih odnosa, na humanističkom planu. Takav pravac razvoja zemlje Trećega

svijeta ne smiju slijediti, jer u najboljem slučaju mogu postati samo industrijski patuljci u društvu industrijskih divova.

U svojoj opravdanoj indignaciji prema imperijalističkoj, kolonijalističkoj Evropi, koja je svoju materijalnu, znanstvenu, kulturnu itd. snagu gradila, između ostaloga, i na patnjama naroda Trećega svijeta, Fanon ide možda predaleko; on ne specificira problem, on uopćava, i, u ponesenom protestu koji je bliži moralističkoj indignaciji, nego pravoj historijsko-dijalektičkoj analizi situacije, približava se onim pesimističkim (nihilističkim) teoretičarima koji u spektakularnom razvoju znanosti i tehnike (koje se u određenim društvenim odnosima otimaju čovjeku i figuriraju kao samostalna, od njih otuđena, prijetuća sila) vide izvor neprijetnje suvremenog čovječanstva.

Kažemo — približava se pesimističkim teoretičarima, a to *samo* znači da Fanon, nasuprot pozitivističkim, plitkim, samozadovoljnim optimistima i mitomanima tehničkog napretka, osjeća i vidovito sagledava svu složenost problema modernog svijeta.

Ali tu i jest izvor njegovih dilema i proturječja.

Teško bismo mogli zaniijekati legitimnost ovim Fanonovim ocjenama i upozorenjima, kad govori o putovima koje bi trebale slijediti »nerazvijene zemlje« u svojoj duhovnoj i materijalnoj transformaciji, u izgradnji »novoga čovjeka«:

»Evropa već stoljećima koči napredak drugih ljudi i podvrgava ih svojim planovima i svojoj slavi. Stoljećima ona guši gotovo cijelo čovječanstvo u ime neke tobožnje „duhovne avanture“. Pogledajte je danas kako tetura između atomske i duhovne dezintegracije...»

Danas možemo učiniti sve pod uvjetom da ne oponašamo Evropu, pod uvjetom da ne budemo opsjednuti željom da dostignemo Evropu.«

I Fanon upire prstom na Ameriku, kao sastavni dio Evrope, uzimajući je kao zastrašujući primjer »tehničkog čuda«:

»Prije dva stoljeća jedna bivša evropska kolonija utužila je sebi u glavu da dostigne Evropu. Ona je u tome uspjela tako što su Sjedinjene Američke Države postale čudovište gdje su evropski nedostaci, bolesti i nečovječnosti dosegli užasne razmjere.«³⁶

³⁶ N. d., str. 229—230.

Zemlje Trećega svijeta moraju početi graditi drugačiju, »novu povijest«. One moraju odlučno okrenuti leđa onoj Evropi koja je razbila »jedinstvo čovjeka«, koja je stvorila »krvave klasne napetosti«, koja je izazvala »rasnu mržnju« i izopćila milijune ljudi iz povijesti.³⁷

Ali, Fanon također uviđa da se »evropske« znanosti i tehnike, te neke »plodne teze« socijalnih učenja, ne mogu ignorirati: »potrebni su« — veli Fanon — »uzori, sheme, primjeri«. Kako, dakle, potpuno odbiti »nasljeđivanje Evrope«, za što se Fanon zalaže, a u isti mah raditi na novoj budućnosti. Ovdje razabiremo proturječje u Fanona.

Fanon, naravno, ne odbacuje tehniku i tehnički napredak; to bi uostalom bilo djetinjasto. Ali, on savjetuje oprez. Je li taj savjet legitiman? Čini se da jest, iako ni sâm ne nalazi pravoga rješenja.

Fanon zapravo aktualizira onu veliku dilemu — dramu koje smo svjedoci posljednjih desetljeća, a koja se tako živo pretresa i u Kini, i u Kubi, i u Sovjetskom Savezu, i u nas, i među najoštromnijim kritičarima, kontestatorima itd. građanskog svijeta. Evo ukratko toga Fanonova stava.

»Treći svijet danas stoji nasuprot Evropi kao golema masa čija nakana mora biti da pokuša riješiti probleme koje ta Evropa nije umjela riješiti.

Ali, onda je nužno da se ne govori o dohotku, da se ne govori o intenzifikaciji, da se ne govori o ritmu. Ne, ne radi se o povratku Prirodi. Radi se vrlo konkretno o tome da se ljudi ne vode u pravcima koji sakate, da se mozgu ne nameću ritmovi koji ga vrlo brzo guše i poremećuju. Pod izgovorom dostizanja, ne smijemo čovjeka ispremetati, otkinuti od njega samoga, od njegove intimnosti, slo- miti ga i ubiti.

Ne, mi ne želimo dostići nikoga. Ali, želimo ići naprijed neprestano, dan i noć, u društvu čovjeka, u društvu svih ljudi. Radi se o tome da se karavana ne razvuče, jer tada pojedini red jedva primjećuje onaj koji je ispred njega, a ljudi koji se ne prepoznaju, sve se manje susreću i sve manje govore jedni drugima.«³⁸

S ovim i sličnim stavovima Fanon, dakle problematizira i stavlja pod znak pitanja stanovite »osigurane« moderne teorije o napretku.

³⁷ N. d., str. 232.

³⁸ N. d., str. 232.

Iz svega dosad rečenoga nije teško razabrati da se na-
posljetku u Fanona zapravo radi stalno o čovjeku, o nje-
govu oslobođenju, o njegovu dostojanstvu. U tom smislu
(bez obzira na ranjivost i utopizam niza njegovi teza) Fano-
nu svakako pripada počasno mjesto među najznačajnijim
humanistima našega vremena. Započeo je kao pobunjenik
protiv kolonijalnog rasizma, braneći čovjeka u tzv. »crno-
me čovjeku«, a završio je kao teoretičar širokih vidika o pu-
tovima oslobađanja čovjeka uopće, ma gdje se on nalazio i
kakve god boje kože on bio.

STVARNOST

Zagreb, Rooseveltov trg 4



Glavni urednik: Marijan Sinković

Tehnički urednik: Ruža Pandić

Lektor: Nevenka Grgurević

Korektor: Maca Denk

Br. MK 430

Prema rješenju Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu broj 1175/1-1973 od 9. III 1973. godine knjiga se smatra proizvodom iz člana 36. stav 1. točka 7. Zakona o oporezovanju proizvoda i usluga i na nju se ne plaća porez na promet.

BIBLIOTEKA

»SVIJET SUVREMENE STVARNOSTI«

IZASLO:

Religija i društvo

Hugo Friedrich

Struktura moderne lirike

Paul A. Baran — Paul M. Sweezy

Monopolni kapital

John K. Galbraith

Nova industrijska država

Viktor B. Sklovski

Uskrsnuće riječi

Herbert Marcuse

Kraj utopije

Esej o oslobođenju

Kostas Axelos

Uvod u buduće mišljenje

Na putu k planetarnom mišljenju

